

Detta kapitel är ett utdrag ur

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL BEBYGGELSE I GÖTEBORG

ETT PROGRAM FÖR BEVARANDE

DEL II

Redaktör

Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Projektgrupp

Hans Ander, Stadsbyggnadskontoret
Maria Lundgren, Stadsbyggnadskontoret
Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Kartor

Lillemor Bankel, Stadsbyggnadskontoret

Foto före 1965

Stadsmuseets arkiv

Foto 1965–98

Arkivfoto, Staffan Westergren, Stadsmuseet
Övrigt, Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Flygfoto

Stadsbebyggelse, Gösta Rydvall, Stadsbyggnadskontoret
Landsbygd, Lars Nord, Stadsmuseet

Utskrifter

Kristina Carlefred, Stadsbyggnadskontoret

Grafisk form och produktion Joe Brig Art AB, Göteborg
Textoriginalen är satta med Caslon 540 och ITC Garamond.

NÄSET 59 ÖNNERED 62

STADSDELARNAS HISTORIA

Före 1945

Den mark som stadsdelarna Näset och Önnered upptar var tidigare en del av Västra Frölunda socken. (Se stadsdelen Älvsborg.)

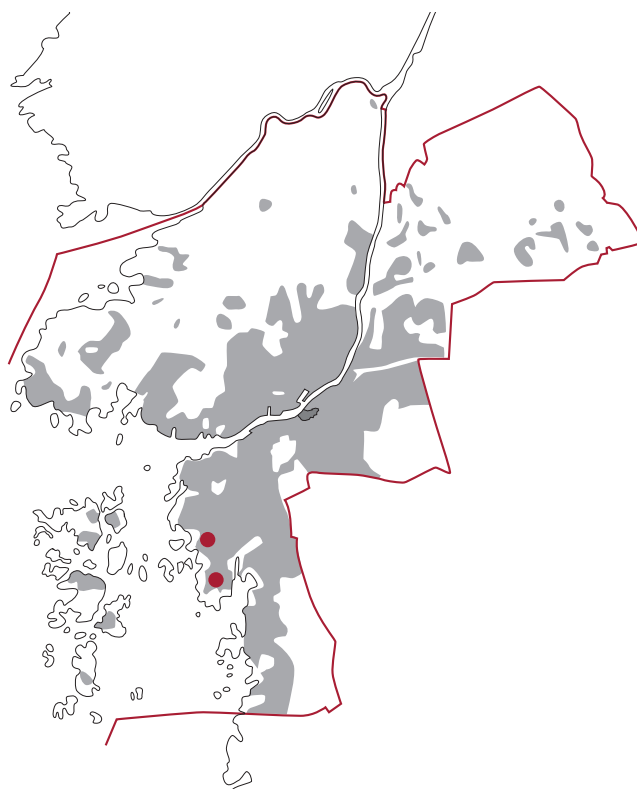
Jordbruk var områdets viktigaste näringsfång och här låg bl a byarna och gårdarna Önnered, Åkered, Hammar och Backa.

Fiske i större omfattning har drivits både från Önnered och Näset. I Önnered anlades också ett varv för mindre båtar på 1920-talet.

Tullens kustbevakning sköttes bl a från höjdpartiet på Valeberget, "Västergårds vale" och här uppfördes en liten vaktstuga vid sekelskiftet 1900.

I slutet av 1800-talet började berget längs stranden att utnyttjas för stenbrytning. Den pågick i stor skala fram till första världskriget och fortsatte de följande åren, men hade då en mindre omfattning. Stenbrytningen var utspridd på många olika platser och lastbryggor fanns bl a i Önnered, Hammar och Brevik. Till verksamheten hörde också smedjor och en stenkross på Smithska udden.

I Näsetområdet efterlämnade brytningen tydliga spår men från 1920-talet då skogsplanteringar gjordes och sommarstugor började byggas har miljön delvis förändrats.

Inom och intill området tillkom skolor från 1800-talets mitt och Åkeredsskolans första skolhus är från 1863. Frikyrkorörelsen var från slutet av 1800-talet stark här liksom i övriga delar av Västra Frölunda och 1927 byggdes ett litet kapell vid Önnereds by.

Efter 1945

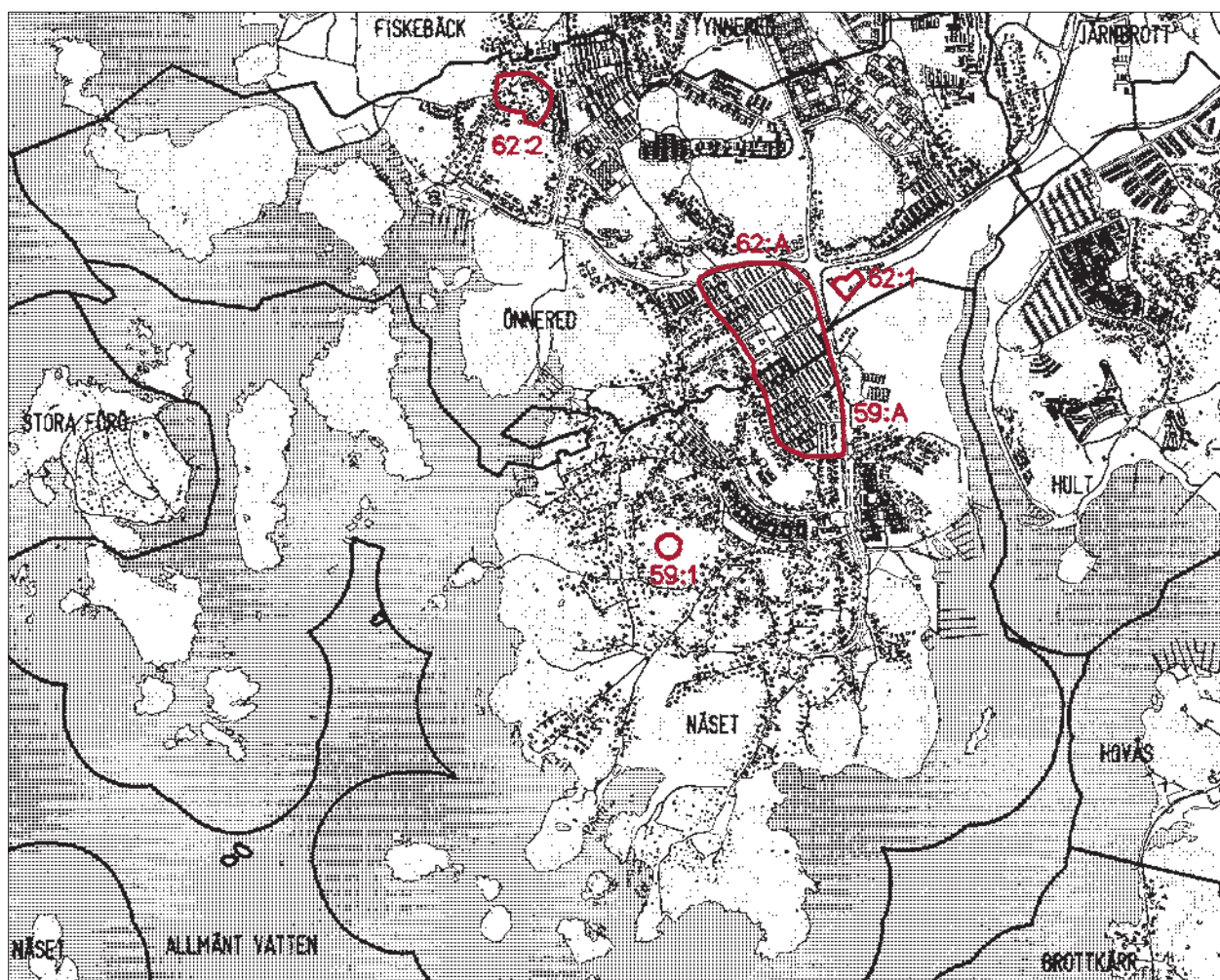
De första 20 åren efter införlivningen med Göteborg fortsatte utbyggnaden med sommarstugor och småhus. De har senare kompletterats och flera stora områden med småhus byggdes cirka 1960–70, bl a inom Åkereds egnahemsområde. Näsets kyrka uppfördes 1967 enligt ritningar av V Berglund.

Förändrat - bevarat

Längs kusten finns fortfarande stora partier som är obebyggda eller mycket glest bebyggda.

Önnerefs by, västra delen.
Foto 1900-talets början.

Önnerefs by har en delvis bevarad miljö från jordbrukstiden och stadsdelarna innehåller även enstaka äldre byggnader. Åkereds egnaomsråde har en väl bibehållen helhetsmiljö.

ÅKEREDS EGNÄHMSOMRÅDE, 59:A, 62:A

F D TULLVAKTSTUGA, 59:1

GAMLA ÅKEREDSSKOLAN, 62:1

ÖNNEREDS BY, 62:2

Åkereds egnahemsområde

Näset 59:A, 62:A

Miljön omfattar ett stort egnahemsområde med kedjehus, radhus samt en skola och en liten kyrka.

Historik

Stadsplan för området upprättades 1963 och utbyggnaden genomfördes 1964–67 av Göteborgs Stads Egnahems AB. Stadsplanen och bostadshusen ritades av H Falkenberg och L Ågren, GAKO. Arkitekt för skolan var S H Lundgren.

Bostadshusen placerades längs gator som skulle fungera som husgruppens "gemensamma vardagsrum" och hela området fick en enhetlig utformning och färgsättning. Sedan tillkomsten har flera mindre ändringar gjorts bl a har många fönster bytts, men områdets karaktär är i huvudsak bibehållen.

Motivering

Åkereds stora egnahemsområde med sin enhetliga och omsorgsfullt utformade bebyggelse är ett värdefullt exempel på 1960-talets småhusbebyggelse.

Program – skydd

Värdefulla miljöer 1985.

Bevaringsprogram 1987.

Beskrivning – karaktär

Området som utgör en klart avgränsad enhet omfattar 480 radhus och kedjehus. Båda hustyperna är samlade i längor med entréer vända mot relativt breda interngator. Kedjehusen har bilplatser mellan husen medan radhusens parkeringsplatser är placerade i garagelängor. Längsgatorna finns alléer och trädrader.

Byggnaderna har 1 ½ våning, branta tak täckta med rött enkupigt tegel och stora svarta takkupor. Fasaderna är klädda med röd eller brun panel och några enheter har kvar de ursprungliga vita snickerierna. Mot gatorna finns indragna entréer och kedjehusen binds samman med plank som döljer bilplatserna.

Skolan omfattar en U-formad envåningsbyggnad med plana tak och fasader av trä.

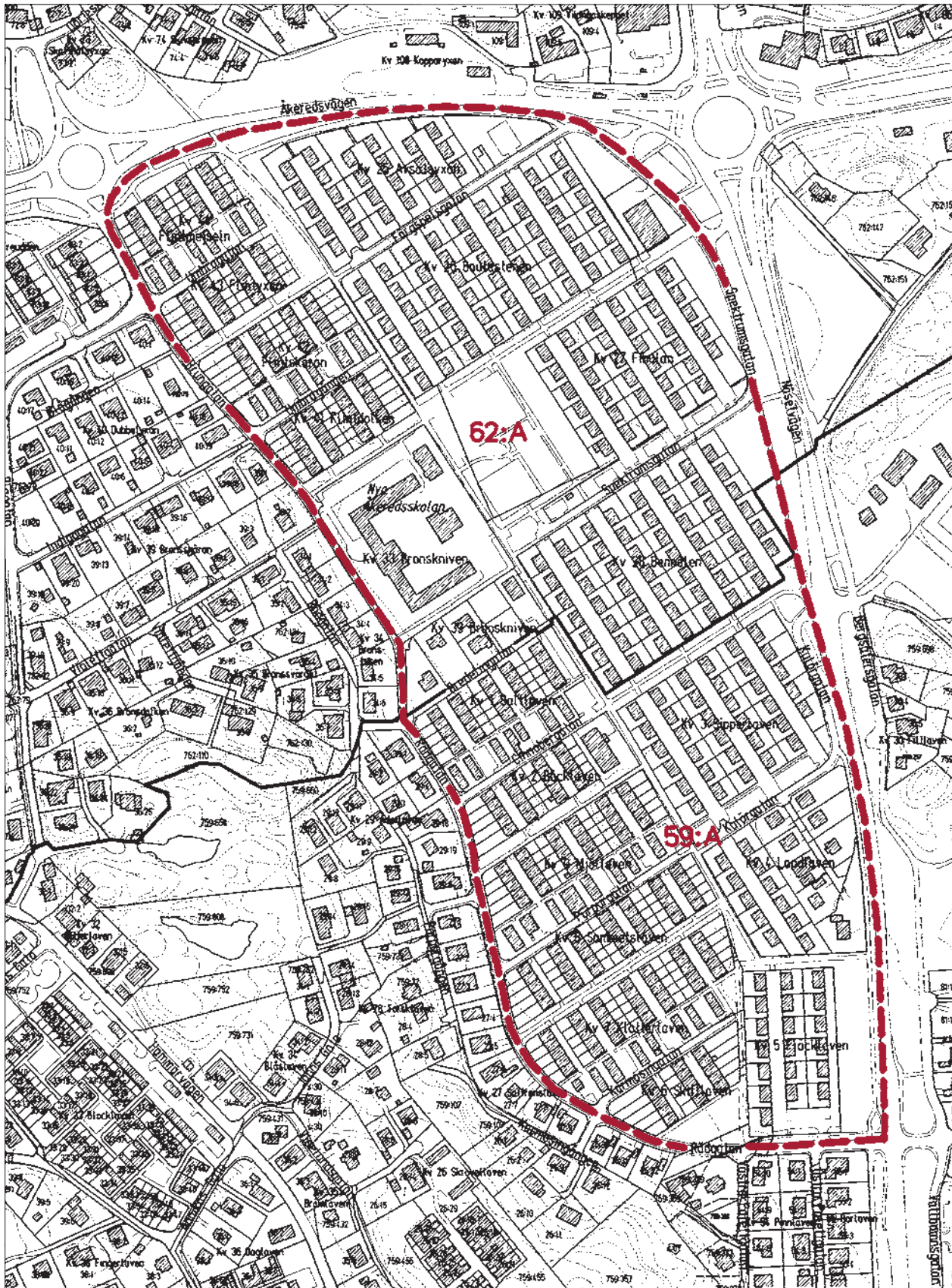
Kedjehus med ursprungliga vita tvåluftsfönster.

Radhus med ursprunglig fönstertyp i bottenvåningen och nya fönster i takkuporna.

Gavelpartier i radhusområdet.

F d tullvaktstuga

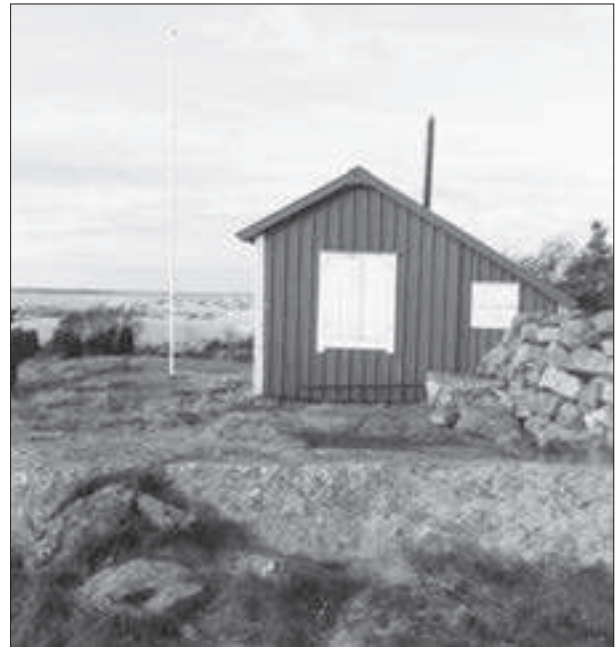
Näset 59:1

F d tullvaktstugan (759:855) ligger på Valebergets topp intill ett röse. Troligen har det tidigt funnits en vårdkase här uppe och i slutet av 1800-talet var detta en kustpost bemannad med kustvakt och kustroddare.

1901 lät kustvakten Ernst Larsson bygga en stuga. Den hyrdes senare ut till tullen och var i bruk till 1937.

Stugan är av trä i en våning med asymmetriskt sadeltak. Fasaden är klädd med rödmålad panel och har vita detaljer.

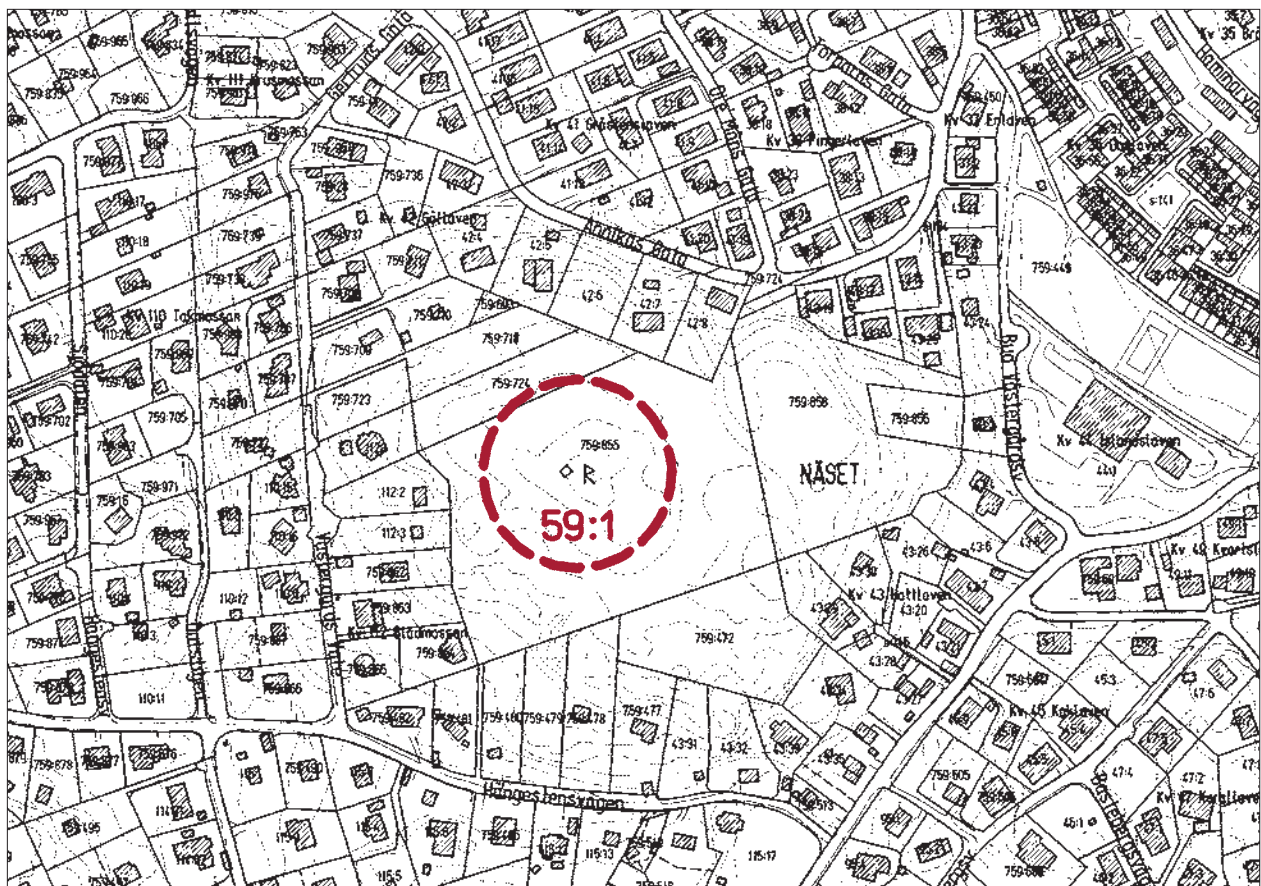
F d tullvaktstugan är ett viktigt minnesmärke över sjöfartens betydelse i området. Den utgör också ett värdefullt blickfång i landskapsbilden.

F d tullvaktstugan. Vy mot nordväst.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

Gamla Åkeredsskolan

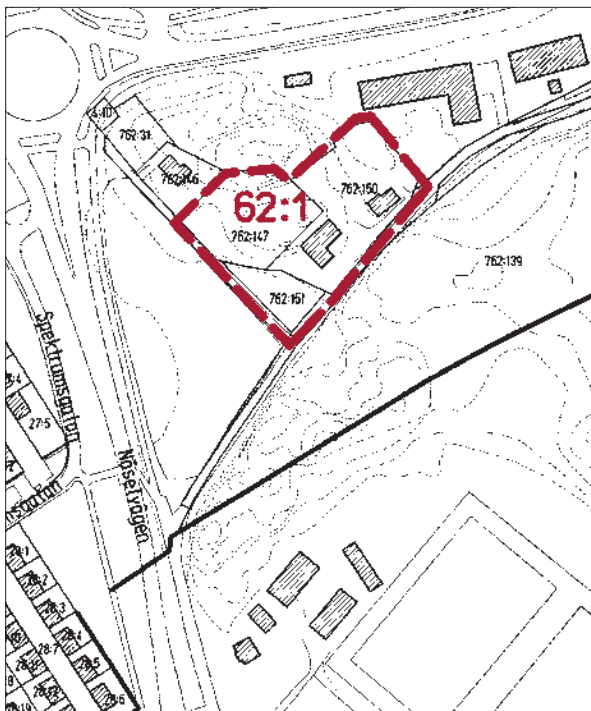
Önnered 62:1

I Västra Frölunda socken byggdes de första skolhusen cirka 1863–67. Ett av dem var Åkereds skola som tillkom 1863. Den tillbyggdes med en lärarbostad 1876.

1906 uppfördes en ny byggnad avsedd för folkskolan och den utvidgades genom en omfattande utbyggnad 1919, då den fick sitt nuvarande utseende. I det gamla huset inrättades småskola 1906 och 1919 togs det i bruk som vaktmästarebostad och gymnastiksal. Idag används det äldre huset som föreningslokal och det yngre är fortfarande skola.

Gamla Åkeredsskolan ligger vid kanten av grönområdet på Torstens ås.

Den äldre skolbyggnaden är av trä i en våning med en stor utbyggd förstuga. Sockeln är murad av gråsten, fasadbeklädnaden består av locklistpanel som delvis är av äldre typ med svag profilerings och taket är täckt med enkupigt tegel. Förstugan har en ursprunglig pardörr med diagonalställd panel och överljusfönster. Interiören är delvis bevarad med skolsal, bostadsrum och hall i bottenvåningen samt ett litet inrett rum på vinden.

Skolans yngre hus. Byggt som folkskola. Efter tillbyggnaden 1919 folkskola, småskola och lärarbostad.

Skolans äldre hus. Byggt för folkskolan och använt som småskola 1906–1919.

Den yngre är ett vinkelbyggt trähus i 2 våningar med gråstenssockel, fasader av stående panel och tegeltäckt sadeltak som är valmat på en sida.

Gamla Åkeredsskolans första byggnad är ett av de äldsta och mest välbevarade folkskolehusen inom Göteborgs landsbygdsområde. De två byggnaderna tillsammans utgör en intressant miljö som visar skolverksamhetens utveckling och har ett högt lokalthistoriskt värde.

Söder om skolan vid Nässetvägen ligger ett bostadshus som troligen uppfördes kring sekelskiftet 1900. (Se karta.) Det har en välbevarad exteriör med rik dekor.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987: Skolbyggnaderna.

Förslag till skydd enl KML 3 kap. Byggnadsminnen:

Åkeredsskolans äldre hus.

Önnereds by

Önnered 62:2

Byn som ligger på ett höjdparti fick troligen detta läge under medeltiden och Önnered nämns första gången 1540. Den bestod av Stora och Lilla Önnered som senare blev uppdelade på flera gårdar. När laga skifte genomfördes 1840–41 flyttade ett par gårdar ut men några låg kvar på bykullen.

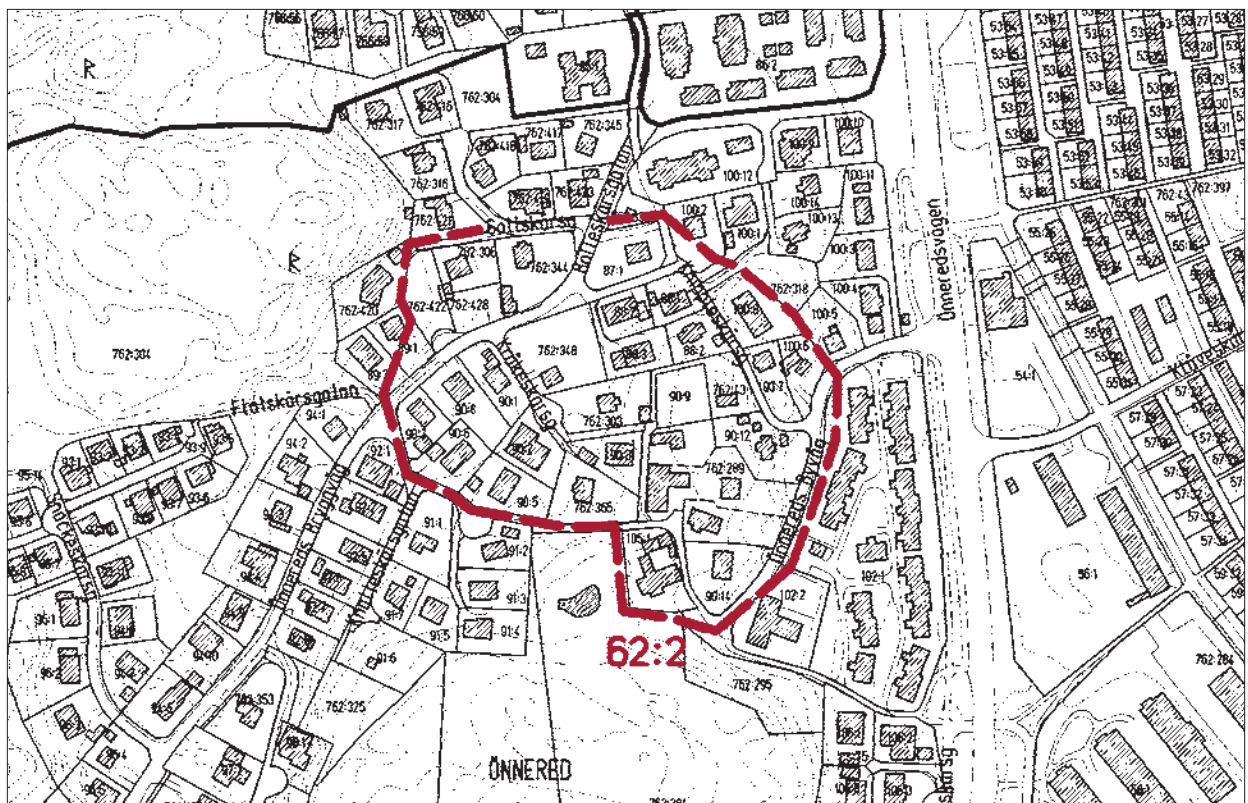
Byggnaderna ersattes delvis med nya fram till 1900-talets början och senare tillkom enstaka bostadshus av villatyp. I närheten av den gamla byplatsen byggdes också ett litet missionshus. Det var ett annex till Fiskebäcks missionsförsamling och användes bl a som söndagsskola.

Önneredsborna livnärde sig främst som jordbrukare och på 1960-talet drevs fortfarande flera gårdar. Några var även fiskare och från 1800-talets slut deltog önneredsbor i vadfiskelaget Rävorna. Stenbrytning förekom från 1900-talets början.

F d missionsförsamlingens kapell.

Övre delen av den gamla byplatsen upptas idag av två gårdsanläggningar, "Olles gård" (105:1) och "Olas gård" (762:289). Nordost om "Olas gård" ligger det lilla missionshuset (762:43). Slänterna i norr och öster är bebyggda med bostadshus av villatyp och nedanför ett höjdparti i väster ligger gården "Svenses" (762:306) med

ett bostadshus, rester av en större ekonomibyggnad samt ett angränsande uthus.

”Olles gård” som idag disponeras av Önnereds Kulturförening utgör en central del i bymiljön. Den består av ett bostadshus på enkel bredd, en vinkelbyggd ladugård och ett par mindre uthus som omger en helt sluten stenlagd gårdsplan. Bostadshuset byggdes troligen cirka 1850. Den västra delen revs 1923 och återuppbbyggdes 1995. Ekonomibyggnaderna uppfördes i etapper från 1800-talets slut till 1930-talet.

”Olas gård” med det anslutande ”Olas Hilmers” bostadshus är också en mycket väsentlig del av byn. Här ligger tre relativt fritt placerade byggnader: ett bostadshus på enkel bredd uppfört i slutet av 1700-talet och tillbyggt med en glasad veranda kring sekelskiftet 1900, en vinkelbyggd ladugård som tillkom 1905 och utvidgades på 1930-talet samt ett bostadshus av villatyp byggt 1932. Ladugården och det äldre bostadshuset ligger nära den gamla slingrande byvägen.

På slänten mot öster ligger det enstaka bostadshuset ”Olas Hilmas” byggt 1913 och ”Lenas” som har ett bostadshus från 1921 och en liten ekonomibyggnad.

Missionshuset som uppfördes 1927 efter ritningar av F Anderson är en envånings träbyggnad med valmat tak. De förhållandevis stora fönstren på långsidorna ger huset en viss kyrklig karaktär.

Ett stycke västerut vid Flatskärgatan finns ett övergivet stenbrott och den nuvarande Önnereds bryggväg har ungefär samma sträckning som den gamla vägen ner till stranden.

Resterna av Önnereds by med bevarade vägsträckningar, äldre byggnader m m har ett stort lokalhistoriskt värde. Särskilt intressanta är de två gårdsanläggningarna på den gamla byplatsen och det lilla missionshuset.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975: gården 762:306. (Gårdens stora ekonomibyggnad har rivits efter 1975.)

Bevaringsprogram 1987: byn och missionshuset.

Mer att läsa

Önnered i Västra Frölunda. Göteborgs museer 1980.

Önnered genom tre sekler. Önnereds Kulturförening 1990.

”Olles gård”, 105:1. Bostadshus och ladugård.

”Olas gård”. Det äldre bostadshuset.

”Olas gård”. Ladugården sedd från byvägen.

Detta kapitel är ett utdrag ur

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL BEBYGGELSE I GÖTEBORG

ETT PROGRAM FÖR BEVARANDE

DEL II

Redaktör

Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Projektgrupp

Hans Ander, Stadsbyggnadskontoret
Maria Lundgren, Stadsbyggnadskontoret
Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Kartor

Lillemor Bankel, Stadsbyggnadskontoret

Foto före 1965

Stadsmuseets arkiv

Foto 1965–98

Arkivfoto, Staffan Westergren, Stadsmuseet
Övrigt, Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Flygfoto

Stadsbebyggelse, Gösta Rydvall, Stadsbyggnadskontoret
Landsbygd, Lars Nord, Stadsmuseet

Utskrifter

Kristina Carlefred, Stadsbyggnadskontoret

Grafisk form och produktion Joe Brig Art AB, Göteborg
Textoriginalen är satta med Caslon 540 och ITC Garamond.

KORTEDALA 63

STADSDELENS HISTORIA

Före 1950

Kortedalaområdet var till 1900-talets mitt mycket glest bebyggt med enstaka torpställen som bl a hörde till Kvibergsnäs och stadsdelen har fått sitt namn efter ett av torpen. Norra delen var tidigare en del av Partille socken och införlivades med Göteborg 1928–30.

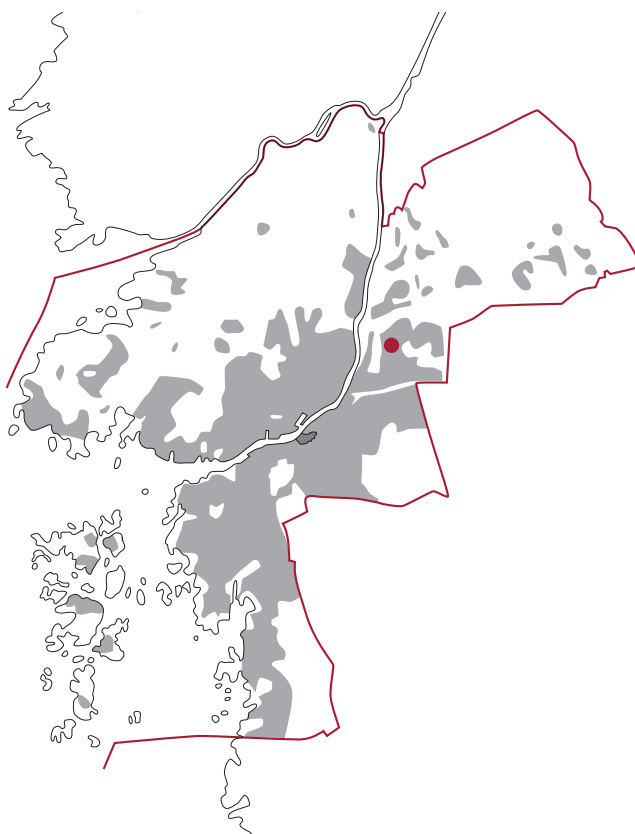
1950-1965

Omkring 1950 påbörjades planeringen av den nya stora förorten Kortedala. En dispositionsplan för hela området utformades av firman Kjessler och Mannerstråle genom F Lindström och marken fördelades mellan olika byggnads- eller bostadsföretag. Detaljplaner för delområdena utarbetades sedan i samarbete mellan företagens egna arkitekter och stadsbyggnadskontorets arkitekter bl a T William-Olsson.

Utbyggnaden genomfördes 1952–57 och Kortedala blev med sina 25 000 invånare det största förortsområdet i 1950-talets Göteborg.

Under 1960-talet kompletterades stadsdelen med ett par grupper av bostadshus och anläggningar för olika verksamheter.

Kortedalas stadsplan är typisk för 1950-talet. Stadsdelen byggdes kring en centralt

placerad spårvägslinje och delades upp i "grannskapsenheter". Kortedala Torg blev centrum för hela stadsdelen och dessutom anlades tre "sekundära" centrumanläggningar.

Utbyggnaden anpassades till den kuperade terrängen och relativt stora partier med naturmark bevarades mellan husen. Bostadsbebyggelsen omfattar många olika hustyper, bl a lamellhus, punkthus, radhus, atriumhus och villor.

Byggherrar för både bostadshusen och centrumanläggningarna var de fyra kommunala bostadsföretagen Göteborgs Stads Bostads AB, Fastighets AB Göteborgsbostäder, Göteborgs Bostadsföretag och Stiftelsen Familjebostäder samt HSB, Riksbyggen och några privata företag.

Bland arkitekterna som deltog i utform-

Norra Centrum. Foto cirka 1958.

ATRIUMHUS VID APRILGATAN, 63:A

CITYTORGET, ADVENTSPARKEN M M, 63:B

Bostadsområdet vid Gregorianska gatan sett från norr.

Decemborgsgatan 38 i nordöstra Kortedala. Bostadshuset är helt ombyggt men portgången med en väggmålning av konstnären Leif Knudsen finns kvar.

ningen av bostadsbebyggelsen märks E och T Ahlsén, G Andreasson, S Brolid, J Wallinder, N E Eriksson och E Ragndal.

Fyra skolor och en kyrka, Allhelgonakyrkan, ingick i den ursprungliga planen. Senare tillkom två skolor samt två kyrkor, Kortedalakyrkan och Vårfrukyrkan.

Förändrat - bevarat

Efter 1970 har flera ombyggnadsprojekt genomförts och 1987 revs ett bostadshus vid Kvarsssekelsgatan för att ge plats åt en servicecentral.

Trots förändringarna är Kortedala ett värdefullt exempel på 1950-talets stadsplanering och bostadsbyggande. Stadsdelen som helhet med sitt tidstypiska stadsplanemönster har därför kulturhistoriskt värde. Här finns även flera delområden som är särskilt välbevarade och tidstypiska.

I 1987 års bevaringsprogram ingår hela Kortedala som utredningsområde och två bebyggelsegrupper tas upp i programmet. Vid senare gjorda utredningar har ytterligare några miljöer bedömts som särskilt värdefulla. Se "Övrigt – utanför programmet".

Mer att läsa

Kortedala, arkitekturguide. Chalmers Tekniska Högskola – Göteborgs stad 1993.

Våra liv i Kortedala. K Gunnemark, Etnologiska institutionen Göteborgs Universitet 1991.

Atriumhus vid Aprilgatan

Kortedala 63:A

Miljön omfattar en grupp atriumhus.

Historik

Atriumhusen uppfördes 1956 för Göteborgs Bostadsföretag. De uppfördes i huvudsak som elementbyggen och hyrdes ut med en relativt låg hyra. Arkitekter var E och T Ahlsén som även ritade de angränsande flerfamiljshusen. Flera mindre förändringar har gjorts i området sedan tillkomsten men miljön som helhet är välbevarad.

Motivering

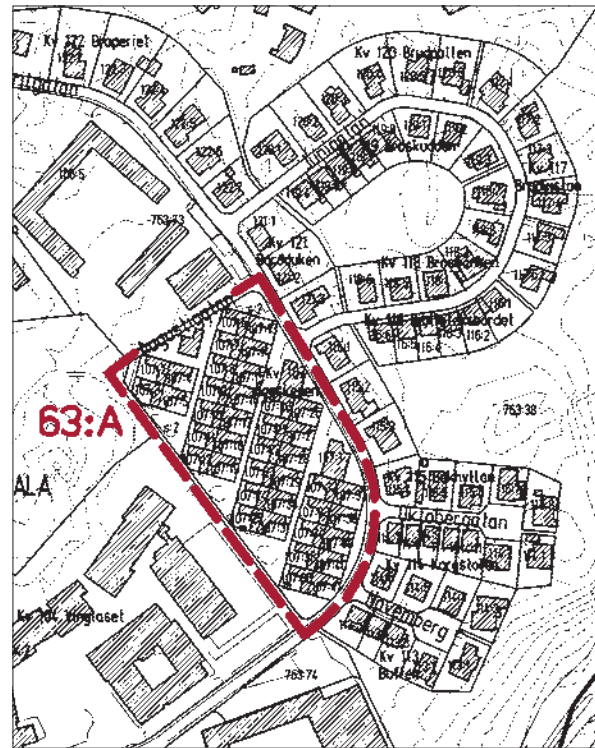
Bostadsföretagets mycket koncentrerade husgrupp med enkla former och material är ett intressant exempel på 1950-talets försök att skapa billiga småhus för uthyrning.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

Beskrivning – karaktär

Området består av ett 40-tal atriumhus som ligger vid smala entrégator. Husen är byggda i vinkel och de helt

slutna gårdarna omges av två gårdsfasader, ett träplank samt baksidan av ett grannhus.

Byggnaderna är i en våning med pappklädda flacka pulpettak. Gårdsfasaderna har stora fönsterpartier och är i övrigt klädda med träpanel.

Husgruppens norra del.

Citytorget, Adventsparken m m

Kortedala 63:B

Miljön omfattar Citytorget, Allhelgonakyrkan, Lövåsskolan och sydvästra delen av bostadsområdet Adventsparken.

Historik

Citytorget och bostadshusen i Adventsparken uppfördes 1955–57 för Fastighets AB Göteborgsbostäder och ritades av G Andreasson (HSB:s arkitektkontor). Delar av bostadshusen utsmyckades med väggmålningar formade i abstrakta geometriska mönster.

Lövåsskolan byggdes 1955 enligt ritningar av N E Eriksson. Kyrkan som tillkom ett år senare utformades av arkitekten O Geggén.

Bostadshusen i Adventsparkens västra del byggdes om 1993–94 och husen kring torget har delvis förändrats genom tilläggsisolering av fasaderna. Kyrkan utökades med församlingshem 1970 och ombyggdes i början av 1990-talet.

Citytorget sett från sydväst.

Lövåsskolan sedd från Förstamajgatan.

Motivering

Bebyggelsen är tidstypisk och torget är ett intressant exempel på ett "sekundärt centrum". Bostadshuset kv 90:9 som är särskilt välbevarat har dekormålning på fasaden och innehåller en museilägenhet med 2 rum och kök.

Program – skydd

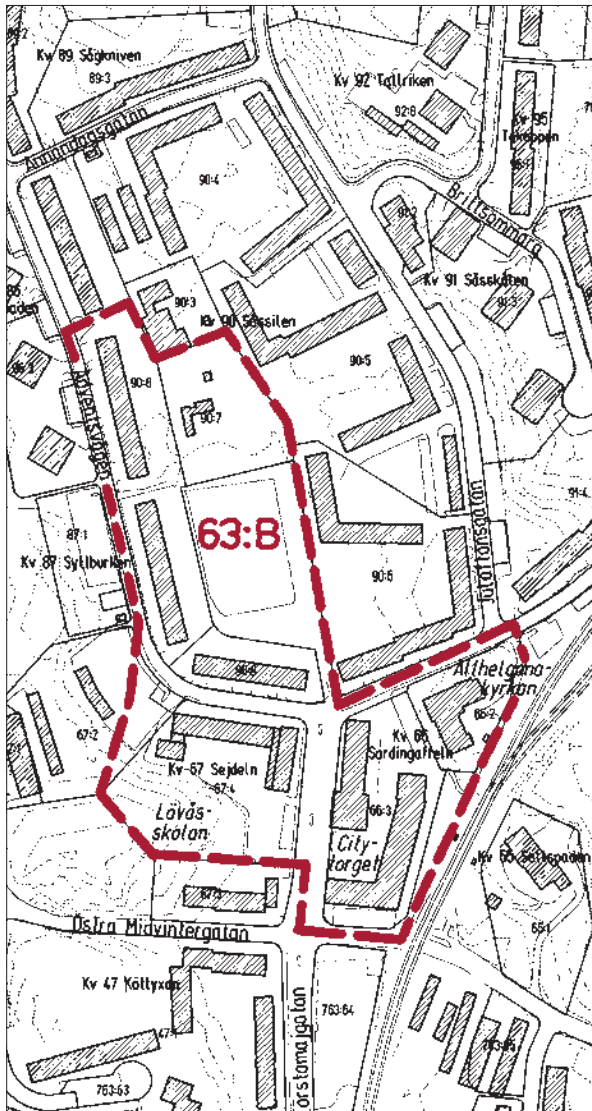
Bevaringsprogram 1987.

Beskrivning – karaktär

Citytorget omges av ett punkthus i 4 våningar, ett trevåningshus och ett par låga butikslängor. Viktiga detaljer i torgmiljön är skärmtaken längs butiksfasaderna och ett par träd.

Allhelgonakyrkan ligger på ett bergsparti norr om torget. Den består av en kyrkobyggnad med anslutande vinkelbyggd församlingslokal samt en fristående klockstapel, båda med fasader av rödbrunt tegel. Kyrksalens väggar är också i huvudsak av tegel. Den södra domineras av 12 höga smala fönster och koret har en relief skapad av Knut Irwe.

Skolan omfattar tre delar byggda i vinkel och en

Allhelgonakyrkan.

Adventsvägen, kv 90:9. Huset innehåller en museilägenhet, "Kortedala Museum".

skolgård som avgränsas med en tegelmur längs gatan. I öster finns dels ett skärmtak, dels ett "uterum" under tak vilket ger skolan en speciell karaktär. Fasaderna är av rött tegel och klassrummens fönsterpartier består av flera sammanhängande fönster samt ett franskt fönster.

Lamellhusen i "Adventsparken" är grupperade kring grönytor. De är i stort enhetligt utformade med 3–4 våningar, putsade fasader och flacka tegeltäckta sadeltak men detaljerna varierar, bl a förekommer flera olika typer av fönster och burspråk.

Övrigt – utanför programmet

Hela Kortedala upptas som utredningsområde i 1987 års bevaringsprogram och 1988–89 gjordes en översiktlig kulturhistorisk inventering. Utöver de två redan upptagna områdena bedömdes följande miljöer som värdefulla.

Kortedala Torg m m

Miljön omfattar Kortedala Torg, f d Gärdssäskolan, Kortedala kyrka och en grupp lamellhus längs Tusenårsgatan (kv 13 m fl).

Kortedala Torg med omgivning planerades för att bli ett huvudcentrum i stadsdelen och här uppfördes förutom butiker även "medborgarhus", bibliotek och en större skola.

Torget byggdes 1955–60 för Göteborgs Bostads AB och ritades av arkitekterna E Ragndal och J Tuvert. Gärdssäskolan uppfördes 1959 enligt ritningar av N E Eriksson. Bostadsområdet söder om skolan har samma arkitekt och tillkom 1954. Kortedalakyrkan som tillkom 1960 är en frikyrkobyggnad utformad av R Lund och A Valentin.

Bebyggelsen är i huvudsak bevarad med sin ursprungliga 1950-talskaraktär. Av särskilt värde är torgmiljön som omfattar tidstypiska centrumbyggnader och har omsorgsfullt utformad stenbeläggning, planteringar m m.

Kortedala Torg består av 7–8 låga byggnader placerade längs en relativt smal långsträckt plats som är belagd med gatsten i mönster.

Mot norr är torget bredare och betonas särskilt genom ett försänkt parti som delvis är planterat och omges av låga trappor. Vid kanten står skulpturen "Speglingar" av Åke Thornblad.

Inom norra delen ligger också medborgarhuset "Forum". Det skiljer sig från den övriga bebyggelsen genom sitt karaktäristiska höga koppartak och sin uppglasade entréfasad i 2 våningar. Biblioteket intill är en tvåvåningsbyggnad med släta putsfasader och en "arkad" mot torget.

Övriga byggnader är i 1–2 våningar och har till stor del enkla putsfasader. Här inryms butiker, kontor för stadsdelsförvaltningen m m.

Kortedala torg, norra delen.

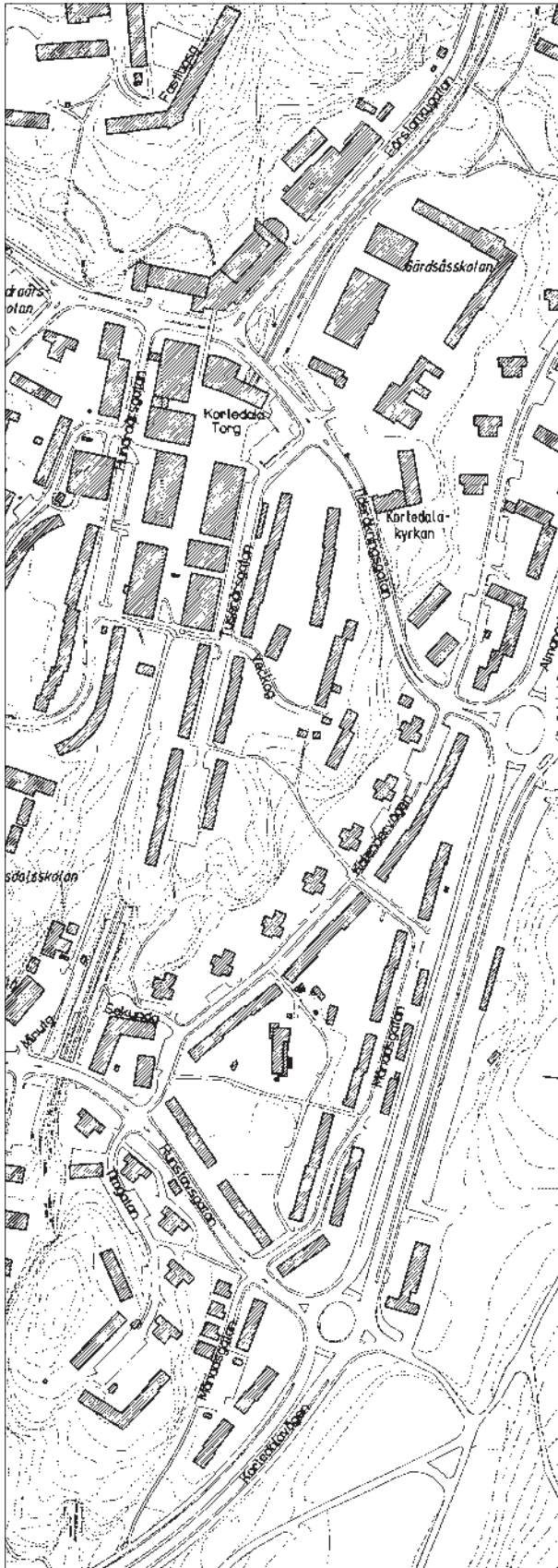

F d Gärdssäskolan.

Skolan omfattar tegelhus i 2–3 våningar med traditionella tegeltäckta sadeltak och en arkad mot skolgården.

Kortedalakyrkan är sammanbyggd med ett bostadshus och har ett litet fristående "torn". Den är uppförd i tegel och har ett kyrkorum med omsorgsfullt utformade ljusinsläpp.

Bostadsområdet söder om skolan består av lamellhus i 2–4 våningar med fasader av rött tegel och sadeltak. De är placerade längs smala öppna gårdar med tallar och låga bergsknallar. Några av husen har burspråk och andra väl utformade detaljer.

Kalendervägen.

Kalendervägen, södra delen

Miljön omfattar en rad med 9 punkthus (kv 12 m fl) och en grupp lamellhus (kv 9–11 m fl).

Området byggdes 1954 för Göteborgs Stads Bostads AB och ritades av arkitekten N E Eriksson. Punkthusen utformades med enkla, släta fasader och mosaiker vid entréerna som enda utsmyckning. Lamellhusen gavs en mer traditionell form med tegelfasader och enstaka dekorativa detaljer.

Under de senaste tio åren har punkthusens fasader klänts med plåt och entréerna har förändrats. Lamellhusen har också delvis byggts om men helhetsmiljön är trots detta i huvudsak bevarad. I området finns en tidstypisk kombination av traditionell arkitektur i "låghusen" och en mer modernistisk stil i "höghusen". Byggnaderna ger också intressanta exempel på N E Erikssons insatser som arkitekt för bostadshus.

Lamellhusen som är i 3–4 våningar har fasader av rött tegel och sadeltak täckta med tegel. Karaktäristiska delar är entréer med naturstensomfattningar, enstaka burspråk och på vissa byggnader en balkong som sträcker sig längs hela översta våningens gårdsfasad.

Punkthusen som är i 9 våningar består av fyra delar grupperade kring ett centralt trapphus. Takplanet har en "terrass" och lätta platta skärmtak som hålls uppe av enstaka pelare i ytterkanten. Fasaderna är klädda med ny ljus plåt

Gregorianska gatan m m

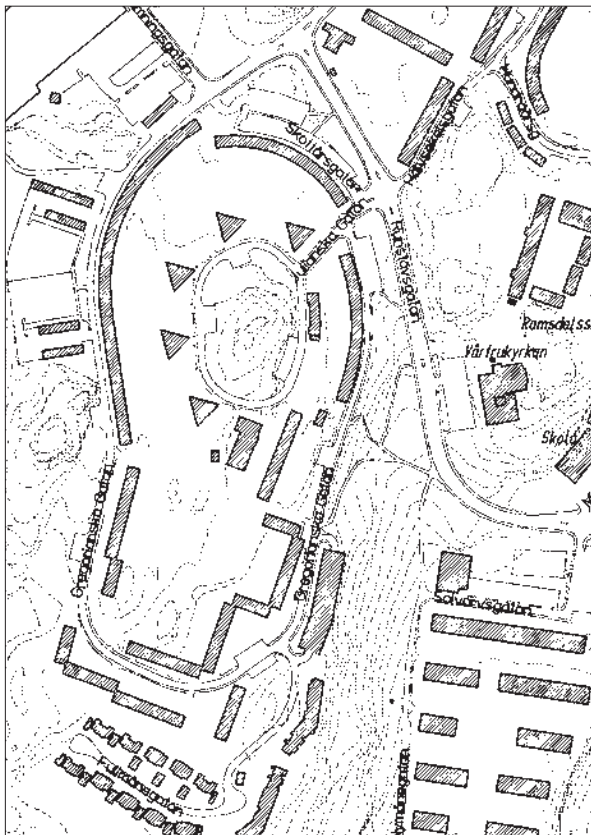
Miljön omfattar en grupp punkthus omgivna av lamellhus i 3–4 våningar.

Området bebyggdes 1956. Byggherre var Göteborgs Stads Bostads AB och för utformningen svarade arkitekterna S Brolid och J Wallinder. Det avgränsades tydligt från omgivningen genom en yttre "mur" med tegellängor. I den inre delen sparades naturmarken delvis och här placerades fem originellt utformade punkthus samt en butiksbyggnad.

Punkthusen förändrades på 1980-talet då fasaderna kläddes med plåt och balkongerna glasades in. I tegellängorna har några mindre ändringar gjorts och en del av butiksbyggnaden är riven.

Helhetsmiljön med "tegelmuren" och punkthusen är i stort bevarad. Punkthusen bildar en mycket karaktäristisk silhuett som är väl synlig från flera håll och utgör ett viktigt inslag i Göteborgs stadsbild.

Den yttre "muren" är delvis svagt böjd och består av lamellhus i 3–4 våningar med flacka pulpettak som saknar taksprång. Sockelvåningen är av betong och fasa-

Gregorianska gatan/Julianska gatan.

dena ovanför av rött tegel. Mot "gården" finns utanpåliggande balkonger och mot gatan franska fönster.

Punkthusen är i 12–13 våningar. De har en triangelformad plan och de spetsiga hörnen upptas av balkonger eller höga ateljéfönster som ger byggnaderna en mycket speciell karaktär.

Entrén till området från öster markeras genom en f d kioskbyggnad som är uppförd ovanför gångvägen.

Öster om bostadsområdet ligger Vårfrukyrkan som uppfördes 1972 efter ritningar av J Tuvert. Hela byggnadskomplexet har fasader av betong med frilagd ballast och även interiören domineras av betong.

Norra Centrum, Januarigatan, Aprilgatan

Miljön omfattar Norra Centrum, vinkelbyggda lamellhus (kv 105–106 m fl) och två skolor.

Området uppfördes 1953–56 för Göteborgs Bostadsföretag efter ritningar var E och T Ahlsén. Det kompletterades sedan med Utmarksskolan och Talldungeskolan ritade av Boustedt och Heineman 1962 resp J Osnes 1965.

Bostadsbebyggelsen anpassades väl till terrängen. Av särskilt intresse är bostadsgårdarna som både har små utsparade naturmarksavsnitt och en nära kontakt med skogspartier intill.

Huvuddelen av området bebyggdes med lamellhus i 3–4 våningar uppförda i vinkel. De utfördes med flacka

Detta kapitel är ett utdrag ur

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL BEBYGGELSE I GÖTEBORG

ETT PROGRAM FÖR BEVARANDE

DEL II

Redaktör

Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Projektgrupp

Hans Ander, Stadsbyggnadskontoret
Maria Lundgren, Stadsbyggnadskontoret
Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Kartor

Lillemor Bankel, Stadsbyggnadskontoret

Foto före 1965

Stadsmuseets arkiv

Foto 1965–98

Arkivfoto, Staffan Westergren, Stadsmuseet
Övrigt, Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Flygfoto

Stadsbebyggelse, Gösta Rydvall, Stadsbyggnadskontoret
Landsbygd, Lars Nord, Stadsmuseet

Utskrifter

Kristina Carlefred, Stadsbyggnadskontoret

Grafisk form och produktion Joe Brig Art AB, Göteborg
Textoriginalen är satta med Caslon 540 och ITC Garamond.

ARENDA L 64 SYRHÅLA 65

STADSDELARNAS HISTORIA

Nya Älvsborg som nu är en del av stadsdelen Älvsborg har ett historiskt samband med Arendalsområdet och behandlas därför här.

Före 1870

Stadsdelarna har fått sina namn efter gården Arendal och byn Syrhåla.

Området blev troligen svenskt på 1400-talet och tillhörde då Tuve socken. 1860 blev det en del av Lundby socken. (Se del I sid 354 och 356.)

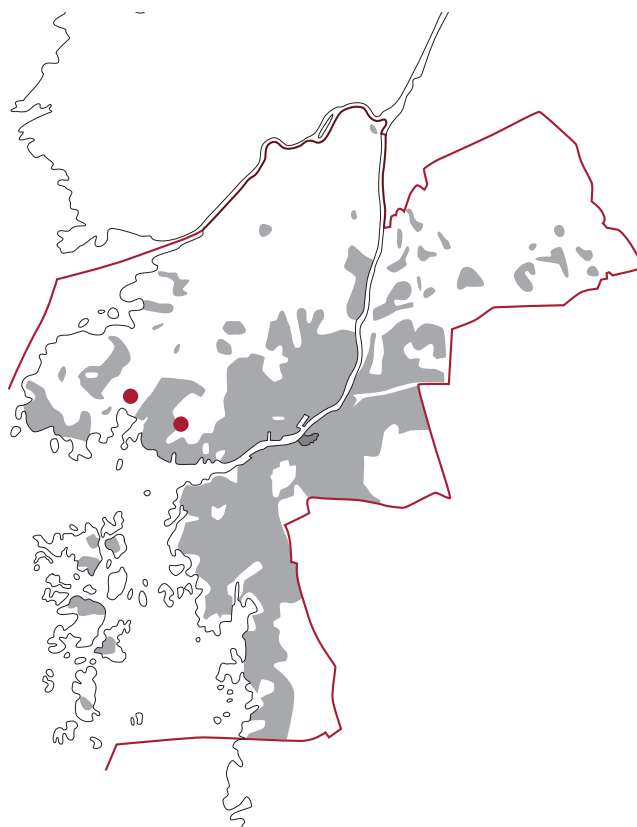
I älvmyningen utanför Arendal ligger ett par öar som hade stor betydelse för Göteborgs försvar under 1600-talet och 1700-talet. Här byggdes Nya Älvsborg under 1600-talets senare hälft och norrut på älvstranden uppfördes Arendals skans i början av 1700-talet. Nya Älvsborg var i bruk som fästning och fängelse till 1860-talet.

Arendals gård var en av traktens största och användes under 1800-talet som gästgiveri bl a vid transporter till och från Nya Älvsborg.

1870-1960

På 1870-talet började Arendalsområdet att utnyttjas för sommarboende och flera kända göteborgsfamiljer hade stora sommarvillor här. Ångbåtstrafik etablerades och ett hotell öppnades.

Från 1920-talet tillkom enklare sommarstuge-

bebyggelse men större delen av marken var jordbruksbygd och fram till 1960-talet låg Syrhåla by kvar. I området fanns också ett litet varv.

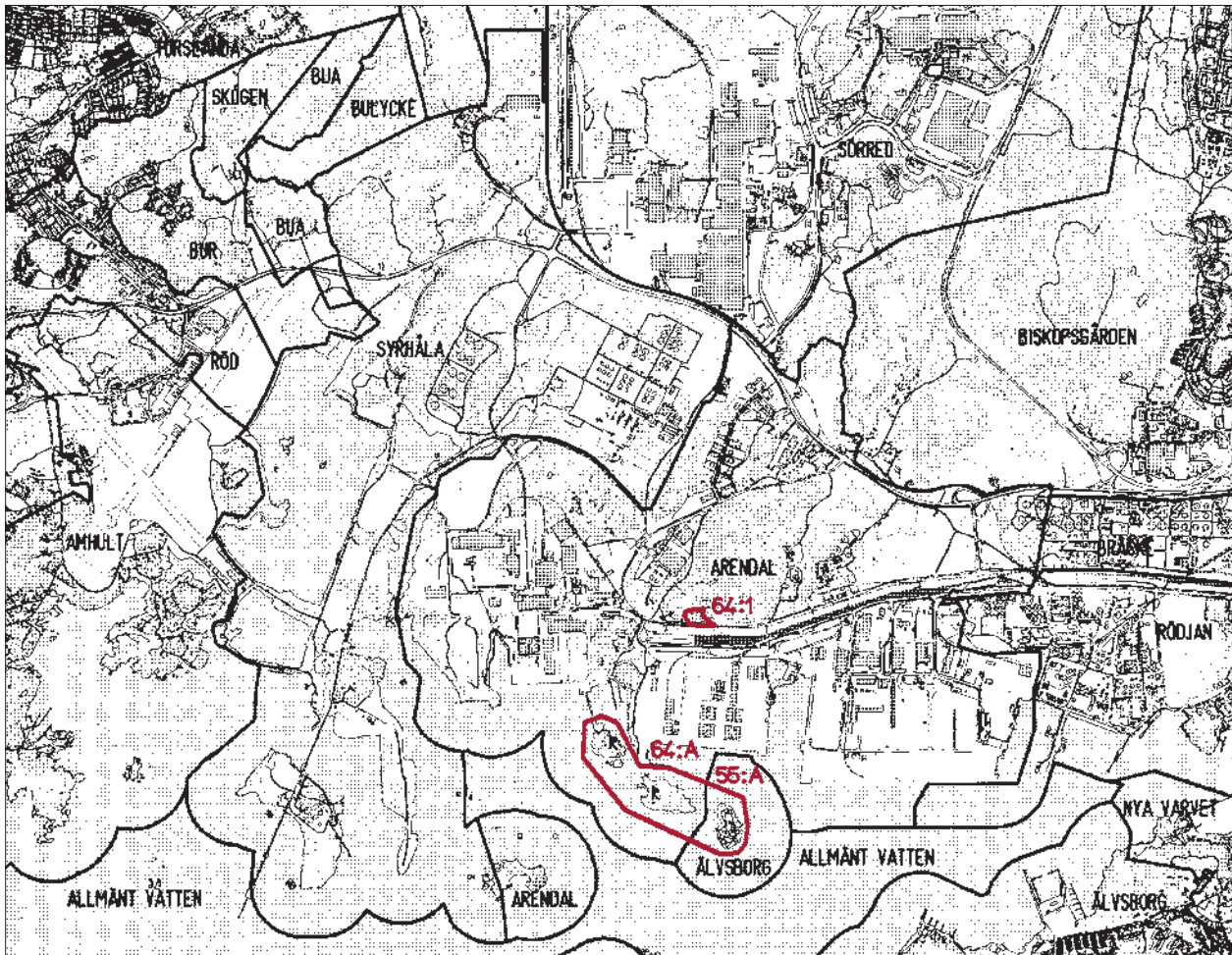
Förändrat - bevarat

Efter 1960 förändrades strandområdet helt genom sprängningar och utfyllnader och hamnar, järnväg m m byggdes ut. 1962-64 flyttades huvuddelen av Götaverkens verksamhet ut till det nybyggda Arendalsvarvet. Här anlades också Skandiahamnen 1962-66, Torshamnen 1967 och Älvsborgshamnen 1978 och raffinaderianläggningar byggdes ut. I anslutning till Arendalsvarvet uppfördes personalanläggningen "Arken" 1975.

Nya Älvsborg och de anslutande Aspholmarna utgör fortfarande en väl bevarad miljö

Nya Älvsborgs fästning från öster.
Gravyr av C W Carlberg 1768.

och enstaka äldre byggnader, bl a Arendals gård, ligger kvar i de inre delarna.

NYA ÄLVSBERG, ASPHOLMARN, 64:A, 55:A

ARENDA GÅRD, 64:1

Mer att läsa

Lundby på Hisingen – från istid till nutid.
F Eriksson 1995.

Nya Älvsborg, Aspholmarna

Arendal 64:A, 55:A

Miljön omfattar Nya Älvsborgs fästning och Aspholmarna med anslutande vattenområde.

Historik

Nya Älvsborgs fästning byggdes för att ge älvmyningen och staden ett starkt försvar. Efter ett danskt anfall 1644 beslutades att den s k Kyrkogårdsholmen skulle befästas och generalkvartersmästaren Johan Wärnschiöld fick uppdraget att planera anläggningarna. 1653 godkändes ritningarna och på 1670-talet avslutades den första etappen. Den omfattade fem bastioner med mellanliggande kurtiner runt en inre gård samt ett utanverk.

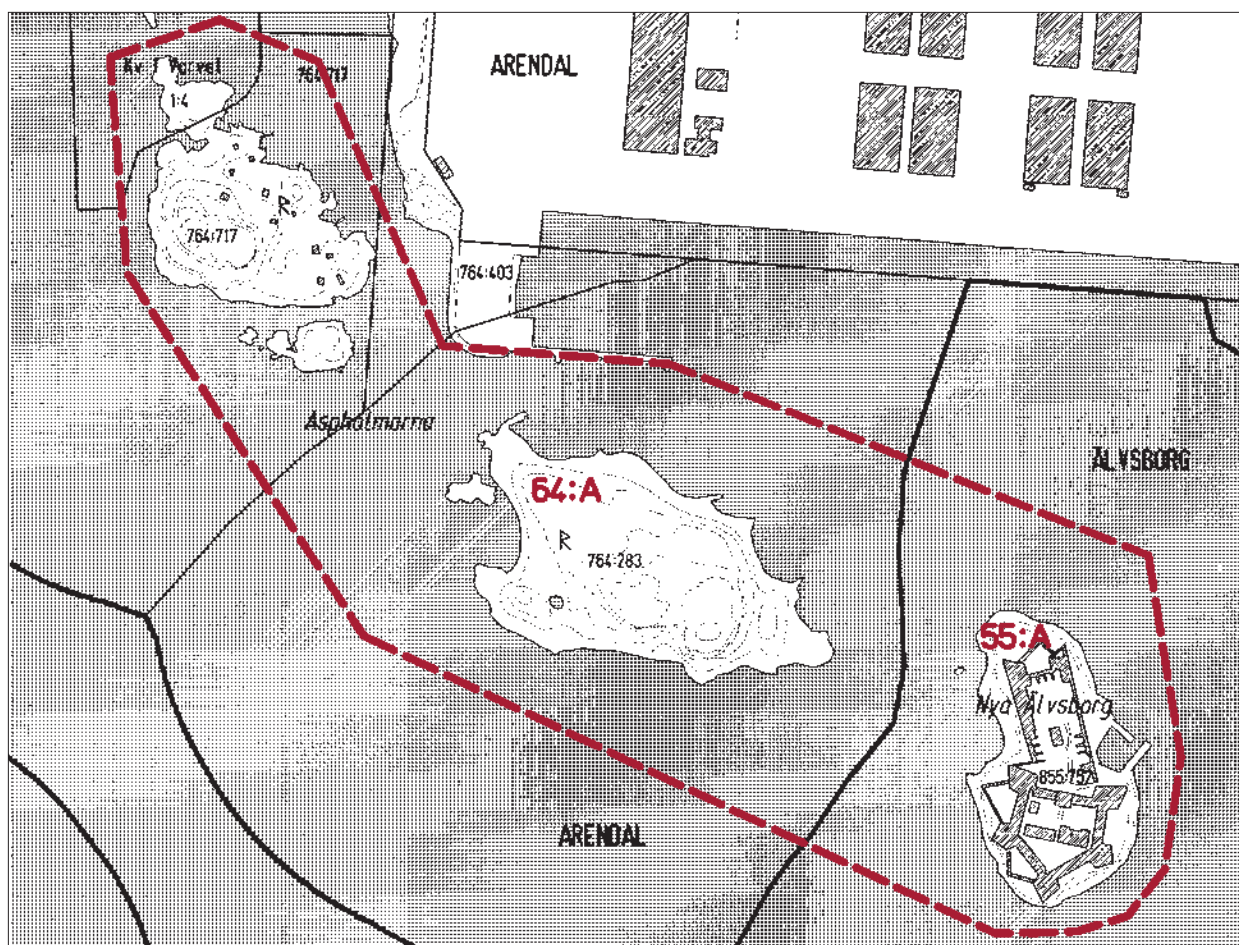
1674 övertog Erik Dahlbergh ledningen av arbetet. Han kompletterade fästningen med raveliner och cirka

1700 var Nya Älvsborgs fästning klar. Gamla Älvsborgs fästning lades ner 1660 och material från denna kom till användning i den nya fästningen.

Inom fästningen uppfördes flera friliggande byggnader bl a Befälshuset, Kommendantshuset, Corps de Garde och ett sjukhus. Över ingången till gården byggdes också ett torn och där inrymdes en garnisonskyrka som stod klar 1708. Kyrkorummet inreddes efter ett förslag som den välkände arkitekten Jean de la Vallée utformade 1666 och bildhuggaren Marcus Jaeger d y utförde dekoren.

1719 anfölls Nya Älvsborg av danska flottan under befäl av kommandören Tordenskiöld. I samband med striderna utnyttjade danskarna Aspholmarna och svenskarna anlade ett par skansar på Arendal.

Efter striderna reparerades fästningen och under 1700-talet gjordes vissa förbättringar bl a byggdes s k bombfria logement mot gården. Tornets övre del revs

Nya Älvsborgs fästning. I förgrunden huvudanläggningen med sina fem bastioner. På gården ligger Kommendantsbuset till vänster och Befälsbuset till höger.

1766 och det fick då sin nuvarande utformning.

En kyrkogård för Nya Älvsborg anlades under 1600-talet på Stora Aspholmen och i slutet av 1700-talet fanns här ett silsalteri. Från 1700-talets slut till 1860-talet användes Nya Älvsborg också som fängelse med plats för cirka 100 fångar.

1866 avvecklades fängelset och 1868 lades Nya Älvsborgs fästning ner. Den utnyttjades sedan periodvis som förråd. Under 1890-talet blev området åter intressant från försvarets synpunkt och då byggdes bl a farledsspärrar mellan öarna.

På 1960-talets började Nya Älvsborg att rustas upp och anläggningen ställdes i ordning som utflyktsmål m m. Reparations- och restaureringsarbeten har sedan utförts i flera etapper.

Motivering

Nya Älvsborgs fästning tillsammans med Aspholmarna är en unik historisk miljö som tydligt visar Göteborgs och älvmyningens stora betydelse under 1600- och 1700-talet. Anläggningen hör till den bäst bevarade av detta slag i landet och utgör ett gott exempel på 1600-talets befästningskonst. De enskilda byggnaderna och kyrkolokalen har ett högt arkitekturhistoriskt värde.

Program – skydd

Skydd enl NRL 2 kap. Riksintresse: hela området.

Skydd enl FSBM. Statligt byggnadsminne: Nya Älvsborgs fästning.

Skydd enl KML 2 kap. Fornlämningar: ödekyrkogården m m på Aspholmarna.

Beskrivning – karaktär

Nya Älvsborg och Aspholmarna ligger i Göta Älvs mynning söder om Arendal och Älvsborgshamnen.

Fästningen upptar hela f d Kyrkogårdsholmen. Den har en huvudanläggning utformad som en femuddig stjärna i söder och ett s k hornverk mot norr. Utanför ligger några raveliner som extra skydd. Murarna är utförda av gråsten med varierande format och har mindre partier av tegel. Taken är i huvudsak täckta med jord och gräs.

Mellan huvudanläggningen och hornverket hade fästningen ursprungligen en inre hamn. Den är nu borta men en yttre hamnbassäng finns kvar.

Fästningens högsta byggnad är tornet som troligen började uppföras 1653. Det hade ursprungligen 4 våningar och fick sitt nuvarande utseende efter en reparation på 1760-talet.

Fästningstornet sett från gården. Till höger en vall med nytt "fredstak".

Fästningens norra del med f d sjukhuset.

I bottenplanet ligger portgången som leder till borggården, på plan två finns en kyrkolokal och översta våningen innehåller ett tornrum med lanternin.

Kyrkorummet sträcker sig genom två våningsplan och omges av en läktare. Det är välbevarat sedan tillkomsten och har bl a en rikt utsmyckad altaruppsats, läktarbarriär dekorerad med festonger och porträttmedaljonger samt fyra slutna bänkkvarter.

Den inre gården är bebyggd med tre friliggande

envåningshus som alla har valmade tegeltäckta tak, putsade fasader och fönster insatta efter 1960.

Befälshuset som uppfördes cirka 1700 har svagt framskjutande sidopartier, naturstenssockel och smårutindelade fönster. Den ursprungliga planlösningen med en mittkorridor och en "sal" i nordost finns kvar och huset har inredningsdetaljer som troligen är från 1700-talet bl a spisar och dörrbeslag.

Kommandantshuset byggdes under 1600-talets senare hälft. Det har valmat sadeltak som troligen fick sin nuvarande utformning i början av 1800-talet och fönster med korspost av 1800-talstyp. Planlösningen från 1700-talet är delvis bevarad. Den omfattar bl a en förstuga som sträcker sig tvärs igenom byggnaden och en anslutande sal.

Corps de Garde är en liten byggnad som tillkom under 1700-talets senare hälft. Den har en arkad med fyra välvda öppningar, brant valmat tak och smårutindelade fönster.

Fästningsvallarna runt gården (kurtinerna) innehåller välvda utrymmen. Några är inredda som festlokaler m m medan andra är helt bevarade med sin ursprungliga karaktär. Bastionerna är igenfyllda. Två av kurtinerna har s k fredstak av trä som nyligen rekonstruerats efter ritningar från 1700-talet.

Utanför bastionsmurarna i norr ligger f d sjukhuset byggt 1774–76. Det är i en våning och har en inredd vindsvåning under ett mansardtak. Fasaderna är putsade, taket är täckt med tegel och fönstren är nya med smårutindelning av 1700-talstyp. Planlösningen är i huvudsak ursprunglig med f d sjuksalar av olika storlek.

På Aspholmarna ligger en ödekyrkogård omgiven av en mur, husgrunder och lämningar efter försvarsverk m m.

Mer att läsa

Nya Älvsborg. A Bothén, Göteborgs Hembygdsförbund 1960.

Nya Älvsborgs fästning, Vårdplan I–II. Fortifikationsförvaltningen 1990–91.

Nya Älvsborgs fästning – ett riksintresse i Göteborgs hamn. Bohusläns museum 1999.

Arendals gård

Arendal 64:1

Gården Arendal (764:254 m fl) har varit ett frälsehemman och haft flera framstående ägare bl a kommandanten Wittingh på Nya Älvsborg. 1799 köpte Olof Jacobsson gården och den tillhör fortfarande denna släkt.

Traktens bönder svarade för skjutsningen till och från Nya Älvsborg och Arendals gård användes från 1846 till 1868 som gästgiveri. Bostadshuset uppfördes troligen i slutet av 1700-talet och hade ursprungligen en våning. 1870 påbyggdes det och ett par stora verandor tillkom. Delar av huset hyrdes sedan ut sommartid.

Från 1960-talet har området söderut förändrats starkt genom utbyggnad av industri- och hamnanläggningar men gården är väl bibehållen. Den ligger vid en liten väg i utkanten av ett grönområde och västerut finns ytterligare ett par äldre bostadshus (se karta).

Bostadshuset är av trä i 2 våningar med tegeltäckt sadeltak och har en lägre del med flackt pappklätt tak. Verandorna är rikt dekorerade och har stora glasade partier med spröjsade fönster. Till gården hör också en uthuslänga med anslutande dass, en delvis knuttimrad ekonomibygnad och trädgård med flera höga träd som är väsentliga inslag i miljön. Norr om bostadshuset ligger en liten damm.

Interiören i bottenvåningen är mycket välbevarad.

Arendals gård, fasad mot öster.

Här finns bl a en kakelugn från 1700-talet (se bild), ett spiskomplex med öppen härd, flera 1700-talsdörrar som har originalbeslag och en förstuga med fasta skåp.

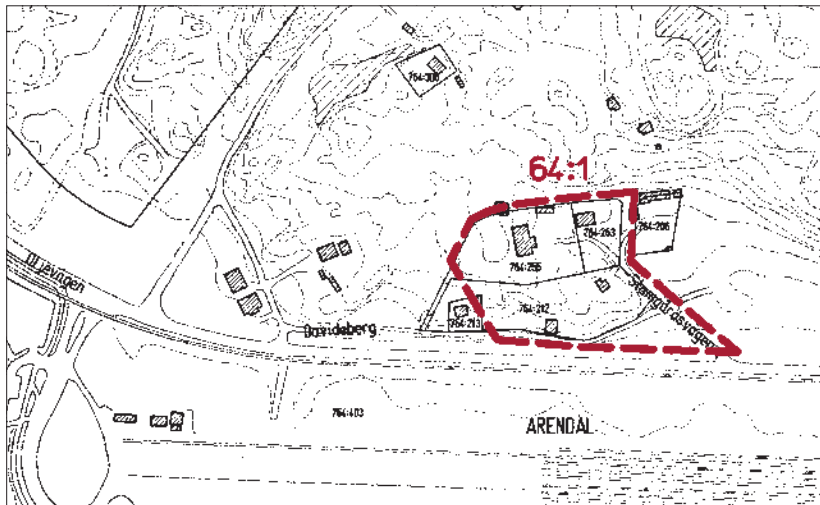
Arendals gård har en lång och väl dokumenterad historia som anknyter till Nya Älvsborg. Gårdsmiljön är väl bevarad och bostadshuset har mycket värdefulla interiörer, både från 1700-talet och 1800-talet.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975.

Mer att läsa

Arendal, några anteckningar om stamgården. C Arvidson, Göteborgs Hembygdsförbund 1962.

Detta kapitel är ett utdrag ur

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL BEBYGGELSE I GÖTEBORG

ETT PROGRAM FÖR BEVARANDE

DEL II

Redaktör

Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Projektgrupp

Hans Ander, Stadsbyggnadskontoret
Maria Lundgren, Stadsbyggnadskontoret
Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Kartor

Lillemor Bankel, Stadsbyggnadskontoret

Foto före 1965

Stadsmuseets arkiv

Foto 1965–98

Arkivfoto, Staffan Westergren, Stadsmuseet
Övrigt, Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Flygfoto

Stadsbebyggelse, Gösta Rydvall, Stadsbyggnadskontoret
Landsbygd, Lars Nord, Stadsmuseet

Utskrifter

Kristina Carlefred, Stadsbyggnadskontoret

Grafisk form och produktion Joe Brig Art AB, Göteborg
Textoriginalen är satta med Caslon 540 och ITC Garamond.

BACKA 66

STADSDELENS HISTORIA

Före 1870

Backa socken hade i huvudsak samma storlek som den nuvarande stadsdelen Backa. En skillnad är att södra delen av älvstrandsområdet ingår i stadsdelen Tingstad.

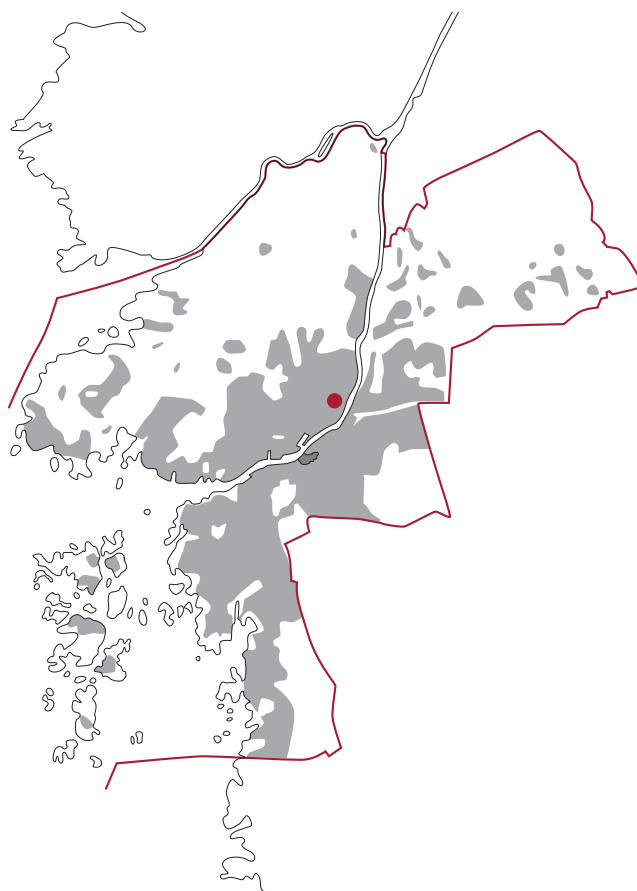
Före 1658 tillhörde området Norge–Danmark. Liksom övriga socknar på Hisingen påverkades Backa av krigshändelser bl a under 1600-talet och 1645 anlade danskarna en skans vid älven.

Backa socken var en bördig jordbruksbygd och kallades i slutet av 1800-talet för "Hisingens trädgård". Inom socknen låg byarna Lärje och Tingstad som räknades till de största i Göteborgstrakten. Flera andra byar och gårdar fanns här också bl a Backa, Bällskär, Tagene, Skälltorp, Lilla och Stora Hagen samt Aröd. Bäckebol och "Fredrikshamns herrgård" var två större gårdar som utvecklades under 1700-talet respektive 1800-talet.

Backa medeltidskyrka hade ungefär samma läge som den nuvarande, vilken tillkom 1864.

1870–1948

1867–72 uppfördes Göteborgs Hospital (S:t Jörgens Sjukhus) i nordvästra delen av Backa och under 1800-talets senare del började

Backa att förändras bl a genom inflytandet från Göteborg.

Strandområdet i Tingstad införlivades med Göteborg 1883 för att bli hamnområde och 1907 öppnades Bohusbanan som hade två stationer i Backa, Tingstads station och Lillhagens station. Från sekelskiftet började industrier att etableras längs älvstranden bl a Trävaru AB Dalarne som senare övertogs av Strömman o Larssons AB, Göteborgs Pappersbruk, Fr Waern o Co och Siporexfabriken.

Efter 1920 utökades bebyggelsen med villor, nya skolor uppfördes och 1924 byggdes Backas första Folkets Hus.

Bäckebols gård vid mitten av 1800-talet. Nuvarande huvudbyggnaden till vänster.

S:T JÖRGEN, 66:A	LILLHAGENS SKOLA, 66:3
BERÄTTELSEGATAN-BRUNSBOKYRKAN, 66:B	BACKA FOLKETS HUS, 66:4
ROMANGATAN, RADHUS, 66:C	STORA POSTEGÅRDEN, 66:5
BACKA KYRKA OCH KYRKOÅRD, 66:1	BÄCKEBOL, LÄRJE ÖSTERGÅRD M FL, 66:6-8
BACKASKOLAN, KV 40:1, 66:2	FREDRIKSHAMNS SKANS OCH GÅRD, 66:9

1948-1975

År 1948 blev Backa en del av Göteborgs stad och efter 1960 har flera stora bostadsområden vuxit fram. I södra Backa uppfördes Brunnsbo Torg med omgivande bostäder 1963–65. Norra delen byggdes ut cirka 1968–71. Den omfattar Backa Röd som är ett relativt stort homogent område med lamellhus, skivhus och punkthus, en grupp loftgångshus väster om Backa kyrka, vinkelbyggda lamellhus vid Sä gengatan, skivhus och svalgångshus i Skälltorp ("Blå staden"), trevåningshus vid Gösta Berlingsgatan samt Bällskärs småhusområde. Ett brett stråk längs älven har tagits i anspråk för trafikleder och verksamheter av varierande slag.

1972 uppfördes en liten kyrka vid Brunnsbotorget och 1968 fick Backa också en ny stor begravningsplats, Fridhems kyrkogård.

Förändrat - bevarat

Trots de omfattande utbyggnader som gjorts

sedan 1960-talet har Backa fortfarande miljöer med lantlig karaktär och flera enstaka byggnader från den tid då Backa var en jordbrukssocken finns kvar.

Delar av bostadshusen från tiden efter 1960 har tagits upp som värdefulla. (Se även "Övrigt – utanför programmet".)

Mer att läsa

Fyndmeddelande, 1971:8. Göteborgs och Bohus läns fornminnesförening.

Sancti Jörghens Hospitall, Nylöse Hospital, Göteborgs Hospital, S:t Jörgens Sjukhus.

S Landergren 1972.

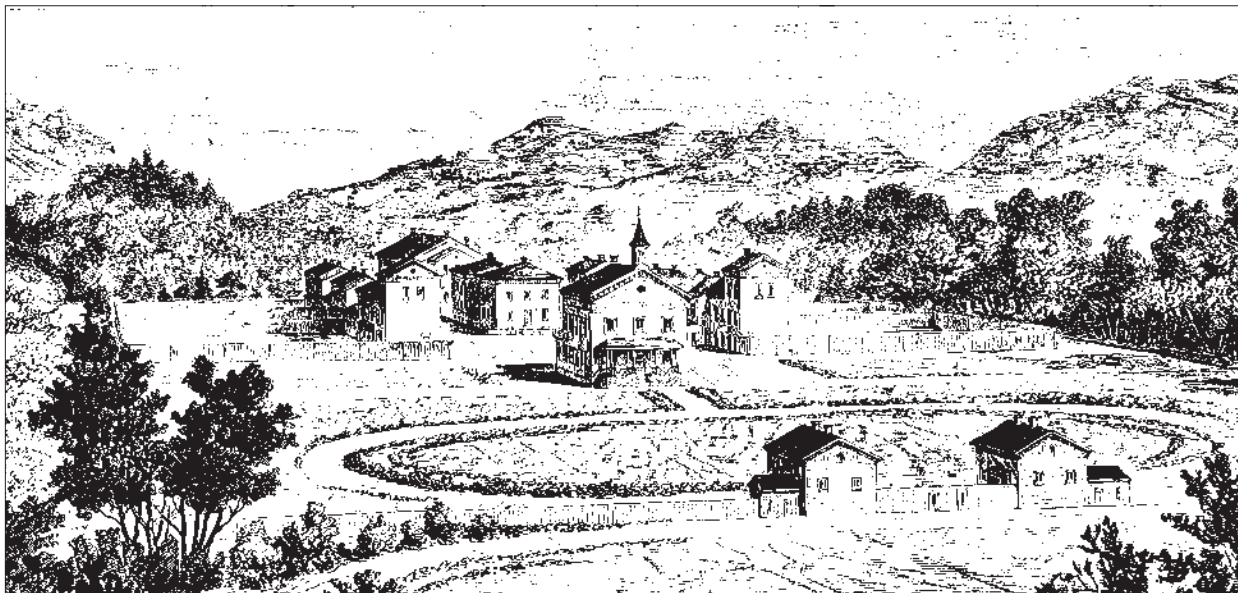
Bäckebo, en storgård i Götaälvdalen och dess ägare. M och S Bratt, Länsstyrelsen 1992.

Friedländerska enskilda begravningsplatsen i Backa församling. M Bratt, Göteborgs Hembygdsförbund 1994.

Natur och folk i Backa på Hisingen. Backa Hembygdsförening 1998.

Backa socken. K Lychou 1998.

S:t Jörgens Hospital, teckning från 1869.

S:t Jörgen

Backa 66:A

Miljön omfattar f d S:t Jörgens sjukhus med anslutande park- och grönområden.

Historik

S:t Jörgens sjukhus har traditioner från "Sancti Jörghens Hospitall" i Gamla Lödöse. Hospitalet flyttades 1528 till Nya Lödöse i nuvarande stadsdelen Gamlestaden. När Göteborg grundades 1621 ändrades namnet från Nylöse Hospital till Göteborgs Hospital. (Se karta sid 251 och Gamlestaden del I, sid 6 och 23.)

I mitten av 1800-talet behövdes en större anläggning och 1861 beslutades att ett nytt hospital skulle byggas på gården Store Hagen, nuvarande platsen för S:t Jörgen.

Ritningar upprättades av V von Gegerfelt 1867 och 1872 stod sjukhuset klart. Det var i huvudsak symmetriskt uppbyggt och bestod av ett par små entrébyggnader, två parallella långsträckta paviljonger m m. I kompositionen ingick också planteringar. 1889 invigdes en begravningsplats i områdets östra del.

Åren 1900–1925 moderniserades och utökades sjukhuset genom ny- och ombyggnader. Då uppfördes särskilda paviljonger för Göteborgs stad, personalbostäder och "Kristiansborg" som ritades av A Kumlien, arkitekt vid Medicinalstyrelsen. 1928 ändrades namnet Göteborgs Hospital till S:t Jörgens sjukhus.

Under 1960-talet revs större delen av de äldsta byggnaderna och ersattes med nya paviljonger, maskinbyggnad m m. För planeringen svarade White arkitektkontor.

Ett nytt område med bostäder för personal tillkom 1950–64 i östra delen. Två av byggnaderna ritades av H Ahlberg samt S Backström och L Reinius. Övriga utformades av Ekholm & White.

I mitten av 1980-talet avvecklades sjukhuset och cirka 1990 påbörjades en förnyelse av området. Här finns nu lokaler för äldreboende, invandrarverket, Waldorfskolan, kontor, stiftelsen Ekocentrum m m.

Motivering

Trots att de flesta av de äldsta byggnaderna rivits utgör S:t Jörgen en kulturhistorisk värdefull miljö som speglar

S:t Jörgen, gamla entrén. Jämför bild sid 238.

vårdinrättningens utvecklingen under omkring 100 år.

Inom området finns ett 20-tal välbevarade byggnader från tiden före 1965 (se karta). De gamla entrébyggnaderna från 1872 ger en tydlig anvisning om den första anläggningens karaktär och förstaklass-avdelningen "Kristiansborg" är ett exempel på en särskilt påkostad institutionsbyggnad. Parken utgör en väsentlig del av miljön och den enkelt utformade begravningsplatsen har socialhistoriskt värde.

För byggnader uppförda efter cirka 1965 har ingen kulturhistorisk bedömning gjorts.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987, utredningsområde. Utredning genomfördes 1989. Begravningsplatsen är privat och länsstyrelsen svarar för tillsynen.

Beskrivning – karaktär

F d S:t Jörgens sjukhus omfattar sjukhusbyggnader och bostadshus av olika slag. Samtliga byggnader är friliggande och omges av "grönytor". Ett dominerande inslag i institutionsmiljön är den stora parken och anslutande naturområden. Följande byggnader är särskilt värdefulla.

1. Gamla entrén

De två små entrébyggnaderna som uppfördes cirka 1870 ramar in den ursprungliga entrén till hospitalet. Husen är av trä i en våning med förhöjd vindsvåning och plåttäckt sadeltak. Fasaderna har enkel dekor i form av profilerade omfattningar m m och avslutas uppåt med en insvängd taklist.

"Kristiansborg", avdelning för första klass (2). Foto 1984.

2. "Kristiansborg"

Byggnaden uppfördes 1910–11 för "förstaklass-patienter". Den är av sten i 2 våningar med brutet plåttäckt tak. De putsade fasaderna är indelade med lisener och byggnadens mittaxel betonas genom en bred frontespis med mjukt avrundat tak. Stora spröjsade fönster utgör en viktig del av fasaderna. Byggnaden har ett monumentalt läge på en kulle som är en del av parken.

3. Bostadsbus för anställda

Byggnaden som uppfördes cirka 1910 ligger öster om "Kristiansborg". Det är ett putsat stenhus i 2 våningar.

4. Villa för anställda

Villabyggnaden uppfördes cirka 1910. Den är av trä i en våning med valmat tegeltäckt tak. Fasaden är klädd med en kombination av stående och liggande panel.

5. Håkanssonsons villa, "Solvrå"

Villan som är av trä i en våning tillkom 1921. Den uppfördes privat och användes som bostad för en långtidspatient.

6. Trädgårdspaviljong

I parken öster om "Kristiansborg" ligger en liten öppen paviljong av trä.

7–9. Villor för anställda

De tre villorna tillkom cirka 1910 och uppfördes i 1–2 våningar. Två av dem har fasader klädda med omväxlande liggande och stående panel. Den tredje är putsad och har en oregelbunden form.

10. Läkarbostäder m m

De två villorna uppfördes 1957 för försteläkare och intendent. Byggnaderna är i en våning med flacka tak och putsade fasader. Mot väster har de ett stort fönsterparti.

11. Skogaberg, personalbostäder

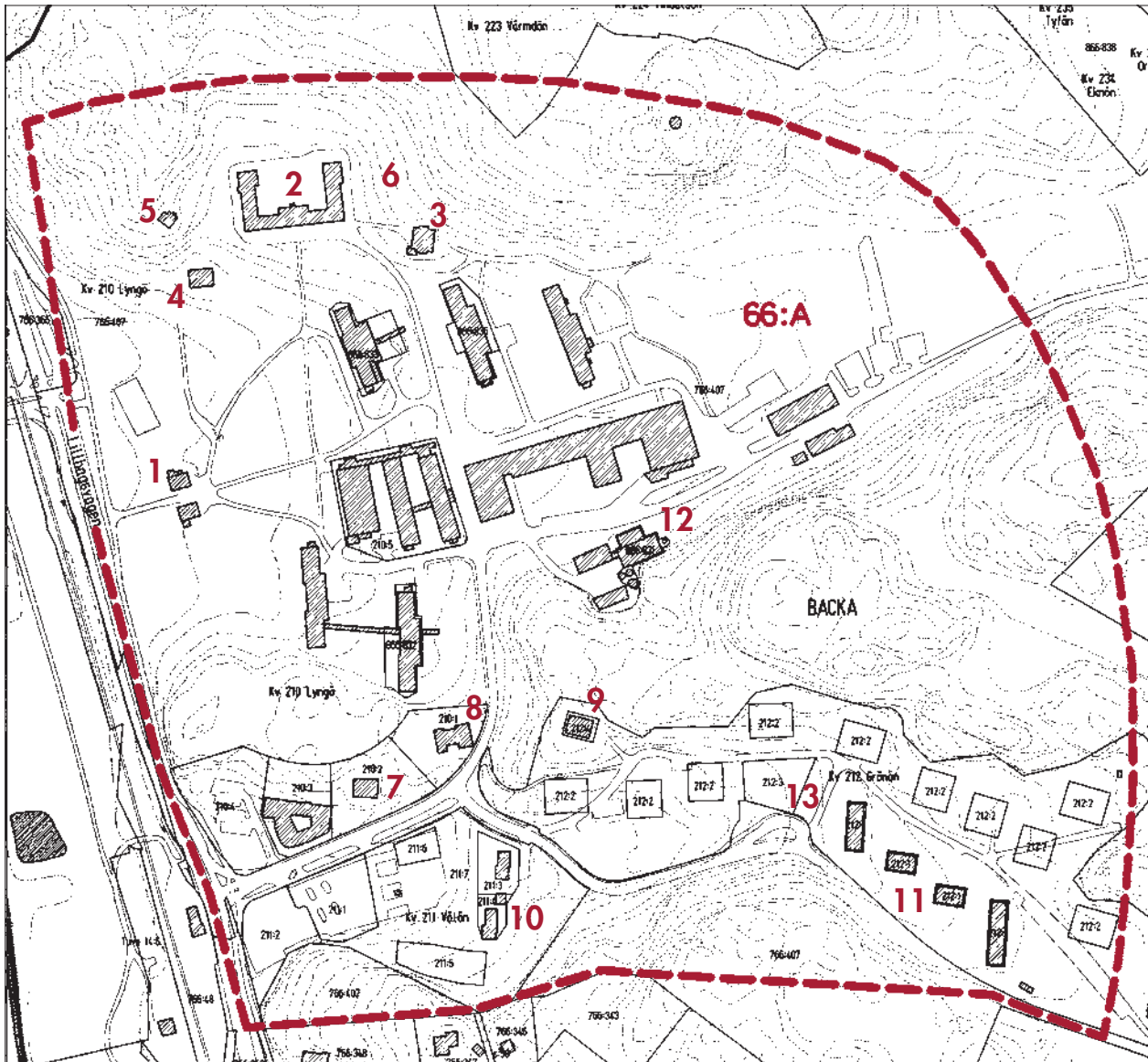
Skogaberg omfattar flerbostadshus uppförda 1952–64. Byggnaderna är i 2–3 våningar och har fasader av rött tegel. De tre äldre, Skogaberg 1–3, har vanliga sadeltak medan det yngre har en asymmetrisk takform.

12. Maskinbyggnad/panncentral

Byggnaden som tillkom 1956 är uppförd av betong och rött tegel. Huvudbyggnaden har ett mycket stort glasparti med tunna spröjsar och till anläggningen hör också en hög rund skorsten av tegel.

13. Begravningsplats

S:t Jörgens begravningsplats som invigdes av biskopen 1889 har använts för patienter, läkare m fl och är fortfarande i bruk. Den omges av ett lågt trästaket och har endast några få stenar.

Bostadshus för anställda (3).

"Solvrå", villa för långtidspatienter (5).

Berättelsegatan Brunnsbokyran

Backa 66:B

Området omfattar en grupp flerbostadshus väster om Brunnsbotorget samt Brunnsbokyran.

Historik

Stadsplan, upprättad av K Jonsson, fastställdes 1962 och byggnaderna uppfördes 1964 enligt ritningar av arkitekterna N E Eriksson och R Dahlberg. Byggherre var Göteborgs Stads Bostads AB.

Öster om bostadshusen anlades Brunnsbotorget med en butiksbyggnad och 1972 byggdes också en kyrka efter ritningar av R Bergh.

Motivering

Bostadsområdet omfattar välbevarade och tidstypiska byggnader från 1960-talet och utgör ett intressant exempel på de bostadshus som ritades av N E Eriksson.

Program – skydd

Värdefulla miljöer 1985.

Skydd enl KML 4 kap. Kyrkliga kulturminnen: Brunnsbo kyrka.

Beskrivning – karaktär

Byggnaderna är uppförda kring halvslutna rektangulära gårdsrum och genom området leder en gågata med trädplantering.

Husen är i 4 våningar med valmade tegeltäckta sadeltak, markanta träinklädda taksprång och fasader av rött tegel. Karaktäristiska detaljer är indragna entrépartier med glasade trädörrar och utanpåliggande, parvis placerade balkonger med vitmålade fronter. Bottenvåningarna har uteplatser som avgränsas med träplank, låga murar av natursten och häckar.

Brunnsbokyran är uppförd som en demonteringsbar vandringskyrka med ett brant pyramidtak som bärs upp av kraftiga träbågar. Kyrkorummet har en stjärnformad plan och pryds med en rad glasmålningar utförda av Ralph Bergholtz.

Romangatan, radhus

Backa 66:C

Miljön omfattar en grupp radhus öster om Brunnsbotorget.

Historik

Stadsplan, upprättad av F Björck, fastställdes 1964. Husen uppfördes 1964 av Göteborgs Stads Bostads AB och ritades av konsultbyrån GAKO.

Motivering

Det enhetligt bebyggda området med sina väl utformade detaljer är ett intressant exempel på småhus i grupp från 1960-talet.

Program – skydd

Värdefulla miljöer 1985.

Beskrivning – karaktär

Området omfattar en tydligt avgränsad husgrupp som ansluter till ett bergsparti med f d Tingstads by. Det är tätt bebyggt med radhuslängor placerade vid smala entrégator. Husen är av trä i en våning med fasader av mörkt brun lockpanel. De branta tegeltäckta sadeltaken saknar taksprång på gavlarna och har stora takkupor samt karaktäristiskt utformade skorstenar av svart plåt. Gatufasadernas utskjutande entrépartier är inklädda med skivor och gårdsfasaderna domineras av stora fönsterpartier. Tomterna avgränsas med naturstensmurar, häckar m m.

Brunnsbokyran.

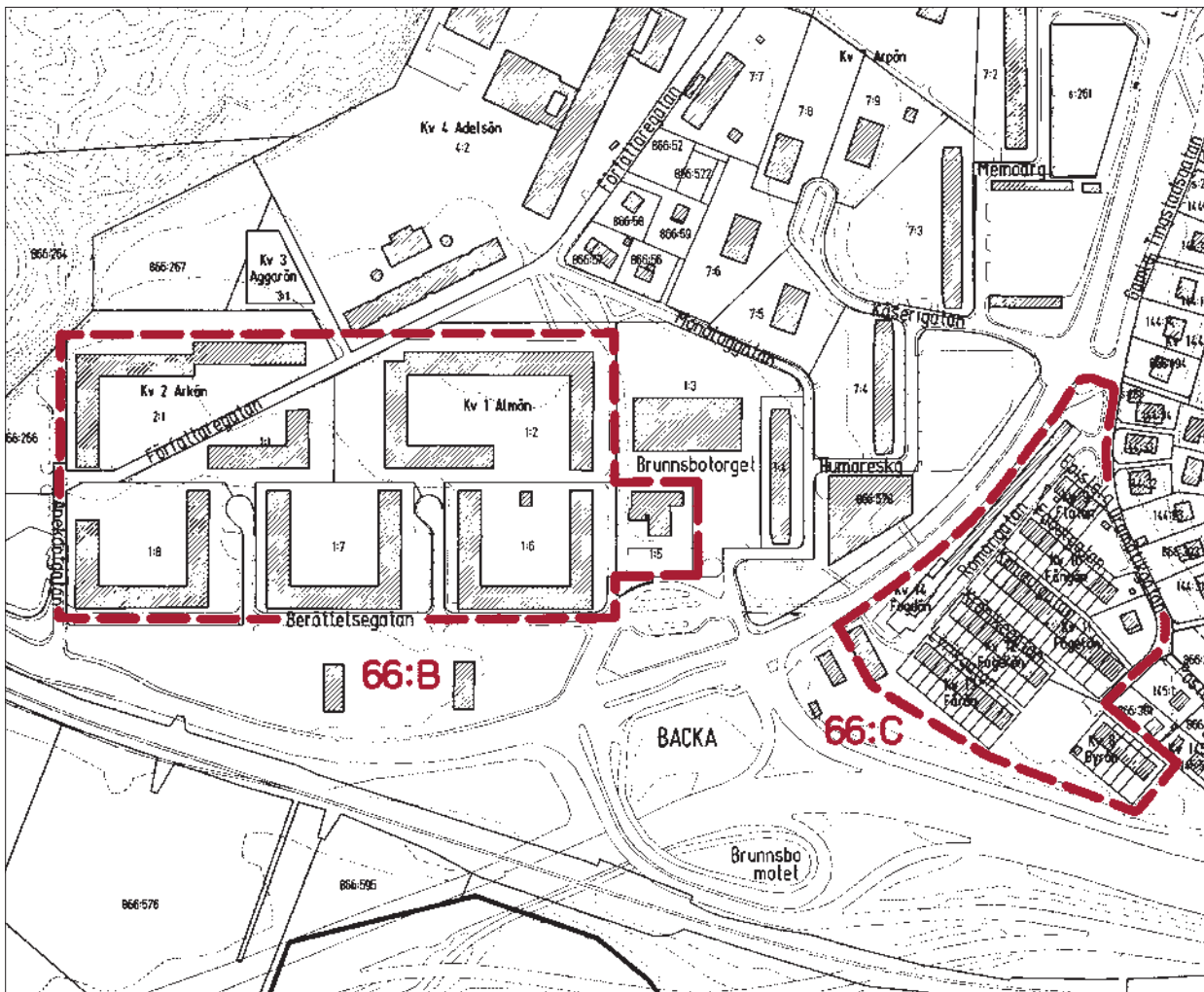

Berättelsegatan.

Romangatan.

Backa kyrka och kyrkogård

Backa 66:1

I närheten av den nuvarande kyrkobyggnaden stod tidigare en kyrka som uppfördes under medeltiden. 1864–65 ersattes denna med en ny ritad av J F Åbom. Omkring 1930 byggdes kyrkan om och tornets övre del fick då sin nuvarande form.

Backa kyrka är placerad på ett höjdparti och utgör ett viktigt blickfång i trakten. Fasaderna som är putsade avslutas uppåt med en list av gult tegel. Tornet har ett skifferklätt tälttak och övriga takdelar är belagda med plåt. Kyrkorummet har välvt tak och utsmyckningen omfattar bl a en takmålning utförd av Joel Mila 1964.

Kyrkotomten med den gamla kyrkogården avgränsas med en naturstensmur och i sydväst ligger Backa nya kyrkogård som tillkom 1932.

Program – skydd

Skydd enl KML 4 kap. Kyrkliga kulturminnen: kyrkan och de två kyrkogårdarna.

Backa kyrka och gamla kyrkogården.

Backaskolan

Backa 66:2

Backas första skolhus byggdes 1851 i anslutning till kyrkan. 1897 ersattes det med ett större hus ett stycke söder om kyrkan.

1923–24 gjordes en om- och tillbyggnad och samtidigt uppfördes separata lärarbostäder. Arkitekt var S Wedenmark. 1930–31 utökades skolan med en byggnad ritad av E Bernhard.

Skolan har senare förändrats vid mindre ombyggnader bl a har nya ytterdörrar satts in men den ursprungliga karaktären är i huvudsak bevarad.

Husen är av trä med fasadbeklädnad av locklistpanel, spröjsade originalfönster av varierande slag och tegeltäckta sadeltak.

Huvudbyggnaden har 2 våningar och är symmetriskt utformad med tvärställda sidopartier samt ett mittparti som har rik utsmyckning. Dekoren som är utförd i typisk 1920-talsklassicism omfattar bl a en triangelformad frontespis. Mot söder ansluter en lägre del som har enklare dekor med hörnpilastrar och i passagen mellan de två byggnaderna bärs taket upp av kolonner.

Byggnaden från 1930-talet är friliggande och har två våningar. Den saknar dekor och de mest karaktäristiska delarna är de stora vertikala glaspartierna på gavlarna samt vid entrén till trapphuset.

Utanför själva skolgården ligger f d lärarbostäderna omgivna av trädgård. Det är två byggnader utformade som tvåvånings radhus med tre entréer. Liksom huvudbyggnaden har de dekor i 1920-talsstil med pilastrar, listverk m m. Entréerna markeras genom eleganta kolonner som bär balkonger.

Backaskolan har ett traditionellt läge i närheten av kyrkan och utgör en väl bibehållen miljö med goda exempel på 1920-talets och det tidiga 1930-talets träarkitektur. Särskilt intressant är kombinationen med de olika skolhusen och de omsorgsfullt utformade lärarbostäderna.

Program – skydd

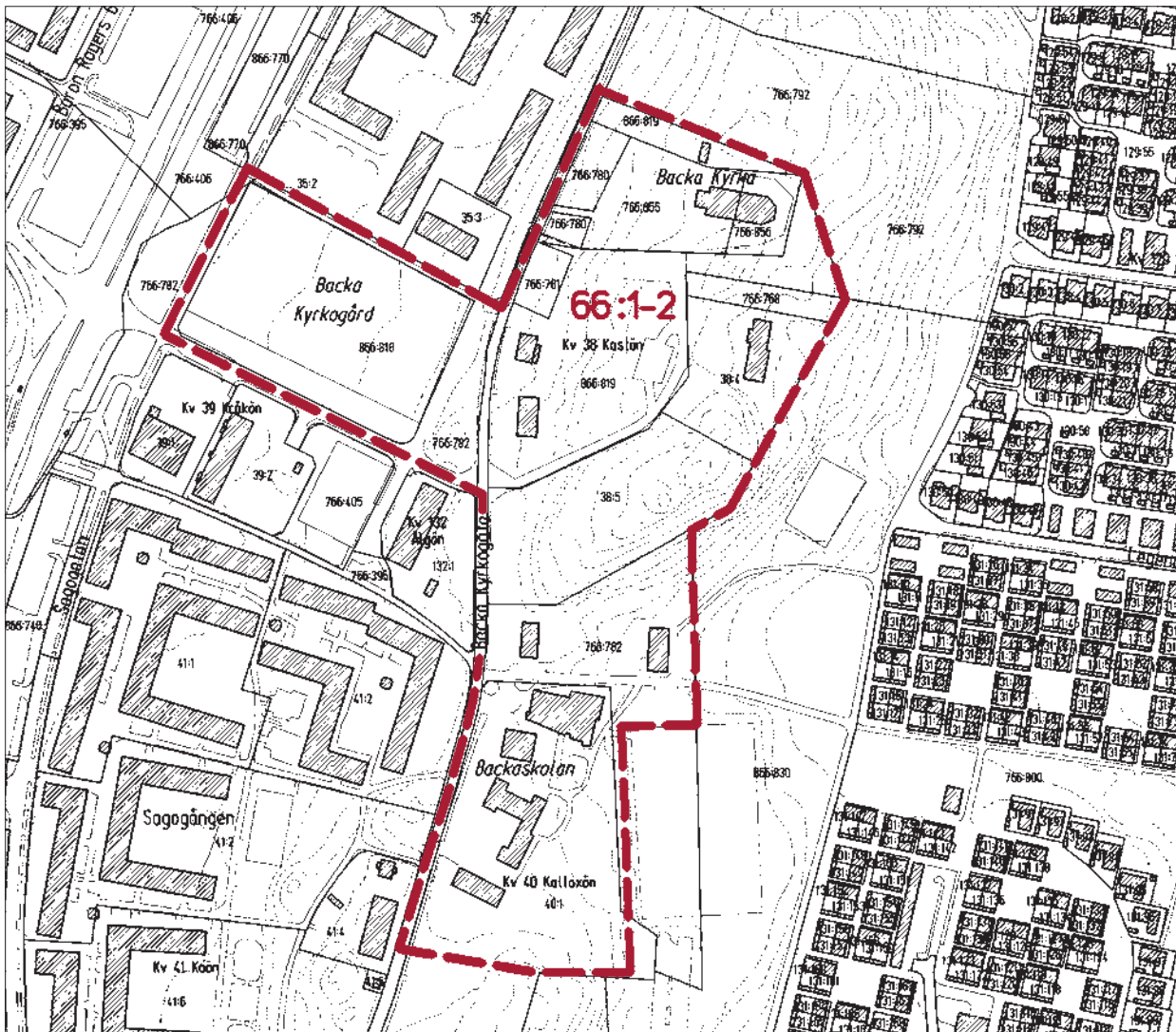
Bevaringsprogram 1987.

Backaskolan, huvudbyggnaden och anslutande sidobyggnad med passage.

Backaskolan, f d lärarbostäder, östra byggnaden.

Lillhagens skola

Backa 66:3

Lillhagens skola (766:208) uppfördes 1927 och användes som småskola för barnen i denna del av Backa.

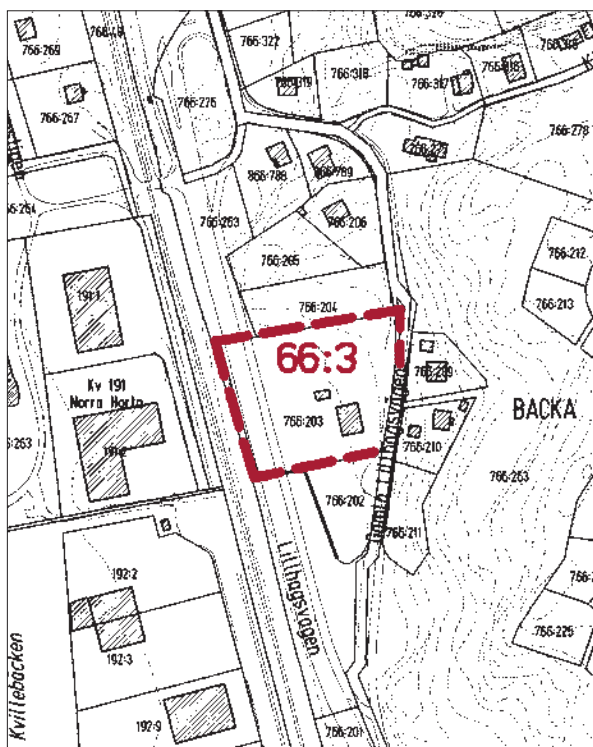
Byggnaden som har ett fritt läge är utformad i 1920-talsklassicism. Den har en våning och valmat tegeltäckt tak. Fasaden är klädd med locklistpanel som har breda släta locklister och entrén består av en kraftig granittrappa samt förstukvist med gavelparti i klassicistisk stil. Dekorativt utformade detaljer i samma anda är entrésidans lunettfönster, taklisten och takets ovala takkupor. De spröjsade fönstren är original.

På den skolgården står en paviljong av trä som också är utförd i klassicistisk anda med kolonner.

Lillhagens skola är ett ovanligt välbevarat exempel på en liten skola med mycket omsorgsfullt utformad exteriör. Den har också ett lokalhistoriskt värde.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

Backa Folkets Hus

Backa 66:4

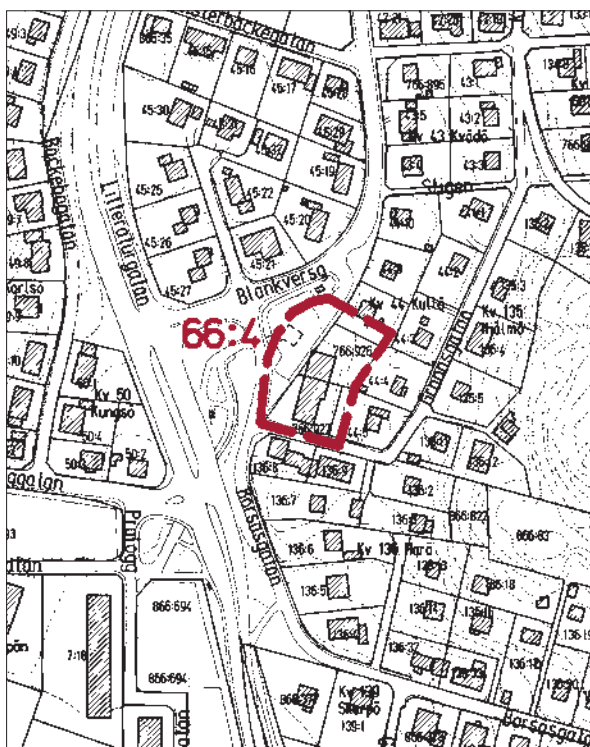
Backas första Folkets Hus stod klart 1924 och det nuvarande tillkom 1939 efter en om- och nybyggnad som utfördes enligt ritningar av S Wedenmark.

Byggnaden har 1–2 våningar och präglas helt av funktionalismens ideal. Taket är nästan plant, fasaderna är klädda med ljus slät puts och fönstren saknar spröjsar. Det breda entrépartiet omfattar glasade trädörrar och betonas genom ett enkelt skärmtak med texten "Folkets Hus". Andra karaktäristiska detaljer är en fönsterrad med pelare ovanför entrén och två enstaka cirkelformade fönster. Interiören med bland annat entréhallen är delvis utförd i samma stil.

Backa Folkets Hus har socialhistoriskt värde och utgör ett intressant exempel på funktionalistisk arkitektur i Göteborgstrakten.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

Stora Postgården.

F d Lillbagens skola.

Backa Folkets Hus.

Stora Postgården

Backa 66:5

Gården har tillhört Tingstads by och blev troligen "posthemman", d v s underhåll för postbonde, på 1690-talet. Bostadshuset uppfördes 1818 och utökades med en kammare 1873. I nordväst låg gårdens stora vinkelbyggda ladugård som revs på 1970-talet. Idag är bostadshuset och en mindre uthusbyggnad, bryggstugan, kvar.

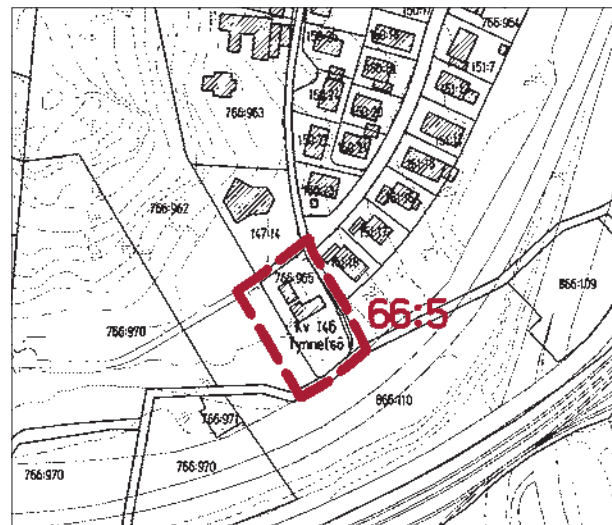
Stora Postgården ligger fritt på ett höjdparti ovanför Tingstadstunnelns mynning och intill en gammal väg. Bostadshuset är i en våning på enkel bredd med sidoutbyggnad och har frontespis på två sidor. Byggnadens mest karaktäristiska del är en förstukvist med rundat tak och dekorativa detaljer.

Uthuslängan som troligen tillkom i början av 1900-talet är i en våning med tegeltäckt sadeltak och faluröd locklistpanel. I anslutning till byggnaderna finns den gamla trädgården kvar.

Gården har stort lokalthistoriskt värde och bostadshuset är ett intressant exempel på den typ av smala manbyggnader som var vanliga före 1800-talets mitt.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975.

Bäckebo, Lärje Östergård m fl

Backa 66:6–8

Lärje by var den största i Backa socken och här låg också en av traktens mest framträdande gårdar, frälsehemmanet Bäckebo som utvecklades till en herrgårdsliknande anläggning på 1700-talet.

I början av 1900-talet var detta en "radby" som omfattade cirka 15 gårdar. De flesta hade bostadshus upp mot berget, ekonomibyggnader nedanför och långsträckta ägor ner mot älven.

Efter inkorporeringen med Göteborg har de flesta av byggnaderna rivits och marken har tagits i anspråk för nya verksamheter men Bäckebo, Lärje Östergård och Lärje Albogård är en välbevarad del. Norr och söder om dessa ligger två gårdar som delvis har ursprunglig karaktär (766:734 och 866:723).

Bäckebo's gård, 766:594 (66:6)

Bäckebo's gård ägdes fram till 1700-talets mitt av adelsmän som troligen inte bodde här. 1759 köptes den av vågmästaren Johan Oliveholm i Göteborg. Han genomdrev storskifte i hela byn 1761 och utvecklade sedan gården till en välskött anläggning. 1764 lät han uppföra ett bostadshus av sten och 1774 köpte han en del av Skälltorp Östergård där en privat begravningsplats senare anlades.

Vid sekelskiftet 1800 övertogs gården av en ny ägare och den ägdes sedan av familjerna Lindqvist, Friedländer, Bratt m fl som var besläktade. Under 1830-talet påbyggdes stenhuset med en våning och ett nytt bostadshus av trä tillkom. Ungefär samtidigt lät familjen uppföra ännu ett bostadshus nere vid älvsstranden, Fredrikshamn's gård. (Se sid 250.)

Fram till 1900-talets början tillkom enstaka hus kring huvudbyggnaden. Bostadshuset av trä flyttades till "Fredrikshamn" 1870.

1943 genomgick den gamla huvudbyggnaden en större restaurering efter ritningar av arkitekten A Funkquist och de följande 40 åren revs ekonomibyggnaderna.

Bäckebo omfattar idag en huvudbyggnad omgiven av trädgård som är terrasserad mot norr samt ett garage. Söder om trädgården, på mark som tidigare tillhörde

Bäckebo's gård, huvudbyggnaden.

Allén sedd från gården.

Bäckebo, finns nu ett område med odlingslotter och här är också den gamla allén bevarad.

Huvudbyggnaden är av sten i 2 våningar med källarvåning och brutet tegeltäckt tak som saknar taksprång på gavlarna. Fasaderna är slätputsade utan dekor. Intressanta äldre detaljer som ger byggnaden en speciell karaktär är entrésidans fritrappa av kalksten och lunettfönster på gavelpetsarna.

Interiören är delvis bevarad sedan 1700-talet, bl a har källaren kryssvalv och i hallen finns en minnestavla över husets tillkomst. Ett rum är inrett med en 1700-talskakelugn som flyttats hit från Lärjeholm och tidigare stod i Tyska kyrkans pastorsboställe nära Gustaf Adolfs Torg.

Lärje Östergård, 866:722 (66:7)

Gården gränsar till Bäckebo. Den har ett bostadshus som är från 1800-talets början eller äldre och ekonomibyggnaderna tillkom troligen kring 1800-talets mitt. Gårdsmiljön som helhet är välbevarad.

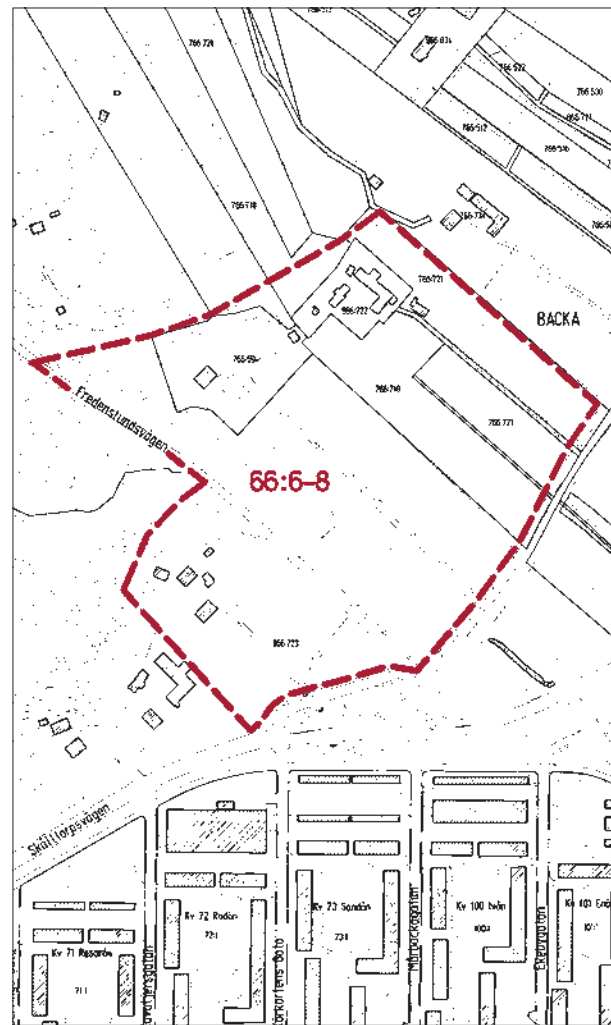
Själva gårdsanläggningen ligger upp mot berget. Den omfattar ett bostadshus, en stor ladugård och flera mindre ekonomibyggnader. Mellan gården och f d landsvägen finns fortfarande ett stycke obebyggd jordbruksmark vilket starkt bidrar till den lantliga karaktären.

Bostadshuset är i en våning och uppfört på enkel bredd. Det har tegeltäckt sadeltak och frontespis. Fasaderna är klädd med stående panel och på främre långsidan finns en öppen veranda.

Ladugården är placerad nedanför bostadshuset. Den är vinkelbyggd och har en portgång som vänder sig mot gårdens infartsväg. Intill ladugården finns flera mindre hus eller bodar och väster om bostadshuset ligger en källarvind. Ekonomibyggnaderna har ett traditionellt utförande med rödfärgade träfasader och tegeltäckta sadeltak.

Lärje Albogård, 866:723 (66:8)

Gården omfattade tidigare ett bostadshus uppfört 1877, en vinkelbyggd ladugård m m. Idag är endast bostadshuset och en mindre ekonomibyggnad bevarade. Bostadshuset användes en tid som ateljé för bildhugga-

Lärje Östergård.

Lärje Albogård.

ren Erling Torkelsson och då genomfördes stora interiöra förändringar. Från 1991 används det av Backa Hembygdsförening som har inrett lokalen för föreningsverksamhet.

Bostadshuset är uppfört på dubbel bredd. Det är i en våning med tegeltäckt sadeltak. Mot söder har byggnaden bred frontespis och en rikt dekorerad veranda. Fasaden är klädd med locklistpanel och har profilerade fönsteromfattningar. Flera av fönstren är original med tredelade spröjsade bågar. Till gården hör ett uthus som delvis är utfört med naturstensmur samt en trädgård.

Bäckebo är en av de få större gårdar som funnits på Hisingen och har med sitt stenhus ett särskilt byggnadshistoriskt värde. Lärje Östergård är den enda helt bevarade gårdsanläggningen och manbyggnaden på Lärje Albogård är ett exempel på de bostadshus som uppfördes i byn under 1800-talets senare del.

De tre gårdarna tillsammans med anslutande obebbyggda marken visar den gamla radbyns karaktär och utgör en värdefull miljö av stort lokalhistoriskt intresse. De två angränsande gårdarna i norr och söder, 766:734 och 866:723, förstärker intrycket av radby.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975: Bäckebo's gård och Lärje Östergård.

Skydd enl KML 3 kap. Byggnadsminnen: Bäckebo's gård.

Skydd i detaljplan 1997: Lärje Albogård.

Fredrikshamns skans och gård

Backa 66:9

Under kriget mellan Sverige och Danmark-Norge 1643–45 planerades ett anfall på Göteborg från norr. I Backa som var norskt uppfördes då en skans, "Pulitz skans", som senare har kallats Fredrikshamns skans. Den placerades i älvkanten och byggdes som en stjärnformad anläggning omgiven av jordvall och grav.

Norr om skansen fanns en färjeled från 1800-talets början eller tidigare. Marken tillhörde ägarna på Bäckebo och de startade en mer omfattande färjetrafik.

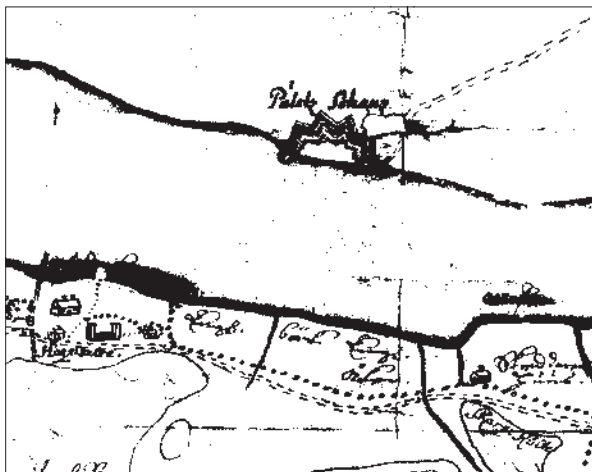
1837 byggdes här också en påkostad gårdsanläggning som fick namnet Fredrikshamn. När den förstörts genom en brand 1846 flyttades ett trähus från Bäckebo ner till Fredrikshamn och detta ersattes med en ny manbyggnad 1904. Till gården hörde en stor vinkelbyggd ladugård som låg väster om bostadshuset.

Färjan drevs av olika arrendatorer fram till 1920-talet. Senare har industrianläggningar etablerats bl a Siporex-fabriken men gårdens bostadshus finns kvar.

Fredrikshamnns gård. Foto 1981.

Karta från 1682 med Pulitz skans (Fredrikshamnns skans). På Göta Älvs södra sida ligger "hospitalet".

Det bevarade bostadshuset är av trä i en våning med hög källarvåning och förhöjd takvåning som har en bred frontespis. Fasaden är klädd med omväxlande stående och liggande panel och taket är täckt med tegel. Intill huset finns rester av en trädgård.

Fredrikshamnns skans som ligger ett stycke söder om gården kan fortfarande uppfattas med sin yttre kontur.

Resterna av skansen är ett värdefullt minne från 1600-talets krigshändelser i trakten och Fredrikshamnns gård har stort lokallistoriskt intresse.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987: Fredrikshamnns gård, kv 27. Skydd enl KML 2 kap. Forminnet: Fredrikshamnns skans.

Övrigt – utanför programmet

Friedländerska begravningsplatsen

Söder om Bäckeboles gård ligger Friedländerska enskilda begravningsplatsen. Den tillhör Bäckebole och har utnyttjats som privat begravningsplats sedan 1770-talet.

Backa Västergård m m

Utöver de byggnader som upptas i programmet finns andra som har lokallistoriskt värde bl a Backa Västergård som ligger norr om Backa kyrka, ett par gårdar som tillhört Lärje by (se sid 248), en gård norr om Stora Postegården (766:965) och Tingstads smedja. Backa Västergård som omfattar ett f d bostadshus, en stor ladugård och ett par mindre ekonomibyggnader används idag som daghem, fritidshem och "fritidslantgård".

Lillhagens station

1907 när Bohusbanan anlades byggdes "Lillhagens station" vid dåvarande S:t Jörgens Hospital. Stationen omfattar idag en stationsbyggnad i funktionalistisk stil och en mindre byggnad från 1900-talets början. Anläggningen har lokallistoriskt värde.

Bostadsbebyggelse efter 1960

Utöver de två bostadsområdena vid Brunnsbotorget som ingår i programmet finns flera andra som är intressanta. I "Underlag för Energisparplanen" 1980 upptas bl a skivhusen och punkthusen vid torgets östra och norra sida som värdefulla.

Backa Västergård, f d bostadshuset.

Detta kapitel är ett utdrag ur

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL BEBYGGELSE I GÖTEBORG

ETT PROGRAM FÖR BEVARANDE

DEL II

Redaktör

Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Projektgrupp

Hans Ander, Stadsbyggnadskontoret
Maria Lundgren, Stadsbyggnadskontoret
Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Kartor

Lillemor Bankel, Stadsbyggnadskontoret

Foto före 1965

Stadsmuseets arkiv

Foto 1965–98

Arkivfoto, Staffan Westergren, Stadsmuseet
Övrigt, Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Flygfoto

Stadsbebyggelse, Gösta Rydvall, Stadsbyggnadskontoret
Landsbygd, Lars Nord, Stadsmuseet

Utskrifter

Kristina Carlefred, Stadsbyggnadskontoret

Grafisk form och produktion Joe Brig Art AB, Göteborg
Textoriginalen är satta med Caslon 540 och ITC Garamond.

BERGSJÖN 67

STADSDELENS HISTORIA

Före 1965

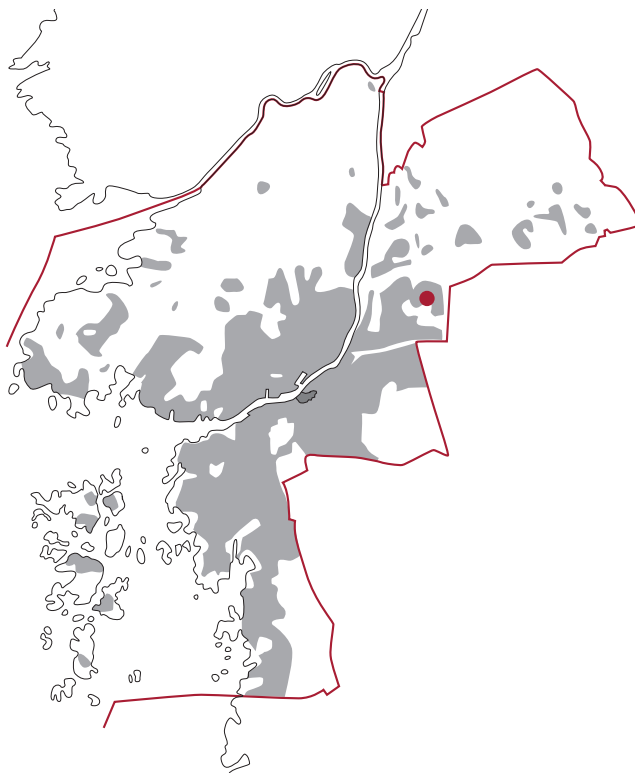
Större delen av nuvarande Bergsjön ingick tidigare i Partille socken och införlivades med Göteborg 1928. Norra delen som tillhörde Angered inkorporerades 1930.

Bergsjöområdet brukades som utmark av gårdarna vid Lärjeån och Säveån. Från 1700-talets senare hälft tillkom några torp som hade små odlingar och enkla byggnader. Torpen var delvis bebodda in på 1950-talet och i Gärdsås byggdes en grupp "egnahem" under 1920-talet. I övrigt var marken obebyggd fram till 1965.

1965-85

1962 presenterades en dispositionsplan för Bergsjön och 1964-63 upprättades detaljplaner. Den östra delen byggdes cirka 1965-67 och den västra tillkom i huvudsak 1967-70. I utbyggnaden deltog Göteborgs Stads Bostad AB, AB Göteborgshem, Göteborgs Stads Egnahems AB och flera privata byggherrar.

Större delen av bebyggelsen placerades innanför en ringled (Bergsjövägen/Ljusårsvägen) och här uppfördes flerbostadshus av varierande slag. Tvärs igenom området

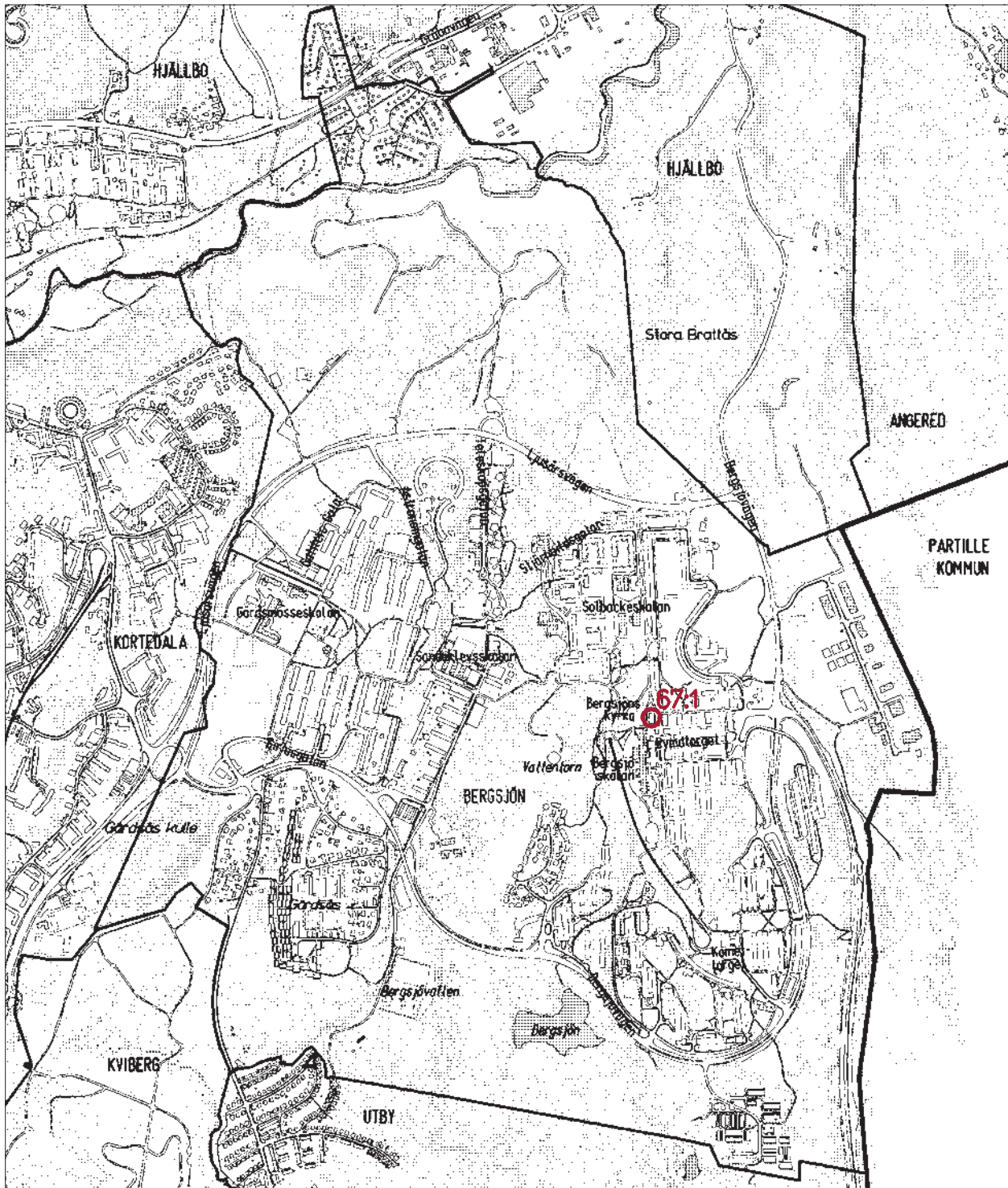
drogs en spårvägslinje och i anslutning till de fyra hållplatserna byggdes butiker, skolor m m. Den största centrumanläggningen blev Rymdtorget som omfattade butiker, skola, bibliotek samt en kyrka uppförd 1974 efter ritningar av B Cederlöf och G Nilsson.

Gärdsås småhusområde som låg utanför ringleden utökades med en grupp radhus.

Förändrat - bevarat

1984 demonterades några elementbyggda fyravåningshus vid Stjärnbildsgatan och elementen återanvändes vid uppbyggnad av radhus. Även andra delar av bebyggelsen har förändrats t ex husgruppen vid Siriusgatan. I ett av punkthusen vid Teleskopgatan inrättades "kollektivhuset Stacken" 1980.

I stort sett all bebyggelse i stadsdelen har tillkommit efter 1965 och den behandlas därför inte i bevaringsprogrammet.

Bergsjöns kyrka ingår i Riksantikvarie-
 ämbetets urval av särskilt värdefulla kyrkor
 från tiden efter 1939 och är skyddad enligt
 KML 4 kap. Kyrkliga kulturminnen.

BERGSJÖNS KYRKA, 67:1

Detta kapitel är ett utdrag ur

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL BEBYGGELSE I GÖTEBORG

ETT PROGRAM FÖR BEVARANDE

DEL II

Redaktör

Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Projektgrupp

Hans Ander, Stadsbyggnadskontoret
Maria Lundgren, Stadsbyggnadskontoret
Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Kartor

Lillemor Bankel, Stadsbyggnadskontoret

Foto före 1965

Stadsmuseets arkiv

Foto 1965–98

Arkivfoto, Staffan Westergren, Stadsmuseet
Övrigt, Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Flygfoto

Stadsbebyggelse, Gösta Rydvall, Stadsbyggnadskontoret
Landsbygd, Lars Nord, Stadsmuseet

Utskrifter

Kristina Carlefred, Stadsbyggnadskontoret

Grafisk form och produktion Joe Brig Art AB, Göteborg
Textoriginalen är satta med Caslon 540 och ITC Garamond.

HJÄLLBO 68

ANGERED 69

GÅRDSTEN 70

STADSDELARNAS HISTORIA

Före 1870

Stadsdelarna Angered, Hjällbo och Gårdsten ingick tidigare i Angereds socken.

I nordost ligger Vättlefjäll med delvis skogsklädda bergområden och i söder är Lärjeåns dalgång med sina raviner ett dominerande inslag.

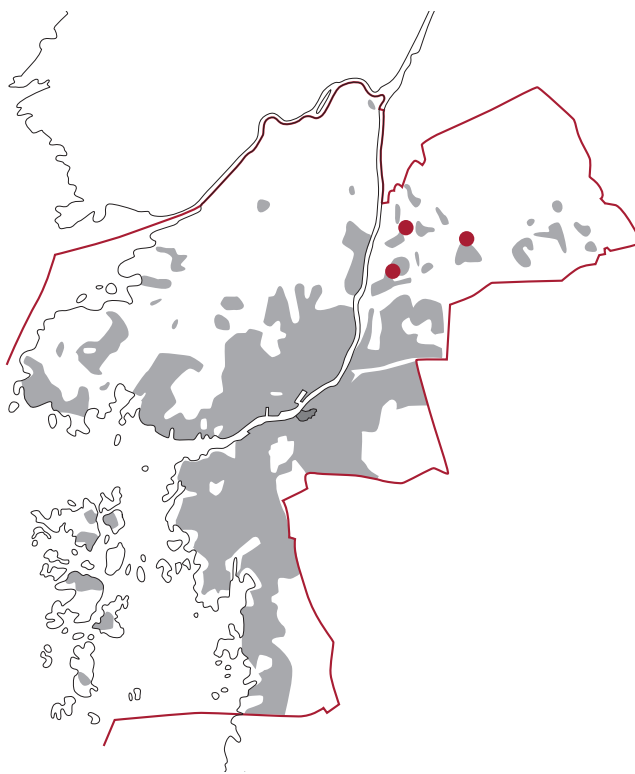
Kring Lärjeån låg flera stora byar bl a Lärje by och Angereds by med sockenkyrkan.

Andra viktiga byar eller gårdar var Hjällbo, Eriksbo, Linnarhult, Gunnilse, Rösered, Steken, Gunnared och Espered.

Socknens mest framträdande gårdar har varit Angered Storegården som var säteri från 1500-talet och Lärjeholms herrgård.

Vättlefjäll användes som utmarksområde för gårdarna kring Lärjeån. Från 1500-talet var detta "Kronohäradsallmänning" vilket innebar flera begränsningar i böndernas nyttjanderätt. Viss uppodling förekom och gården Skärsjölund som ligger inom Vättlefjäll är registrerad från 1600-talets början.

En viktig kommunikationsled i socknen var landsvägen längs Göta Älv. Den ledde in till Nya Lödöse och från 1620-talet till Göteborg. 1680–1820 fanns också en bro, Nyebro, till Orrekulla på Hisingen och den ersattes sedan med en färja (se Säve sid 326). Längs vägen eta-

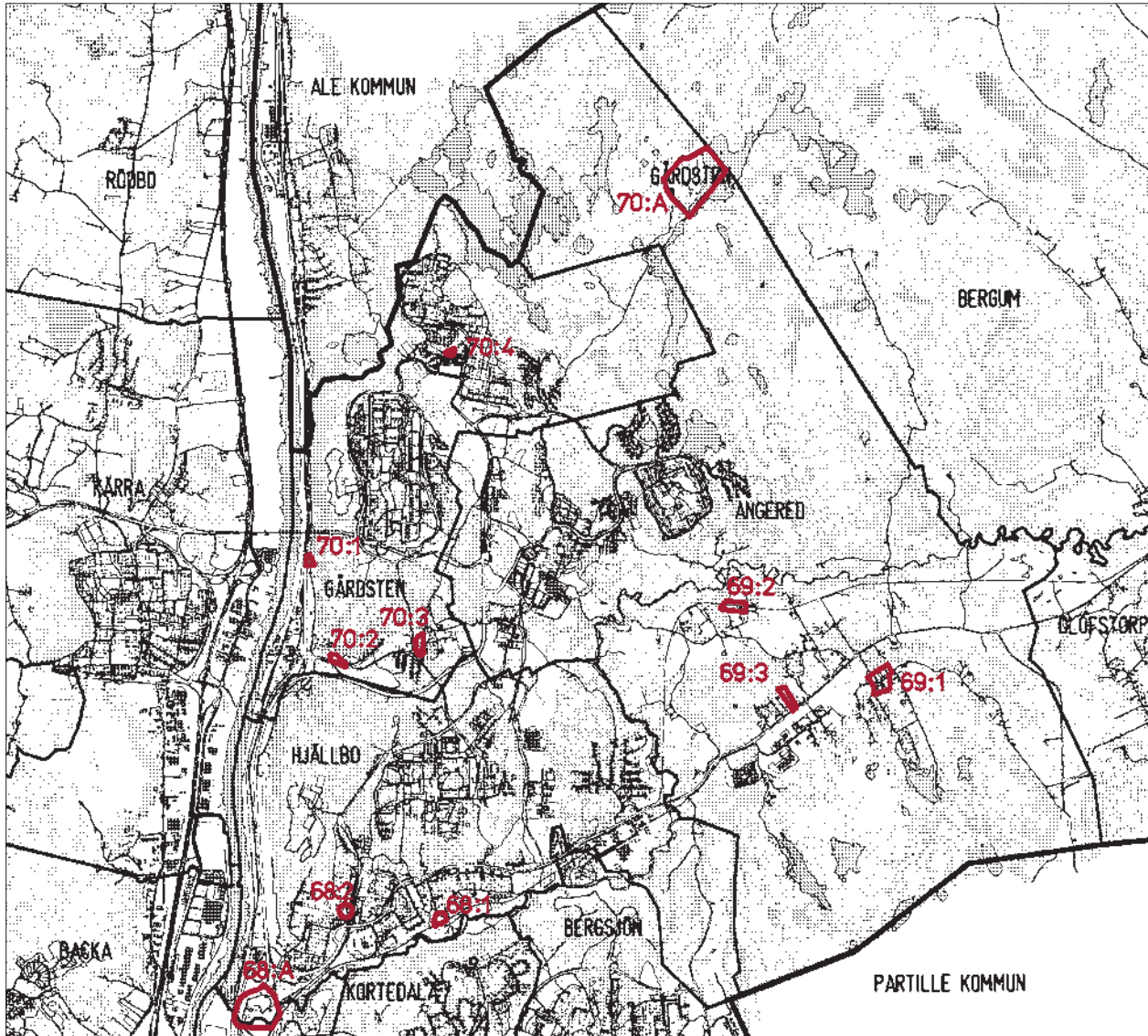
blerades gästgiverier på 1700-talet. Det äldre gästgiveriet låg troligen vid Nyebro och från 1800-talets början fanns ett i Gårdsten.

År 1848 invigdes socknens första skolbyggnad som låg på en tomt vid "Rösereds bräcka".

1870-1967

Under 1800-talets senare del började jordbruksbygden i Angered att förändras. 1877 byggdes Bergslagsbanan längs älven och 1899 drogs Västgötabanan genom socknen. Stationer med stationshus av trä byggdes i Agnesberg, Gunnilse och Olofstorp.

I slutet av 1800-talet drevs två relativt stora kvarnar vid Lärjeån, öster om Lärjeholm och då började också nya industrier att anläggas främst kring Steken-Agnesberg i närheten av

LÄRJEHOLMS GÅRD, 68:A

SKÄRSJÖLUND, 70:A

F D HJÄLLBO GÅRD, 68:1

HJÄLLBO KYRKA, 68:2

ANGEREDS KYRKA M M, 69:1

F D GUNNILSE STATION M M, 69:2

GUNNILSE SKOLA, 69:3

GÅRDSTEN, F D GÄSTGIVERI, 70:1

STEKEN STORA, 70:2

RÖSEREDSSKOLAN, 70:3

BRÄNNET, 70:4

Steken Stora, kv 17:8. Se sid 266.

Rösereds skola, bus från 1926. Se sid 266.

Brännet. Se sid 267.

Göta Älv. 1874 öppnades ett tegelbruk här, 1898 flyttades Dorch-Bäckens färgfabrik hit och 1901 etablerades AXA kvarn. Vid Lärjeån tillkom Gunnilse tegelbruk och i början av 1950-talet byggdes AB Skånska Cementgjuteriets betongvarufabrik i Hjällbo.

Utbyggnaden av järnväg och industri påverkade stora delar av socknen och befolkningen nästan fördubblades under 30 år. Några mindre villaområden och tätorter växte nu fram, bl a i anslutning till stationerna. Nya skolhus byggdes i Gunnilse och Rösered och 1916 uppfördes en missionskyrka vid Gråbovägen norr om Angereds kyrka.

På 1940-talet upprättades planer för egna-hemsbebyggelse i Hjällbo och ett 80-tal villor tillkom de följande 15 åren. Under 1950-talet påbörjades planering för en relativt omfattande bostadsbebyggelse i Agnesbergsområdet och arbetet utfördes i början av 1960-talet. Vid denna tid tillkom också Rösereds kapell och församlingshem.

Redan 1925 hade Göteborg begärt att få införliva Lärjeholm, Hjällbo och Bläsebo med staden. Det genomfördes inte men 1930 blev Lärjeholm en del av Göteborg. På 1950-talet började staden sedan att köpa mark för kommande bostadsbyggande, först i Hjällbo och Bläsebo och senare även i andra delar.

1967-1975

1967 inkorporerades slutligen Angered med Göteborg och 1968 presenterades en generalplan för en mycket omfattande utbyggnad i hela Angered och Bergum. Stora delar av Vättlefjällsområdet ingick också i exploateringsplanerna.

Planen innebar att en stadsbana skulle byggas och längs den skulle bostadsområden och centrumanläggningar placeras. Motorvägar eller "primärleder" skulle också genomkorsa den vidsträckta förstaden, i södra delen planerades ett brett stråk med "arbetsplatser" och mark för ett stort centrum reserverades i Angered.

Den första utbyggnaden gjordes redan 1966–67 i Hjällbo där flera olika typer av bostadshus uppfördes. Den följdes sedan av Eriksbo som fick en enhetlig trevåningsbebyggelse. I Hammarkullen där arbetet startade 1968 byggdes bl a långsträckta sjuvåningshus.

De följande 10–15 åren skapades ytterligare tre bostadsområden med framför allt storskalig bebyggelse (Gårdsten, Lövgärdet, Rannebergen) samt Angereds centrum som omfattar butiker, kontor, fritidsanläggningen "Blå Stället" m m. I anslutning till centrumanläggningarna byggdes nya kyrkor, bl a Hammarkullens kyrka (1972), Hjällbo kyrka (1973), Lövgärdets kyrka (1973) och Gunnares kyrka (1997).

Västgötabanan som lades ner 1967 har omvandlats till en gång- och cykelbana genom stadsdelen.

Förändrat - bevarat

Idag är sydvästra delen av f d Angereds socken helt utbyggd och några av bostadsområdena från 1960- och 1970-talet har redan förändrats genom ombyggnader.

Vättlefjällsdelen i nordost har däremot inte byggts ut enligt planerna och i öster är delar av jordbruksbygden välbevarad. Inom de nya bostadsområdena finns enstaka äldre byggnader kvar. Tre gamla stenbroar och resterna av

Välvd stenbro öster om Lärjeholm. Se sid 259 och 267.

Västgötabanan påminner om de tidigare kommunikationslederna.

Bebyggelse uppförd efter cirka 1960 har inte tagits med i bevaringsprogrammet. En inventering av denna påbörjades 1997 och där har bl a bostadsbebyggelsen vid Skolspåret uppmärksammas. Hjällbo kyrka har ett särskilt skydd enligt kulturminneslagen.

Mer att läsa

En bok om Angered. Angereds kommun 1966.
Angered – Bergum, Göteborg växer norrut.
E Werner. Göteborgs Hembygdsförbund 1964.
Fyndmeddelanden 1969:4, Göteborgs och Bohus läns Fornminnesförening.
Vättlefjäll, Natur och kulturminnen. Länsstyrelsen, Göteborgs museer 1983.
Så var det då, berättelser om Angered. 1989.
Så var det då i västra Lärjedalen. 1991.

Lärjeholms gård

Hjällbo 68:A

Miljön omfattar Lärjeholms gård (kv 55:1) och anslutande parkområde med Lärjeån.

Historik

Gården är känd sedan 1400-talet. Den ägdes på 1600-talet av flera framstående adelsmän, bl a fältmarskalken Herman Wrangel.

Bland ägarna på 1700-talet fanns flera förmögna göteborgare. Hur säteriets eller herrgårdens byggnader då såg ut är inte känt men parken beskrivs 1739 som en vacker anläggning med allé, lusthus, blomster- och fruktträdgårdar samt stora uppgrävda fiskdammar.

Lärjeholm köptes 1791 av amiralen C A Wachtmeister. Under hans tid som ägare fick huvudbyggnaden sitt nuvarande utseende och två flygelbyggnader tillkom. Troligen ingår delar av en äldre byggnad i huvudbyggnadens stomme.

Köpmannen A R Lorent övertog egendomen 1811 och 1840 såldes den igen. Gården omfattade vid denna tid en stor manbyggnad som hade 16 rum och kök samt två flygelbyggnader som innehöll både bostäder och ekonomiutrymmen. Dessa byggnader omgavs av

Lärjeholms flygel.

en park i engelsk stil där den slingrande Lärjeån ingick som en viktig del. Till gården hörde även en stor ladugård, trädgårdsmästarens hus, bryggghus, bränneri m m.

År 1895 köptes Lärjeholm av Göteborgs stad som lät uppföra nya ekonomibygnader, arrendatorsbostad m m. Den södra flygeln brann ner 1930.

Huvudbyggnaden användes cirka 1920–35 som alkoholistanstalt och blev sedan annex till Lillhagens sjukhus.

I samband med utbyggnaden av Angered-Hjällbo på 1960-talet byggdes nya trafikleder i parkens utkant och ladugården revs då. Huvudbyggnadens exteriör restaurerades 1984 och ett par år senare genomfördes en inre ombyggnad i sydvästra delen av bottenvåningen.

Lärjeholms huvudbyggnad.

Motivering

Lärjeholm är en av de få herrgårdarna i Göteborgstrakten. Manbyggnaden, den bevarade flygelbyggnaden och delar av parken har till stor del bibehållit sin karaktär sedan 1700-talets slut. De nuvarande yngre ekonomibyggnaderna m m är viktiga inslag i "herrgårdsmiljön".

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975.

Skydd enl KML 3 kap. Byggnadsminnen.

Natur- och kulturvårdsprogram 1979, rapport 3: ädelövskog i f d parken.

Beskrivning – karaktär

Lärjeholms gård ligger idag mellan ett par trafikleder och i söder utgör Lärjeån området gräns. Huvudbyggnaden som är av trä i 2 våningar har ett brutet valmat tegeltak och fasader klädda med lockpanel av 1700-talstyp. Fasadernas väggpelare och hörnens timmerknutar är panelklädda och har en lockbräda. Fönstren är i huvudsak korspostfönster med spröjs i nedre bågen men fönster med smårutsindelning av äldre typ finns kvar i takvåningen.

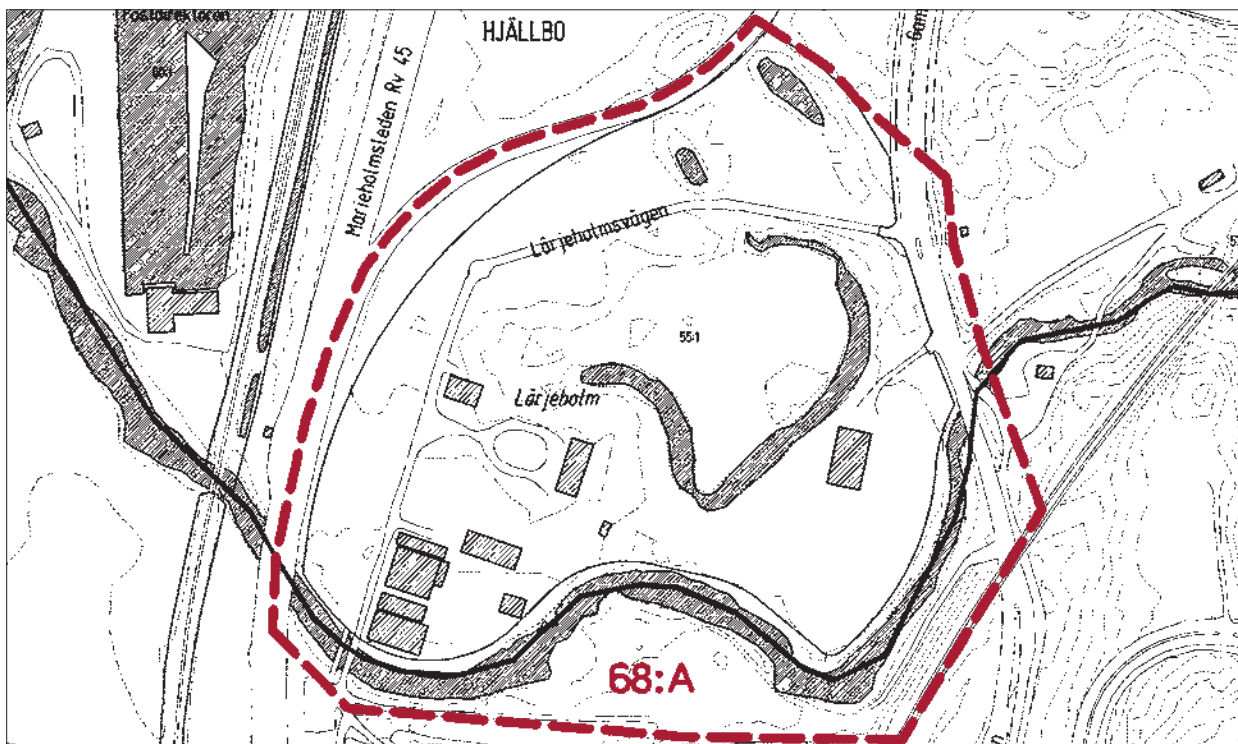

Lärjeholm cirka 1805.

Huvudbyggnadens ursprungliga planlösning är delvis bibehållen, och huvudtrappan och några dörrar har 1700-talskaraktär.

Den kvarstående flygeln är i en våning med brutet tegeltäckta tak. Interiören moderniserades 1974.

Rester av den gamla trädgårdsanläggningen är bevarade och huvudbyggnaden omges av höga träd. I sydväst ligger ett mindre bostadshus och ekonomibyggnader, bl a växthus. Öster om gården finns en välvd stenbro. Se "Övrigt-utanför programmet".

Skärsjölund

Gårdsten 70:A

Miljön omfattar Skärsjölunds gård med anslutande jordbruksmark (kv 52:5).

Historik

Gården upptas i jordeboken från 1623. Under 1700-talet låg gårdens byggnader längre västerut än de nuvarande.

Cirka 1830 köptes gården av Olof Olofsson. Han förbättrade den bl a genom nyodlingar och byggde ett nytt bostadshus, en s k framkammarsstuga, på den nuvarande gårdsplatsen. 1857 övertog en av döttrarna gården och den stannade sedan inom släkten. En ny ladugård uppfördes 1888 och ytterligare några mindre ekonomibyggnader tillkom. På 1880-talet anlades en fruktträdgård och under hela 1900-talet har gården haft en ganska omfattande trädgårdsodling.

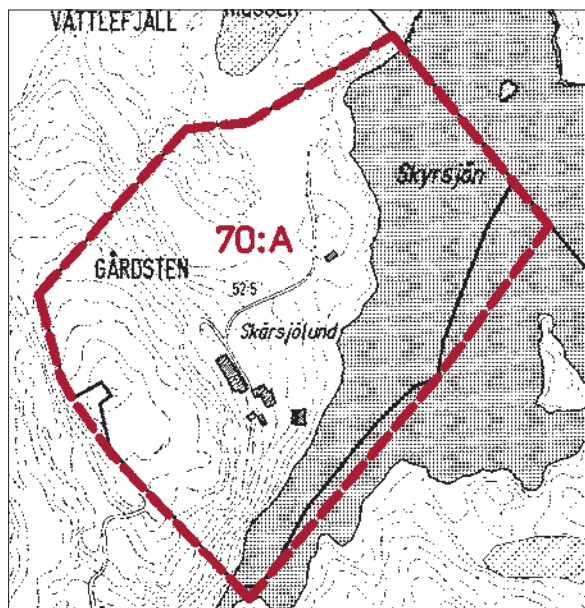
Motivering

Skärsjölund är ett värdefullt exempel på de enstaka, relativt små gårdar som förekommit i Vättlefjäll. Den trånga kringbyggda gårdsplanen är särskilt intressant.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975: gårdsanläggningen.

Vättlefjäll, natur- och kulturminnen 1983: hela området.

Beskrivning – karaktär

Byggnaderna ligger tätt och bildar tillsammans med en låg stenmur ett litet halvslutet gårdsutrymme. I husgruppen ingår ett bostadshus på enkel bredd (framkammarsstugan), en vinkelbyggd ladugård, bagarstuga, hönsburen och växthus. Inom ägorerna finns ett flertal lämningar efter tidigare byggnader och jordbruk, bl a husgrunder, stengårdsgårdar, en mindre rest av fågatan m m.

Mer att läsa

Vättlefjäll, Natur och kulturminnen. Länsstyrelsen, Göteborgs museer 1983.

Skärsjölunds gård sedd från söder.

F d Hjällbo gård

Hjällbo 68:1

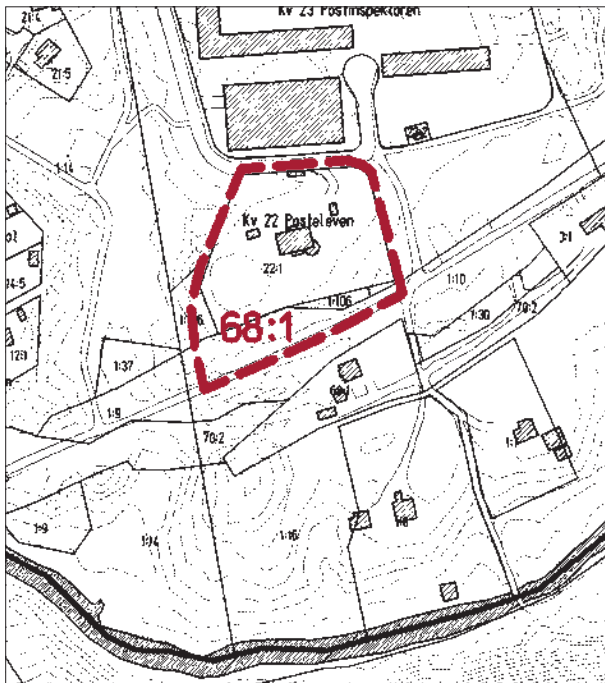
Hjällbo gård (kv 22:1) var i början av 1900-talet bebyggd med ett stort bostadshus, ekonomibyggnader och arbetarbostäder. Idag står endast bostadshuset kvar och det används nu av Angereds Hembygds-gille.

F d bostadshuset till Hjällbo gård uppfördes vid 1800-talets mitt och ombyggdes i slutet av 1800-talet. Det är i 1 1/2 våning och byggt på dubbel bredd med sexdelad plan. Verandor finns vid huvudentrén samt mot söder och öster och huset är också tillbyggt på sydöstra hörnet. Fasaden är klädd med locklistpanel och har dekorativa detaljer från 1800-talets senare hälft bl a rikt utsirade konsoler vid takfoten och i fönsteromfattningarna. Till huset hör en trädgård.

Huset är den enda bevarade manbyggnad av denna typ och storlek i Angered.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975.

Hjällbo kyrka

Hjällbo 68:2

Hjällboområdet tillkom cirka 1965–69. Det bebyggdes i huvudsak med flerbostadshus i 3–7 våningar och en centrumanläggning placerades i närheten av spårvägens hållplats.

1973 kompletterades centrumanläggningen med en kyrka ritad av arkitekten J Snis. Den uppfördes i betong med tegelfasader och utformades som ett fritt liggande komplex grupperat kring två gårdar. I komplexets östra del ingår ett kyrkorum och en samlings-sal och den västra omfattar en expeditionslänga placerad vid ett långsmalt gårdsutrymme.

Kyrkorummets pelare och balkar är utförda av obehandlad betong, väggarna består av fasadtegel och i norr har rummet kontakt med atriumgården genom ett stort glasat väggparti.

Program – skydd

Skydd enl KML 4 kap. Kyrkliga kulturminnen.

Hjällbo gård, entrésidan.

Angereds kyrka

Angered 69:1

Miljön omfattar Angereds kyrka med gamla kyrkogården, nya kyrkogården, f d skola m m.

Angereds kyrka tillkom på 1200-talet eller tidigare. 1791–94 genomfördes en större om- och tillbyggnad. Kyrkan förlängdes då mot öster, huvudingången och vapenhuset flyttades från norra sidan till västra gaveln, koret byggdes om och dekormålning i trätaget utfördes av Matthias Hasselberg.

Interiören ändrades senare bl a genom övermålningar men i samband med en större restaurering 1933 återställdes delar av dekormålningen från 1700-talet. 1929 utökades kyrkan med en sakristia i öster och 1990 genomfördes den senaste renoveringen.

Kyrkogården har troligtvis haft samma storlek sedan medeltiden och en klockstapel nämns på 1600-talet. En ny kyrkogård som placerades norr om kyrkan invigdes 1917 och den utvidgades 1972.

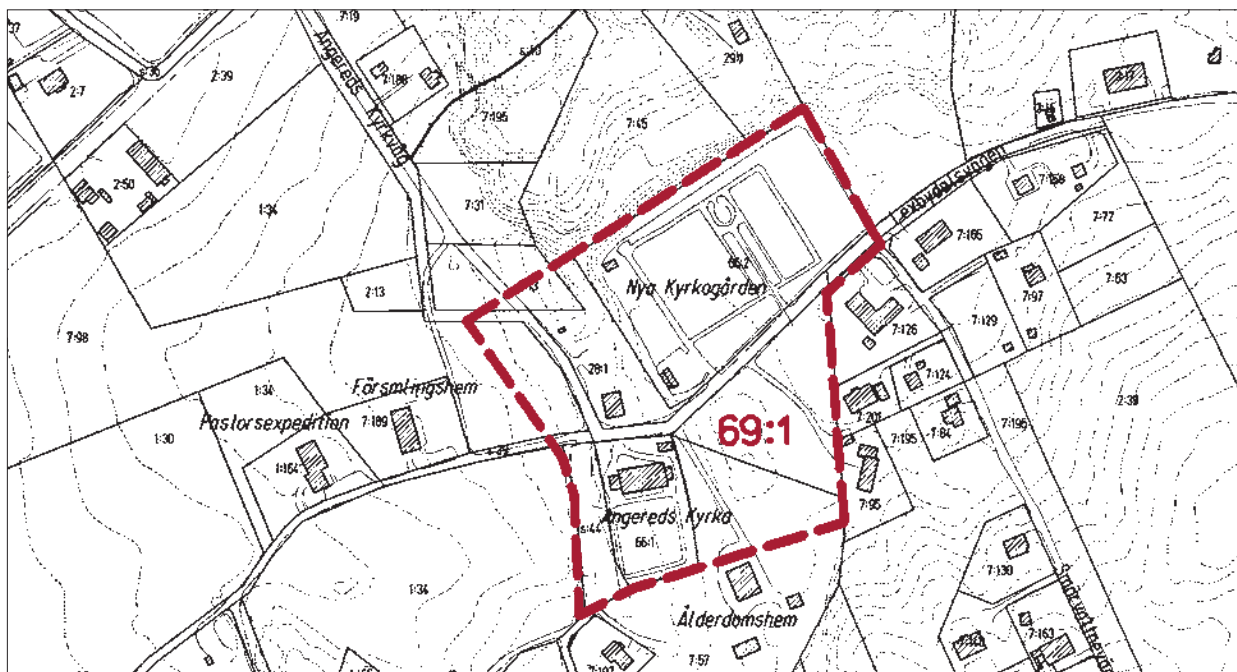
Intill kyrkan tillkom en skola cirka 1890 (Gunnilse gamla småskola) och 1928 uppfördes ett ålderdomshem söder om kyrkan. I väster byggdes församlingshem och prästgård 1959 respektive 1962.

Klockstapeln och en rad gamla gravstenar.

Kyrkan ligger på ett höjdparti och markområdet i väster är fortfarande odlat. Kyrkobyggnaden omges av gamla kyrkogården som begränsas av stenvägg med sticluckor av sten på två sidor. På kyrkogården står en klockstapel av trä och några höga träd är viktiga inslag i miljön.

Vid kyrkans södra sida finns en skulpterad gravhäll över Per Lillie som på 1600-talet var ägare till Angereds säteri (Angered Storegården) och på kyrkväggen ovanför sitter en stentavla med släktens vapen.

Angereds kyrka sedd från sydväst.

Kyrkan är av sten och har kraftiga vitputsade väggar samt sadeltak täckt med enkupigt tegel. Gavelspetsarna är klädda med träpanel. Innertaket är ett trätak med restaurerad 1700-talsmålning och bland de äldre inredningsdetaljerna märks bl a altartavlan och predikstolen.

Norr om kyrkan ligger f d skolhuset som är av trä i en våning. Det har hög gråstenssockel, klädsel av locklistpanel, korspostfönster med spröjs i nedre bågen och sadeltak täckt med tegel. I vindsvåningen finns början till ett hembygdsmuseum som drivs av föreningen Gunnilse gamla småskola.

Angereds medeltida kyrka har varit en viktig punkt i bygden under lång tid och är ett viktigt historiskt min-

nesmärke. Tillsammans med omgivande byggnader från olika epoker och anslutande jordbruksmark i väster utgör den en mycket värdefull kulturhistorisk miljö.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987: f d skolan.

Skydd enl KML 4 kap. Kyrkliga kulturminnen: kyrkan och kyrkogårdarna.

Mer att läsa

Angereds och Bergums kyrkogårdar. Göteborgs Kyrkogårdsförvaltning, Göteborgs Stadsmuseum 1997.

Västra stigluckan och "ålderdomsbemmet".

Norra stigluckan och f d skolhuset.

F d Gunnilse station

Angered 69:2

Gunnilse station (kv 59:7) uppfördes vid sekelskiftet när Västgötabanan drogs fram. Stationen omfattar idag en stationsbyggnad och ett uthus i anslutning till f d järnvägsspåret.

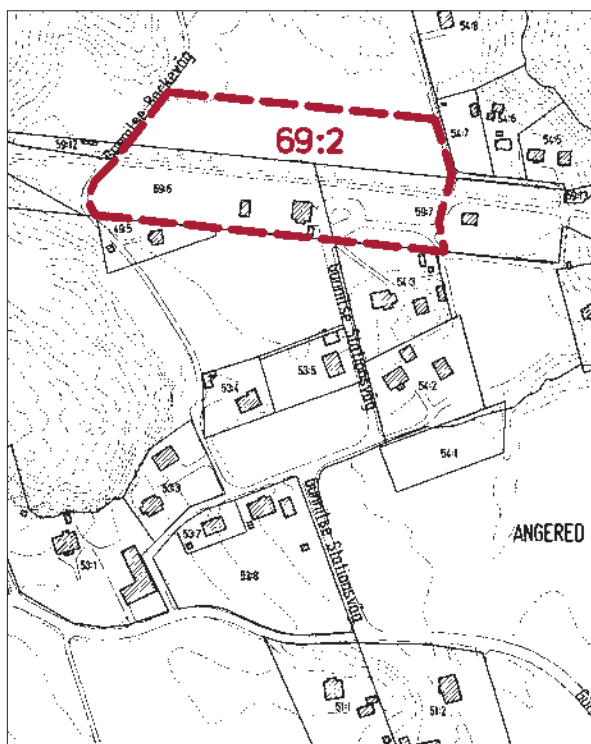
Stationsbyggnaden är i en våning med inredd vind och flera mindre utbyggnader. Fasaderna är klädda med stående och liggande panel. Ursprungligen hade fönstrens övre partier smårutindelning och utbyggnaderna var öppna mot perrongen.

De angränsande tomterna 54:3 och 54:2 är bebyggda med bostadshus från 1900-talets början och omfattar bl a en stor villa med brant brutet tegeltak.

F d stationen inklusive f d banvallen har lokalhistoriskt värde och området är ett intressant exempel på en "stationsmiljö" från sekelskiftet.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987: f d Gunnilse station.

Gunnilse skola

Angered 69:3

Gunnilse folkskola (1:10) uppfördes 1907 och innehöll då både klassrum och lärarbostad. 1930 uppfördes ett bostadshus för lärare ritat av O Wikander och något senare byggdes skolhuset om, bl a tillkom större fönster och entrépartiet revs.

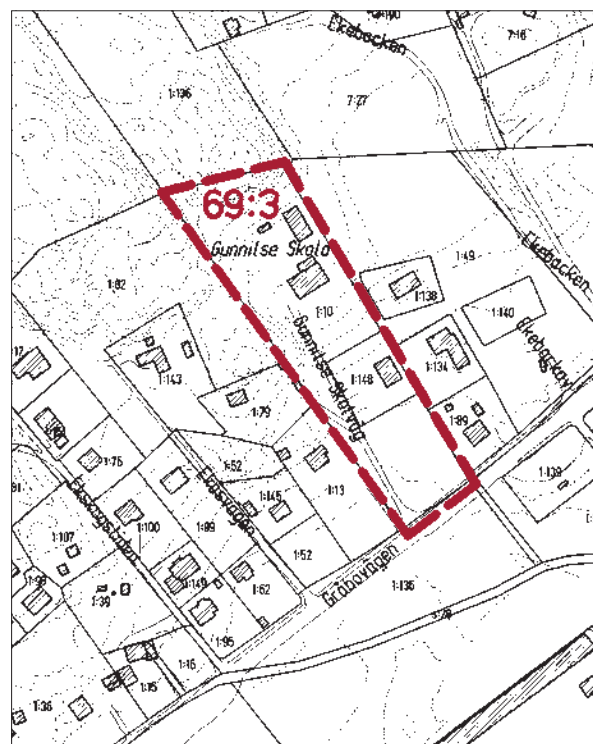
Skolhuset som är i en våning har sadeltak, sockel av gråsten och enkla fasader klädda med locklistpanel. Karaktäristiska detaljer är de stora klassrumsfönstren och en sparsam dekor vid takfoten.

F d lärarbostaden är uppförd i en våning med inredd takvåning under ett brutet tegeltäckt tak. Fasadbeklädnaden är locklistpanel och fönstren har en traditionell spröjsning. Byggnaden omges av trädgård.

De två byggnaderna utgör en värdefull skolmiljö från 1900-talets början.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

Gårdsten, f d gästgiveri

Gårdsten 70:1

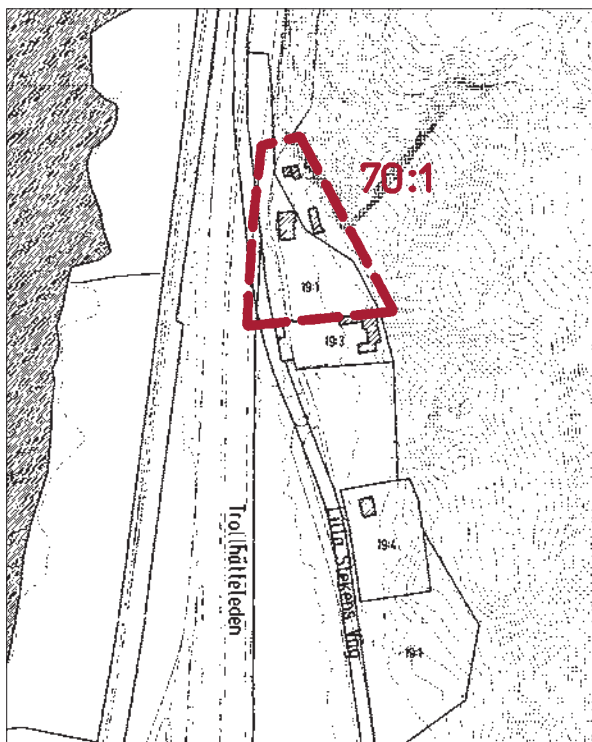
Gårdsten (kv 19:1) som ligger intill en bergvägg och vid f d landsvägen längs Göta älv omfattar ett bostadshus uppfört cirka 1800 och en liten uthuslänga som är yngre. I början av 1800-talet drevs ett gästgiveri här och från sekelskiftet 1900 har huset haft fem bostadslägenheter.

Bostadshuset är en knuttimrad byggnad i 2 våningar med tegeltäckt sadeltak. Fasaden är klädd med locklistpanel och fönstren har två lufter med två rutor i varje båge.

Exteriören är välbevarad sedan tillkomsten och byggnaden utgör ett värdefullt kulturhistoriskt inslag vid dagens moderna motorled. Det är ett av de få bevarade trähusen av denna typ i Göteborg och har ett särskilt värde som f d gästgiveri.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975.

Gårdsten, f d gästgiveri. Foto 1975.

F d Gunnilse station, stationshuset sett från f d banvallen.

Gunnilse skola, lärarbostad byggd 1930.

Steken Stora

Gårdsten 70:2

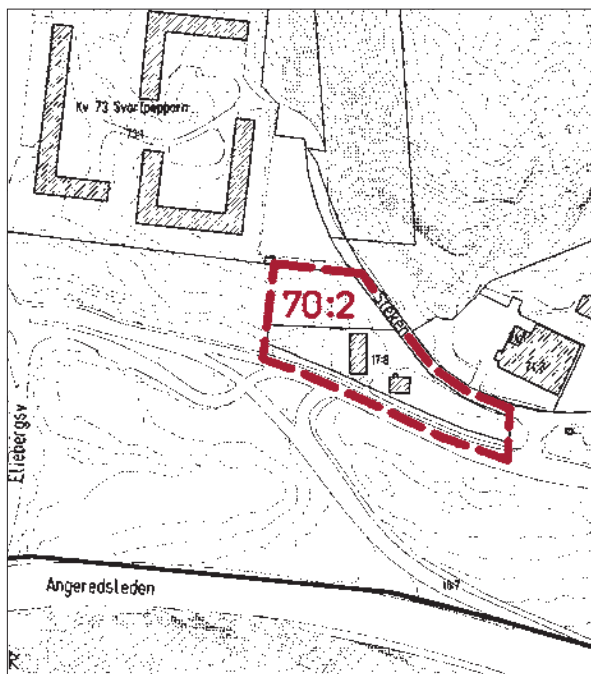
Delar av den mark som tillhörde gården Steken togs från 1870-talet i bruk för Bergslagsbanans järnväg, tegelbruk m m och området fick namnet Agnesberg. Senare har bostadsområden och trafikleder tillkommit men gårdsanläggningen på Steken (kv 17:8) ligger kvar.

Gården omfattar ett bostadshus som flyttades hit 1833 samt en yngre ekonomibyggnad. Bostadshuset är en timrad envåningsbyggnad med inklädda knutar. Det är uppfört på dubbel bredd och har tegeltäckt sadeltak. Fasaden är klädd med locklistpanel och saknar dekor. Husets mittaxel markeras genom en frontespis med två tätt placerade fönster och ett litet halvcirkelformat vindsfönster. (Se bild sid 256.)

Steken Stora är en av de sista bevarade gårdsanläggningarna i denna del av Angered. Bostadshuset är ett intressant exempel på de breda manbyggnader som förekom före 1800-talets mitt.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975.

Röseredsskolan

Gårdsten 70:3

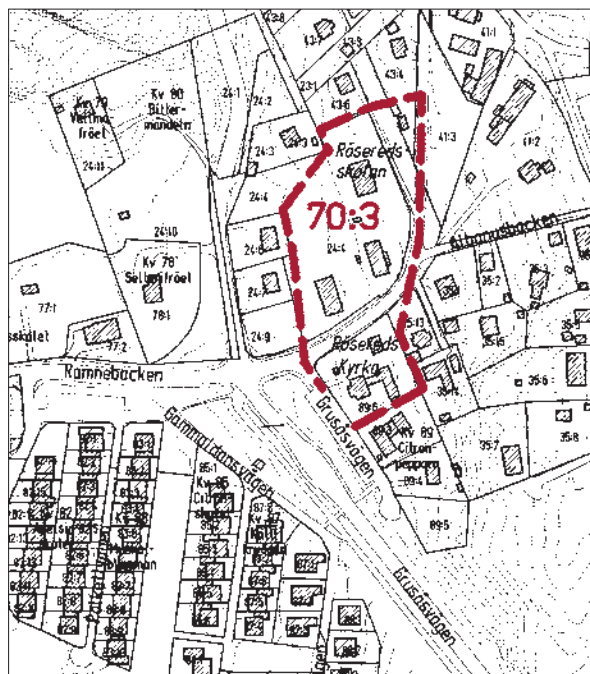
Den första skolan på platsen byggdes 1848. 1873–74 utökades den med en ny del och några år senare inreddes en sal för småskolan på vinden. 1926 uppfördes ytterligare ett skolhus ritat av O Wikander. En byggnad söder om det gamla skolhuset har också utnyttjats som småskola. Byggnaderna är ännu delvis i bruk som skola.

Miljön omfattar tre äldre byggnader (kv 24:4 och 89:6). De har alla fasader klädda med locklistpanel och tegeltäckta tak. Skolhuset från 1926 är i en våning med inredd källarvåning och inredd vind under ett brant brutet tak. Fasaderna har en enkel klassicistisk dekor och karaktäristiska tätt sittande klassrumsfönster. (Se bild sid 256.) De två äldre byggnaderna har enkla låga sadeltak och dekorativa detaljer i anslutning till takfoten.

Röseredsskolan med traditioner från 1840-talet har stort lokalhistoriskt värde.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

Brännet

Gårdsten 70:4

Brännet (kv 61:1) är en liten "lantgård" med byggnader uppförda under 1800-talets andra hälft. Den omfattar ett enkelt utformat bostadshus samt två ekonomibygnader som omger en halvsluten gårdsplan.

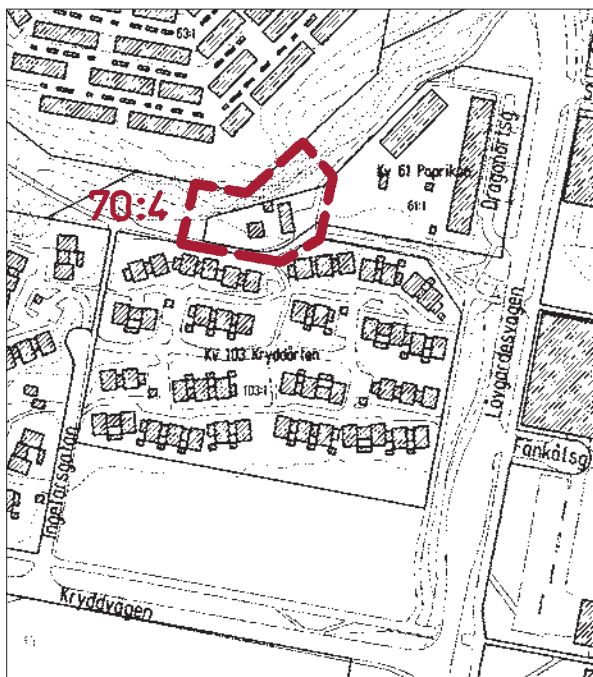
Bostadshuset är i en våning med tegeltäckt sadeltak. Det är uppfört på dubbel bredd och har inbyggd förstuga vid entrén. Fasaden som saknar dekor är klädd med locklistpanel och fönstren är spröjsade.

Gården ligger tätt intill en bergvägg och på tomten finns enstaka äldre träd. (Se bild sid 256.) Den används idag som föreningsgård.

Brännet är ett typiskt exempel på de små gårdar som förekom i Angered före utbyggnaden.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975. (I detta program har den av misstag kallats Eriksbo. Jämför "Övrigt – utanför programmet".)

Övrigt – utanför programmet

Broar m m

Lärjeån har tre välvda broar utförda av gråsten. En ligger kvar intill nya bron öster om Lärjeholm. (Se sid 257 och 259.) En finns öster om Linnarhults industriområde. Den tredje är en del av Gunnilse Backaväg och här står också en minnessten som tillkom vid ett vägbygge 1922. Broarna och minnesstenen är skyddade enligt KML 2 kap.

F d Västgötabanans banvall som visar linjens sträckning genom bygden är intressant från lokalhistorisk synpunkt. Se även sid 264.

Gårdar m m

Utöver de äldre byggnader som upptas i programmet finns andra som har visst kulturhistoriskt värde bl a Eriksbo och några gårdar vid Gunnilsevågen. Särskilt värdefull är Eriksbo som har ett välbevarat bostadshus.

Andra lokalhistoriskt intressanta minnen är Agnesbergs industribebyggelse, Agnesbergs skolhus och Angereds Missionskyrka vid Gråbovägen.

Eriksbo gård sedd från Gråbovägen.

Detta kapitel är ett utdrag ur

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL BEBYGGELSE I GÖTEBORG

ETT PROGRAM FÖR BEVARANDE

DEL II

Redaktör

Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Projektgrupp

Hans Ander, Stadsbyggnadskontoret
Maria Lundgren, Stadsbyggnadskontoret
Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Kartor

Lillemor Bankel, Stadsbyggnadskontoret

Foto före 1965

Stadsmuseets arkiv

Foto 1965–98

Arkivfoto, Staffan Westergren, Stadsmuseet
Övrigt, Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Flygfoto

Stadsbebyggelse, Gösta Rydvall, Stadsbyggnadskontoret
Landsbygd, Lars Nord, Stadsmuseet

Utskrifter

Kristina Carlefred, Stadsbyggnadskontoret

Grafisk form och produktion Joe Brig Art AB, Göteborg
Textoriginalen är satta med Caslon 540 och ITC Garamond.

BERGUM 71 OLOFSTORP 74

STADSDELARNAS HISTORIA

Före 1900

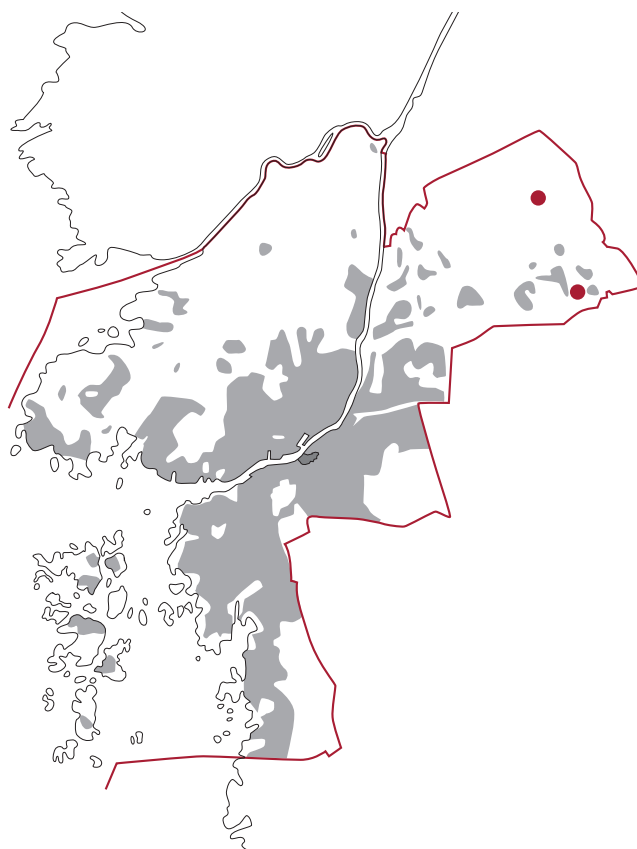
De nuvarande stadsdelarna Bergum och Olofstorp utgjorde tidigare Bergums socken. I söder upptas området av Lärjeåns dalgång med sitt egenartade odlingslandskap. Norra delen omfattar Vättlefjäll som till stor del är ett skogsområde.

En jordbruksbygd med permanenta gårdar har funnits kring Lärjeåns dalgång åtminstone sedan medeltidens början och Bergums socken nämns i skriftliga källor första gången 1348. Centrum i socknen var Västra Bergums by med sockenkyrkan uppe på Snipeberget.

På 1570-talet hade Bergums socken 12–14 byar och ett 10-tal enstaka gårdar. De flesta låg inom eller intill Lärjeåns dalgång, bl a Västra och Östra Bergums byar, Dockered, Bingared, Kappered, Torvhög, Olofstorp och Småkulla.

Vättlefjäll var "kronohäradsallmänning" och utnyttjades i huvudsak som utmark men här fanns även några enstaka gårdar under 1500-talet t ex Björsjöås, Mollsjönäs, Kroksjölund och Björsjöbacka. På 1600-talet och senare tillkom ytterligare några gårdar och torp inom Vättlefjäll bl a Skrapekärr och Relsjödäl.

I början av 1800-talet var Västra Bergums

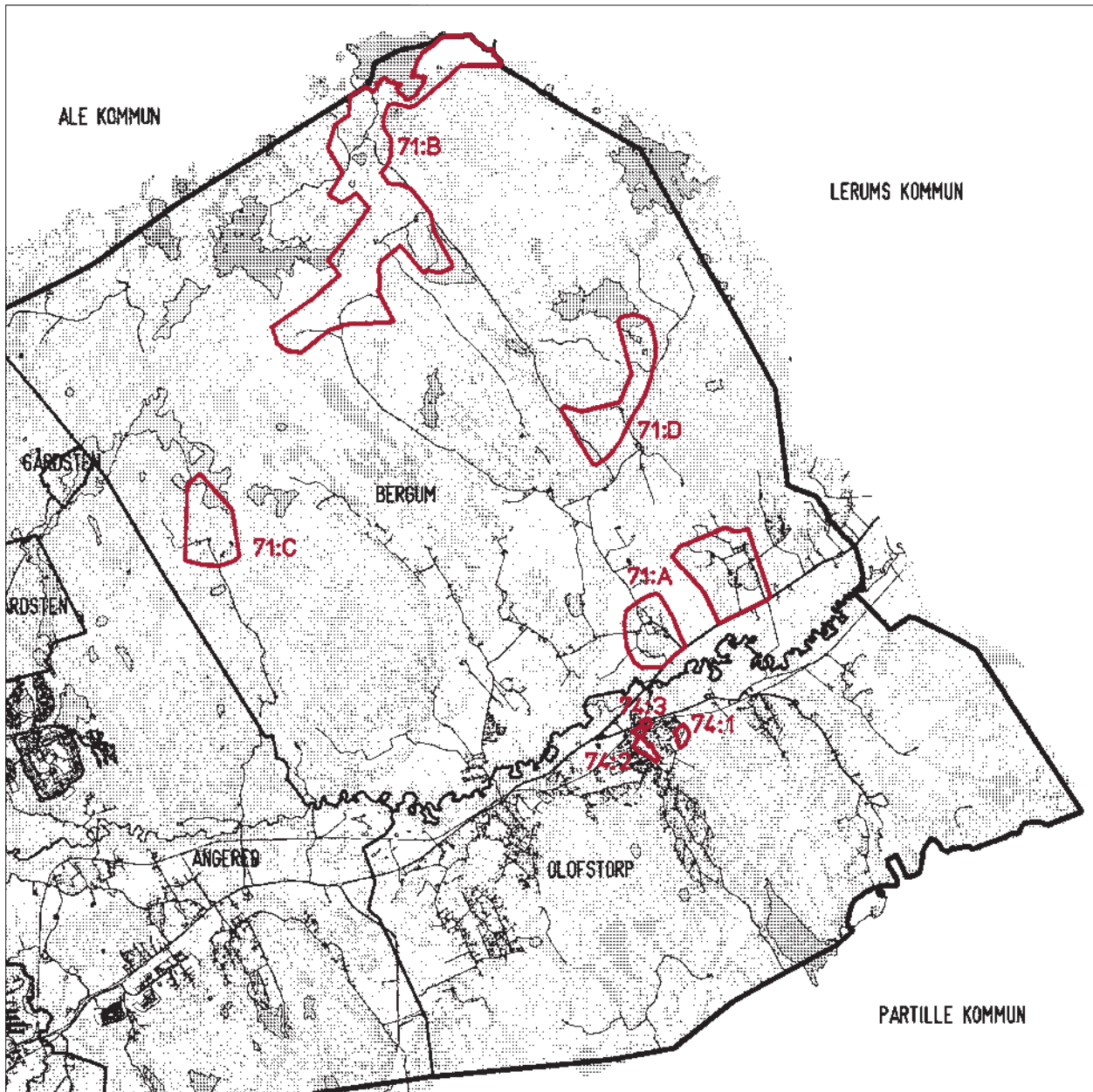

by fortfarande en central punkt i bygden och det var också här som det första skolhuset byggdes 1848.

1900-1967

Vid sekelskiftet 1900 drogs Västgötabanan genom Bergum och kring Olofstorps station växte en mindre tätort fram. I närheten låg redan komministerboställe och prästgård och nu placerades flera andra viktiga byggnader i anslutning till stationen, bl a nya folkskolan (1918), lanthandel, missionshus och församlingshem.

Under 1930-talet byggdes sommarstugeområden i Olofstorp och Björsared och efter 1950 har många av stugorna omvandlats till permanentbostäder.

Olofstorps station 1904 eller tidigare.

VÄSTRA OCH ÖSTRA BERGUMS BYAR, 71:A

VÄTTLEFJÄLL, NORDÖSTRA, 71:B

KROKSJÖLUND, 71:C

RELSJÖDAL - KVARNABÄCKEN, 71:D

SMÅKULLA, 74:1

F D PRÄSTGÅRDEN, 74:2

F D OLOFSTORPS STATION M M, 74:3

Förändrat – bevarat

1967 införlivades f d Bergums socken med Göteborgs stad och samtidigt lades Västgötabanan ner. Året därpå upprättades ett förslag till utbyggnadsplan som omfattade hela Angered och Bergum. (Se Angered m fl sid 256.)

För Bergums del innebar planen att stora förstadsområden med bostäder skulle byggas längs två slingor av en ny stadsbana. De planerade bostadsområdena sträckte sig långt in i Vättlefjäll och i södra delen föreslogs ”verksamhetsområden”.

1968 års plan blev aldrig utförd och endast några mindre utbyggnader med bl a småhus har gjorts. F d Bergums socken är därför ännu till stor del landsbygd med hävdad jordbruksmark. Här finns områden med väl-

bevarat kulturlandskap och traditionell bebyggelse, såväl inom Lärjeåns dalgång som i Vättlefjäll.

Mer att läsa

Stora Lundby, Bergum. C M Bergstrand 1967. Fyndmeddelanden 1969:4. Göteborgs och Bohus läns Fornminnesförening.

Bergumsbygden. Göteborgs arkeologiska, historiska och naturhistoriska museer 1980. Vättlefjäll, Natur och kulturminnen. Länsstyrelsen, Göteborgs museer 1983.

Vättlefjäll, ett bergsområde. Göteborgs arkeologiska museum 1984.

Bergum – en västgötasocken i omstridd gränsbygd. A och R Torwald 1989, 1994.

Västra Bergums by sedd från nordväst. På bykullens nordöstra sida ligger kyrkan och skolan.

Västra och Östra Bergums byar

Bergum 71:A

Miljön omfattar Västra Bergums by med Bergums kyrka, Östra Bergums by, Dockereds gård samt delar av omgivande jordbruksmark.

Historik

Västra Bergums by på Snipeberget var centrum i Bergumsbygden från tidig medeltid. Den största koncentrationen av gårdar fanns i denna del av socknen och på Snipeberget byggdes socknens kyrka, som troligen tillkom på 1200-talet.

De två byarna omfattade sammanlagt åtta mantal på 1500-talet. Fem gårdar fanns i Västra Bergum och tre i Östra Bergum. Intill låg också Dockereds gård. Omkring 1800 hade Västra Bergum fortfarande fem gårdar och de brukades nu av tolv familjer. Östra Bergums tre gårdar delades av tio familjer.

På 1840-talet var Västra Bergum den största byn i Lärjeåns dalgång med sexton gårdar. Laga skiftet genomfördes 1837–48 och då flyttade tio gårdar ut. De flesta fick nya lägen i närheten av gamla byn, kring Snipeberget och en relativt tät bebyggelse blev kvar på den ursprungliga byplatsen.

1855–64 när Östra Bergum och Dockered skiftades splittrades den täta bymiljön och tolv brukare flyttade ut från Östra Bergums by.

I samband med skiftena vid 1800-talets mitt ersattes de äldre byggnaderna med modernare hustyper. I stället för de små bostadshusen på enkel bredd byggdes rymligare hus på dubbel bredd och ladugårdarna gjordes större.

1847–48 byggdes socknens första skolhus på en tomt nära kyrkan. Den ersattes 1882–83 med en ny skolbyggnad på en angränsande tomt. Samtidigt byggdes källare, vedbod samt stall.

Efter 1900-talets mitt har några ekonomibygnader rivits och ett par nya bostadshus har tillkommit. Byarna omges av odlad mark och på ett par av gårdarna drivs ännu jordbruk.

Bergums kyrka. I bakgrunden skimtar skolhuset.

Motivering

Området omfattar en ovanligt väl bevarad jordbruksmiljö med kyrkbyn i centrum och här finns lämningar från olika perioder som speglar utvecklingen.

Den medeltida kyrkan med anslutande skolbyggnad utgör kärnan i miljön på Snipeberget. Intill ligger terrassåkrar som troligen har brukats redan före medeltiden. I byn finns även andra spår efter gamla odlingsystem.

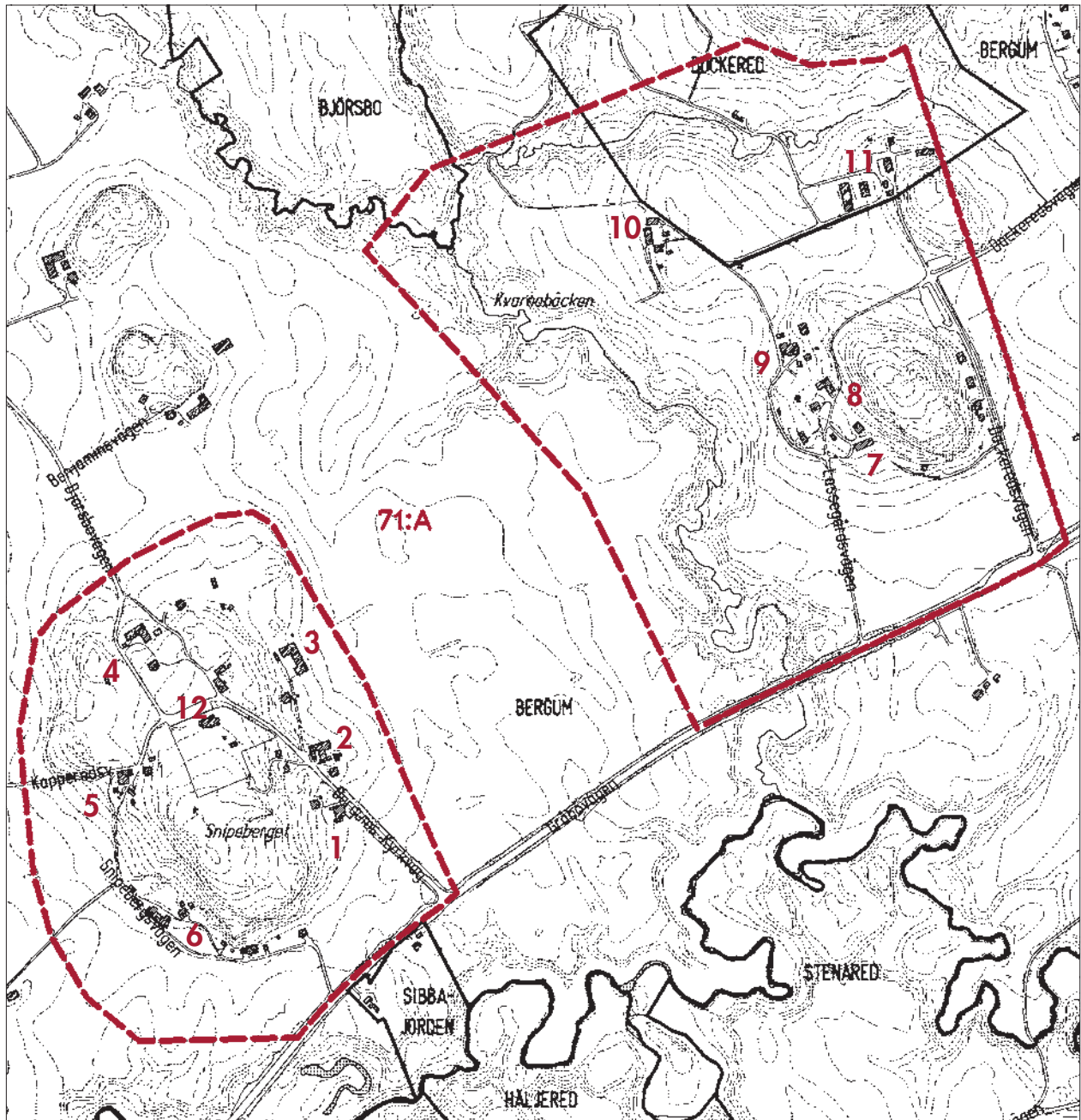
Bebyggelsen ger exempel på de gårdstyper och byggnader som varit karaktäristiska för Lärjeåns dalgång. Särskilt välbevarade och intressanta gårdar är Bergum 6:4 och Bergum 7:8 i Västra Bergum, Bergum 2:7 (museigård) och Bergum 3:3 i Östra Bergum samt Dockered 1:9 (fritidslantgård).

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975.

Natur- och kulturvårdsprogram 1979.

Byarna med hela det anslutande jordbrukslandskapet inklusive delar av marken söder om Gråbovägen upptas som jordbruksområde av särskild betydelse för kulturmiljövården i "Plan för vården av jordbruksmark" 1976.

- 1 BERGUM 5:26
- 2 BERGUM 5:25
- 3 BERGUM 5:28
- 4 BERGUM 7:8
- 5 BERGUM 8:4
- 6 BERGUM 6:4

- 7 BERGUM 3:3
- 8 BERGUM 3:49
- 9 BERGUM 2:12
- 10 BERGUM 2:7
- 11 DOCKERED 1:9
- 12 BERGUMS KYRKA OCH SKOLA

Bergum 7:8 (4). Bostadshuset sett från kyrkan.

Bergum 7:8 (4). Smedjan på kullens nordsida.

Beskrivning – karaktär

Byarna är belägna på två höjdparter i ett välbevarat jordbrukslandskap. Området genomkorsas av Kvarnabäcken och begränsas av Hällebäcken i väster.

Västra Bergum

Västra Bergums by ligger på och runt Snipeberget. Den medeltida kyrkan och kyrkogården är centralt placerade på bergets övre del och i nordost ansluter f d "kyrkstallet" och f d skolan. Snipeberget är fortfarande delvis obebyggt och slänten sydväst om kyrkogården har gamla odlingspår, bl a terrassåkrar från tiden före år 1000.

Inom den ursprungligen byplatsen, i norr och nordost, ligger idag två gårdar som omfattar både bostadshus och ekonomibyggnader. Det är Bergum 5:28 och Bergum 7:8. Här finns också två delvis bevarade gårdsanläggningar.

Bergum 5:25 och 5:26 vid uppfartsvägen i öster samt Bergum 8:4 och Bergum 6:4 på Snipebergets västra sida är gårdar som flyttade ut vid skiftet. De är också fullständiga gårdsanläggningar med bostadshus och ekonomibyggnader.

Östra Bergum – Dockered

Bebyggelsen på bykullen i Östra Bergum består av tre gårdar som omfattar såväl bostadshus som ladugård

Bergum 3:49 (7). Bostadshusets norra gavel.

och andra ekonomibyggnader (Bergum 2:12, 3:16 och 3:3). Här finns också en yngre "sommarstuga".

Norr om bykullen ligger gården Bergum 2:7 som flyttades hit ut på 1860-talet i samband med skiftet. Vid 1800-talets slut brukades gården av två bönder och här finns därför två bostadshus och två ladugårdar. Byggnaderna mot norr är de äldsta och bostadshuset som är en liten stuga på enkel bredd har en välbevarad interiör. Gårdens södra del byggdes under 1870-talet och här är bostadshuset på dubbel bredd. Bergum 2:7 utnyttjas idag som museigård.

Museigården Bergum 2:7 (10). Det yngre bostadshuset, entrésidan mot öster.

Dockered 1:9 mitt emot i öster har ett bostadshus och flera ekonomibyggnader. Denna gårdsanläggning har en något modernare karaktär och används som fritidslantgård.

Bergums kyrka

Kyrkan uppfördes på 1100-talet eller 1200-talet. En större ombyggnad genomfördes 1775. Taket reparerades och dekorerades då med målningar utförda av Markus Hammerdal och Matthias Hasselberg. Den ursprungliga ingången i söder sattes igen och den nuvarande entrén med vapenhus tillkom.

Vid en reparation 1886 övermalades takets dekor och 1925 tillbyggdes sakristian. 1956 genomfördes en restaurering och vid detta tillfälle återställdes dekormålningar från 1600- och 1700-talet. En mindre ombyggnad gjordes i anslutning till läktaren 1994.

Klockstapeln byggdes troligen på 1700-talet och reparerades 1823. Kyrkogården som ursprungligen hade en rektangulär form har utvidgats mot öster 1916 och i söder 1963.

Bergums kyrka omfattar långhus, rakt avslutat kor, vapenhus och sakristia. Den är i huvudsak uppförd med tjocka stenmurar och har enkla tegeltäckta sadeltak. Fasaderna är vitkalkade och har relativt höga rundbågade fönster med smårutsindelning. Gavelspetsarna är klädda med plåt.

Interiören har till stor del 1700-talskaraktär. Långhu-

Museigården Bergum 2:7 (10). Det äldre bostadshuset och de två ladugårdarna.

sets trätak är välvat och dekorerat med 1700-talsmålningar. Väggarna har fragment av 1600-talsmålningar och i koret finns också 1700-talsmålningar.

Klockstapeln är av trä med kupolformat plåttäckt tak. Det äldsta kyrkogårdsområdet omges av stenmur på tre sidor och flera höga träd.

Mer att läsa

Angereds och Bergums kyrkogårdar. Göteborgs Kyrkogårdsförvaltning, Göteborgs Stadsmuseum 1997.

Bergums kyrkogård, klockstapeln och bårhuset.

Vättlefjäll, nordöstra

Bergum 71:B

Miljön omfattar ett stort område med gårdarna Björsjöås, Roten, Björsjöbacka, Sjötorpet, Högarås, Skrapekärr och Mollsjönäs.

Historik

I området som sträcker sig från Björsjöås i sydväst till Mollsjönäs vid kommungränsen i norr ligger sju gårdar som tillkommit genom nyodling från medeltiden till 1600-talet. De äldsta är Björsjöås, Björsjöbacka, Sjötorpet och Mollsjönäs som upptas i jordeboken från 1500-talet. Högarås, Roten och Skrapekärr tillkom först i början av 1600-talet.

Gårdarna var små s k ensamgårdar och betecknades tidvis som ödelagda både på 1600-talet och 1700-talet. Byggnaderna var placerade på höjdparter eller i sluttningar och det ursprungliga läget har bibehållits utom på Björsjöås och Roten, där gårdsplatsen flyttades vid sekelskiftet 1900.

Marken var kronohäradsallmanning och gårdarna var klassade som kronohemman eller kronotorp. 1832 upphörde systemet med kronohäradsallmanning och cirka 25 år senare genomfördes laga skifte i Vättlefjäll. Marken delades upp i ett flertal ägoskiften som markerades med stenhägnader men skiftet påverkade inte direkt gårdsbebyggelsens placering.

På de flesta av gårdarna uppfördes nya byggnader under perioden 1880–1920. Jordbruket drevs som tidigare till cirka 1960. Göteborgs stad köpte då in större delen av gårdarna och marken inför den planerade utbyggnaden. Eftersom utbyggnaden inte genomfördes fortsatte jordbruket delvis, men i nya former.

Motivering

Jordbruket inom området har inte rationaliserats eller moderniserats i någon större omfattning under 1900-talet. Odlingslandskapet är därför i huvudsak väl bevarat och många lämningar från äldre brukningsskeden finns kvar. Gårdarnas byggnader är typiska för tiden kring sekelskiftet 1900 och de har till stor del bibehållit

Björsjöås, gårdsruinen. Hägnad för kålgård.

sin ursprungliga karaktär. Miljön som helhet visar hur områdets inägor och utmarker utnyttjats under lång tid.

Program – skydd

Natur- och kulturvårdsprogram 1979: Björsjöås och Björsjöbacka.

Vättlefjäll, områdesplan 1984: hela området
Skydd enligt NRL 2 kap. Riksintresse.

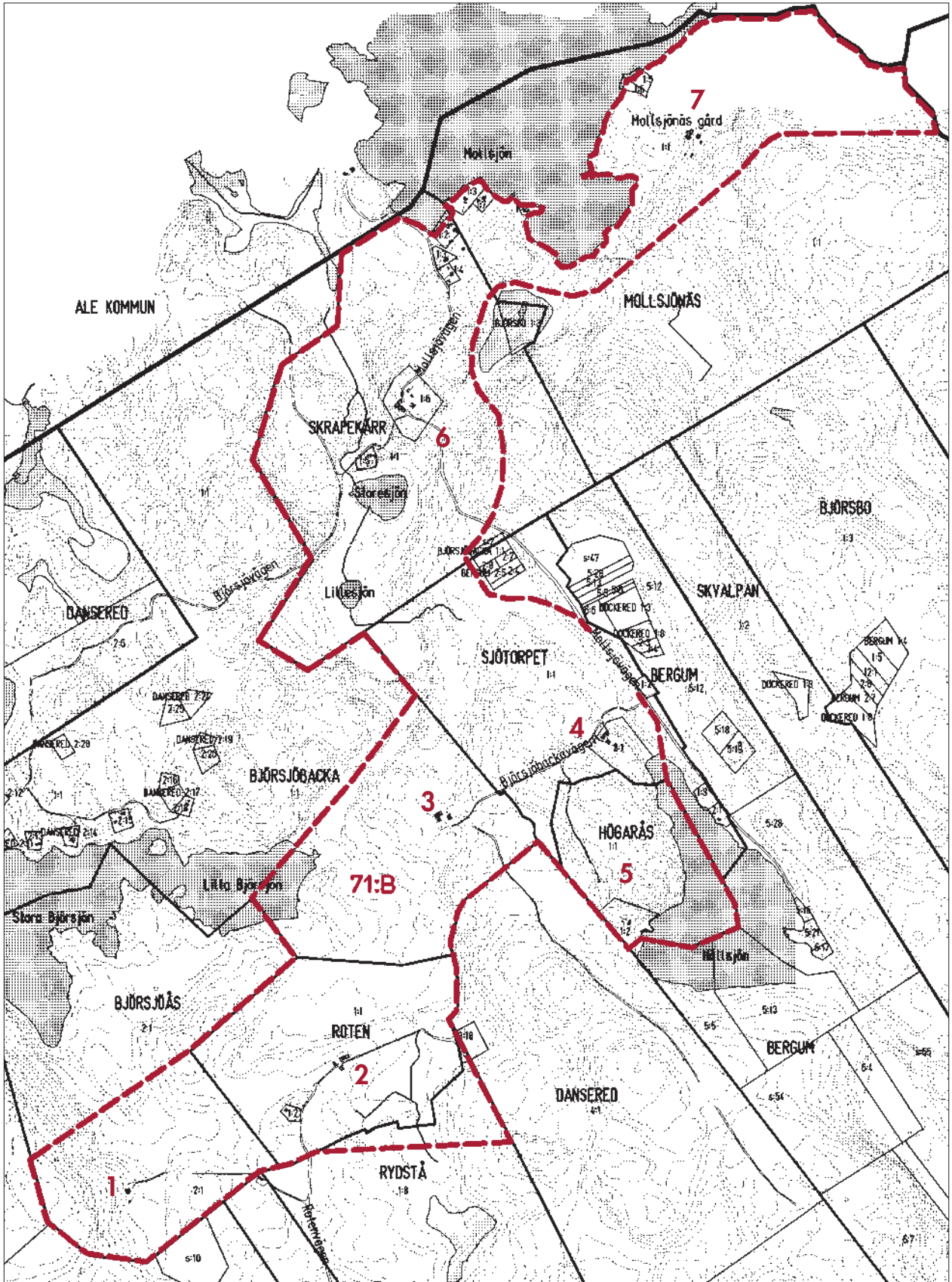
Beskrivning – karaktär

Området omfattar de sju gårdarnas inägor och mellanliggande delar av utmarken.

Björsjöås (1)

Gården nämns första gången i jordeboken 1565. Den ursprungliga gårdsplatsen var höjdparteriet i väster. 1897 byggdes nya hus nedanför åsen.

Särskilt värdefulla delar är det välbevarade ruinkomplexet efter den äldre gårdsanläggningen på åsen med husgrunder, fägata, hägnader, potatiskällare, vattenhål m m. Av den yngre gårdsanläggningen är endast bostadshuset och ett mindre uthus bevarat. Bostadshuset om- och tillbyggdes 1932. Det är i en våning med inredd vind och verandor på båda långsidorna.

Roten.

Roten (2)

Roten nämns första gången i jordeboken år 1600. Gårdens byggnader som ursprungligen låg i västra delen flyttades till den nuvarande platsen 1904.

Gårdsbebyggelsen består av ett bostadshus i en våning med inbyggd veranda samt en ladugård som båda är väl bibehållna.

Värdefulla äldre lämningar är en välbevarad fägata, rester efter den tidigare gårdsanläggningen och grunden till torpet Intagan.

Björnsjöbacka (3)

Gården upptas i jordeboken från 1565. På 1800-talet var den uppdelad mellan två ägare.

Björnsjöbackas mark sträcker sig ner till Björnsjöns strand. Byggelsen omfattar ett bostadshus från 1800-talet och en ladugård uppförd cirka 1900. Bostadshuset som moderniserades på 1980-talet är i en våning med inredd vind och inbyggd veranda. Intill ligger den vinkelbyggda ladugården. Till gårdsanläggningen hör även en källare och trädgård.

Värdefulla lämningar från äldre brukningsskeden är bl a fägator omgivna av stenmurar, välbyggda odlingsrösen, ett uppsplittrat ålderdomligt åkersystem samt en gårdsruin.

Sjötorget (4)

Gården förekommer i jordeboken från 1565 men betecknas periodvis som öde fram till 1700-talets början. Från 1700-talet var Sjötorget i bruk kontinuerligt. Vid slutet av 1800-talet om- och tillbyggdes husen men bostadshuset

Björnsjöbacka.

Sjötorget.

blev bara halvfärdigt. På 1930-talet gjordes en större upprustning då bostadshuset utökades med vindsinredning och en originell takuppbbyggnad.

Gården ansluter i sydost till Hällsjön. Bostadshuset är i 1 1/2 våning och ligger troligen på samma plats som under 1700-talet. Till gården hör också ladugård, smedja, potatiskällare samt trädgård.

Välbevarade lämningar från tidigare perioder är åkerrasser, en fägata och mycket välbyggda odlingsrösen.

Högarås (5)

Gården var bebodd 1640 men upphörde att brukas i slutet av 1600-talet. Under 1700-talet gjordes på nytt försök att driva gården men det misslyckades.

Lämningar av den gamla gårdsplatsen, stenhägnader m m är bevarade.

Björnsjöbacka. Del av fägata öster om bostadshuset.

Skrapekärr, källarvind och brygg- och bagarstuga.

Mollsjönäs gård. Bostadshuset och ladugårdsgaveln.

Skrapekärr (6)

Gården Skrapekärr upptas i jordeboken från 1623 och den ursprungliga gårdsplatsen är bibehållen.

Det nuvarande bostadshuset och ladugården uppfördes i början av 1900-talet medan de två mindre husen är äldre. Trädgården tillkom på 1870-talet.

Den vinkelbyggda ladugården ligger väster om Mollsjövägen och på den östra sidan finns ett bostadshus, en brygg- och bagarstuga samt en källarvind.

Bostadshuset omges av trädgård med gamla fruktträd.

Flera stenhägnader, rester av fägatan m m är bevarade inom gårdens ägor.

Mollsjönäs (7)

Mollsjönäs nämns första gången i jordeboken år 1573. I början av 1700-talet var gården i dåligt skick och låg för fåfot en tid. Senare under 1700-talet var gården åter i bruk. På 1800-talet förbättrades byggnaderna och en fruktträdgård tillkom.

Gården ligger på en sluttning mot Mollsjön och har välbevarad bebyggelse från cirka 1900. Den omfattar bostadshus, ladugård, lillstuga och ytterligare ett mindre uthus. Dessa ligger samlade i en grupp på den ursprungliga gårdsplatsen.

Bostadshuset uppfördes 1881 och har byggts till. Det är i en våning med inredd vind och har två utbyggnader: en utskjutande tvåvåningsdel på huvudfasaden och ett trapphus på gaveln. Ladugården är byggd i vinkel.

Väster om byggnaderna finns en fruktträdgård med flera gamla träd. Bostadshuset ligger inom en stenhägnad som troligen varit kålgård tidigare och delvis används som köksträdgård idag.

Inom gården finns också en kort fägata och flera andra stenhägnader. Vid norra inägo gränsen är resterna av Mollsjönäs kvarn bevarade.

Mer att läsa

Vättlefjäll, Natur och kulturminnen. Länsstyrelsen, Göteborgs museer 1983.

Björnsjöas, en gård i Göteborgs inland. B Sandberg 1987.

Gumman och forskarna – Olika sätt att se på gården.

Björnsjöas. Göteborgs arkeologiska museum 1990.

Kroksjölund

Bergum 71:C

Miljön omfattar gården Kroksjölund med anslutande mark inklusive stranden vid Stora Kroksjön.

Historik

Kroksjölund nämns i jordeboken första gången 1565. Hur gårdens byggnader såg ut före 1800-talet är inte känt.

Omkring 1880 uppfördes ett bostadshus i samma läge som ett äldre. Eventuellt var det ett hus som flyttades hit. 1915 byggdes en ny ladugård och potatiskällare. Samtidigt gjordes en mindre ombyggnad av bostadshuset. En trädgård med fruktträd och bärbuskar anlades på 1880-talet. På gården bedrivs fortfarande jordbruk.

Motivering

Kroksjölunds byggnader ligger på den ursprungliga gårdsplatsen. Bostadshuset är relativt litet och har väl bevarad 1800-talskaraktär. Ladugården är också i huvudsak oförändrad sedan tillkomsten. En särskilt intressant detalj är en hästvandrings som flyttats hit från gården Skärsjölund (Se sid 260).

Marken brukas ännu och på inägorna finns stenhägnader, rester efter tidigare odlingar, terrasser m m.

Program – skydd

Vättlefjäll, områdesplan 1984.

Beskrivning – karaktär

Kroksjölund ligger vid Kroksjöns västra strand. Bostadshuset och ladugården ligger relativt tätt men skiljs åt genom en häck. Gårdens bebyggelse omfattar även potatiskällare och ett par skjul.

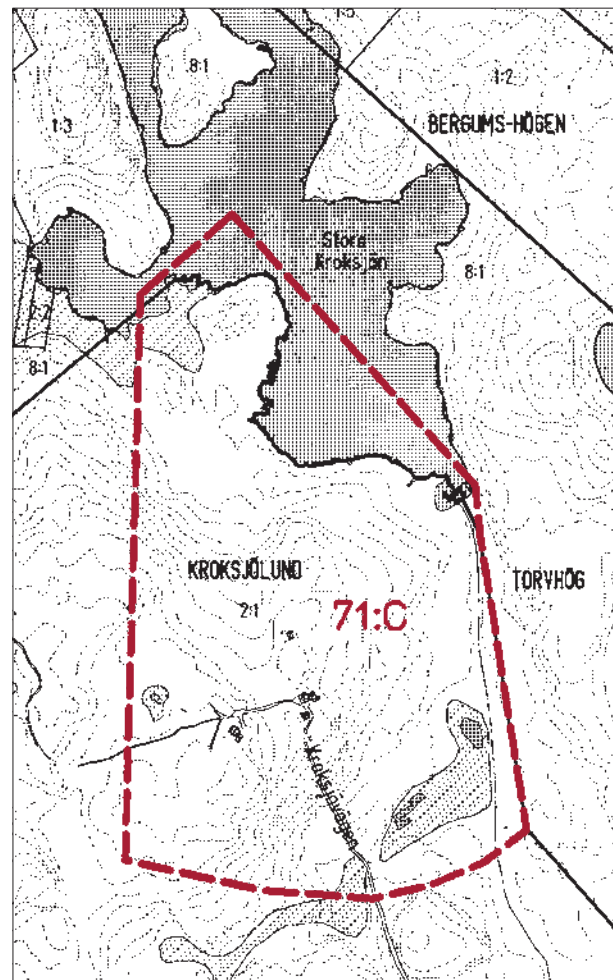
Bostadshuset är i en våning på enkel bredd och har ett par små utbyggnader. Ladugården är vinkelbyggd. Mot baksidans vägg är en hästvandrings utbyggd.

Mer att läsa

Vättlefjäll, Natur och kulturminnen. Länsstyrelsen, Göteborgs museer 1983.

Kroksjölunds gård. Foto 1982.

Relsjödäl – Kvarnabäcken

Bergum 71:D

Miljön omfattar gården Relsjödäl (2:2) och en del av Kvarnabäcken med kvarnar eller rester av kvarnar från olika perioder.

Historik

Relsjödäl upptas första gången i jordeboken 1777 och var då ett nyanlagt kronotorp. Under 1800-talet var ägaren också mjölnare och hade en kvarn i Kvarnabäcken. 1882 uppfördes de nuvarande byggnaderna vilka senare byggdes till.

Kvarnabäcken rinner från Högsjön ner till Lärjeån. Redan 1415 nämns en kvarn i bäcken, Skvalpa kvarn, och på en karta från 1654 är fem redovisade. Senare anges att minst sju kvarnar fanns i Kvarnabäcken.

Den äldsta kvarnen vid Skvalpan förbättrades efterhand och den var i bruk till cirka 1900. I bäckens övre lopp låg Björsofors kvarn (1:20) som var en förhållandevis modern kvarn. Den drevs från 1909 till 1960-talet och här fanns då också såg, smedja och verkstad samt under tiden kring första världskriget ett elverk.

Motivering

Relsjödäl är ett intressant exempel på en sent uppodlad gård. Kvarnabäcken med bl a ruinen efter Skvalpa kvarn och Björsofors kvarn är ett värdefullt dokument över den verksamhet som bedrivits i Vättlefjäll.

Program – skydd

Vättlefjäll, områdesplan 1984: Relsjödäls gård samt ett flertal mindre objekt bl a Björsofors kvarn och lämningar efter övriga kvarnanläggningar.

Beskrivning – karaktär

Relsjödäls gård omfattar ett bostadshus och en ladugård som är fritt placerade utan anknytning till avgränsad gårdsplan. Båda byggnaderna har i huvudsak ursprungligt utseende och är klädda med röd panel.

Vid f d Skvalpa kvarn finns kvarngrunden och grunderna till mjölnarens bostadshus och ladugård kvar.

Relsjödäls gård. Vy från Mollsjövägen.

Fördämningsvall vid Björsofors.

Björsofors kvarnanläggning är bevarad men delvis skadad. Huvudbyggnaden som har 1½ våning ligger i direkt anslutning till bäcken och mycket nära en smal väg. I närheten finns en hög fördämningsvall av naturen. Ovanför kvarnen i nordväst ligger Björsofors gård som har ett bostadshus på dubbel bredd.

Mer att läsa

Vättlefjäll, Natur och kulturminnen. Länsstyrelsen, Göteborgs museer 1983.

Småkulla

Olofstorp 74:1

Gården Småkulla (Olofstorp 4:8) nämns första gången i skriftliga källor vid 1500-talets mitt. Det nuvarande bostadshuset uppfördes 1885 sedan gården övertogs av O. Peterson. Senare har bostadshuset utvidgats med veranda och nya ekonomibyggnader har tillkommit.

Bostadshuset är en relativt stor byggnad i 1½ våning. Det ligger på en kulle omgiven av trädgård som avgränsas med en trädrad. Till gården hör en ladugård samt en mindre byggnad belägen i anslutning till den odlade mark som delvis omger gården.

Småkulla är ett exempel på en gård med stora geditget uppförda byggnader från tiden kring sekelskiftet.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975.

F d Prästgården

Olofstorp 74:2

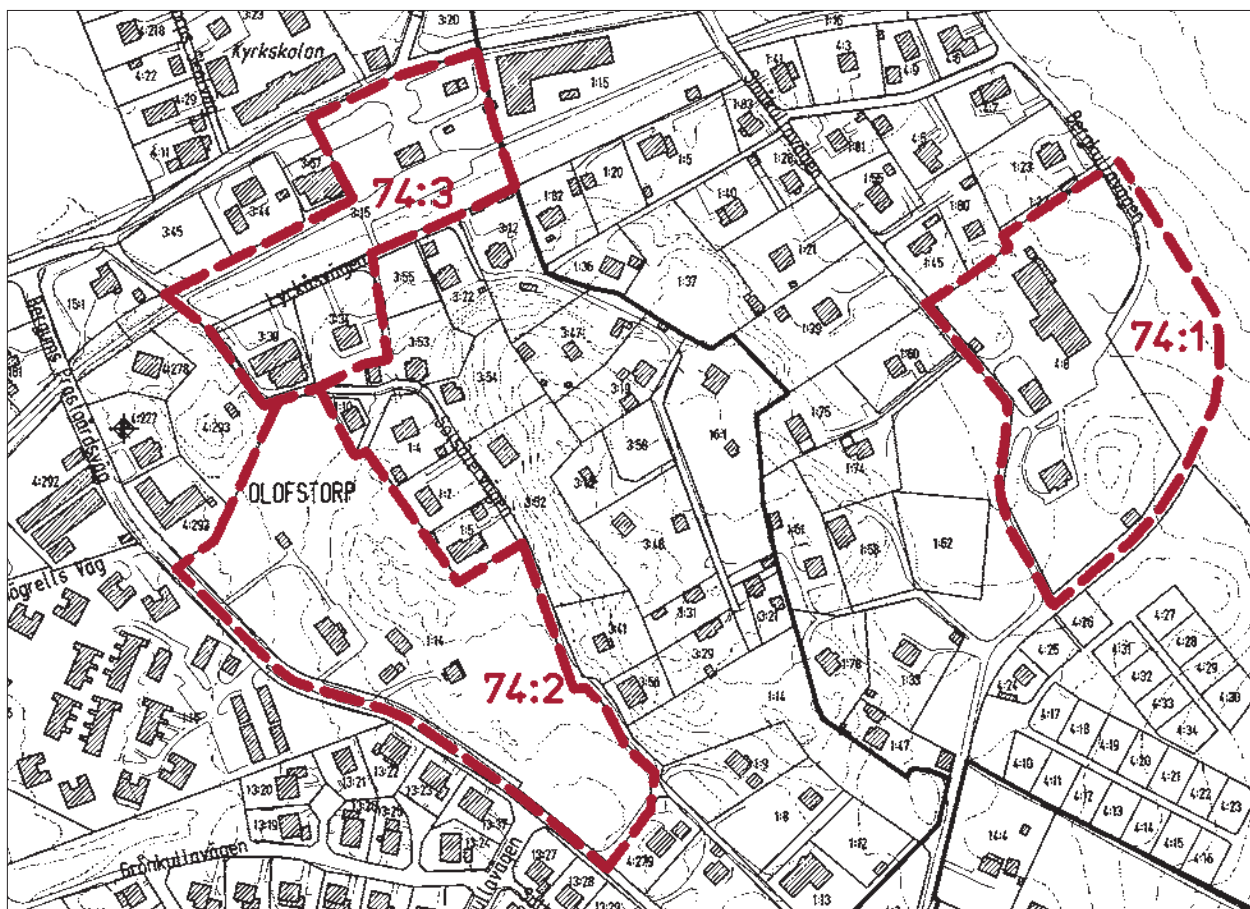
På denna tomt (Olofstorp 1:14) låg tidigare komministerbostället som var byggt i slutet av 1700-talet. År 1867 uppfördes här ett nytt bostadshus för prästen i Angered–Bergum. 1923 gjordes en större ombyggnad. Vindsvåningen utökades och taket fick sin nuvarande brutna form. På huvudfasaden tillbyggdes en veranda och balkong i 1920-talsstil med kolonner.

Till prästgårdsmiljön hör även en f d drängstuga, en parkliknande trädgård, ett mindre bostadshus i öster samt ekonomibyggnad.

Bergums prästgård är en för bygden viktig punkt och en värdefull miljö.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

F d Olofstorps station m m

Olofstorp 74:3

Stationen invigdes år 1900 och i anslutning till den växte sedan den lilla tätorten Olofstorp fram. I närheten av stationen uppfördes bl a villor. Järnvägen lades ner 1967 och f d spårområdet är nu gång- och cykelbana.

Centrum i miljön är stationshuset med f d spårområdet. Stationshuset som har en enkel exteriör utan dekor var ursprungligen utformad med rik snickeridekor och delvis smårutsindelade fönsterbågar. (Se sid 269.) I byggnadens bottenvåning finns nu ett museum som drivs av Bergums Hembygdsgille, museisektionen. Övervåningen används som bostad.

Andra värdefulla delar är villan Olofstorp 3:34 som uppfördes mitt emot stationshuset i början av 1900-talet och har elegant spröjsade fönster, samt församlingshemmet (3:39) byggt 1932 i en stram klassicistisk stil.

Miljön är ett intressant exempel på den typ av bebyggelse som växte fram vid landsbygdens stationer och utgör ett viktigt lokalhistoriskt inslag i Olofstorp.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

Gården Smäkulla.

Övrigt – utanför programmet

Vättlefjäll

Utöver de tre områdena 71:B, 71:C och 71:D omfattar Vättlefjäll några andra miljöer och objekt som har kulturhistoriskt värde bl a Måhult och Rördalen. Dessa redovisas i rapporten "Vättlefjäll Natur och kulturminnen".

F d Prästgården.

Församlingshemmet.

Detta kapitel är ett utdrag ur

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL BEBYGGELSE I GÖTEBORG

ETT PROGRAM FÖR BEVARANDE

DEL II

Redaktör

Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Projektgrupp

Hans Ander, Stadsbyggnadskontoret
Maria Lundgren, Stadsbyggnadskontoret
Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Kartor

Lillemor Bankel, Stadsbyggnadskontoret

Foto före 1965

Stadsmuseets arkiv

Foto 1965–98

Arkivfoto, Staffan Westergren, Stadsmuseet
Övrigt, Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Flygfoto

Stadsbebyggelse, Gösta Rydvall, Stadsbyggnadskontoret
Landsbygd, Lars Nord, Stadsmuseet

Utskrifter

Kristina Carlefred, Stadsbyggnadskontoret

Grafisk form och produktion Joe Brig Art AB, Göteborg
Textoriginalen är satta med Caslon 540 och ITC Garamond.

BJÖRLANDA 77

SÖRRED 82

LILLEBY 83

STADSDELARNAS HISTORIA

Före 1930

Stadsdelarna Björlanda, Sörred och Lilleby ingick tidigare i Björlanda socken som var norskt-danskt område till 1658. I norr begränsades socknen av Nordre älvs fjord och i söder nådde socknen med ett litet smalt parti ner till Göta älv.

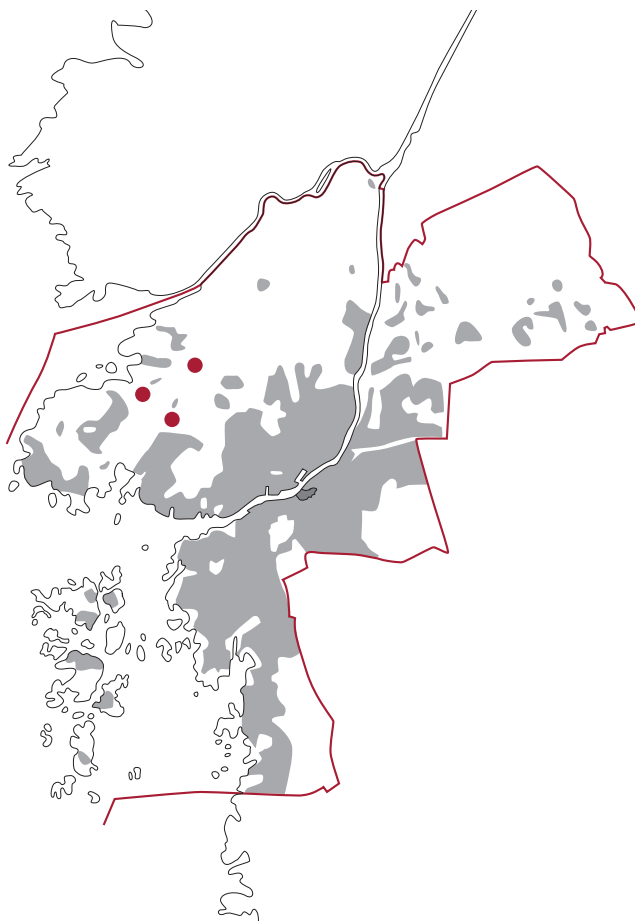
Liksom övriga socknar på Hisingen drabbades Björlanda av krigshändelser och enkla försvarsanläggningar uppfördes i början av 1700-talet på Kippholmen vid Nordre älv.

Sockenkyrkan i Björlanda by tillkom på 1200-talet. Utöver Björlanda by fanns cirka 30 byar och gårdar. Stora byar var bl a Björlanda by, Lilleby, Lexby, Låssby, Kvisljungeby, Nolvik och Sörred. Jordbruket var huvudnäringen i socknen men fisket har också haft viss betydelse. Under 1700-talets sillperiod engagerade sig många björlandabor i fisket och två sillsalterier anlades på Kippholmen.

Björlandas första folkskola byggdes 1851 vid Björlanda by. 1880 tillkom tre småskolor som placerades på Storegården, Lexby Smedjegården och i Lilleby.

1930–1967

På 1930-talet började sommarstugor att byg-

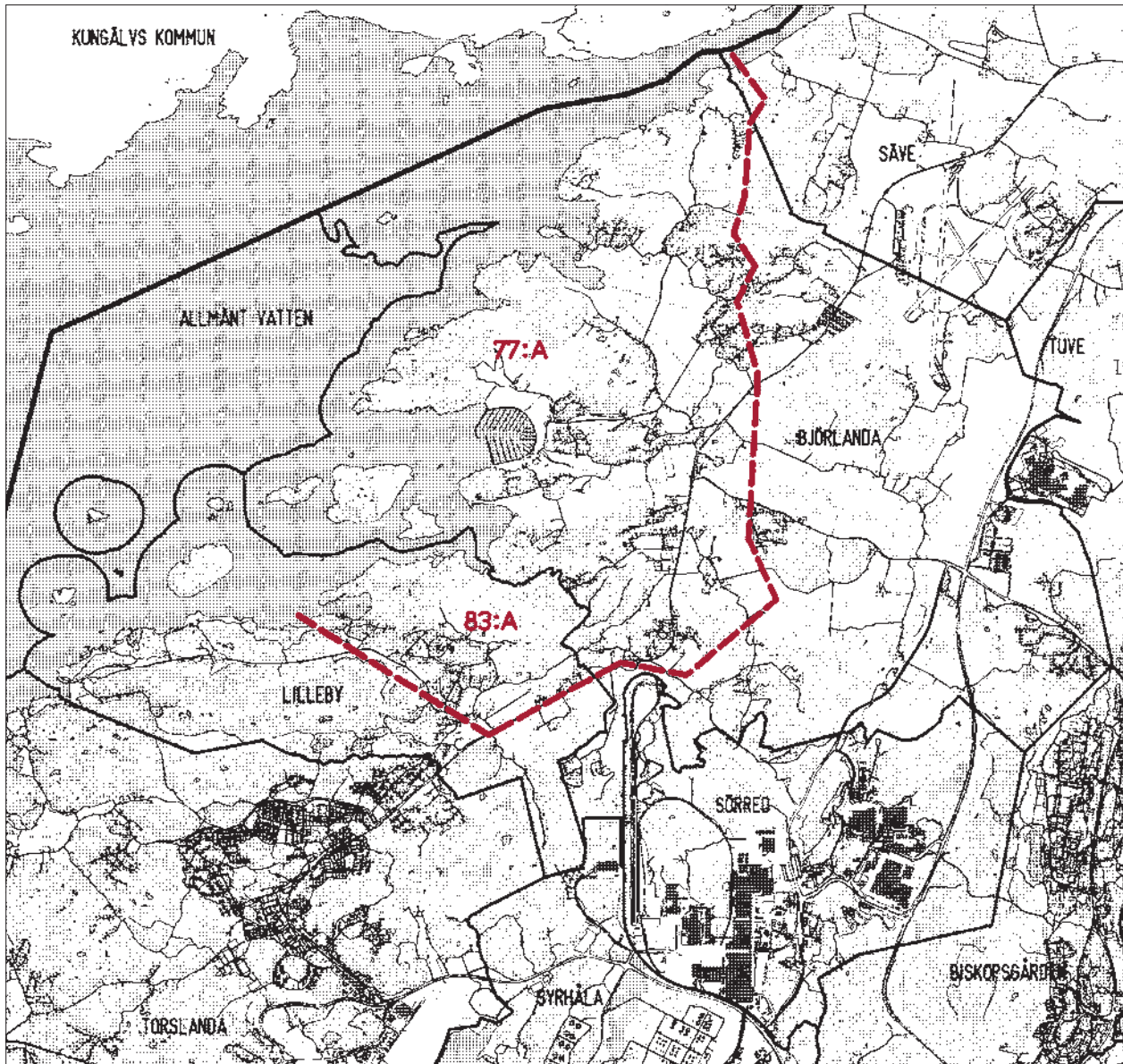
gas i Lilleby. Senare, särskilt från 1950-talet, tillkom flera områden med sommarstugor t ex i Fåglevik, Låssby, Kvisljungeby och Kallhed och 1953 byggdes Lilleby Fritidsby av föreningen Göteborgs Koloniträdgårdar.

1952 sammanslogs Björlanda och Torslanda till Torslanda storkommun och några år senare började småindustrier att etableras här men fram till 1960-talet var Björlanda en jordbruksbygd med cirka 100 gårdar i drift.

1960–61 påbörjades större förändringar i södra delen, inom Sörredsområdet. Då byggdes första delen av Volvo-Torslandaverken som sedan har utvidgats i flera etapper.

*Björlanda kyrka vid sekelskiftet 1900.
I bakgrunden klockstapeln och en kvarn.*

BJÖRLANDAOMRÅDET, 77:A, 83:A

Förändrat – bevarat

Efter inkorporeringen med Göteborg 1967 utarbetades en generalplan för hela Hisingen. I Björlanda omfattade den en genomfartsled med anslutande verksamhetsområden längs östra sidan. Dessa planer genomfördes inte men ett stort industriområde har byggts ut för Volvo Lastvagnar i området Steneby–Östergärde vid gränsen till Tuve.

Sommarstugebebyggelsen har utvidgats och delvis förändrats för året-runt-boende och under de senaste åren har också nya småhusområden tillkommit. I Björlanda Kile har en stor hamn för fritidsbåtar byggts.

Övriga delar har fortfarande väl bibehållna landsbygdsmiljöer bl a inom det s k Björlandaområdet.

Mer att läsa

Björlanda socken genom tiderna. Björlanda socken 1955.

Torslanda i modern tid, J-L Kleen 1976.

Västra Hisingen, en bygd i förvandling.

W Wessberg 1995.

Hisingebygd, Björlanda–Torslanda Hembygdsförenings årsskrifter 1981–99.

Utredning rörande generalplan för Hisingen, Göteborgs museer 1969.

Björlanda/Björlandaområdet, Göteborgs arkeologiska museum, 1974.

Bronsålderssundet i Björlanda, Göteborgs arkeologiska museum, 1978.

Björlanda och Torslanda kyrkogårdar. Göteborgs kyrkogårdsförvaltning, Göteborgs Stadsmuseum 1998.

Kvislungebys relativt täta bebyggelse sedd från Kongabällavägen.

Björlandaområdet

Björlanda 77:A, 83:A

Miljön omfattar ett stort område vid Nordre älvs mynning. Det sträcker sig från Kippholmen i norr till Fåglevik/Lilleby i söder.

Historik

Före 1840

Området har rika lämningar från förhistorisk tid bl a inom det s k Bronsålderssundet. Gravfält från järnåldern finns i anslutning till Björlanda by och Kvislungeby och dessa byplatser har förmodligen varit bebyggda sedan vikingatiden.

Björlanda by som ligger på Björlandakullen var i början av medeltiden centrum i socknen och här byggdes en stenkyrka på 1200-talet. Bybebyggelsen var koncentrerad till slutningen sydost om kyrkan. I norr och nordväst gränsade byn till Högen, Hovgården, Storegården och Lunnegården som eventuellt har varit delar av byn.

Områdets norra del omfattade bl a Nolviks by och gården Kallhed. På Kippholmen i norr anlades en skans cirka 1720 och här fanns två sillsalterier på 1760-talet. I södra delen låg Lilleby och Fåglevik.

Före 1800-talets mitt hade gårdarna bostadshus på enkel bredd, s k framkammarstugor eller långloftsstugor. De var ofta sammanbyggda med ekonomilängor så att en helt eller delvis slutna gårdsplan bildades.

1840–1967

Laga skifte genomfördes inom detta område i huvudsak 1845–46.

För bebyggelsen på och i anslutning till Björlandakullen innebar skiftet att Björlanda byplats blev glesare och mer långsträckt. Lunnegården flyttades till ett nytt läge längre ut mot norr medan övriga gårdsanläggningar fick ligga kvar.

I Kvislungeby som hade en tät husgrupp flyttades ett par gårdar ut men en samlad bybebyggelse fanns ändå kvar efter skiftet.

Efter 1800-talets mitt och delvis i anslutning till laga skiftet fick många av gårdarna glesare placerade

bostadshus och ekonomibyggnader. Bostadshusen som nu var större uppfördes på dubbel bredd med fyrdelad eller sexdelad plan. Från slutet av 1800-talet blev dekorativa snickeridetaler och glasade verandor vanliga.

Enklare bostadshus fanns också inom området t ex ett ålfiskaretorp i Kallhed och ett båtsmanstorp vid Björlanda kyrka.

Socknens första skolhus som tillkom 1851 låg på Hovgårdens mark i anslutning till Björlandakullen. I närheten på Storegårdens mark byggdes också en småskola 1880 och 1908 uppfördes en ny stor folkskola på Hovgårdens mark. En fattiggård öppnades 1889 och 1930 byggdes ett ålderdomshem.

På 1940-talet började områden med sommarstugor att växa fram bl a i Kallhed, Kvislungeby och Lilleby.

Efter 1967

När Hisingens generalplan utarbetades 1969–71 utfördes kulturhistoriska utredningar och det s k Björlandaområdet avgränsades som ett "bevarandeområde".

De följande åren har ändå vissa förändringar genomförts bl a har småbåtshamnen i Björlanda Kile byggts ut, de befintliga sommarstugeområdena har utökats och öster om Björlandakullen har en ny skola tillkommit. Inom de gamla bymiljöerna har enstaka hus rivits och några nya har tillkommit men området har fortfarande i huvudsak landsbygdskaraktär.

Motivering

"Björlandaområdet" är ett "Hisingen i miniatyr". Det har ett starkt varierat landskap som omfattar både bergspartier ut mot kusten och odlad bygd på lerslätten. Här finns ett rikt urval av minnen från olika tider och kulturlandskapets framväxt kan väl åskådliggöras.

Bebyggelsen utgör ett representativt tvärsnitt av den lantbebyggelse som varit vanlig på Hisingen. Här finns byar med olika karaktäristiska lägen t ex Kvislungeby på krönet av en låg kulle och Björlanda längs en sluttning. Gårdar med både slutna och öppna former förekommer liksom olika typer av bostadshus.

Kvislungeby är ett värdefullt exempel på en by som behållit sin täta oskiftade karaktär och bebyggelsen kring Björlandakullen bildar tillsammans med kyrkan

ett område som genom sitt innehåll klart markerar platsens roll som sockencentrum. Vägsystemet inom och mellan byarna har också ett särskilt historiskt intresse.

Program – skydd

Natur- och kulturvårdsprogram 1979: Området som helhet samt inom detta fem delområden: Björlandakullen-Björlanda by m m (1), Kvisslungeby (2), Kippholmen-Kallhed (3), Kallhed (4) och Bronsålderssundet (6).

Bevaringsprogram 1975: Björlandakullen med anslutande gårdar i norr, Kvisslungeby, Kippholmen-Kallhed samt två gårdar inom Bronsålderssundet.

Bevaringsprogram 1987: Lilleby 5:2 m fl (5) samt f d Storegårdens småskola.

Skydd enl NRL 2 kap. Riksintresse: Bronsålderssundet.

Skydd enl KML 2 kap. Fornminnen: Kippholmen, fornlämningarna inom Bronsålderssundet samt övriga förhistoriska fornlämningar.

Skydd enl KML 4 kap. Kyrkliga kulturminnen: Björlanda kyrka och kyrkogård.

Beskrivning – karaktär

”Björlandaområdet” ligger vid Nordre Älvs mynning och sträcker sig från de karga kust- och bergspartierna in på den odlade lerslätten i öster.

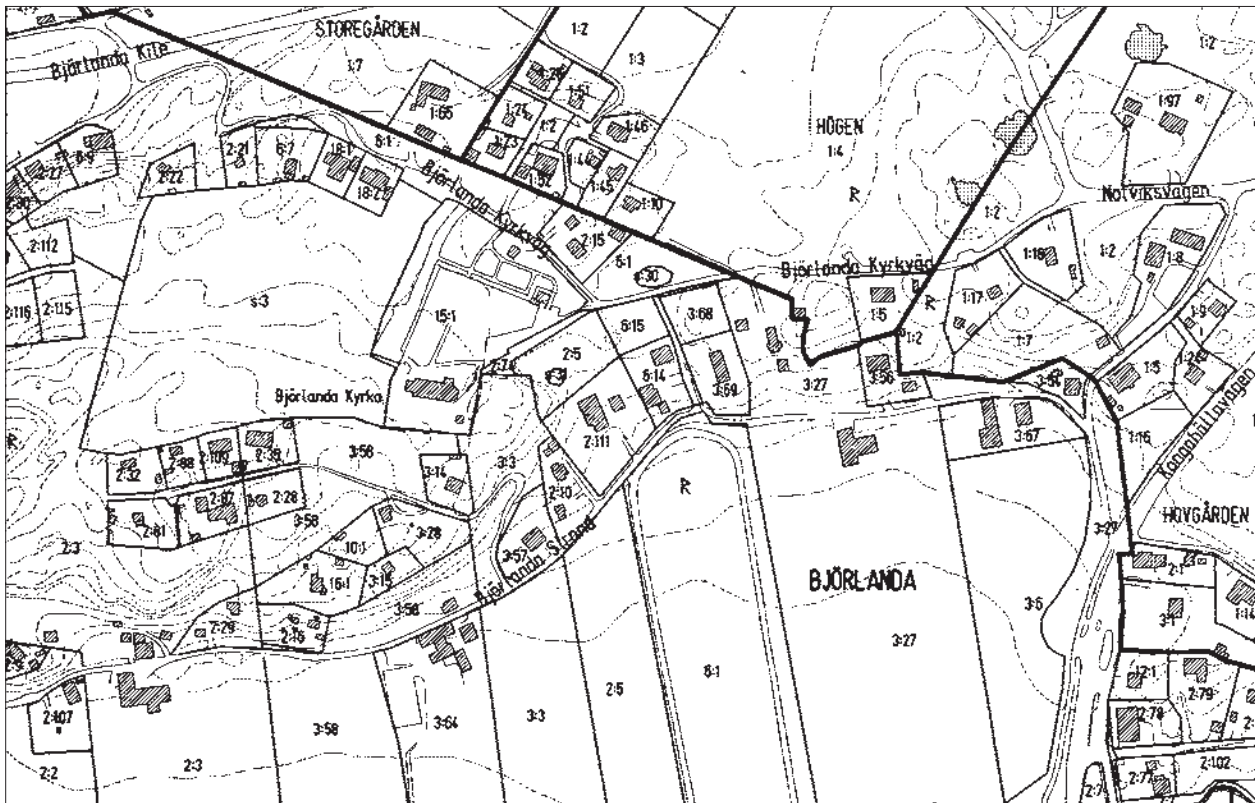
I Kallhed/Nolvik, Fågelvik/Lilleby och delar av Kvisslungeby finns områden med sommarstugor eller andra ”småhus”. Övriga delar består i huvudsak av obebyggda kustpartier och välbevarat jordbrukslandskap. Följande särskilt intressanta delområden kan urskiljas.

Björlanda by, Lunnegården, Nolvik m m (1)

Området omfattar Björlanda by, Storegården, Hovgården, Högen och Lunnegården. I miljön ingår två gravfält, medeltida kyrka, f d folkskola, f d småskola, f d ålderdomshem och ett 15-tal gårdsanläggningar. Området åskådliggör kulturlandskapet under järnålder, medeltid, 1700-tal samt 1800-talet efter laga skiftet.

Den centrala delen i området är Björlanda by med omgivning. Här finns en relativt väl samlad bebyggelse med 5–6 gårdar placerade på eller intill slutningen mel-

Björlanda by. I västra delen kyrkan och kyrkogården. I öster Hovgården (1:97), f d ålderdomsbem (1:8) och f d skola (1:5).

Björlanda kyrka. I förgrunden nya kyrkogården.

lan de två vägarna Björlanda Strand och Björlanda Kyrkväg. På höjdpartiet i väster ligger kyrkan och i öster f d folkskolan, f d ålderdomshemmet samt Hovgården och Högen.

Den gamla vägsträckan mot norr omges av f d småskolan och gårdsbebyggelse som tillhör Storegården m fl. Längst ut i nordväst slutar vägen vid Lunnegården. Mitt emot, norr om åkermarken, ligger Nolvik med 3–4 gårdar som är delvis bevarade.

Björlanda kyrka byggdes troligen i början av 1200-talet. På 1700-talet förlängdes kyrkan mot öster och kyrkorummets fick ny inredning bl a läktare. 1914 tillbyggdes sakristian och ett nytt "vapenhus" med modern inredning tillkom 1989. Interiören restaurerades 1936 då delar av den äldre väggdekoren togs fram och 1954 utfördes helt nya takmålningar av Kristian Lundstedt.

Kyrkan har grova vitkalkade murar och tegeltäckt sadeltak. Kyrkorummets inredning är till stor del från 1700-talet bl a läktarbarriären, predikstolen och altaret som har en rikt utformad dekor. På norra långsidan finns

rester av väggmålningar från 1300-talet. Kyrkan har också en dopfunt utförd i sten av bildhuggaren Thorkillus som var verksam i Bohuslän, Västergötland och Halland under 1200-talet. (Se även Torslanda och Säve kyrkor.)

Klockstapeln som byggdes 1786 är av trä med rödfärgad panel och har ett spetsigt utsvängt koppartak.

Den gamla kyrkogården omges av en gråstensmur som har tre stigluckor uppförda 1738. I norr ansluter en ny kyrkogård anlagd 1990.

Båtsmanstorpet som låg intill den nya kyrkogårdens norra gräns revs 1998. Tomten omges fortfarande delvis av en låg gråstensmur.

F d Hovgårdens skola (1:5) som byggdes 1908 ligger på ett höjdparti nära korsningen mellan Kongahällavägen och infartsvägarna till Björlanda by. Det är ett trähus med 2 hela våningar och tegeltäckt sadeltak.

F d Hovgårdens ålderdomshem (1:8) uppfördes 1930–31 och hade plats för 15–20 personer. Det var i

bruk till 1964 och har sedan använts som församlingshem. Byggnaden är av trä med brant tegeltäckt tak och frontespis. Den är i 1920-talsklassicistisk stil och har en sparsam dekor. Till huset hör en trädgård. En modern envåningslänga har placerats på tomtens norra del.

Gårdsanläggningarna var i slutet av 1960-talet välbevarade och omfattade flera hustyper. Sedan dess har några byggnader rivits eller förändrats genom större ombyggnader men fortfarande finns ett flertal karaktäristiska gårdar och enskilda byggnader.

Nolvik Västergård 3:7 är en av de få bevarade kringbyggda gårdarna i Göteborgstrakten och har därför ett särskilt värde. Den omfattar en framkammarsstuga som är delvis ombyggd, en vinkelbyggd ladugård och en källarvind som tillsammans omger en nästan helt sluten gård med stenläggning. Framkammarsstugan är av en äldre typ med förstukvist. Huset uppfördes troligen på 1790-talet.

Nolvik 3:6 som ligger tätt intill en vägkorsning består av ett bostadshus på dubbel bredd och ett par ekonomibyggnader vid en stensatt gårdsplan. Ekonomibyggnaderna är till stor del välbevarade med traditionella faluröda fasader och tak belagda med gammalt enkupigt tegel.

Lunnegården 1:3 var tidigare en gårdsanläggning av samma typ som Nolvik Västergård 3:7 med ett bostadshus på enkel bredd och en vinkelbyggd ekonomibyggnad vid en stenlagd gårdsplan men ekonomibyggnaden revs på 1980-talet. Det kvarstående bostadshuset uppfördes 1836 och flyttades hit vid laga skiftet 1848. Det är av framkammartyp och har senare utökats med en kökstillsbyggnad samt frontespis. Vid vägen mot väster ligger rester av en smedja och två andra ekonomibyggnader.

Hovgården 1:2 var en av områdets största gårdar. Bostadshuset som fortfarande finns kvar är en herrgårdslignande byggnad uppförd under 1800-talets första hälft. Ekonomibyggnaderna som låg ett stycke från bostadshuset har rivits under de senaste 20 åren och bostadshuset har moderniserats.

Storegården 1:2 m fl är några gårdar som ligger vid Nolviksvägen. De har bostadshus på enkel eller dubbel bredd och vinkelbyggda ladugårdar. Källarvindar och andra ekonomibyggnader med hög sockel av gråsten utgör ett karaktäristiskt inslag.

Nolvik 3:7. F d bostadshus, framkammarsstugan.

Lunnegården 1:3. Foto 1970.

Nolvik Västergård 3:6.

Kvisljungeby (2)

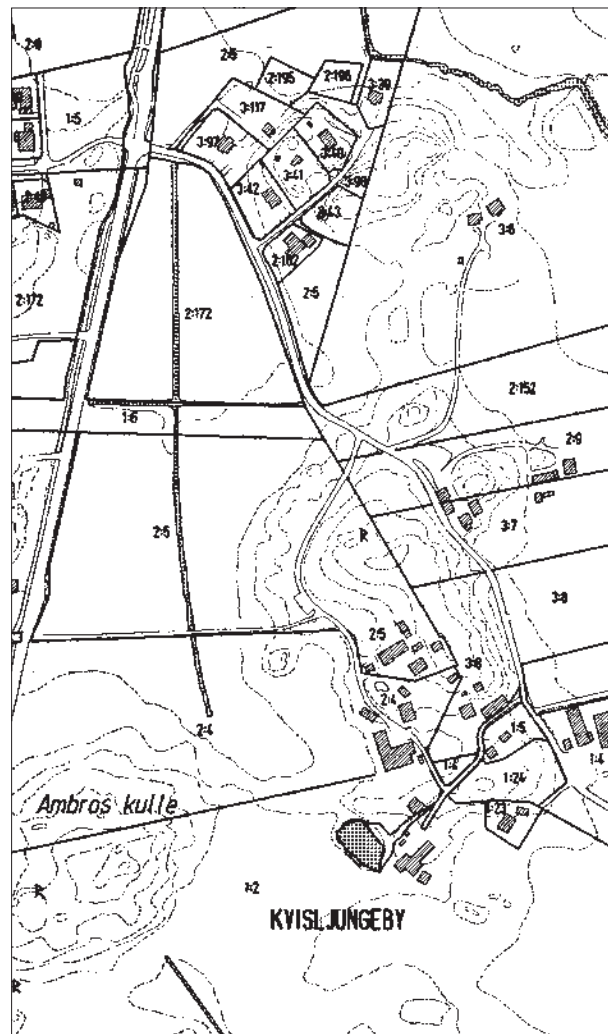
Denna del omfattar Kvisljungebys bebyggelse på en moränhöjd, ett gravfält och angränsande markområden.

Byn fick troligen den nuvarande placeringen under järnåldern. Omkring 1840 fanns här 13 gårdar. Flera flyttade ut vid laga skiftet och inom de gårdar som låg kvar på bykullen förnyades byggnaderna i etapper fram till cirka 1920, bl a uppfördes större bostadshus på dubbel bredd.

I början av 1970-talet omfattade byn 5–6 gårdar med ett 20-tal byggnader. Därefter har några rivits, ett nytt bostadshus har uppförts och en ridanläggning har tillkommit på byns östra sida.

Byklangans centrala del är ännu välbevarad med bostadshus, ekonomibygnader och vägsystem. Här ligger 3–4 kompletta gårdsanläggningar. De består av bostadshus med fyrdelad eller sexdelad plan, stora ladugårdar och ett flertal mindre ekonomibygnader bl a källarvindar. Bostadshusen är klädda med ljus målad locklistpanel och ekonomibygnaderna har traditionella rödfärgade fasader. Norr om bykullen ligger en av de utflyttade gårdarna.

Från väster utgör Kvisljungeby med sin samlade bebyggelse på bykullen ett mycket karaktäristiskt inslag i jordbrukslandskapet. Järnåldersgravfältet är ett av de tydligaste i Göteborg. Gravfältet och byn visar tillsammans områdets utveckling från järnålder till nutid.

Kvisljungeby. Till väster gravfältet (Ambros kulle).

Kvisljungeby. Bostadshus på dubbel bredd. Foto 1982.

Kvisljungeby. Stor vinkelbyggd ekonomibygnad.

Kippholmen – Kallhed (3)

Området gränsar till Nordre Älv. Det omfattar resterna efter försvarsanläggningar som anlades cirka 1720, ett par gårdar med anslutande vägar och jordbruksmark.

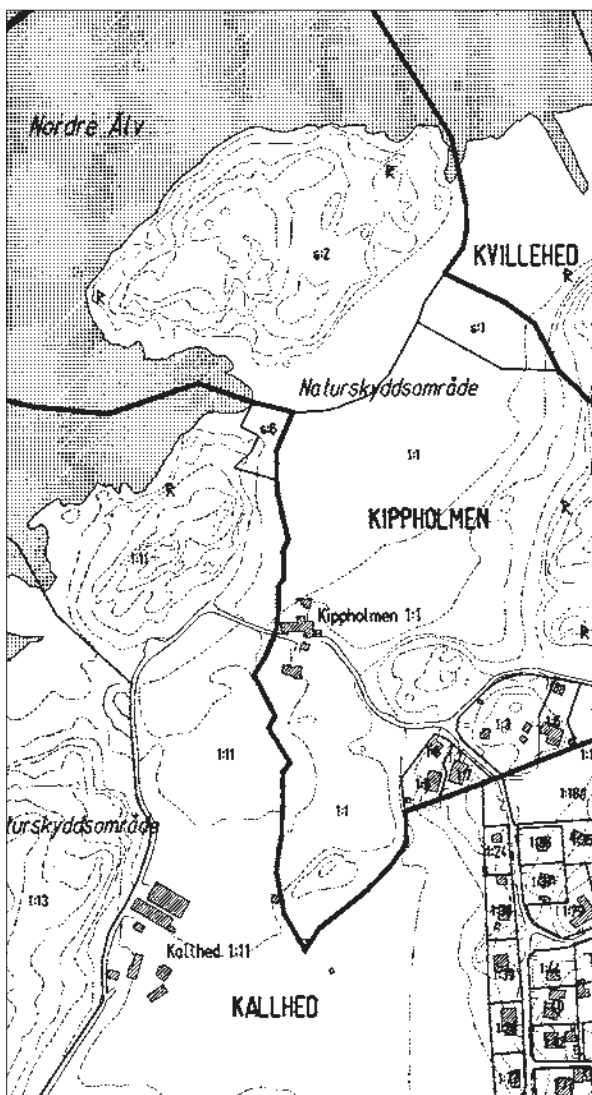
Ute på Kippholmen finns lämningarna efter en skans som är nästan rektangulär och omges av låga gräsklädda vallar. I söder och öster finns ett par mindre försvarsvallar som kan ha hört samman med skansen.

Gårdarna ligger längre in, i anslutning till jordbruksmarken. Den södra (Kallhed 1:11) omfattar ett äldre bostadshus som troligen är från 1700-talet, ett yngre bostadshus från 1940-talet samt ekonomibyggnader. Särskilt intressant är det knuttimrade äldre bostadshuset

som är på enkel bredd och utformat som en s k långloftsstuga med två ingångar. Det yngre bostadshuset är målat i en ljus kulör medan övriga byggnader har traditionell rödfärgning.

Den andra gården (Kippholmen 1:1) omfattar byggnader som ligger på båda sidorna av en smal väg. Bostadshuset som uppfördes 1829 är en framkammarsstuga med sidoutbyggnader vid köksdelen. Den har också en frontespis med dekorativ list och ett litet lunettfönster. Till gården hör flera ekonomibyggnader som ligger tätt intill vägen. Samtliga byggnader är rödfärgade och gården som helhet med den anslutande vägen utgör ett mycket värdefullt inslag i landskapet.

I norr Kippholmen och gården 1:1. I söder Kallhed 1:11.

Lämningar efter skansen på Kippholmen.

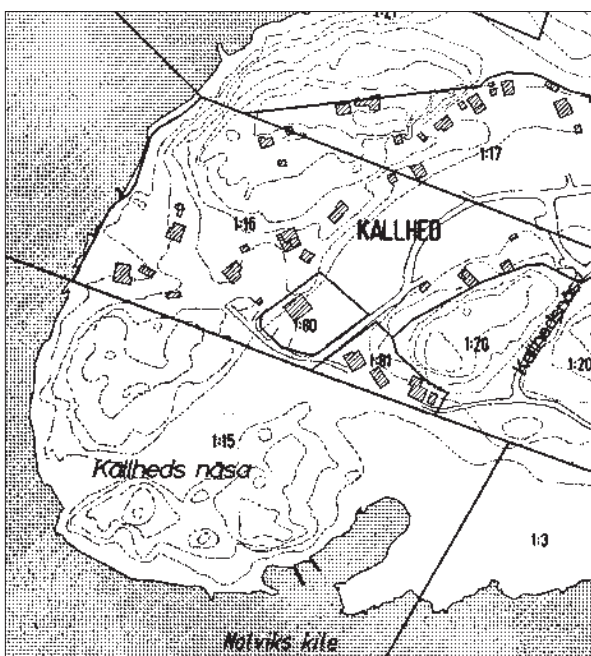

Kippholmen 1:1. Bostadshuset sett från vägen.

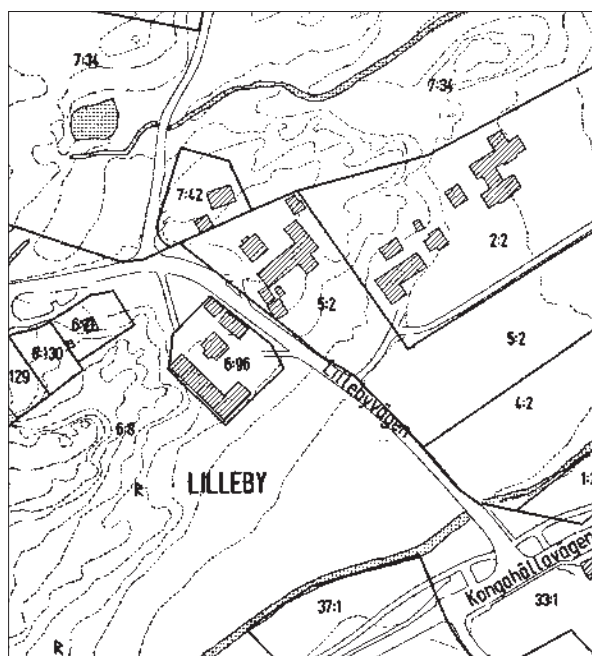

Kallbed, f d ålfiskartorp (4)

Norr om Nolvikskile innanför en liten vik vid "Kallheds Näsa" ligger ett f d ålfiskartorp (1:81). Det omfattar ett bostadshus och en enlängad ladugård som är ombyggd. Husen uppfördes 1882 sedan stamfastighetens gårdsbebyggelse brunnit ner. Släkten bodde kvar i det gamla huset till 1986 och ålfiske bedrevs så sent som 1994. Delar av fastighetens mark övertogs på 1930-talet av "Sko-Åberg" som lät bygga "Vikhall", en stor villa i nationalromantisk stil.

*Kallbed, f d ålfiskartorp (1:81)**Lilleby 6:96, 5:2, 2:2 m fl (5)*

I Lilleby genomfördes laga skifte 1846 och idag har den gamla byplatsen tre gårdsanläggningar med byggnader som i huvudsak är från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Byn ligger på ett höjdparti och ansluter direkt till jordbruksmark. Gårdarna omfattar bostadshus på dubbel bredd, vinkelbyggda ladugårdar och flera mindre ekonomibyggnader. Särskilt intressant är Lilleby 5:2 som har ett välbevarat bostadshus och tre mycket tätt placerade ekonomibyggnader mot vägen.

Lilleby sett från Kongabällavägen.

Bronsåldersundet – Bremsegården, Annexegården (6)

Området är en del av det sund som sträckte sig tvärs igenom Hisingen under bronsåldern. Det omfattar stora bronsåldersrösen samt andra fornlämningar som tillsammans med kulturlandskapet utgör en mycket värdefull miljö. I områdets södra del ligger några gårdsanläggningar med relativt välbevarade byggnader.

På Bremsegården består bebyggelsen av ett bostadshus på dubbel bredd samt en vinkelbyggd ladugård från 1900-talets början. Bostadshuset har troligen en stomme från 1848 och den glasade verandan tillkom på 1910-talet.

Annexegården 1:2 har ett bostadshus byggt 1868 och två f d ekonomibygnader. Ladugården är riven.

Bremsegården.*Annexegården.*

Övrigt – utanför programmet

Inom stadsdelen Björlanda har bevaringsprogrammets urval av värdefulla landskapsavsnitt och byggnader koncentrerats till det s k Björlandaområdet.

Utanför detta finns också värdefulla miljöer och byggnader bl a några som uppmärksammats i "Plan för vården av odlingsmark". Björlanda Lexbyväg och Allebyvägen omges av flera intressanta gårdar. Särskilt väl bibehållen är Lexby 2:2 ("Stavas") som rustades upp 1998–99. Den omfattar ett bostadshus och ladugård vid en stenlagd gårdsplan och flera mindre ekonomibygnader bl a en smedja. Ladugårdens inredning med kreatursbås längs väggarna är bevarad.

Längs Björlandavägens södra sida ligger Lexby Östergård ("Häradsdomarns") med sitt stora välbevarade bostadshus och Lexby Västergård ("Fattiggården") som omfattar ett bostadshus med rikt utsmyckad veranda, en yngre tillbyggd del och ekonomibygnader. Intressant är också gården "Lund" som har sina byggnader tätt intill vägens norra sida.

Andra värdefulla delar är Låssby med sin täta husklunga och gamla Lillebyvägen som delvis har ett ålderdomligt utseende.

Lexby 2:2, den nyrenoverade ladugården.

Detta kapitel är ett utdrag ur

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL BEBYGGELSE I GÖTEBORG

ETT PROGRAM FÖR BEVARANDE

DEL II

Redaktör

Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Projektgrupp

Hans Ander, Stadsbyggnadskontoret
Maria Lundgren, Stadsbyggnadskontoret
Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Kartor

Lillemor Bankel, Stadsbyggnadskontoret

Foto före 1965

Stadsmuseets arkiv

Foto 1965–98

Arkivfoto, Staffan Westergren, Stadsmuseet
Övrigt, Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Flygfoto

Stadsbebyggelse, Gösta Rydvall, Stadsbyggnadskontoret
Landsbygd, Lars Nord, Stadsmuseet

Utskrifter

Kristina Carlefred, Stadsbyggnadskontoret

Grafisk form och produktion Joe Brig Art AB, Göteborg
Textoriginalen är satta med Caslon 540 och ITC Garamond.

TORSLANDA 78

STADSDELENS HISTORIA

Före 1920

Stadsdelen Torslanda har i huvudsak samma gränser som Torslanda socken. Området som tillhörde Norge före 1658 omfattar den västra delen av Hisingen.

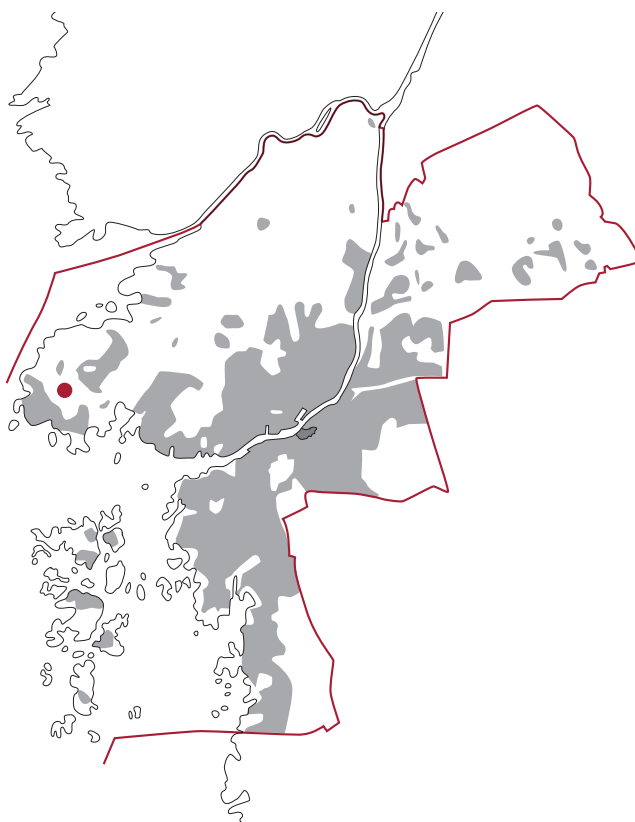
Socknens största gårdar eller byar var Torslanda, Amhult, Hästevik, Röd och Tumlehed med 4–1½ mantal samt Högen, Bur och Kärr med 1 mantal.

Jordbruket dominerade men fiske har också bedrivits. Under 1700-talets sillfiskeperiod från 1746 till 1800-talets början fanns ett flertal sillsalterier och trankokerier längs kusten. Några av de viktigaste var Bratteberg, Porsholmen, Krossholmen, Lilla Varholmen och Strömsund som till stor del ägdes av göteborgska köpmän. Senare drevs fiske i mindre skala och in på 1900-talet hade detta stor betydelse för delar av Torslanda.

Kyrkan som troligen byggdes i slutet av 1100-talet var placerad vid Torslanda by. Här uppfördes också det första skolhuset.

1920–1970

En viktig förändring i Torslanda jordbrukssocken genomfördes 1923 då Torslanda flygplats byggdes intill ett strandområde vid

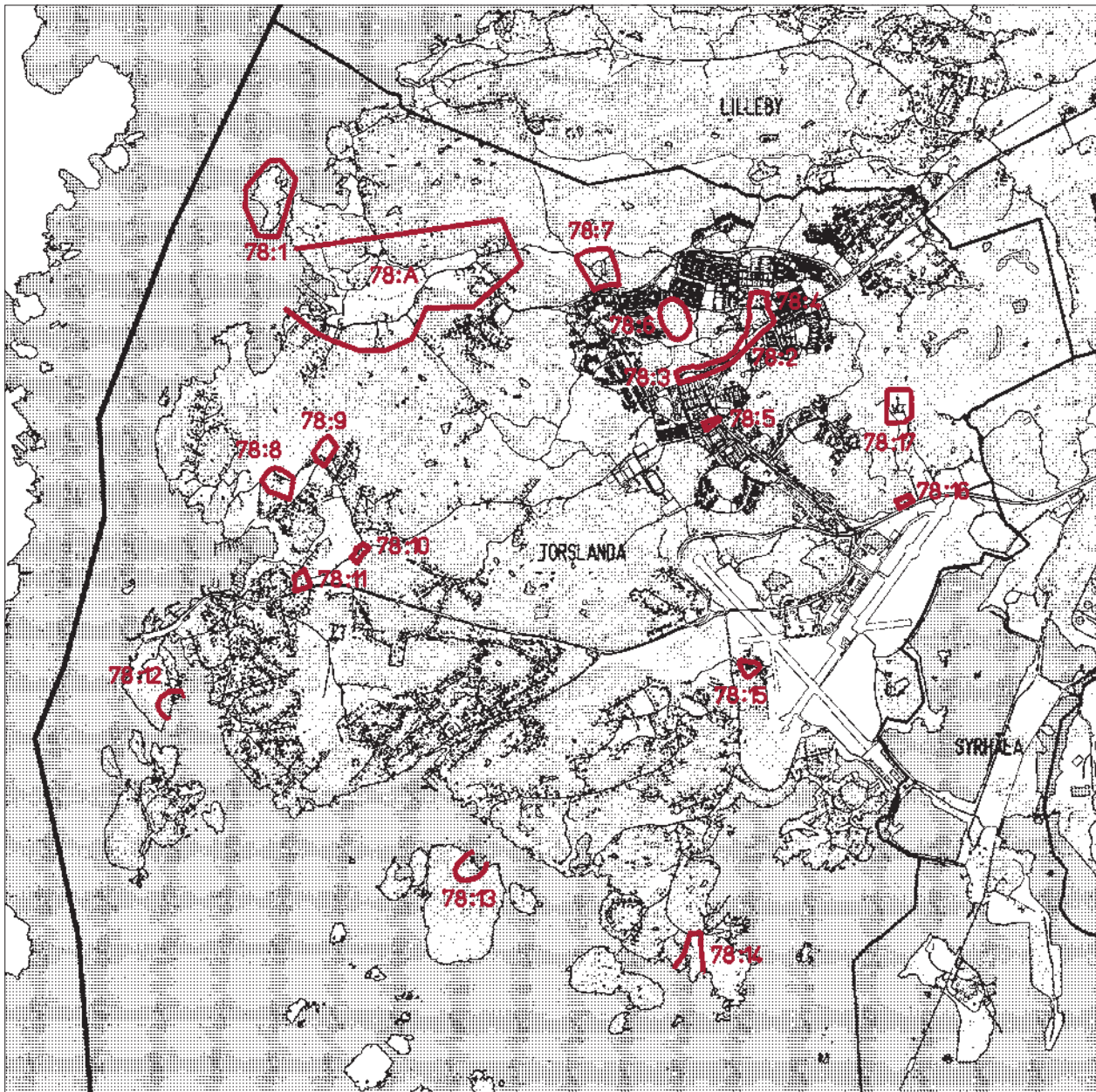

Amhults by. Här bedrevs reguljärt flyg från 1926 och flygplatsen utvidgades efter hand.

I slutet av 1800-talet började sommarbostäder att etableras vid Hästevik–Hjuvik som hade ångbåtsförbindelse med Göteborg och från 1920-talet uppfördes sommarstugor inom flera områden. 1924 anlades också Torslanda Havsbadskoloni på Skeppstadsholmen väster om flygfältet och en liknande koloni tillkom senare på Stora Varholmen.

1952 sammanfördes Torslanda och Björlanda till en kommun som fick namnet Torslanda. Några år senare beslutades att Volvos nya fabrik skulle ligga i Sörred öster om nuvarande stadsdelen Torslanda och den stod klar 1964.

1960–66 byggdes ett nytt bostadsområde i Röd-Nolered som ansluter till Torslandas gamla centrum kring kyrkan. Närmast kyrkan

TUMLEHED, 78:A

LILLA VARHOLMEN, 78:12

STRÖMSUND, 78:1

STORA PORSHOLMEN, 78:13

TORSLANDA KYRKA M M, 78:2-4

KROSSHOLMEN, 78:14

F D TORSLANDA SMÅSKOLA, 78:5

AMHULT LYSE, 78:15

HUSGRUNDER M M, 78:6

GARNFOT, 78:16

LOTTKÄRR, 78:7

SKOGEN, 78:17

HÄSTEVIK, 78:8-11

placerades Torslanda Torg och en ny skola (Noleredsskolan) som gränsar till f d småskolan. Väster om Torslanda Torg uppfördes lamellhus och en grupp punkthus i 4 våningar. I söder och sydväst ansluter en grupp kedjehus och ett radhusområde. Öster om torget byggdes några loftgångshus och en radhuslänga och i nordost ett område som omfattade radhus och atriumhus.

Förändrat - bevarat

1967 införlivades Torslandaområdet med Göteborg. Därefter har flera förslag till stora utbyggnader av hamn- och industrianläggningar lagts fram men ännu inte genomförts. Torslanda flygplats avvecklades 1977–81.

Centrumanläggningen vid Torslanda Torg har utvecklats. I norr längs Domarringsgatan byggdes ett mycket stort småhusområde och en ny skola (Torslandaskolan) cirka 1970–75. Många av fritidshusen har förvandlats till året-runt-bostäder.

Delar med landsbygdskaraktär är fortfarande

Tumlehed, teckning från 1860-talet.

de bevarade och värdefulla miljöer finns bl a i Tumlehed kring gården Skogen samt på Porsholmen och Krossholmen. Enstaka väl bevarade gårdar eller byggnader finns även i övriga delar.

Mer att läsa

Torslanda, en sockenschildring. Torslanda socken 1956.

Torslanda i modern tid. I-L Kleen 1976.

Västra Hisingen, en bygd i förvandling.

W Westberg 1995.

Hisingebygd, Björlanda-Torslanda hembygdsförenings årsskrifter 1981–99.

Lilla Tumlehed 1:3.

Stora Tumlehed 2:53.

Tumlehed

Torslanda 78:A

Miljön omfattar Tumledalen med fornlämningar och några gårdar.

Historik

I Tumlehed är de äldsta spåren efter mänsklig verksamhet cirka 10 000 år. Dalgången har ett flertal boplatser från både äldre och yngre stenålder och en hällmålning som troligen är minst 5 000–6 000 år.

Under medeltiden var Tumlehed en gård i kyrkans ägo och platsen nämns också i "Harald Hårdrådes saga" med berättelser från 1060-talet.

Marken i dalgången tillhörde Stora och Lilla Tumlehed. På 1700-talet var detta två byar med fyra respektive två gårdar som låg vid kanten av dalgången. I Lilla Tumlehed genomfördes enskifte 1827 men gårdsbebyggelsens läge behölls. Vid laga skiftet i Stora Tumlehed 1834–38 flyttades tre gårdar ut och endast en fick ligga kvar på den gamla byplatsen. Gårdarnas byggnader ersattes med nya kring sekelskiftet 1900.

Tumlehed var ett av de områden som från 1930-talet började bebyggas med sommarstugor men stora delar av dalgångens jordbrukslandskap är bevarat och gårdsbebyggelse finns kvar på f d Lilla Tumlehed 1:3 (1) och Lilla Tumlehed 1:18 (2) samt Stora Tumlehed 2:64 (3) och Stora Tumlehed 2:53 (4).

Motivering

Tumlehedsområdet omfattar en värdefull fornlämningsmiljö med en unik hällmålning och har ett delvis välbevarat jordbrukslandskap med intressant gårdsbebyggelse bl a på f d Lilla Tumlehed 1:3.

Program – skydd

Natur- och kulturvårdsprogram 1979: hela området.

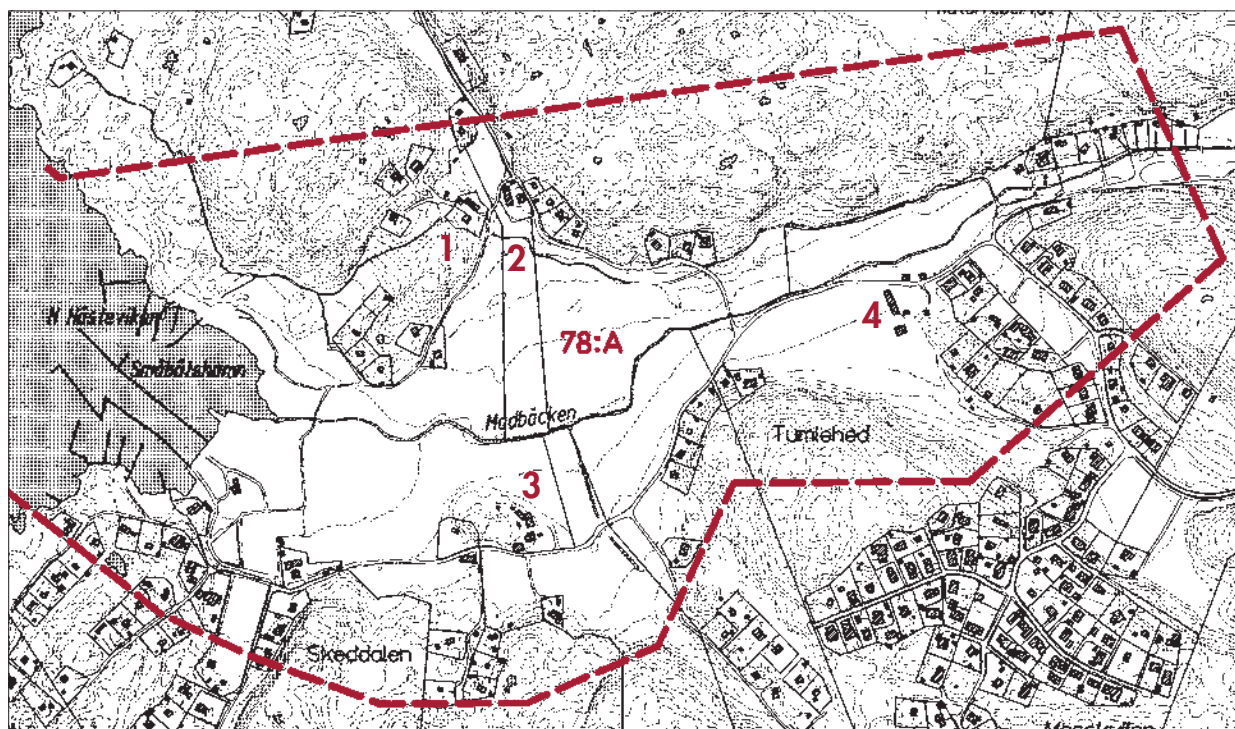
Bevaringsprogram 1975: F d Lilla Tumlehed 1:3.

Bevaringsprogram 1987: Stora Tumlehed 2:64 och 2:53 samt f d Lilla Tumlehed 1:18.

Skydd enl NRL 2 kap. Riksintresse: hela området.

Beskrivning – karaktär

Området omfattar Tumledalen med Madbäcken som sträcker sig genom dalgången ut mot Norra Hästeviken.

Längs bergskanten ligger boplatzlämningar och på en nästan lodrät bergvägg finns en hällmålning med en stor hjort, fiskar, skepp m m.

På den relativt branta sluttningen vid dalgångens norra sida ligger f d Lilla Tumlehed som omfattar två gårdar med bostadshus på dubbel bredd, enlängade ladugårdar och ett par mindre ekonomibyggnader. Särskilt intressant är f d Lilla Tumlehed 1:3 som har ett ovanligt välbevarat bostadshus med dekorativa snickeridetaljer och en bred källarvind.

Stora Tumleheds två gårdar är belägna vid dalgångens motsatta sida. Här är ekonomibyggnaderna delvis rivna. Stora Tumlehed 2:53 har ett bostadshus på dubbel bredd med välbevarad glasad veranda och den andra gården omfattar bl a en stor källarvind ute vid vägkanten.

Mer att läsa

Tumlehed, riksintresse för kulturminnesvården. Länsstyrelsen 1989.

Strömsund

Torslanda 78:1

Under 1700-talets senare del drevs sillsalteri och trankokeri på Strömsunds holme. 1791 var detta Torslandas största trankokeri med nio kittlar som producerade 320 tunnor tran årligen. Sillsaltningen omfattade 2 000 tunnor per år och här fanns också åtta "silluppköpare". Ägare till anläggningen var kommerserrådet Christian Arfwidsson i Göteborg. Byggnaderna är nu borta men husgrunder och kajanläggningar finns kvar.

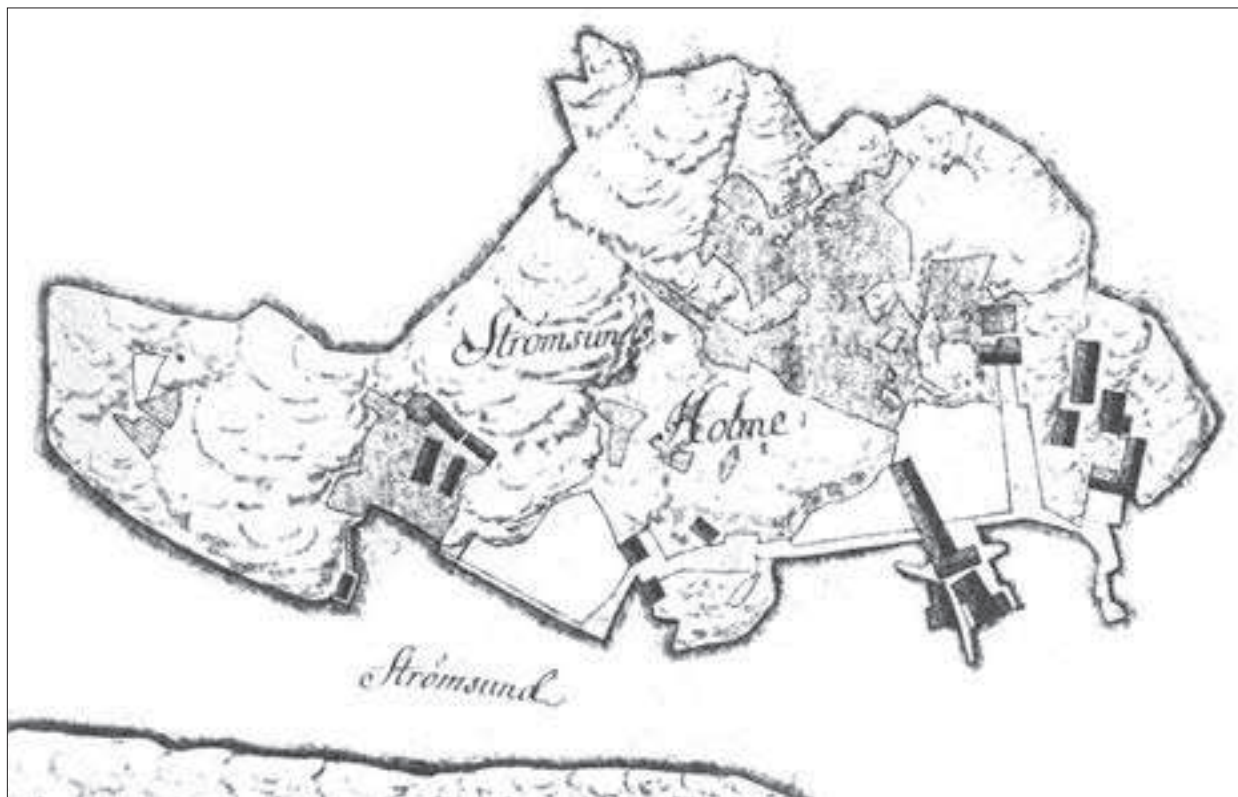
Området med sina lämningar efter sillsalterier och trankokeriet utgör en värdefull miljö som visar det storskaliga fiskets betydelse under 1700-talets sillfiskeperiod.

Program – skydd

Natur- och kulturvårdsprogram 1979.

Skydd enl KML 2 kap. Fornminnen.

Karta över Strömsunds holme med sillsalteri och trankokeri 1796.

Torslanda kyrka m m

Torslanda 78:2–4

I närheten av Torslanda Torg finns en kulturhistoriskt värdefull kyrklig miljö som omfattar Torslanda medeltida kyrka, församlingshemmet och f d prästgården, och i nordväst ligger rester av Torslanda by.

Torslanda kyrka (78:2)

Kyrkan som är en av de äldsta inom Göteborgs kommun byggdes i slutet av 1100-talet eller början av 1200-talet och är troligen placerad på en gammal hednisk kultplats tillägnad asaguden Tor.

På 1600-talet tillkom ny inredning bl a läktare. 1780 uppfördes ett nytt kor och 1835 fick kyrkan sina nuvarande stora fönster. Kyrkogården har utvidgats i flera etapper bl a 1825, 1835 och 1977. Klockstapeln som står på ett höjdparti väster om kyrkan byggdes 1821.

Kyrkan är av sten med ett tresidigt kor, vita putsade murar och ett tegeltäckt sadeltak. Kyrkorummet har ett tunnvälvat trätak utan dekormålning. Inredningens äldsta del är en dopfont av sten som förmodligen utförts av bildhuggaren Thorkillus i början av 1200-talet. (Se även sid 290.) Kyrkan har också en predikstol, en altartavla och ett triumfkrucifix från 1400-talet samt en dopfont av trä och en läktarbarriär från 1600-talet.

Torslanda kyrka på 1890-talet.

F d prästgården, byggd 1930. (Ingår inte i programmet.)

Kyrkogårdens äldre del omges av en stenvägg med järngrindar. På kyrkogården finns flera stora träd bl a en "tusenårig lind" som är fridlyst.

Församlingshemmet (78:3)

Torslandas prästgård låg från 1600-talets mitt i närheten av kyrkan på mark som tillhörde Nolered. Under 1880-talet ersattes gårdens gamla hus med nya. Bostadshuset som stod klart cirka 1888 uppfördes i en våning med hög sockel av gråsten, förhöjd delvis inredd vindsvåning och veranda med "snickarglädje".

1930 byggdes en ny prästgård (kv 36:19) och den gamla hyrdes sedan ut. I samband med nybebyggelse flyttades det gamla bostadshuset till sin nuvarande tomt

Torslanda kyrka från sydost.

Torslanda kyrkogård. I bakgrunden den gamla linden.

och inreddes till församlingshem som invigdes 1965. Den yngre prästgården i områdets västra del ingår inte i programmet men är ett värdefullt inslag i kyrkomiljön.

Torslanda by (78:4)

Byn var socknens största. Laga skifte genomfördes 1851–54 och några gårdar flyttade då ut men vid 1900-talets mitt var det fortfarande en relativt tät bebyggd byplats med 5–6 gårdar.

Idag omfattar byn delar av den gamla vägen med en trädrad och rester av tre gårdar vid vägskälet i f d bykärnan. De bevarade äldre byggnaderna omges av nya villor. Ett litet stycke söder om vägskälet ligger också delar av en gammal gård (kv 79:1).

F d Torslanda Mellangård 2:3 som har en helt bevarad gårdsanläggning är den centrala punkten i bymiljön och utgör ett viktigt blickfång i vägskälet Hembygdsgatan-Flintstengatan. Gården består av en ekonomibyggnad och ett bostadshus som omger en halvsluten stenlagd gård. Bostadshuset är på enkel bredd med tvärställda tillbyggnader, stående ljust målad panel och tegeltäckt tak. Den stora vinkelbyggda ladugården som är från 1898 har en traditionell utformning med naturstenssockel, faluröd panel, vita fönstersnickerier och tegeltäckt sadeltak.

På f d Torslanda Östergård 5:4 som ansluter i norr finns ett bostadshus som troligen tillkom vid 1700-talets slut och en källarvind. Bostadshuset är uppfört på enkel bredd och har två små utbyggda förstugor. Fasaderna är klädda med röd panel och har vita snickeridetaljer.

Torslanda medeltida kyrka och omgivande kyrkogård tillsammans med församlingshemmet, f d prästgården och resterna av Torslanda by speglar en viktig del av socknens historia och utgör värdefulla inslag i stadsbilden.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987: Församlingshemmet, f d Torslanda Mellangård 2:3 och f d Torslanda Östergård 5:4. Skydd enl KML 4 kap. Kyrkliga kulturminnen: Torslanda kyrka och kyrkogård.

Mer att läsa

Torslanda och Björlanda kyrkogårdar. Göteborgs kyrkogårdsförvaltning, Göteborgs Stadsmuseum 1998.

Torslanda Östergård 5:4, östra fasaden.

Torslanda Mellangård 5:4, gårdsplanen sedd från vägen.

Församlingshemmet, f d prästgården byggd cirka 1888.

F d Torslanda småskola

Torslanda 78:5

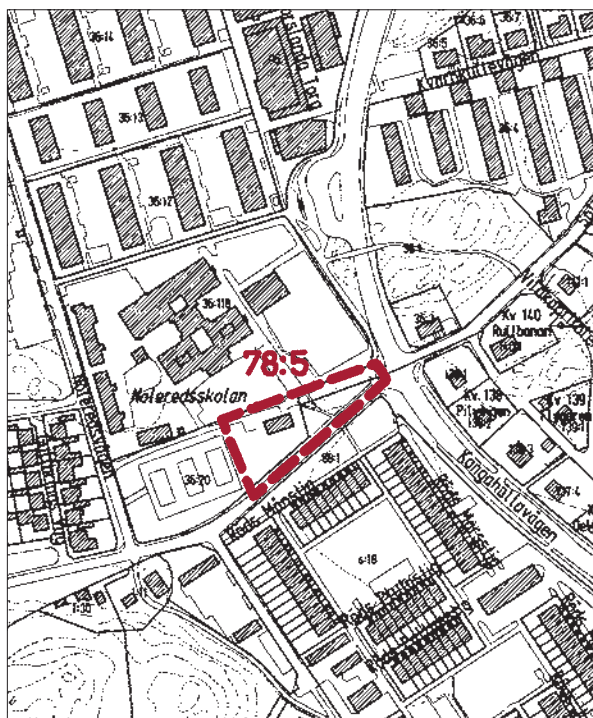
Torslandas första skolbyggnad uppfördes 1850 i Röd nära prästgården. 1872 ersattes den med ett nytt skolhus, Kyrkskolan, som låg vid kyrkan. Förslag om att bygga en särskild småskola lades fram redan 1868 men först 1890 stod den klar. Den placerades i närheten av prästgården. Tomten tillhörde Röd Nordgården och skänktes av ägaren. Kyrkskolan revs 1966 men f d småskolan ligger kvar och har moderniserats.

F d småskolan är av trä i en våning och har tegeltäckt sadeltak med en låg takkupa. Fasaderna är klädda med locklistpanel och vid entrén finns en liten förstukvist med dekorativt utformad taklist.

Skolhuset har lokalhistoriskt värde och utgör ett komplement till miljön kring kyrkan.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

Husgrunder m m

Torslanda 78:6

Väster om Torslanda gamla byplats ligger tre komplex med husgrunder och små inhägnade åkrar. Det är rester av mycket enkla byggnader och odlingar som anlagts på ofri grund i byns utmark. Lämningsarna är delvis övervuxna. Områdets läge och omfattning redovisas på karta sid 302.

Program – skydd

Natur- och kulturvårdsprogram 1979.

Skydd enl KML 2 kap. Fornminnen.

Torslanda småskola cirka 1897.

F d Torslanda småskola sedd från väster.

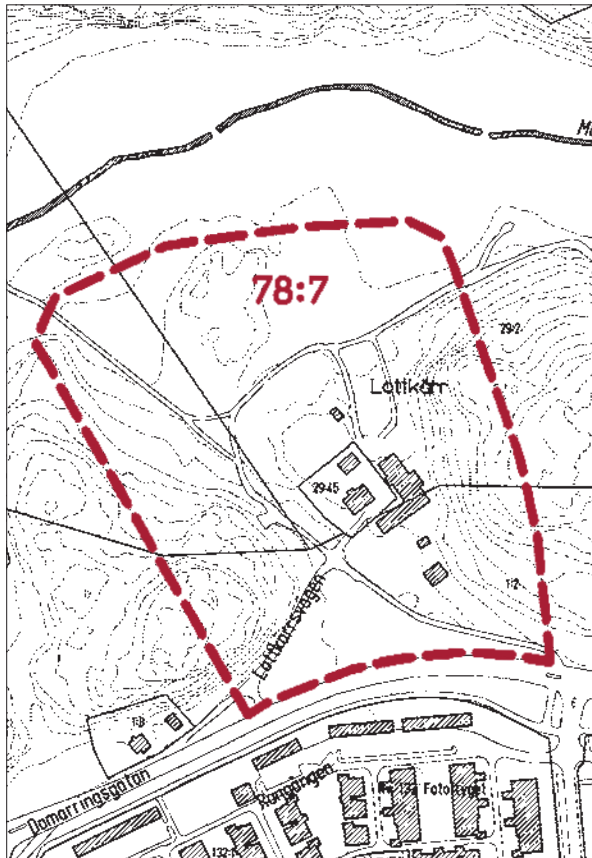
Lottkärr

Torslanda 78:7

Gården Lottkärr (1:2, 29:45 m fl) omfattar ett bostadshus och ekonomibyggnader uppförda cirka 1890–1905 och gårdsmiljön är väl bibehållen sedan dess.

Lottkärr nås genom en gammal smal väg och ansluter till jordbruksmark. Gårdsanläggningen består av ett bostadshus på dubbel bredd och en vinkelbyggd ladugård som omger gårdsplanen samt ett par andra ekonomibyggnader bl a en stor källarvind. Intill bostadshuset finns en trädgård.

Bostadshuset är av trä i 1½ våning och har en hög inredd källarvåning med entré och "förstukvist" mot gårdsplanen. Fasaderna är klädda med ljus målad locklistpanel och har fönsteromfattningar, vindskivor m m med dekorativa figursågade detaljer. Källarvåningen är murad av natursten.

Lottkärr, gårdsplanen sedd från väster.

Lottkärr, källarvinden.

Ekonomibyggnaderna har faluröda fasader, vita snickeridetalyer och tegeltäckta tak.

Lottkärr är en av de bäst bevarade enskilda gårdarna på Hisingen och utgör ett mycket värdefullt exempel på en gård med byggnader från tiden kring sekelskiftet 1900. Särskilt intressant är bostadshuset som har en för området typisk dekor samt ett ovanligt stort kök som är helt klätt med pärlspont.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

Hästevik

Torslanda 78:8–11

Vid 1700-talets slut omfattade Hästevik de två byarna Norra och Södra Hästevik. I området fanns då flera sill-salterier bl a Bratteberg. Idag har det en relativt omfattande småhusbebyggelse men några av de gamla gårdsanläggningarna ligger kvar. Följande är särskilt intressanta. (Se även "Övrigt – utanför programmet".)

Hästevik Norgård (78:8–9)

De två gårdarna i Hästevik Norgård ligger intill en väg som haft samma läge åtminstone sedan 1700-talets slut och Hästevik Nordgård 1:237–238 (78:9) ligger på den gamla byplatsen.

Byggnaderna på Hästevik Norgård 1:237–238 (78:9) uppfördes vid 1800-talets mitt och 1900-talets början. Gårdens västra del består av en stor vinkelbyggd ladugård och ett par mindre ekonomibyggnader som omger ett bostadshus på dubbel bredd. Den östra delen är bebyggd med ett mindre bostadshus som har en stor glasad veranda samt en ekonomibyggnad med hög sockel av natursten.

Hästevik Norgård 1:236, 1:4 (78:8) omfattar en stor enlängad ladugård från 1883. Den avgränsar gårdsplanen mot vägen och är ett dominerande inslag i landskapet. Innanför och intill ladugården ligger tre bostadshus. Det äldsta som uppfördes 1834 är på dubbel bredd och har ett par tillbyggnader bl a en veranda. Ett yngre bostadshus med elegant glasad veranda ligger på tomtens västra

Hästevik Nordgård (78:9).

del. Det tredje har fasad klädd med plattor.

Ekonomibyggnaderna på de två gårdarna har faluröd panel med vita detaljer och bostadshusen ljusa fasader.

Hästevik Sörgård (78:10–11)

F d Hästevik Sörgård 2:538 m fl (78:10) vid Torslanda Hästeviks väg består bl a av en ladugård från 1894 och ett bostadshus som troligen byggdes på 1700-talet. Bostadshusets exteriör har nyligen moderniserats.

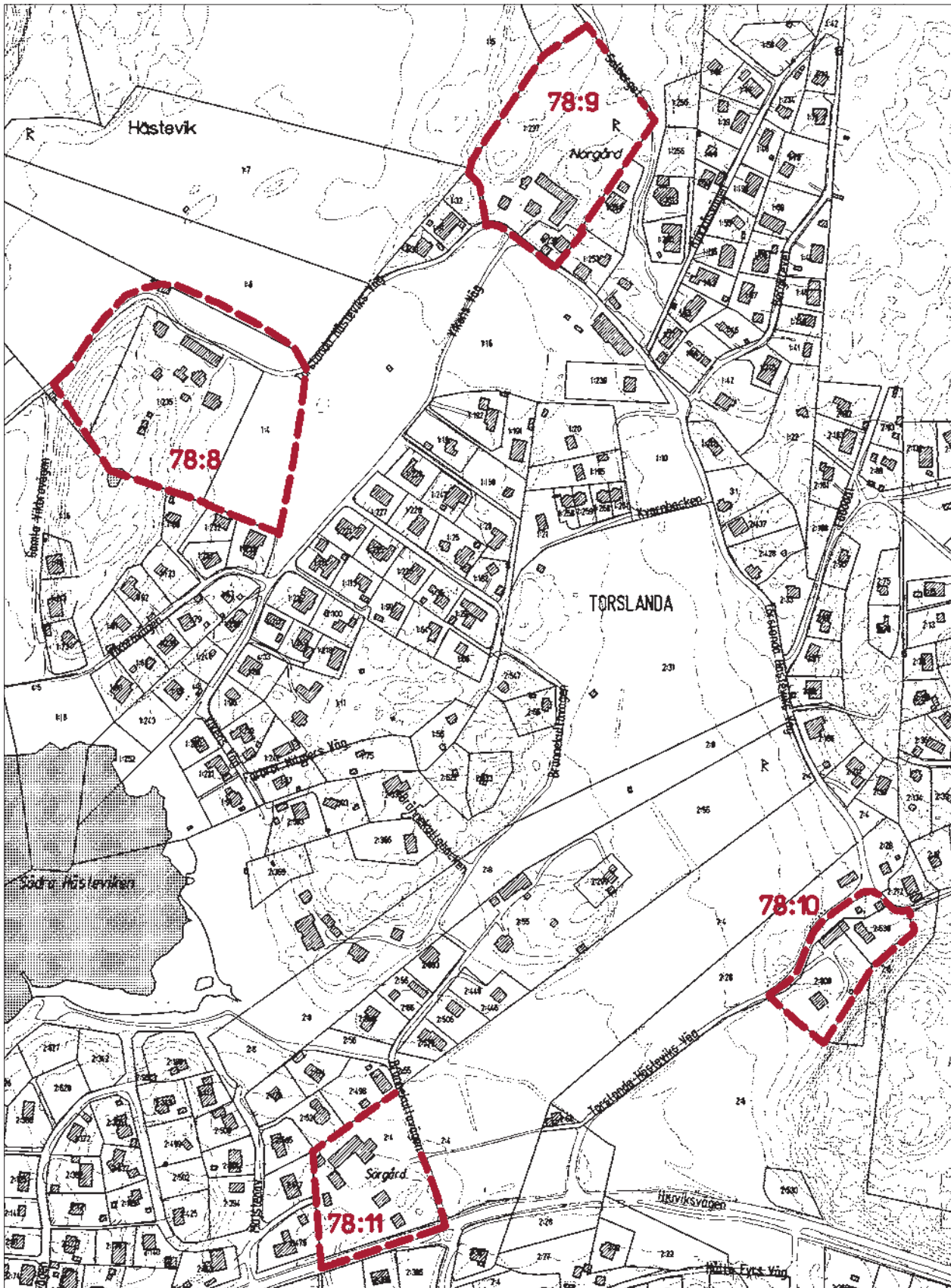
Hästevik Sörgården 2:4 (78:11) ligger vid f d landsvägen och här har tidigare funnits ett gästgiveri. Gården omfattar ett bostadshus från 1918, ladugård, källarvind m m. Ekonomibyggnaden har traditionell utformning med faluröd panel. Bostadshuset är moderniserat och har ny fasadbeklädnad.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

Hästevik Nordgård (78:8).

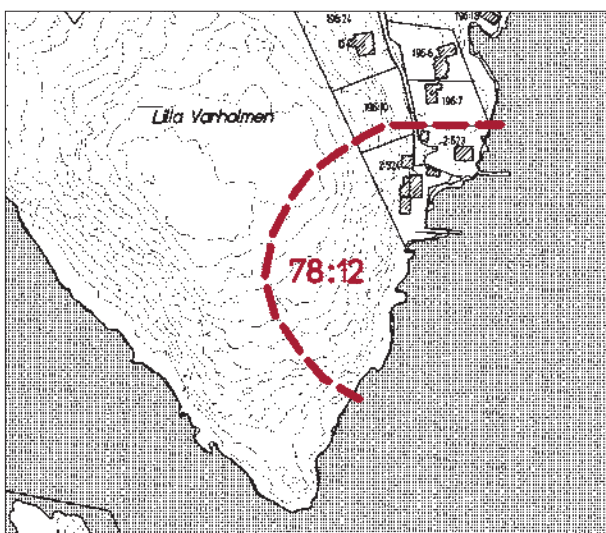

F d magasin, 2:524 och 2:523. Vy från Hjuviks brygga.

F d magasin, 2:523. Fasad mot norr. Foto 1976.

Lilla Varholmen

Torslanda 78:12

Under 1700-talets senare del drev Plank o Schönfelt ett silsalteri på Lilla Varholmen. Det hörde till de större i Torslanda och 1791 producerades 4 750 tunnor salt sill per år. Här fanns då en stor korsvirkesbyggnad för silsalteri och flera andra byggnader. På Lilla Varholmen låg också en krog. Efter sillfiskeperiodens slut i början av 1800-talet fick delar av byggnaderna stå kvar och de har sedan använts för nya ändamål.

1914 inköptes Lilla Varholmen av Sophus Petersen som var traktör på Lorensbergs restaurang. Han lät uppföra en villa som omgavs med en prydnadsträdgård. Här anlades också en stor köksträdgård med grönsaksodlingar för restaurangen och en fruktträdgård. För att ge lä åt odlingarna byggdes höga stenmurar.

Efterhand tillkom flera bostadshus och 1934 ombyggdes det stora sillmagasinet till bostad efter ritningar av arkitekten R O Swensson. Lilla Varholmen stannade i familjen Petersens ägo till 1965. Efter 1997 har flera nya villor uppförts norr om de gamla byggnaderna.

Anläggningen omfattar idag två f d magasin som ligger ute vid vattnet och en "hamnbassäng" omgiven av naturstensmurar. Magasinsbyggnaderna är timrade och klädda med panel. Huvudbyggnaden (2:524) har en våning och inredd vind under ett brant sadeltak. Den andra (2:523) är i 1–2 våningar och utformad med ett asymmetriskt tak som ger byggnaden en speciell karaktär.

Längre in mot norr är delar av de höga stenmurarna sedan familjen Petersens tid kvar.

Lilla Varholmen är det enda f d silsalteriet med bevarade byggnader som finns kvar i Torslanda. Den ger en uppfattning om sillfiskeperiodens stora anläggningar och dess betydelse. Miljön är också ett intressant exempel på göteborgarnas sommarbostäder i början av 1900-talet.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975.

Natur- och kulturvårdsprogram 1979.

Stora Porsholmen

Torslanda 78:13

På Porsholmen låg ett av Torslandas största sillsalterier med anslutande trankokeri. 1791 omfattade produktionen 5 010 tunnor salt sill och 250 tunnor tran. Anläggningen ägdes av den välkände göteborgsköpmannen John Hall.

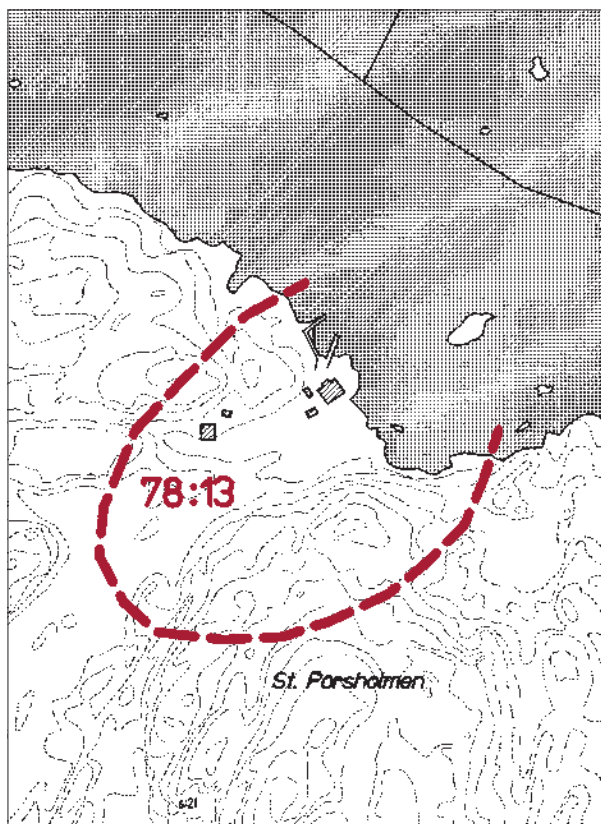
Efter sillfiskeperiodens slut anlades en fiskargård vid stranden. Den omfattar idag ett bostadshus uppfört cirka 1880 och en källarvind. Tidigare fanns också ladugård. Bostadshuset är i en våning uppfört på dubbel bredd och har en veranda som tillbyggdes cirka 1910.

Gården visar fiskets betydelse i f d Torslanda socken och byggnaderna tillhör de bäst bevarade i området.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975: byggnaderna.

Natur- och kulturvårdsprogram 1979: gården med omgivning.

Stora Porsholmen sedd från Andalen.

Krossholmen

Torslanda 78:14

Krossholmen var en av de platser där sillsalteri och trankokeri drevs under 1700-talets sillfiskeperiod. 1786 kallades det "Krosswalls salteri". 1791 ägdes företaget av Lone och Smitt och här producerades årligen 4 700 tunnor salt sill.

Under 1800-talet anlades en ålfiskargård som omfattade ett bostadshus, en källarvind och uthus med vedbod. Bostadshuset som är en framkammarsstuga uppfördes på 1840-talet och har en veranda som troligen tillkom i början av 1900-talet. Under senare år har också ombyggnader gjorts.

Gården ligger vid en liten vik och har ett skyddat läge mellan två bergspartier. På udden finns ruinkomplex med lämningar efter anläggningar som använts i samband med fisket.

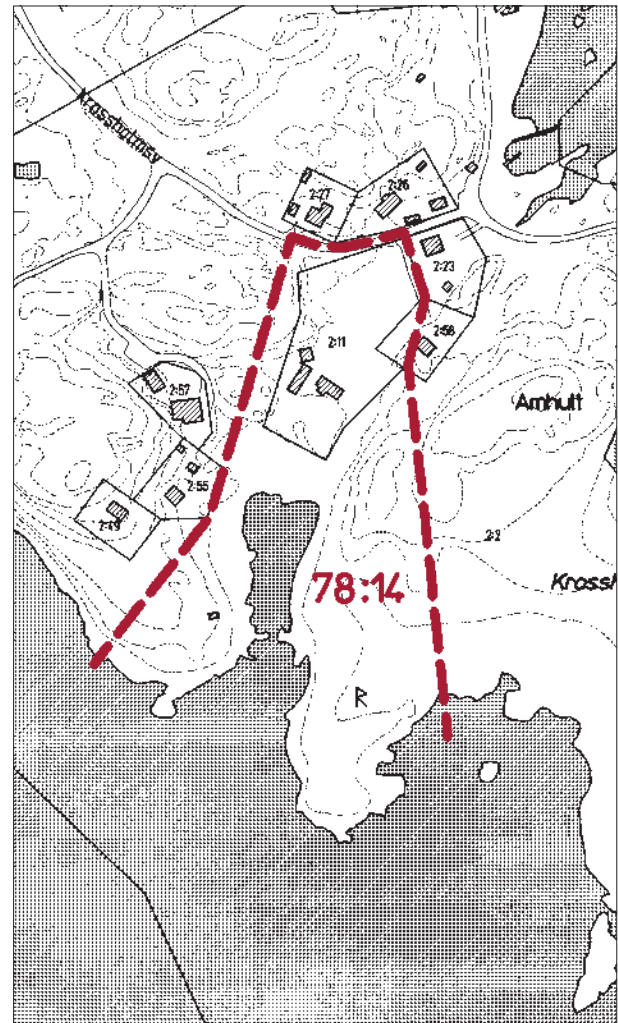
F d ålfiskargården och ruinkomplexet visar fiskets betydelse i Torslanda.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975: f d ålfiskargården. (2:11 m m).

Natur- och kulturvårdsprogram 1979.

Skydd enl KML 2 kap. Fornminnen: ruinkomplexet.

Bostadshuset sett från stranden. Foto 1969.

Bostadshusets norra fasad.

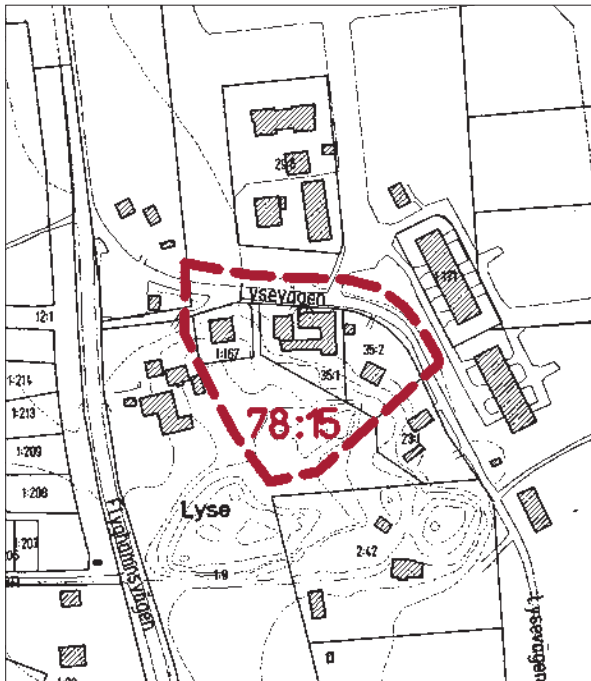
Amhult Lyse

Torslanda 78:15

Byarna Amhult och Kärr hade före skiftena två samlade byklungor intill varandra. Vid laga skifte 1842 flyttades flera gårdar. Några bildade då en radby som kallades Äckrera och den avslutades i söder med den mer fritt liggande gårdsanläggningen Amhult Lyse. I samband med utvidgningen av Torslanda flygplats på 1930-talet revs byn men Amhult Lyse 1:4 ligger kvar.

Gården Amhult Lyse 1:4 (35:1) omfattade ursprungligen ett relativt litet bostadshus och en vinkelbyggd ekonomibyggnad. Under 1860-talet ersattes bostadshuset med ett större på dubbel bredd. Det placerades tätt intill ekonomibyggnaden så att ett nästan helt slutet gårdsutrymme bildades.

1916 reparerades ekonomibyggnaden och 1921 genomfördes en ombyggnad av bostadshuset då bl a veranda och frontespis tillkom. På 1940-talet byggdes ett nytt bostadshus intill och sedan dess är gården i huvudsak oförändrad. 1985 blev den hembygdsgård för Björlanda-Torslanda Hembygdsförening och såväl exteriör som interiör har renoverats varsamt.

Amhult Lyse, bostadshusets gårdsfasad.

Amhult Lyse. Den kringbyggda gårdens inre del.

Gårdsanläggningen som helhet är ovanligt väl bibehållen och utgör ett intressant exempel på en relativt sen kringbyggd gård.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

Garnfot

Torslanda 78:16

Garnfot 1:10 som uppfördes under 1800-talets senare hälft har tidigare varit snickarboställe och används idag som antikbod ("Röda stugan"). Det omfattar ett litet bostadshus och en modern ekonomibygnad på en tomt nära f d landsvägen.

Bostadshuset ligger tätt intill en bergskant. Det är uppfört på enkel bredd och har ett tegeltäckt sadeltak. Vid entrén finns en utbyggd veranda med pappklätt tak och mot bergssidan har huset en låg sidoutbyggnad. Fasaden är klädd med faluröd locklistpanel och har sexdelade vita fönster. En stenmur längs bergskanten och ett stort träd vid östra gaveln är viktiga delar i gårdsmiljön.

Huset har två rum och ett mycket litet kök med järnspis och skänk. Hela interiören är välbevarad och här finns bl a ursprunglig träpanel.

Byggnaden är ett värdefullt exempel på den typ av små enkla bostadshus som byggdes bl a för hantverkare under 1800-talet.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

Garnfot sett från öster.

Skogen

Torslanda 78:17

Skogen 1:1 ligger i ett delvis välbevarat jordbrukslandskap. Gården som fortfarande är i drift har varit i en familjs ägo under fem generationer.

Den omfattar ett flertal hus som delvis är sammanbyggda samt en liten trädgård. Bostadshusets äldsta del uppfördes under 1800-talets första hälft och ladugårdens östra del som flyttades hit 1835 är äldre. Övriga byggnader eller byggnadsdelar uppfördes under 1800-talets senare hälft och på 1900-talet.

Bostadshuset är ett timrat envåningshus på enkel bredd med stående panel och panelklädda utknutar. Ladugårdens äldsta del har ett högt brutet tak som är täckt med gammalt enkupigt tegel mot norr. Källarvind och vedskjul är placerade tätt intill bostadshuset och lite längre bort ligger hönsbarn, vagnbod m m.

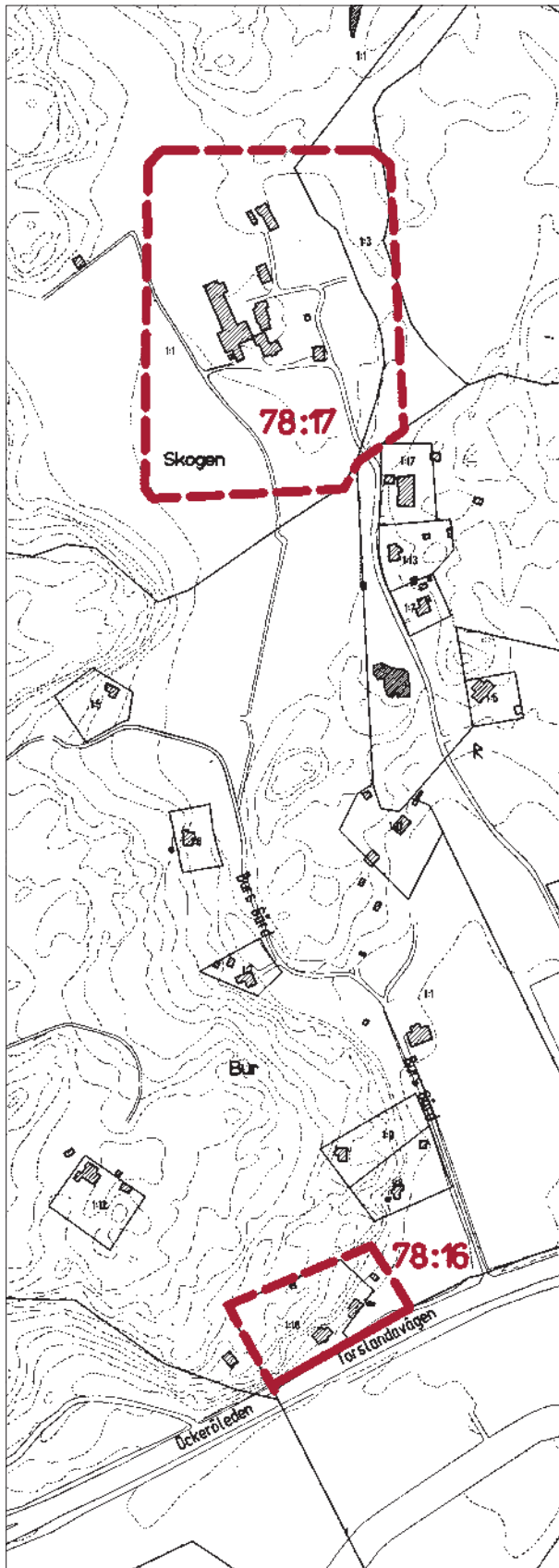
Skogen 1:1 är ett värdefullt exempel på de gårdstyper som förekommit i Torslanda och anläggningen omfattar ett par delvis unika delar.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

Gården Skogen. Till höger bostadshuset och ladugårdens äldre del.

Övrigt – utanför programmet

Gårdsanläggningar m m

Utöver de gårdsanläggningar och enstaka äldre bostadshus som tagits upp i programmet finns flera andra som har kulturhistoriskt intresse och har uppmärksammats i andra sammanhang. Det gäller bl a gården Bur 1:1 norr om Garnfot (se karta) och ett par byggnader vid gamla vägen mellan Torslanda–Lilleby. Manbyggnaden till gården Bur är ett påkostat hus med stor inglasad veranda och tidstypisk dekor från 1800-talets slut.

I ett vägskal vid Brännekullevägen i Hästevik ligger en gårdsanläggning 2:55 och ett enstaka äldre bostadshus 2:833. (Se karta sid 11.) Gården som är placerad på en sluttning omfattar ett bostadshus på dubbel bredd och en stor ekonomilänga. Det enstaka bostadshuset är också på dubbel bredd och har en ovanligt välbevarad exteriör med förstukvist och dekorativa detaljer.

Skeppstadsholmen, Stora Varholmen

I Torslanda finns s k havsbadskolonier på Skeppstadsholmen och Stora Varholmen.

Torslandakolonin på halvön Skeppstadsholmen anlades 1924 med cirka 120 lotter som bebyggdes med relativt stora stugor. Marken bestod ursprungligen av kala klippor och ett mycket omfattande planteringsarbete utfördes. (Se även "Skeppstadsholmen", T G Nitzelius, Göteborgs Hembygdsförbund 1976.)

Ön Stora Varholmen arrenderades av nykterhetsföreningen Origo från 1933 och övertogs 1946 av Göteborgs koloniträdgårdar som bildade Stora Varholmens Havsbadskoloni. Här finns ett 80-tal stugor.

De två havsbadskolonierna är intressanta exempel på kolonirörelsens verksamhet i Göteborgsområdet.

F d Torslanda flygplats

Torslanda flygplats började anläggas 1923 och utvidgades på 1930-talet, bl a tillkom en stationsbyggnad ritad av A Jonsson.

De äldre bevarade delarna har ett visst kulturhistoriskt värde. Den s k Blå Hangaren från 1923 som upptogs i bevaringsprogrammet 1975 förstördes genom brand 1980.

Detta kapitel är ett utdrag ur

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL BEBYGGELSE I GÖTEBORG

ETT PROGRAM FÖR BEVARANDE

DEL II

Redaktör

Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Projektgrupp

Hans Ander, Stadsbyggnadskontoret
Maria Lundgren, Stadsbyggnadskontoret
Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Kartor

Lillemor Bankel, Stadsbyggnadskontoret

Foto före 1965

Stadsmuseets arkiv

Foto 1965–98

Arkivfoto, Staffan Westergren, Stadsmuseet
Övrigt, Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Flygfoto

Stadsbebyggelse, Gösta Rydvall, Stadsbyggnadskontoret
Landsbygd, Lars Nord, Stadsmuseet

Utskrifter

Kristina Carlefred, Stadsbyggnadskontoret

Grafisk form och produktion Joe Brig Art AB, Göteborg
Textoriginalen är satta med Caslon 540 och ITC Garamond.

KÄRRA 79

SÄVE 80

SKOGOME 84

STADSDELARNAS HISTORIA

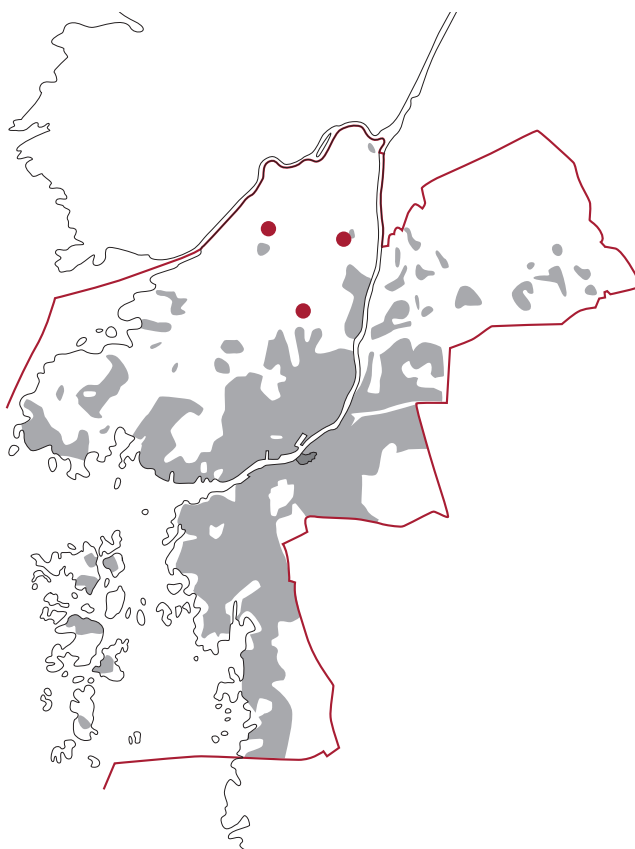
Före 1900

Stadsdelarna Säve, Kärra och Skogome utgjorde tidigare Säve socken som sträckte sig från Nordre älv i väster till Göta älv i öster. Genom färjeleden vid Kornhall respektive Nyebro stod området i förbindelse med fastlandet. Den gamla landsvägen gick mellan Nyebro och Vedbacka i Rödbo (nuvarande Svankällevägen) och en mindre väg ledde västerut från "Kärra korsväg" vid nuvarande Kärra kapell till Säve kyrka och Bärby.

Säve var norskt fram till 1658. Det utsattes flera gånger för krigshandlingar och i slutet av 1600-talet anlades Orrekulla skans vid Göta älv. Kyrkan som ligger ungefär mitt i området har medeltida partier men är till stor del från 1700-talet.

Inom den relativt stora socknen har det funnits ett flertal byar bl a Kyrkeby intill kyrkan, Gunnesby, Kärra, Öxnäs, Bärby, Tagene och Åseby. Socken hade också många gårdar av varierande storlek. Två av de största var säteriet Hökälla samt Clarebergs gård.

Bärby som är en gammal tingsplats var en viktig punkt i bygden. Här öppnades Säves första skola redan 1819 och 1874 byggdes en till vid "Kärra korsväg".

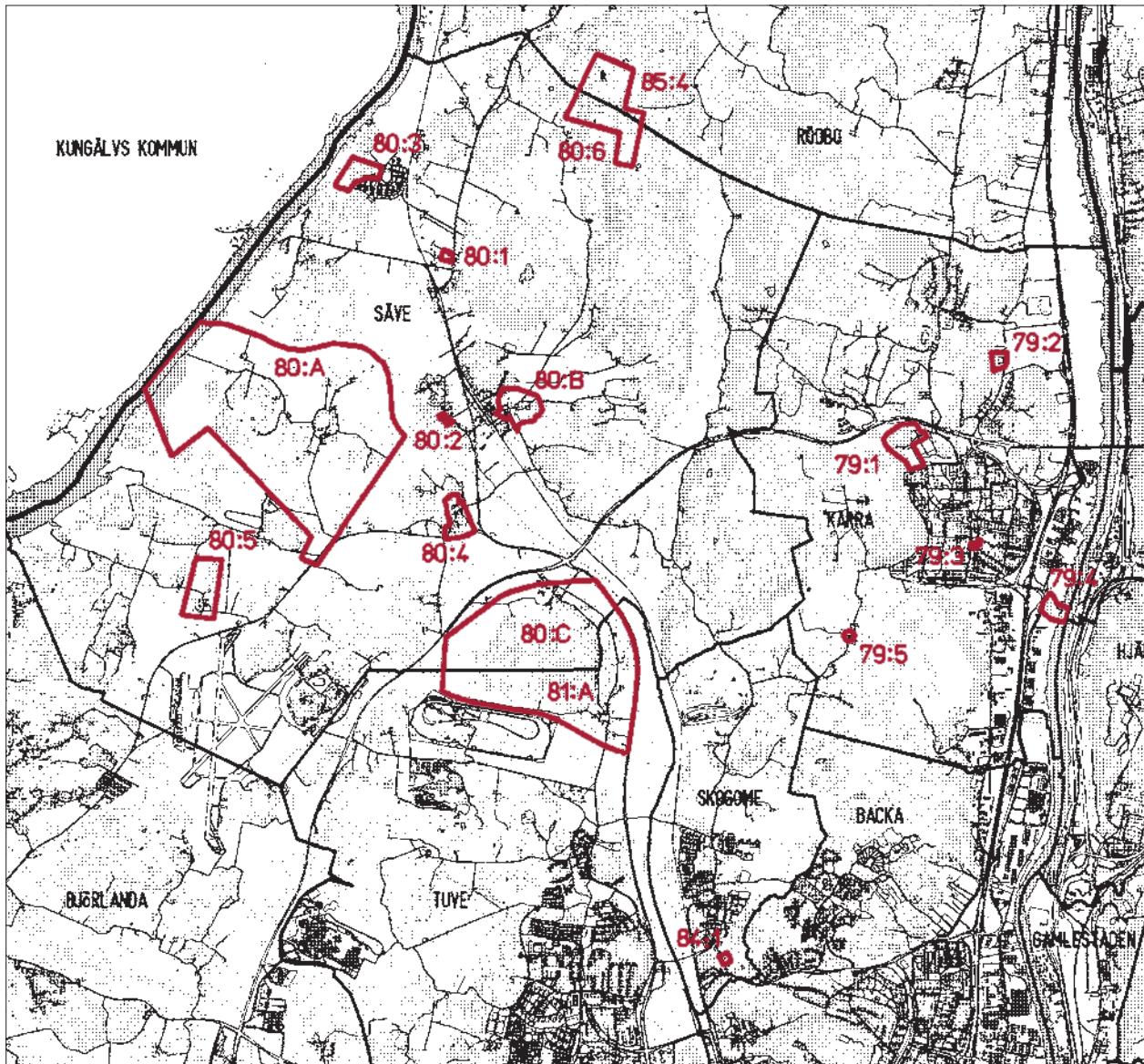

1900-1967

1907 invigdes Bohusbanan. Samtidigt öppnades en station intill Säve Kyrkeby där ett litet stationssamhälle sedan växte fram. Villor byggdes i några delar av Säve och 1920 uppfördes en ny kyrka, Kärra kapell.

På 1930-talet började områdets karaktär också att förändras genom nya verksamheter och stora anläggningar. 1935 invigdes Lillhagens sjukhus, 1940 startade utbyggnaden av Kungliga Göta Flygflottilj i sydvästra Säve, 1946 öppnades en stentäkt vid Tagene, 1957 stod Skogome fångvårdsanstalt klar och 1958 togs motorvägen längs älven i bruk.

Vid Kärra korsväg i närheten av Kärra kapell och gamla skola uppfördes en ny skola 1952 och här byggdes också ett radhusområde 1960-63.

ÖXNÄS, 80:A	S:T OLOFS KÄLLA, 79:5
SÄVE KYRKEBY, 80:B	GUNNESBY SKOLA, 80:1
SKÄNDLAOMRÅDET, 80:C SE TUVE, 81:A	HÖGA GÅRD, 80:2
CLAREBERGS GÅRD, 79:1	NÄSET 1:2, 80:3
INGEBÄCK, 79:2	BÄRBYKULLEN, 80:4
KÄRRA KAPELL M M, 79:3	ÅSEBY, 80:5
ORREKULLA SKANS, 79:4	SÖRSLÄTT - BOLSTEN, 80:6, 85:4
	HÖKÄLLA 1:1, 84:1

Förändrat - bevarat

Efter inkorporeringen med Göteborg 1967 upprättades en generalplan för Hisingen som bl a innebar omfattande utbyggnader i f d Säve socken. Planen har inte genomförts men i Kärra byggdes ett stort bostadsområde under 1970-talets första hälft. Det uppfördes i huvudsak genom HSB och Riksbyggen och utformades med en relativt tät bebyggelse som omfattar skivhus, lamellhus och småhus i grupp. Mitt i området ett litet stycke norr om skolan och kapellet placerades Kärra Centrum.

Säves övriga delar har delvis mycket välbevarad landsbygdskaraktär och här finns flera värdefulla jordbruksmiljöer bl a Öxnäs, Åseby, Näset, Kyrkeby samt Assmundtorp som ingår i Skändlaområdet.

Säve kyrka. Foto troligen 1900-talets början.

Mer att läsa

Säve, jordbruksbygd blir stadslandskap. Säve kommun 1969.

Säve, Rödbo, Kärra – sevärdheter och utflyktsmål. B Elling 1987.

Kärra genom tiderna. B och B-O Elling 1998.

Öxnäs by sedd från sydväst. Till höger Öxnäs 3:4. Vid vägskälet till vänster ett litet bostadsbus.

Öxnäs

Säve 80:A

Miljön omfattar Öxnäs bykulle och omgivande mark från Kongahällavägen i öster till Nordre älv i väster. I norr avgränsas området av Kvillen. Områdets gräns redovisas på översiktskartan.

Historik

Byn ligger på en moränkulle som troligen har varit bebyggd sedan järnåldern och i närheten finns tre gravfält.

Öxnäs nämns i skriftliga källor från 1388. Under medeltiden fanns här fem–sex gårdar och den mark som odlades var framför allt de grusiga sluttningarna. Lerslätten nedanför utnyttjades som ängsmark.

Den äldsta kartan är från 1783 då storskifte genomfördes på inägorna. Vid den tidpunkten omfattade byn fem gårdar som var uppdelade i cirka 20 brukningsenheter. Delar av åkern på grusmarken hade då lagts ner och lermarken hade börjat användas för odling.

Vid laga skifte 1836 hade byn 23–24 brukningsenheter och 18–19 ägare. Flera gårdar flyttades då ut men sex fick ligga kvar i bykärnan uppe på kullen. I samband med skiftet genomfördes den tidigare påbörjade förändringen av jordbruket. Åkermarken på grussluttningarna övergavs och ny åkermark togs upp på de stora anslutande lerområdena mot Kvillen.

Efter 1800-talets mitt ersattes de flesta av byggnaderna på bykullen med nya men den äldre karaktären är delvis bevarad bl a finns bostadshus på enkel bredd och kringbyggda gårdar.

Motivering

Öxnäs by med det omgivande odlingslandskapet, fossila åkermarker och gravfält visar jordbrukets utveckling från järnåldern till laga skifte. Här finns spår efter åkrar odlade före 1783 och dagens ägo- eller markgränser är till stor del desamma som efter skiftet 1836.

Den täta bebyggelsen på kullen är en ovanligt väl bevarad bymiljö med oskiftad karaktär och inom området finns exempel på byggnader från tiden före och efter 1800-talets mitt.

Öxnäs 1:5 från öster. Bostadsbus på dubbel bredd och en stor vinkelbyggd ekonomibygnad intill en damm.

Program – skydd

Natur- och kulturvårdsprogram 1979.

Skydd enl NRL 2 kap. Riksentresse.

Skydd enl KML 2 kap. Fornminnen: gravfält m m.

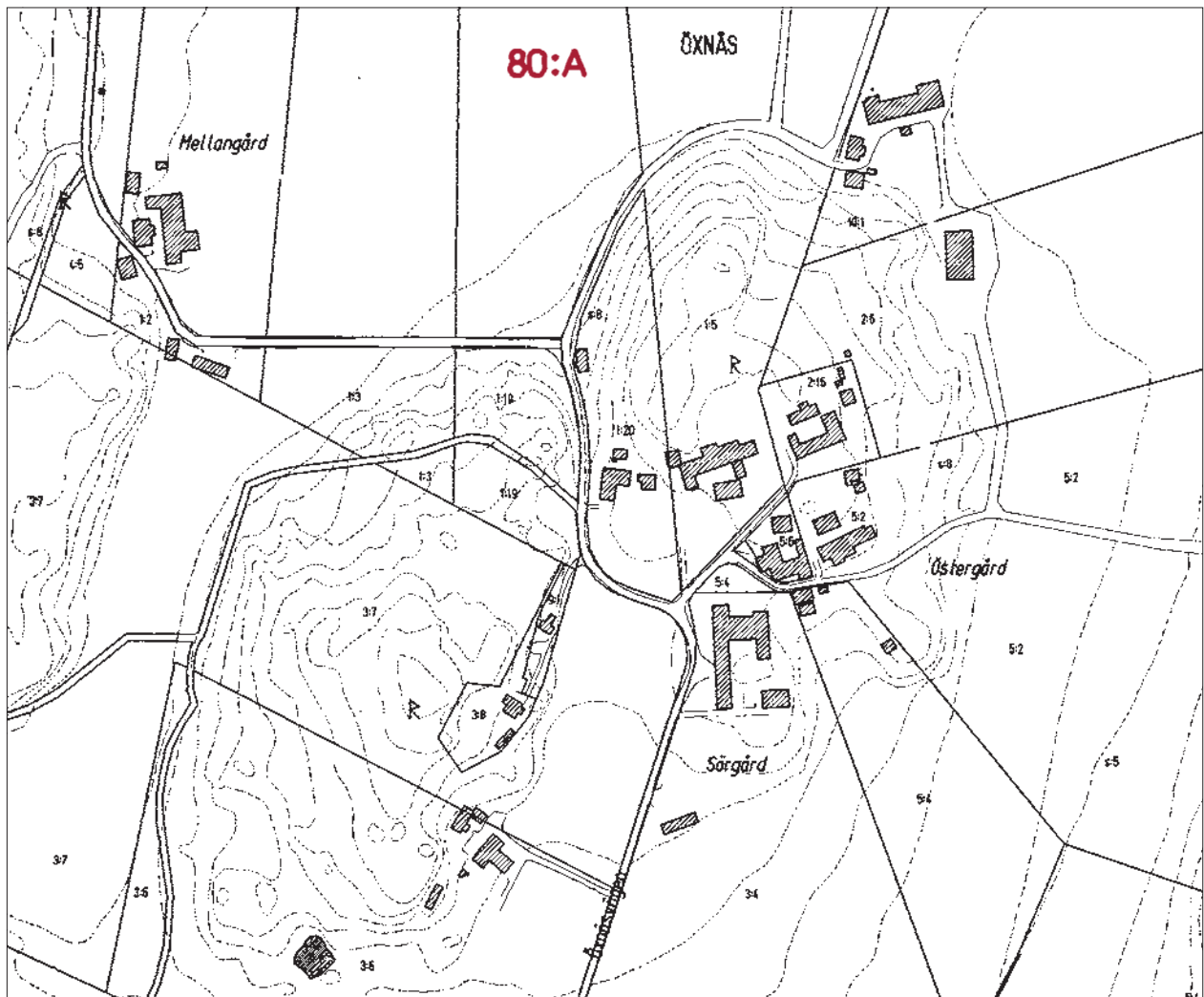
Beskrivning – karaktär

Öxnäs ursprungliga byplats är belägen på en kulle och västerut inom området ligger också ett höjdparti.

På och intill bykullen finns idag sex–sju gårdsanläggningar samt ett enstaka, litet bostadshus i väster. Längre ut bl a i närheten av det andra höjdpartiet finns ytterligare några gårdar.

Gårdarna på bykullen ligger tätt längs smala vägar och i byn ingår stenmurar, trädrader och en damm som är viktiga delar i miljön.

De enskilda gårdarna är alla kompletta anläggningar med relativt stora ladugårdar och enstaka mindre ekonomibygnader men gårdsformen varierar. Öxnäs 2:16 har t ex en nästan helt sluten gårdsplan. På Öxnäs 5:2 är bostadshuset och den enlängade ladugården parallellt placerade. Öxnäs 3:4 har en mer modern karaktär med ett fritt liggande bostadshus ett stycke från ekonomibygnaden. Den stora ekonomibygnaden på Öxnäs 1:5 ansluter till en damm.

Kartan visar den centrala delen av Öxnäsområdet med bykullen.

Öxnäs 2:16. Bostadshus på enkel bredd.

Öxnäs 5:6. Den kringbyggda gården.

Öxnäs 1:5. Infartsväg från söder.

De flesta av bostadshusen är på dubbel bredd men på Öxnäs 2:16 har det enkel bredd. Ladugårdarna är byggda i vinkel eller försedda med tillbyggnader längs ena långsidan. Särskilt intressant är ladugården på Öxnäs 5:6. Den ligger tätt intill byvägen och har en portgång från vägen in till en halvsluten stensatt gård som tidigare var helt kringbyggd.

Samtliga bostadshus har ljust målade fasader och ekonomibyggnaderna är rödfärgade med vita detaljer. De flesta av taken är belagda med tegel och några har gammalt enkupigt tegel.

Det enstaka bostadshuset vid vägskalet intill bykulens västra sida utgör ett värdefullt blickfång. Byggnaden är uppförd på enkel bredd och har en liten utbyggd förstuga. Taket är klätt med gammalt enkupigt tegel och fasaden är klädd med röd stående panel.

Bergsslänterna utanför bykärnan och delar av höjdpartiet i väster omfattar hedar med ett flertal välbevarade stengårdsgårdar och den anslutande lerslätten har väl hävdad jordbruksmark med delvis bibehållna ägo- och brukningsgränser.

Mer att läsa

Öxnäs by – oxarnas näs. Från Mammutland till Storstadsrand. K Söderpalm, Oss museer emellan, 2/1973.

Säve Kyrkeby

Säve 80:B

Miljön omfattar Säve kyrka och delar av den omgivande Säve Kyrkeby.

Historik

Säve Kyrkeby med Säve kyrka eller S:t Olofs kyrka som den ibland kallas har sedan tidig medeltid varit socknens centrum. Byn omfattade fyra mantal och bebyggelsen var koncentrerad till området norr om kyrkan.

Kyrkan byggdes cirka 1200–1220. Den ursprungliga delen förlängdes mot öster 1671. Kyrkan inreddes 1696 med ett välvt trätak och takmålningar utfördes 1704 av Christian von Schönfeldt som då var västkustens mest betydande kyrkomålare.

En större ombyggnad genomfördes också 1729 då bl a koret moderniserades och fick en tresidig avslutning. Kortaket utsmyckades 1737 av Johan Ross som tillhörde den tidens mest välkända kyrkomålare.

1746 började ett torn att uppföras i väster och tornhuvu fick sin nuvarande form 1860. Inre ombyggnader har genomförts bl a 1902, 1934 samt 1984 då utrymmet under läktaren inreddes. Kyrkogården utvidgades 1880, 1936 och 1987.

Säve kyrka med takmålning från 1700-talet.

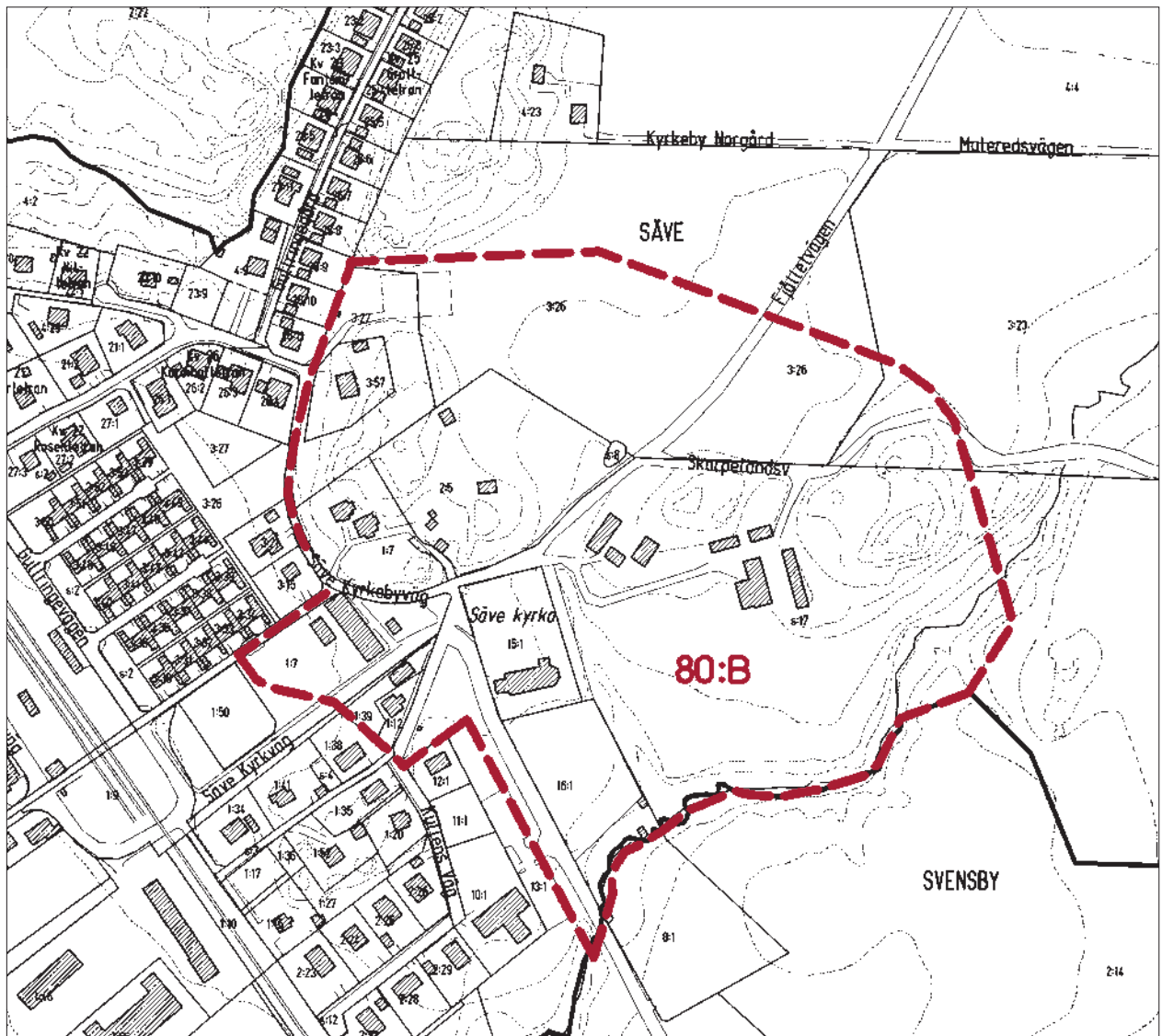

Kyrkeby Bergegård, ladugården vid vägskalet.

Kyrkeby Bergegård, bostadshuset på höjdpartiet.

Vid laga skifte 1830 flyttade några gårdar ut men 4–5 låg kvar på och intill den gamla byplatsen. Från 1800-talets slut ersattes de enskilda byggnaderna med nya men gårdarnas placering och vägsystemet bibehölls. Idag omfattar byn två gårdsanläggningar, Kyrkeby Bergegård (Säve 1:7) och Kyrkeby Björregård (Säve 2:4), som fortfarande är i drift. I nordväst ligger Säve 3:57 med bostadshus som tidigare ingick i en större gårdsanläggning.

1907 när Bohusbanan byggdes anlades en station väster om Säve Kyrkeby. (Se "Övrigt – Utanför programmet".) En relativt tät bebyggelse har sedan växt fram väster och norr om den gamla byn men i öster och söder finns fortfarande jordbruksmark.

Motivering

Området har en för göteborgska förhållanden ovanligt väl bevarad bymiljö i anslutning till en kyrka. Kyrkan med sina takmålningar är ett intressant exempel på det speciella västsvenska dekormåleri som utvecklades under 1700-talet. Av intresse är också att den gamla byplatsen delvis ligger intill jordbruksmark och att de två gårdarna intill kyrkan har ekonomibygnader som är i bruk.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975.

Natur- och kulturvårdsprogram 1979.

Skydd enl KML 4 kap. Kyrkliga kulturminnen: kyrkan och kyrkogården.

Anslutande jordbruksmark upptas som särskilt värdefull för kulturmiljövården i "Plan för vården av odlingsmark" 1976.

Beskrivning – karaktär

Miljön omfattar 2–3 gårdar, det gamla vägsystemet, delar av den anslutande jordbruksmarken samt kyrkan och kyrkogården. Kyrkan och vägkorsningen med ett stort stenblock intill höjdpartiet är en central del i området.

På höjdpartiet norr om kyrkan finns idag bostadshus och några enstaka små ekonomibygnader. Nedanför i väster vid vägkorsningen står en stor ladugård som tillhör Kyrkeby Bergegård och ett par yngre bostadshus.

I öster intill kyrkogården ligger Kyrkeby Björregård som har byggnader från 1800-talets senare del och

Vy mot Säve kyrka från nordost. I förgrunden Kyrkeby Björregårds ladugård.

1900-talets början. Bostadshuset, en enlängad ladugård och en mindre ekonomibygnad avgränsar en halvsluten gårdsplan som har gammal stenbeläggning. Vid bostadshuset är en liten trädgård anlagd och ett stycke österut ligger en grupp yngre ekonomibygnader. I norr, öster och söder ansluter jordbruksmark.

Kyrkobyggnaden är av sten med vitputsade väggar och brant skiffertäckt tak. Tornet med sin överdel av trä och plåtklädda takhuv är ett mycket karaktäristiskt blickfång. Kyrkogården omges av en stenmur och träd-rader. Interiören har i huvudsak 1700-talskaraktär och de mest intressanta delarna är långhusets och korets takmålningar. Andra värdefulla interiöra detaljer är dopfunten av täljsten som tillverkades av stenhuggaren Thorkillus på 1200-talet och ett par korfönster med glasmålningar utformade 1902 av C R Callmander från Göteborg.

Mer att läsa

Sveriges kyrkor, Västra Hisings härad, J Roosval och S Gardell 1944.

Göteborgs stadz Konst- och Målareembete, S Fernlund, 1983.

Säve och Rödbo kyrkogårdar. Göteborg Kyrkogårdsförvaltning, Göteborgs Stadsmuseum 1999.

Clarebergs gård

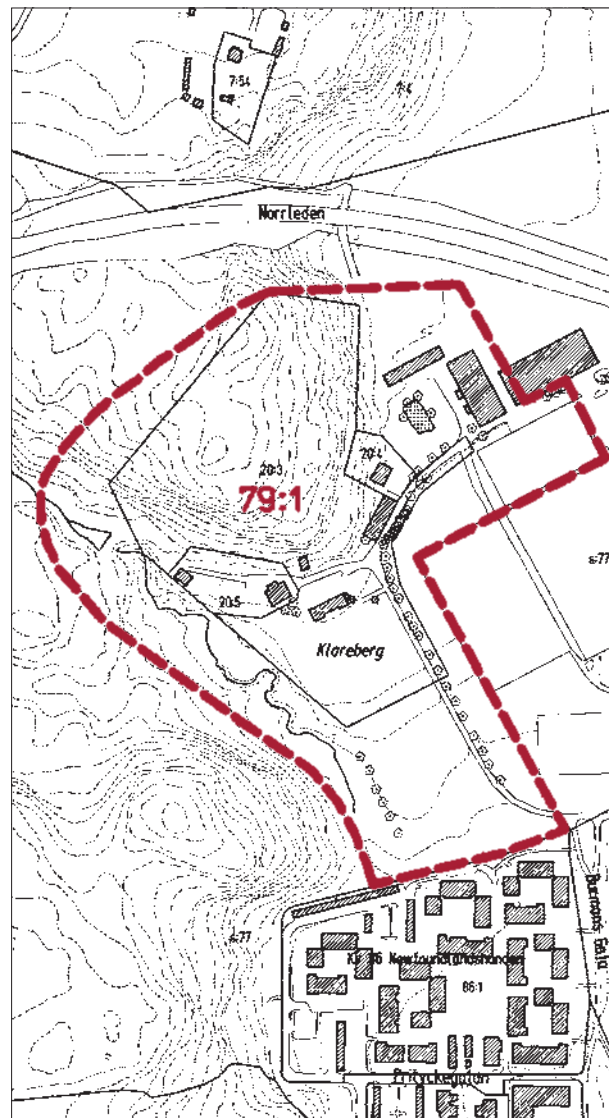
Kärra 79:1

Gårdens ursprungliga namn är Berg. Den skänktes 1698 till landssekreteraren Johan von Seth med skatte- och besittningsrätt. Gårdens Corps de logi var en två-våningsbyggnad av trä och den tillbyggdes troligen under hans tid med två låga flyglar.

Cirka 1733 övertogs egendomen av Magnus Lagerström som var kommerseråd, direktör i Ostindiska Kompaniet och även ledamot i Kungl. Svenska Vetenskapsakademien. Gården fick nu namnet Clareberg efter Lagerströms hustru Clara.

Clareberg hade sedan flera ägare, bl a släkten Eklund, fram till sekelskiftet 1900. Då köptes egendomen av byggmästare Burman och huvudbyggnaden genomgick en större ombyggnad. Flyglarna utökades med en våning. Delar av de gamla rumsinredningarna demonterades och sattes sedan upp i Göteborgs Historiska Museum. Kring sekelskiftet tillkom också nya ekonomibyggnader bl a en stor ladugård som byggdes 1914. En ny allé anlades 1918.

1918–26 stod ingenjören G R Tellander som ägare. Den såldes sedan till familjen Christiansen som lät restaurera huvudbyggnaden, bl a kopierades enstaka äldre detaljer från den tidigare inredningen. Framför huvudbyggnaden anlades en delvis ny trädgård i fransk stil. Till gården hörde också en stor fruktträdgård.

Clarebergs gård, f d förvaltarbostaden.

Clarebergs gård, stallet.

Clarebergs gård. Huvudbyggnaden sedd från trädgården. Foto 1967.

1967 övertog Göteborgs stad delar av egendomens mark och 1971 påbörjades utbyggnaden av ett stort bostadsområde söder om gårdens byggnader. I norr har en motorled dragits fram och intill gården är bollplaner anlagda.

Idag omfattar Clarebergs gård bl a en huvudbyggnad med anslutande trädgård och kolonilotter, f d förvaltarbostaden, två ekonomilängor samt en f d ladugård som är stall för Clarebergs Ridklubb.

Huvudbyggnaden används fortfarande som bostad. Den har ett mittparti som är från 1700-talet eller delvis äldre samt två tvärställda sidopartier med bottenvåning från 1700-talet och övervåning från sekelskiftet 1900. Fasaden är klädd med locklistpanel och har inklädda utknutar. Taket är täckt med tegel. De tvärställda partierna med sina gavelpartier ger byggnaden en speciell karaktär.

Gårdens östra del omfattar en mycket stor ladugårdsbyggnad som har ett säteritak samt ett par ekonomibyggnader i en våning. De är i huvudsak traditionellt utformade med faluröd panel. I anslutning till ekonomibyggnaderna ligger också f d förvaltarbostaden som är av trä i nationalromantisk stil. Norr om huvudbyggnaden finns en stenkällare från 1822 och ett mindre bostadshus.

Clarebergs gård på 1890-talet före om- och påbyggnaden. Entréfasaden sedd från norr.

Clarebergs gård är en av göteborgstraktens få herrgårdar. Byggnaderna samt anslutande trädgård och grönområde är ett mycket värdefullt inslag i stadsdelen.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975.

Natur- och kulturvårdsprogram 1979.

Ingebäck

Kärra 79:2

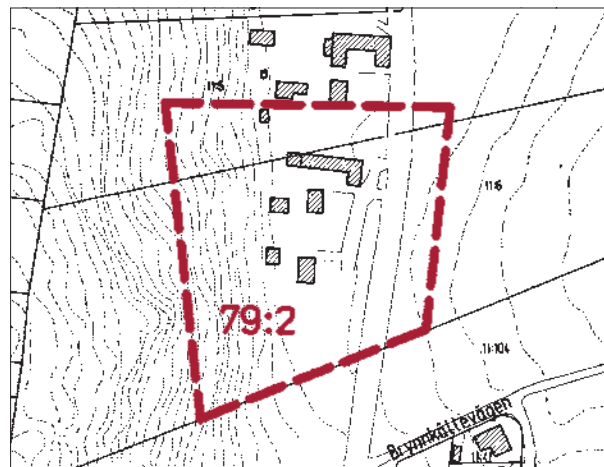
F d Ingebäck 1:1 (11:6) ligger vid en bergskant intill Ellesbovägen. Det är en gårdsanläggning med byggnader från 1800-talets senare del. 1914 tillbyggdes en veranda vid bostadshusets entré.

Bostadshuset är i en våning med tegeltäckt sadeltak och frontespis. Verandan har rikt utsmyckade snickeridetaljer och frontespisens övre del betonas genom ett triangelformat fönster. Huset är obebott.

Till gården hör en vinkelbyggd ladugård och en källarvind. Mot vägen avgränsas gårdstomten genom en låg stenmur och vid den smala infartsvägen står en stor kastanj.

Granngården (11:5) har ett liknande utseende. Båda gårdarna ligger i anslutning till obebyggd mark.

F d Ingebäck (1:1) har en för området typisk gårdsanläggning med ett karaktäristiskt läge vid berget.

Bostadshusets exteriör är i huvudsak oförändrad och de ursprungliga fönstren finns kvar.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975: Ingebäck 11:6.

Anslutande mark ingår i "Plan för vården av odlingsmark" 1976.

Ingebäck 1:1, bostadshuset. Foto 1975.

Kärra kapell m m

Kärra 79:3

Kärra kapell (65:1) och Kärra skola (42:1) är placerade vid "Kärra korsväg" som länge var en viktig knutpunkt i socknen. (Jämför karta sid 326.)

Skolans äldsta byggnad är en folkskola från 1874. Den kompletterades med ett nytt hus 1908 och 1952–56 byggdes ett större skolkomplex ritat av arkitekterna Brolid och Wallinder.

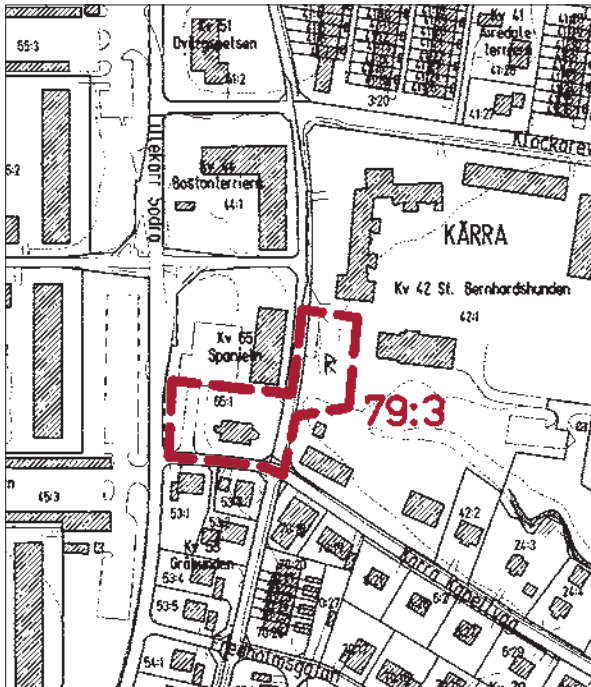
Kärra kapell tillkom genom privat initiativ och uppfördes 1920 i huvudsak enligt ritningar av T Wählin. 1927 gjordes en ombyggnad och 1928 invigdes kyrkan slutligen av biskopen. Den är uppförd i trä och har ett brant tegeltäckt sadeltak.

Norr om kapellet finns också en milsten från 1737. (Se sid 335.) Den stod ursprungligen vid vägens andra sida.

Program – skydd

Skydd enl KML 2 kap. Fornminnen: milstenen.

Skydd enl KML 4 kap. Kyrkliga kulturminnen: Kärra kapell.

Kärra Kapell.

Helmilsten med årtal och Fredrik I:s namnbiffer.

Orrekulla skans

Kärra 79:4

Resterna efter Orrekulla skans ligger vid Göta älvs strand intill f d Nyebro färjeläge. På 1600-talet fanns här en färja och från slutet av 1600-talet en bro. Det var en viktig del i kommunikationsleden som förband Kungälv med Göteborg. (Se sid 335.)

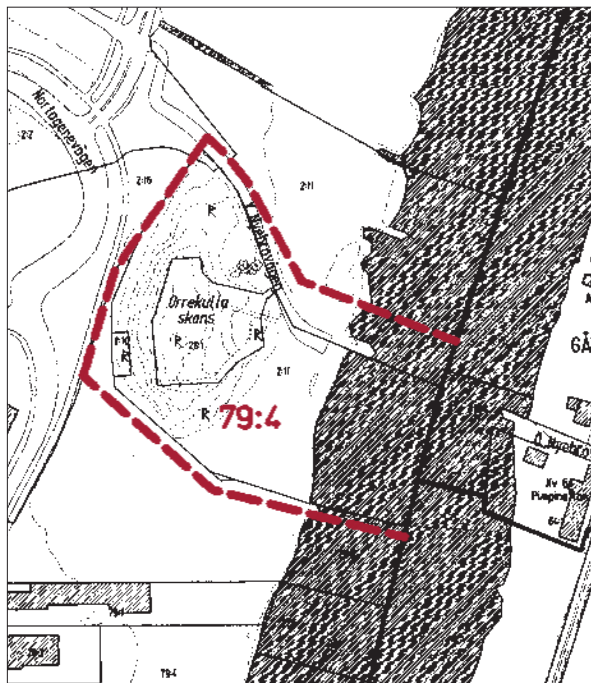
Skansen anlades troligen i slutet av 1600-talet för att skydda förbindelsen över älven och den upprustades 1719 i samband med ett danskt anfall. På 1780-talet då norska trupper trängde in i Bohuslän diskuterades en förstärkning av skansen men den utfördes inte och anläggningen fick sedan förfalla. Bron revs på 1820-talet och färjan lades ner 1978 när Angeredsbron stod klar.

Lämningarna efter Orrekulla skans ligger på en kulle och omfattar tydliga befästningsvallar. Skansen är ett värdefullt militärhistoriskt minnesmärke och resterna av färjeläget har också kulturhistoriskt värde.

Program – skydd

Natur- och kulturvårdsprogram 1979.

Skydd enl KML 2 kap. Fornminnen.

S:t Olofs källa

Kärra 79:5

Namnet har anknytning till Säve kyrka som var helgad åt S:t Olof.

Källan som ligger tätt intill en gammal vägsträcka (nuvarande Gamla Böneredsvägen) har en rektangulär form. Den är uppbyggd av stenblock på tre sidor och delvis överbyggd. Vattenflödet har under senare tid minskat på grund av avloppstunnlar.

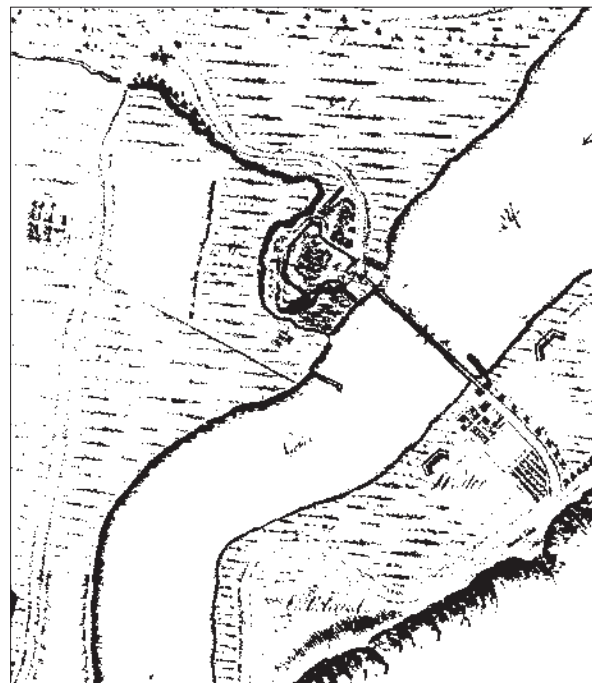
S:t Olofs källa är en av göteborgsområdets få platser med traditionsnamn och källan har därför ett särskilt kulturhistoriskt värde.

Källans läge redovisas på översiktskartan sid 315.

Program – skydd

Natur- och kulturvårdsprogram 1979.

Karta från 1789 som visar Orrekulla skans, bron över Göta älv och anslutande vägar. I nordväst "Kärra korsväg".

Gunnesby skola

Säve 80:1

Gunnesby skola (Gunnesby 9:7) öppnades 1875 och var då en småskola för 36 elever. Den innehöll klassrum och lärarbostad. Skolan stängdes 1966 och byggnaden används nu av Säve-Rödbo Hembygdsförening.

Skolhuset ligger på en rymlig gårdspan. Det är av trä i en våning med tegeltäckt sadeltak och har en utbyggd förstuga vid entrén. Södra gaveln som innehåller klassrummet har stora fönster med nio rutor medan

övriga är mindre. Fasaden är klädd med locklistpanel.

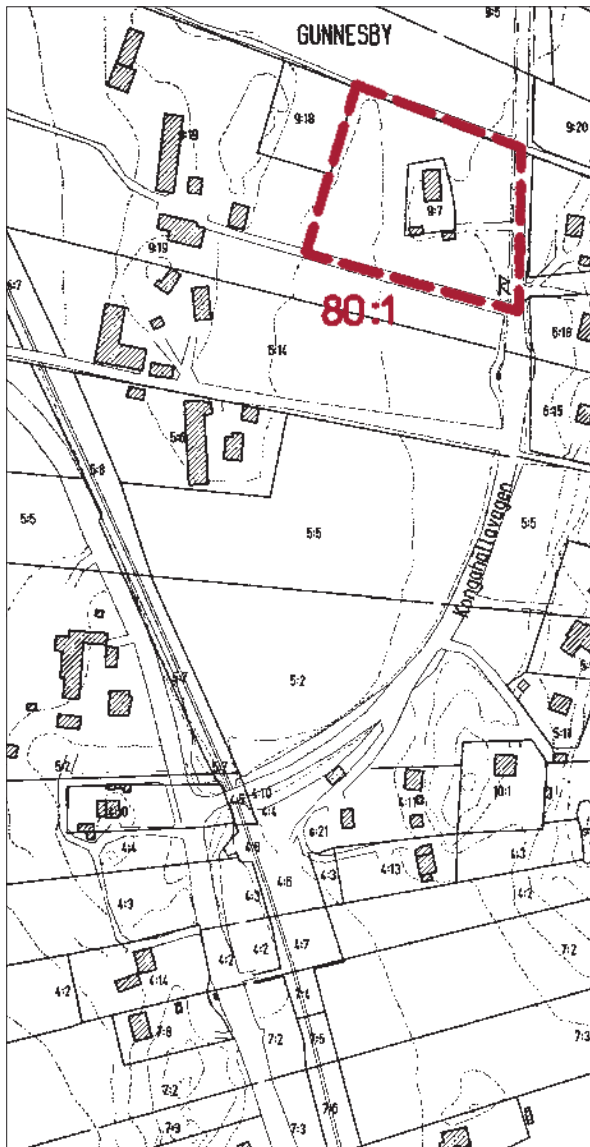
Gunnesbyskolan är en välbevarad och tidstypisk landsbygdsskola från 1800-talets senare del.

Väster och söder om skolan ligger en rad delvis välbevarade gårdar som tillhör Gunnesby och ansluter till ett stort område med jordbruksmark. Se "Övrigt – utanför programmet" sid 335.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987: skolan.

Skolan ligger inom ett område som ingår i "Plan för vården av odlingsmark" 1976.

Gunnesby skola (9:7).

Gunnesby Sörgården (7:8). Se sid 335.

Höga gård

Säve 80:2

Höga gård (Säve Kyrkeby 4:3, Säve 4:40, 4:46) var ursprungligen en relativt stor gårdsanläggning med byggnader på båda sidor av vägen. Två bostadshus står kvar.

Huvudbyggnaden uppfördes 1847 av kronobefallningsmannen Anders Nilsson som var en välkänd person i Säve vid denna tid. Den är uppförd på dubbel bredd i en våning och har skiffertäckt sadeltak. Fasaden är klädd med locklistpanel och har en sparsam dekor bl a på gavelspetsarna som är utformade med ett lunettfönster och två cirkelformade fönster. Byggnaden ligger på en låg terrass och mittaxeln betonas genom en frontespis. Ett par höga träd ramar in entrén.

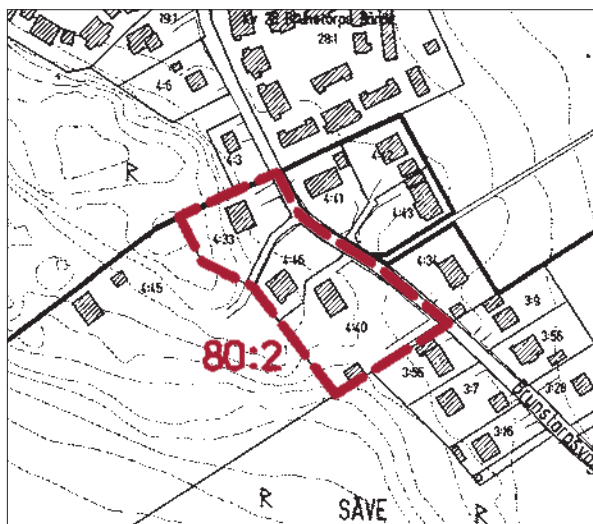
Det mindre huset tillkom 1884 och tillbyggdes 1911. Det har en hög sockelväning av gråsten och 2 våningar av trä. Den översta våningen har en ovanlig utformning med utskjutande delar vid hörnen.

Byggnaderna är ett intressant exempel på bostadshus som förekommit på de större gårdarna.

Anslutande jordbruksmark upptas som särskilt värdefull för kulturmiljövården i "Plan för vården av odlingsmark" 1976 och på höjden intill ligger flera järnåldersgravfält.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975.

Höga gård, huvudbyggnaden.

Näset 1:2, bostadshuset från infartsvägen.

Näset 1:2, ekonomibyggningens vänstra gavel.

Näset 1:2

Säve 80:3

F d Näset 1:2 (Gunnesby 11:2) ligger i anslutning till Nordre älv. Från 1600-talet innehades gården av samma släkt i många generationer.

Bostadshuset som är av långloftstyp byggdes troligen under 1700-talets senare del och har sedan utvidgats med mindre tillbyggnader. En veranda tillkom cirka 1920 och samtidigt utsmyckades fasaden med enstaka dekorativa detaljer. Ladugården och ett par mindre ekonomibyggnader uppfördes kring sekelskiftet.

1974 började Gunnesby kolonistugeområde att anläggas söder och öster om gården och byggnaderna disponeras nu av Gunnesbykolonin.

Gården nås genom en smal tillfartsväg kantad med stenmurar och trädrader. Bostadshuset och ladugården är parallellt placerade vid enstensatt gårdsplan. Gårdstomten omges delvis av stengårdsgårdar och öster om

bostadshuset finns en trädgård avgränsad med en stenmur. Här ligger också gårdens källare som är placerad i en sluttning.

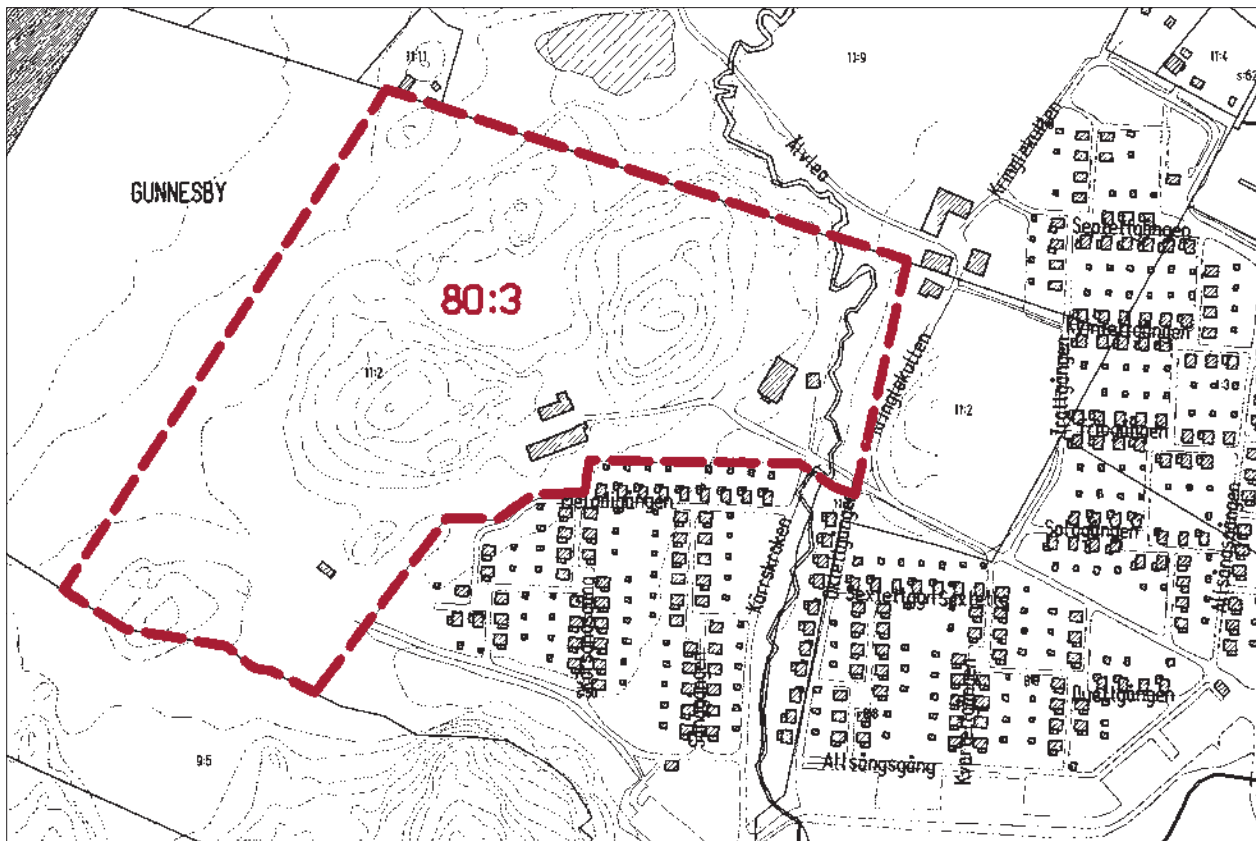
Bostadshuset är i en våning och har en förhöjd vind med en rad fönster på entréfasaden. På denna sida finns också den glasade, rikt utsmyckade verandan och dekorativa detaljer över fönstren. Baksidan med sina två utbyggnader är enklare utformad. Den har också ett par entréer bl a en liten smal igensatt dörr av äldre typ.

Ekonomibyggnaden är en relativt hög rak länga med brant sadeltak.

F d Näset 1:2 är ett ovanligt välbevarat exempel på en gårdsanläggning med parallellt placerade byggnader och bostadshuset är en av de få bevarade byggnaderna av långloftsstugutyp. Av stort värde är också trädgården och det anslutande området i väster som har väl bibehållna stengårdsgårdar m m.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975.

Bärbykullen

Säve 80:4

Bärby är ett gammalt tingsställe. Det ligger på en kulle intill en vägkorsning Bärby korsväg. Bebyggelsen består av följande byggnader: tingshuset, före detta häradshövdingebostället och en skola.

Häradshövdingebostället, Bärby 1:1

Bärby upptas i jordeboken från 1573 och omfattade då troligen två hemman. Bärby Nedergården överläts cirka 1680 som lön till häradshövdingen. Det var den första tiden bebyggt med enkla hus.

Från 1700-talets slut till 1814 bodde och arbetade häradshövdingen Zacharias Stierncreutz här. Han lät uppföra den nuvarande byggnaden som blev boställe för häradshövdingen och även användes som kansli och bostad för biträden. Den var i bruk till 1885, såldes 1938 och övertogs av kommunen 1965. Byggnaden inrymmer idag samlingslokaler och har delvis förändrats genom ombyggnad de senaste åren.

Byggnadens exteriör har 1700-talskaraktär. Den är av trä i 2 våningar med brant delvis valmat tak. Fasaden är klädd med locklistpanel och har enstaka inklädda utknutar. Fönstren m m är nya.

Tingshuset, Bärby 2:10

Före 1700-talets slut hölls ting omväxlande på flera platser bland annat i Bärby. 1798 bestämdes att Bärby med sitt häradshövdingeboställe skulle vara ett permanent tingsställe.

De första åren användes häradshövdingens boställe för tinget men 1825 beslutades att ett separat tingshus skulle byggas efter ett förslag av stadsarkitekten J Haggberg i Göteborg. Tingshuset stod klart 1827 och innehöll då tingsal, kontor och bostadsrum samt arrestlokaler i källaren.

Före detta tingshuset används idag som bostad. Det är av trä i en våning med sadeltak och har en källare som innehåller före detta arrestlokaler.

Bärby skola, Bärby 1:14

1812 testamenterade häradshövdingen Z Stierncreutz

F d Häradshövdingebostället.

F d Tingshuset.

medel till en skola i Säve. Skolan öppnades 1819 i en byggnad på Bärbykullen. Den var ursprungligen avsedd som en fattigfriskola och fungerade som Säves enda fasta skola även sedan folkskolan införts.

På Bärbykullen uppfördes senare flera skolhus. Vid sekelskiftet tillkom ett envånings trähus, på 1920-talet fick skolan ett särskilt bostadshus för lärare, 1946 byggdes ett tvåvånings putsat stenhus ritad av S Wedenmark och 1964 kompletterades skolan med en långa för lågstadiet samt en gymnastikbyggnad. Skolan är fortfarande i bruk.

Den gamla Stierncreutzska skolbyggnaden användes till cirka 1970 och revs 1981.

Gästgiveri

På Bärby Östergård drevs ett gästgiveri från 1700-talets mitt till 1907 då järnvägsstationen i Säve öppnades. (F d gästgiveriets tomt ligger utanför det avgränsade området.)

Bärbykullen

Bärbykullen är ett intressant exempel på ett bygdecentrum med tingsställe och skola. De enskilda byggnaderna har kulturhistoriskt värde och utgör tillsammans med vägsystemet, murar och äldre träd en välbevarad miljö.

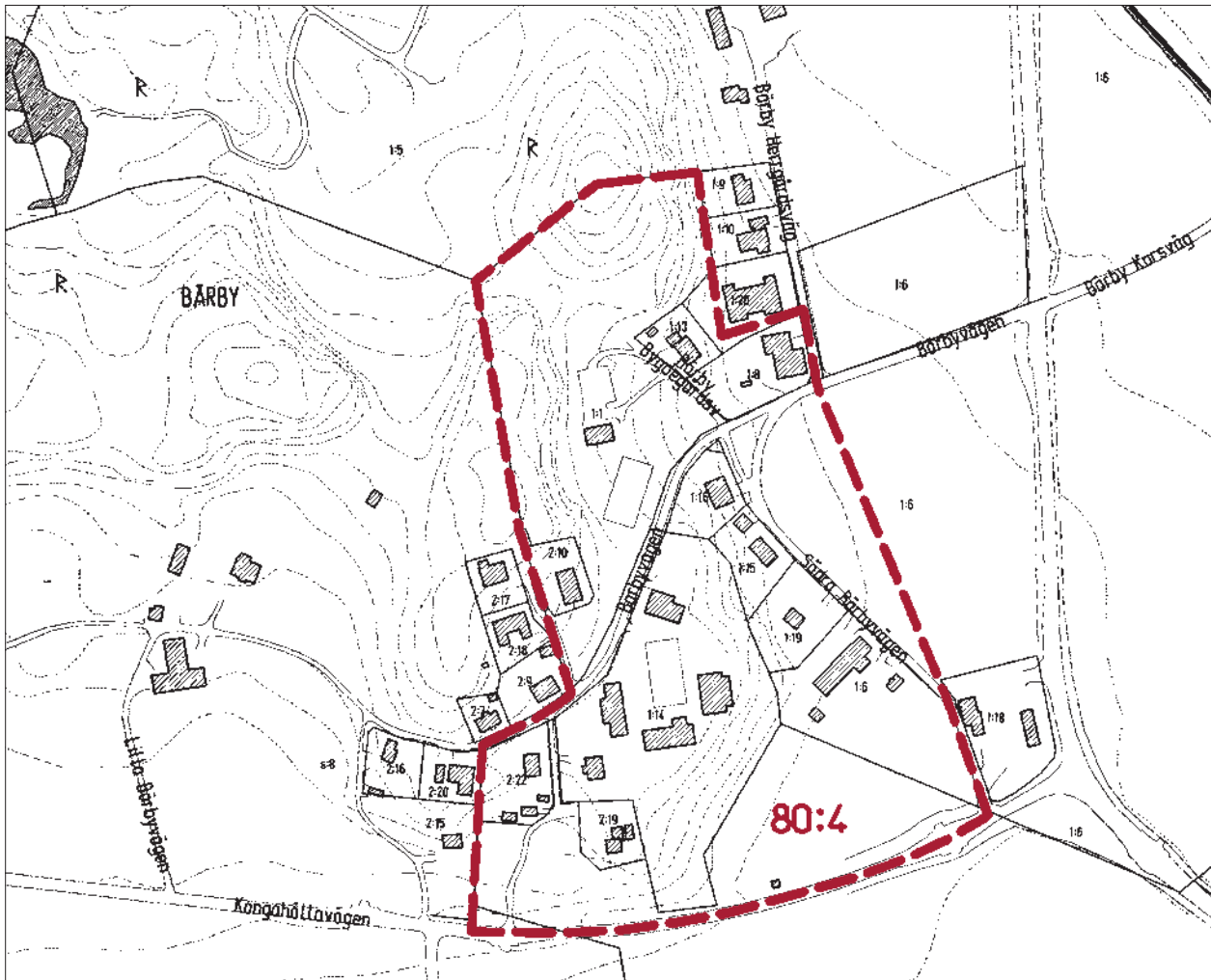
Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

Bärbykullen ansluter till mark som ingår i "Plan för vården av odlingsmark" 1976.

Bärbyskolan, entréhall i byggnaden från 1946. Takmålning omgiven av band med gamla visdomsord.

Åseby Mellangård m fl

Säve 80:5

Åseby är en liten by belägen på och intill ett litet höjdparti vid en smal väg som delvis omges av stengårdsgårdar. Byn bestod ursprungligen av fem–sex gårdar och omfattar idag tre gårdar med bostadshus och ekonomibyggnader.

Byn omges av ett väl hävdad jordbruksområde som ansluter till Öxnäsområdet i norr.

Mellangården (1:2) som är särskilt välbevarad har ett bostadshus byggt 1868. Ekonomibyggnaderna är från 1800-talets senare del eller yngre.

Bostadshuset är på dubbel bredd i 1½ våning med hög naturstenssockel och tegeltäckt sadeltak. Fasaden har en stram utformning och den sparsamma dekoren är begränsad till takfoten och fönsteromfattningarnas nedre del.

Norr om bostadshuset finns en uthuslänga, i söder tätt intill vägen ligger en källarvind och vid infarten i

öster står en liten fritt placerad byggnad (f d smedja). Bostadshusets fasad är ljust målad och ekonomibyggnaderna har faluröd panel med vita och gröna detaljer.

Gårdsplanen är stenlagd och bostadshuset omges i öster och väster av trädgård. Gårdstomten avgränsas mot vägen av en stenmur och en trädrad som har en mycket stor betydelse för helhetsmiljön.

I gårdens utkant mot söder ligger en stor ekonomibyggnad som delvis har modernt utförande med plåtfasad från 1980-talet.

Åseby som helhet är ett intressant exempel på en liten by i anslutning till ett höjdparti. Mellangården är en ovanligt väl bibehållen gårdsanläggning och bostadshuset hör till de bäst bevarade av denna typ.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975: Mellangården (1:2)

Natur- och kulturvårdsprogram 1979: bebyggelsen och omgivande jordbruksmark.

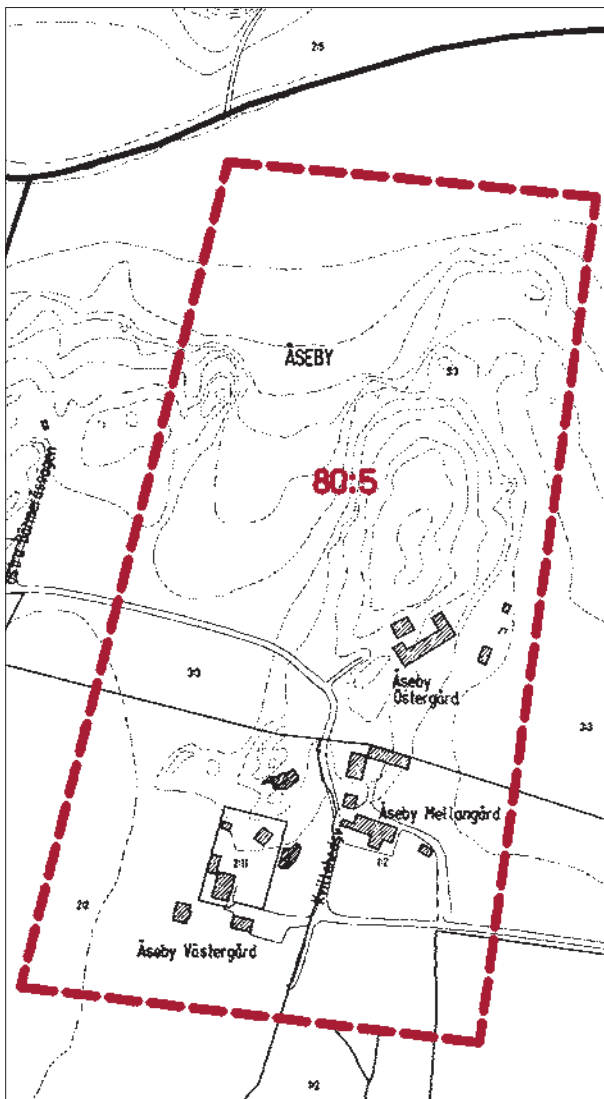
Gårdarna omges av mark som upptas i "Plan för vården av odlingsmark" 1976.

Åseby Mellangård sedd från väster. I förgrunden Kvillebedsvägen omgiven av stengårdsgårdar.

Åseby Mellängård, infartsväg från sydost.

Sörslätt–Bolsten

Säve 80:6, Rödbo 85:4

Vid gränsen mellan Säve och Rödbo ligger "Bolstensområdet" som innehåller både förhistoriska och historiska lämningar.

Den sydöstra delen inom Sörslätt i Säve omfattar en välbevarad torpgrund. F d torpområdet är tydligt avgränsat och omfattar rester av bebyggelse, åker, äng, trädgård och väg. Området är ett värdefullt exempel på de torp som under 1700- och 1800-talet anlades på ofri grund i utmarken.

På bergsplatån i nordvästra delen finns ett röse ochstensättningar och i dalgången intill ett gravfält med domarringar och resta stenar.

Läge och omfattning redovisas på översiktskartan sid 315.

Program – skydd

Natur- och kulturvårdsprogram 1979: hela "Bolstensområdet".

Torpruin i Sörslätt. Foto G Månsson 1980.

Hökälla 1:1

Skogöme 84:1

Hökälla gård som var Säves förnämsta gods har haft flera välkända ägare bl a släkten von Saltza cirka 1740–1880. På 1700-talet var detta ett säteri med en huvudbyggnad, två flyglar och flera ekonomibyggnader och några fanns kvar till 1900-talets början.

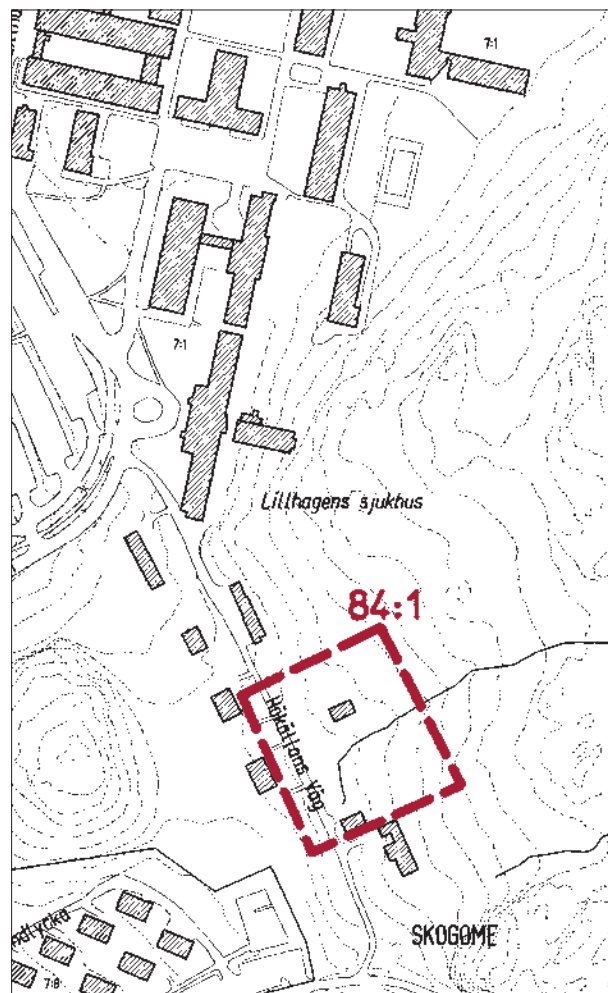
1920 inköptes marken av Göteborgs stad för att användas till nybyggnad av Lillhagens sjukhus. (Se sid 335.) Vid utbyggnaden bevarades delar av ekskogen, den s k Aschebergska eken och två byggnader. Inredningen i en av bostadsflyglarnas matsal hade några år tidigare satts upp i Röhsska museet.

De bevarade byggnaderna är knuttimrade och klädda med faluröd panel. Fönstren är av 1700-talstyp med smårutsindelning och ytterdörren till södra byggnaden har utanpåliggande speglar och handsmidda, dekorativt formade beslag.

Byggnaderna är de enda bevarade av detta slag i Göteborg och resterna av Hökälla gård har ett stort lokalhistoriskt värde.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975.

Hökälla 1:1 och Lillhagens sjukhus.

Hökälla, södra byggnaden.

Hökälla, norra byggnaden.

Övrigt – utanför programmet

Gårdsanläggningar

Utöver de gårdsanläggningar som ingår i bevaringsprogrammet finns flera som är relativt väl bevarade och ligger i anslutning till hävdade jordbruksområden. Det gäller bl a följande gårdar vilka upptas som värdefulla i "Plan för vården av odlingsmark" 1976: Bönered 1:5 och 1:21, Svensby 3:4 och Svenshög 1:2, Askeby 1:5, Kvillehed 1:1 och 3:8 samt Gunnesbygårdarna som ansluter till Öxnäsområdet. I södra Gunnesby finns tre gårdar med bostadshus från cirka 1850 och ett av dem, Gunnesby Sörgården 7:2, har välbevarad interiör med ett stort spiskomplex i köket. (Se sid 327.)

Andra intressanta gårdar är Mulered byggd som fattigård på 1890-talet, f d prästbostället i Trollered med en huvudbyggnad som uppfördes 1875 och byggdes om 1925 samt gamla länsmansbostället Tofter 1:1 där bostadshuset troligen är från 1700-talet men senare ombyggt. Värdefull är också Nortagene gård som har hört till de mest framträdande i socknen. I början av 1800-talet hade den en stor manbyggnad i 2 våningar. Efter en brand 1941 ersattes den med en nybyggnad men delar av den gamla trädgården och gårdsmiljön är bevarad.

Vägar, broar m m

Inom f d Säve och Rödbo socknar finns stora delar av det gamla vägnätet kvar. (Jämför kartor sid 326 och del I sid 356.)

Särskilt värdefulla är de bibehållna partierna av landsvägen som sträckte sig från Vedbacka i Rödbo till Nyebro färja vid Orrekulla (nuvarande Svankällevägen m fl). Längs denna står fortfarande en serie milstenar som sattes upp 1737. Inom Säve finns en helmilsten nära Kärra kapell och en kvartsmilsten vid korsningen med Gerrebackavägen. Intill gränsen mot Rödbo står också tre väghållningsstenar från 1850-talet. Stenarna är skyddade enligt KML 2 kap. Fornminnen.

Intressanta är också de bevarade delarna av den gamla vägen från Kärra korsväg genom Bönered till Bärby och Säve kyrka. Här ingår också en välvd stenbro över Kvillen, Sjöebro, som uppfördes 1837 och byggdes om 1878.

Stationshuset i Säve, från öster.

Rester av kvarnar och torp m m

Inom Säve finns ett flertal lämningar efter kvarnar och torp bl a en ruin efter en vattenkvarn vid Clareberg, rester av en väderkvarn ovanför Burmans gata och torpruiner kring Bönered. I närheten av vägen mot Stora Tolsered ligger en välbevarad ruin efter en vattenkvarn och väster om den en intressant källare med s k falskt valv uppbyggt av stenhällar.

Säve station

Säve stationshus uppfördes 1907 i samband med Bohusbanans utbyggnad och har samma utformning som flera andra längs banan t ex i Ytterby och Jörlanda. Stationen har lokalhistoriskt värde.

Lillbagens sjukhus

Lillbagens sjukhus som var ett kommunalt "sinnessjukhus" byggdes 1927–35 efter ritningar av M Wernstedt och utformades i funktionalistisk anda med friliggande hus. Det omfattade bl a patientpaviljonger, en administrationsbyggnad och en kyrkobyggnad med fasader av rött tegel samt festlokalsbyggnad och personalbostäder av trä. (Se även "Lillbagens sjukhus vid Göteborg" 1935.)

1952 utvidgades sjukhuset med nya byggnader och de flesta av de ursprungliga byggnaderna är delvis förändrade vid senare ombyggnader men helhetmiljöns allmänna karaktär är bibehållen och anläggningen är ett intressant exempel på ett sjukhus från 1930-talet.

Detta kapitel är ett utdrag ur

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL BEBYGGELSE I GÖTEBORG

ETT PROGRAM FÖR BEVARANDE

DEL II

Redaktör

Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Projektgrupp

Hans Ander, Stadsbyggnadskontoret
Maria Lundgren, Stadsbyggnadskontoret
Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Kartor

Lillemor Bankel, Stadsbyggnadskontoret

Foto före 1965

Stadsmuseets arkiv

Foto 1965–98

Arkivfoto, Staffan Westergren, Stadsmuseet
Övrigt, Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Flygfoto

Stadsbebyggelse, Gösta Rydvall, Stadsbyggnadskontoret
Landsbygd, Lars Nord, Stadsmuseet

Utskrifter

Kristina Carlefred, Stadsbyggnadskontoret

Grafisk form och produktion Joe Brig Art AB, Göteborg
Textoriginalen är satta med Caslon 540 och ITC Garamond.

TUVE 81

STADSDELENS HISTORIA

Före 1900

Stadsdelen Tuve har i huvudsak samma omfattning som Tuve socken. Den var liksom Lundby socken i svensk ägo från 1200-talet och i Tuve utgjorde Kvillen östgräns mot Norge till 1658. (Se del I, sid 356.)

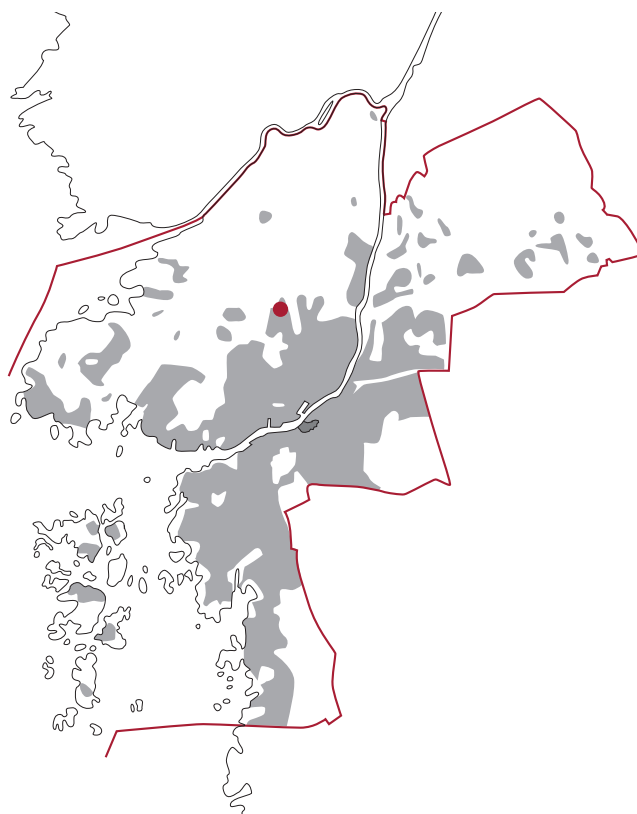
Tuve kyrka är troligen från 1200-talet och har genom sin placering intill ett järnåldersgravfält anknytning till en äldre bebyggelse på platsen.

Inom socknen fanns byarna eller gårdarna Grimbo, Skändla, Tuve, Gunnestorp, Huke, Tången, Norum, Glöstorps, Unnered och Kättilsröd. Säteriet Holm bildades på 1600-talet genom sammanslagning av tre mindre gårdar.

Före 1860 ingick också sex s k yttre hemman som låg vid Göta älvs mynning i nuvarande Arendal-Syrhåla. (Se sid 230.)

1900-1965

Till 1900-talets början var Tuve ett landsbygdsområde dominerat av jordbruk. Trädgårdsodling i stor skala förekom bl a i Grimbo där ett par stora handelsträdgårdar drevs fram till 1970-talet. Under 1900-talets första årtionden började villor att byggas inom Bäckedalen, mot slutet av 1940-talet hade 3-4 villaområ-

den vuxit fram och på 1950-talet byggdes radhus i Glöstorps.

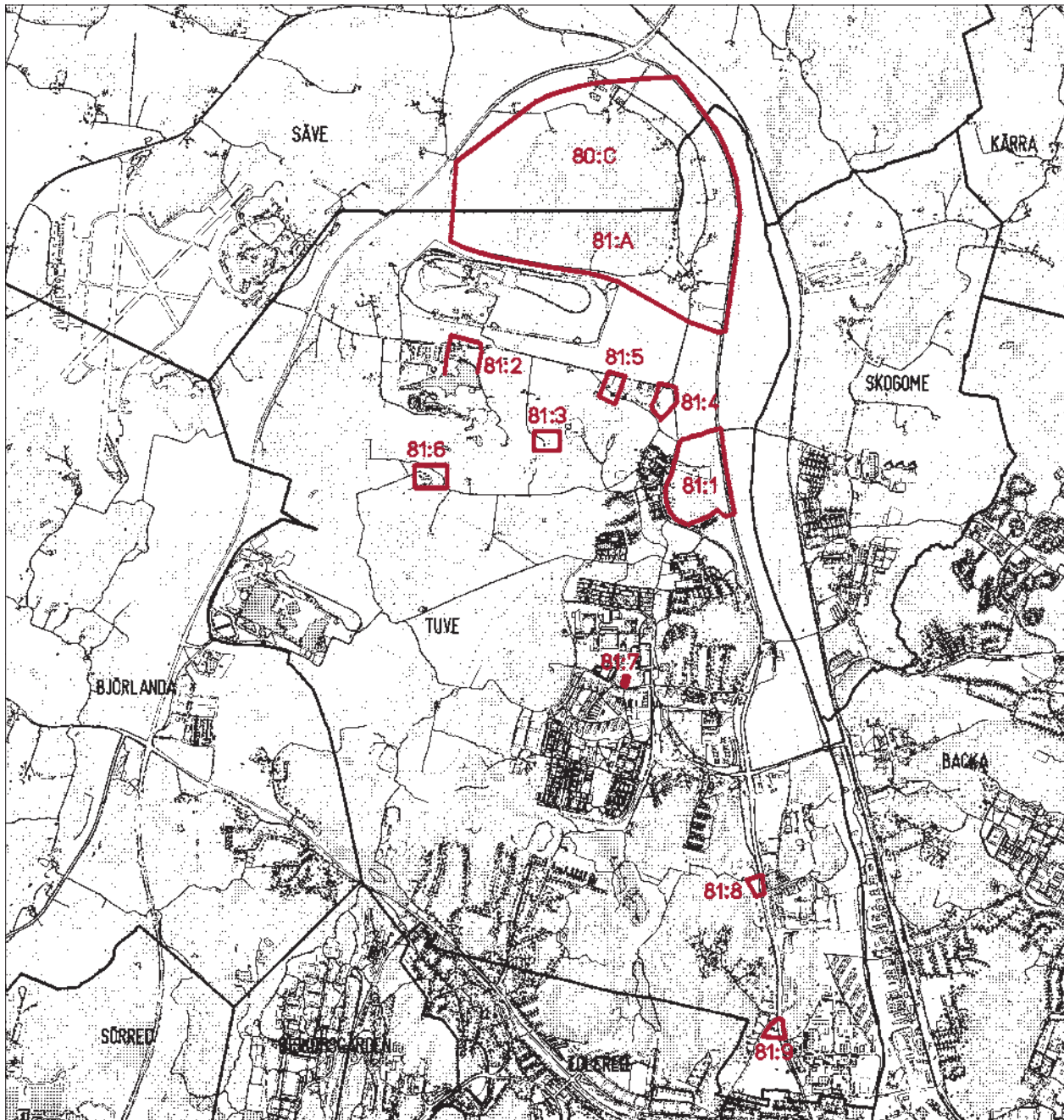
Förändrat - bevarat

Efter inkorporeringen med Göteborg 1967 fortsatte utbyggnaden i Glöstorps. 1966-68 uppfördes lamellhus med tegelfasader i områdena Norumshöjd, Arvesgårde och Västra Gunnesgårde. Övriga delar bebyggdes i huvudsak med småhus. Glöstorps kyrka som tillkom 1974 och ritades av V Vasilis är placerad i centrumplaneringen vid Tuve torg. I norr och väster är jordbrukslandskapet till stor del bibehållet och flera gårdsanläggningar finns kvar.

Mer att läsa

En bok om Tuve. 1966.

Gammalt och nytt i Tuve. 1992.

SKÄNDLAOMRÅDET 80:C, 81:A

TUVE KYRKA, TUVE KYRKBACKE, 81:1

F D HOLMS SÄTERI, 81:2

TORPET ALMEDAL, 81:3

TOFTEKULLA, 81:4

BERGSGÅRDEN, 81:5

HUKE, 81:6

GLÖSTORP, 81:7

GRIMBO NORGÅRD, 81:8

HILDEDAL, 81:9

Skändlaområdet

Tuve 81:A, 80:C

Miljön omfattar Skändlaberget med omgivande äldre bebyggelse i Skändla och Assmundtorp samt delar av anslutande jordbruksmark. Assmundtorp tillhörde tidigare Säve socken och ingår nu i stadsdelen Säve.

Historik

På Skändlaberget finns ett stort antal fornlämningar från äldre och yngre stenålder, bronsålder och järnålder.

Skändla by som ursprungligen bestod av tre hemman började troligen växa fram på 1100-talet. Assmundtorp med sina två hemman är något yngre.

När Tuve övertogs av Sverige på 1200-talet utgjorde Skändlaberget en del av riksgränsen mot norr. De två byarna Skändla och Assmundtorp tillhörde först Säve socken inom det norska området men gränsen justerades sedan så att Skändla blev svenskt. Riksgränsen gick då tvärs över berget och det största röset var en gränsmarkering.

Bebyggelsen och odlingsmarken i Skändla by utvidgades efter hand och i mitten av 1700-talet fanns här tio gårdar. 1819 drabbades byn av en brand och den återuppbyggdes med en något glesare byklunga. 1826 genomfördes enskiftet och skiftena placerades då så att de nybyggda gårdarna kunde ligga kvar.

Bebyggelsen utökades sedan ytterligare och på 1860-talet då laga skifte genomfördes hade Skändla 16 gårdar. Vid detta tillfälle flyttades ett par gårdar ut men den samlade bybebyggelsen behölls i huvudsak.

Fram till 1900-talets mitt förnyades gårdarnas byggnader och antalet gårdar minskade. Under senare år har några hus rivits. Miljön har också förändrats genom nya villabyggnader och modern markplanering men delar av den ursprungliga byns bebyggelse finns kvar. Det gäller bl a Skändla Sörgård 2:4 som upprustades 1975 och nu hyrs av Tuve Hembygds- och Fornminnesförening.

I Assmundtorp fanns vid 1900-talets mitt två kompletta gårdsanläggningar. Delar av dessa är bevarade. Norr om Assmundtorp 1:4 har ett kontorshus och industribyggnader uppförts.

Skändla Sörgård 2:4. Foto A T Nilsson 1956.

Motivering

Skändlaområdet innehåller ett stort antal intressanta objekt från såväl förhistorisk som historisk tid och är som helhet en mycket värdefull miljö. Eftersom berget utgjort en del av riksgränsen har det ett allmänt historiskt intresse.

Bebyggelsen i Skändla by ger tillsammans med det äldre vägsystemet bilden av en oskiftad by. De bevarade byggnaderna representerar olika gårdstyper och Skändla Sörgård 2:4 är ett av de bäst bevarade exemplen på ett kringbyggt gårdskomplex i Göteborgstrakten.

Vägsträckningen längs bergssidan och de bevarade gårdsdelarna i Assmundtorp är viktiga delar i helhetsmiljön.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975: Skändla by, Assmundtorp 1:4. Natur- och kulturvårdsprogram 1979: hela området. Skydd enl KML 2 kap. Fornminnen: ett stort antal fornlämningar.

Förslag till skydd enl. KML 3 kap. Byggnadsminnen: Skändla Sörgård 2:4.

Beskrivning – karaktär

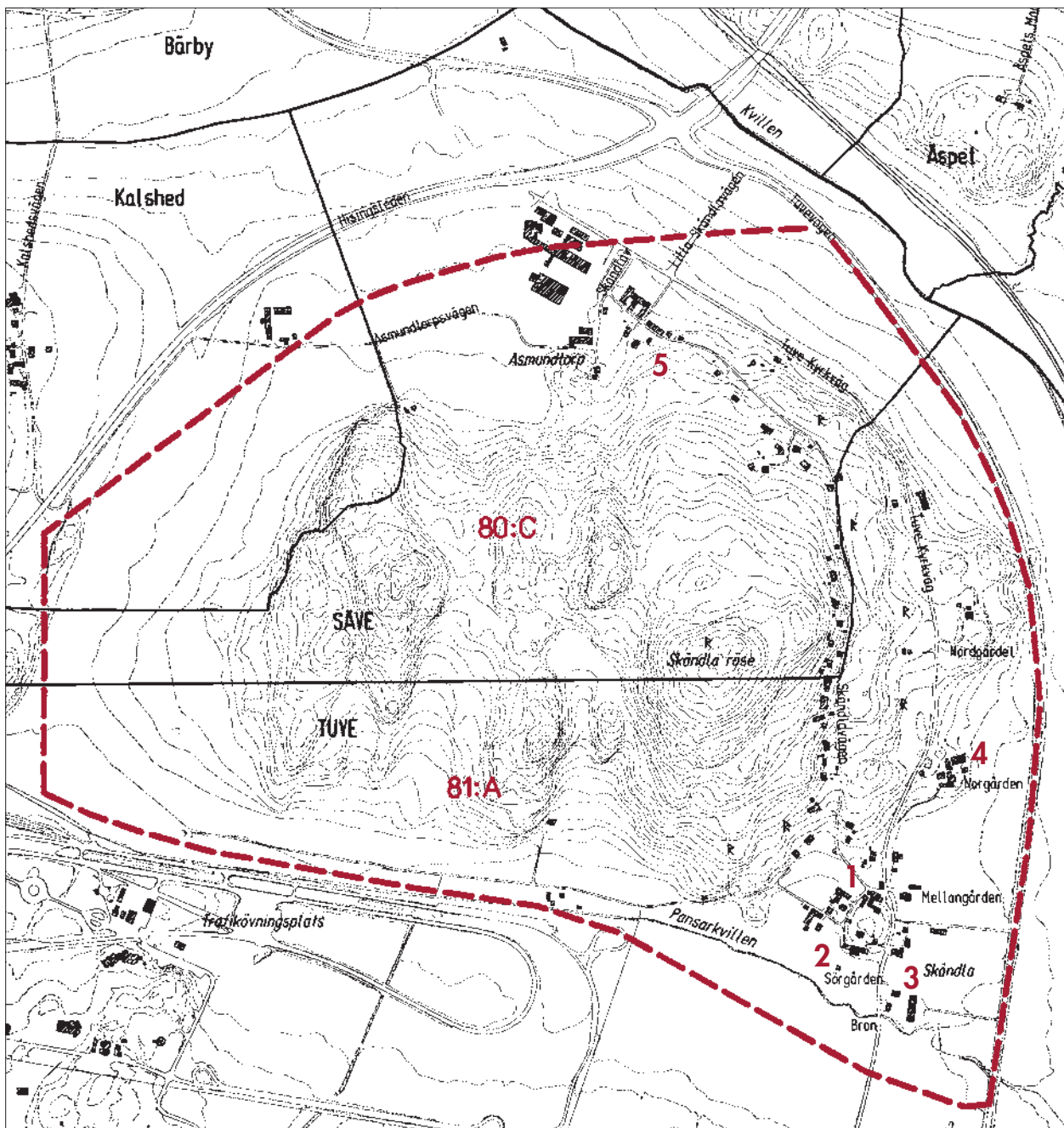
Området omfattar ett bergsparti omgivet av en lerslätt. På berget finns rikligt med fornlämningar från olika förhistoriska perioder bl a ett flertal boplatser från äldre

stenåldern, en hällkista från yngre stenåldern, två stora rösen och ett par stensättningar från bronsåldern samt ett par gravhögar och två gravfält från järnåldern. Här finns också en välbevarad fornborg och rester av torp.

Vid en vägkorsning intill bergets sydöstra sluttning ligger Skändla by och härifrån leder två vägar mot norr till Assmundtorp. Marken kring höjdpunkt utnyttjas fortfarande till stor del för jordbruk.

Skändlas bykärna består idag av två gårdar, Skändla Sörgård 2:4 och 42:14, som ligger på en låg kulle samt ett par gårdar intill kullen i väster. Öster om Tuve Kyrkväg finns 2–3 gårdar bl a Skändla Norgård.

Bykullen är väl synlig från söder och här utgör den långsträckt ladugården som tillhör Skändla Sörgård 42:14 ett värdefullt blickfång. Längs byns infartsväg är Skändla Sörgård 2:4 och en källarvind mycket viktiga inslag.

Skändla Sörgård 2:4 sedd från byvägen.

Skändla Sörgård 2:4, gårdsplanen från söder.

Källarvind vid byvägen.

”Museigården” Skändla Sörgård 2:4 (1) är den mest välbevarade gårdsanläggningen. Den består av en manbyggnad på enkel bredd och en vinkelbyggd ladugård som omger en smal nästan helt slutna stenlagd gård. Vid ladugårdens baksida i öster ligger ett f d svinhus och en stor källarvind.

Manbyggnaden uppfördes cirka 1821 som en framkammare med kök, stuga, framkammare och delvis inredd vind. 1874 tillbyggdes en sk ”lillkammare” eller ”sidokammare” i norr mot vägen. 1927 utökades huset med en förstuga och en kammare i söder. Då tillkom också en liten glasad veranda vid ingången mot gården samt dekorativa taklister. 1974–75 restaurerades hela gården och större delen av bostadshuset inreddes som museum. Det används nu som bostad och lokal för hembygdsföreningen.

Bostadshuset är i en våning med tegeltäckt sadeltak och har faluröd fasadpanel, vita sexdelade fönster och dekorativ vitmålad taklist. Interiören är välbevarad med snickerier och kakelugnar. I köket finns ett spiskomplex som har både murad bakugn och järnspis.

Ladugården uppfördes också cirka 1821 och hade från början endast en länga som var parallell med manbyggnaden. Under 1800-talets senare hälft utvidgades den med en vinkelbyggnad och i början av 1900-talet tillkom ett par tillbyggnader samt svinhus och källarvind. Samtliga ekonomibygnader har faluröd panel och vita fönstersnickerier. Taken är i huvudsak täckta med tegel.

Skändla Sörgård 42:14 m fl (2) som ligger söder om ”museigården” omfattar ett bostadshus på dubbel bredd, en långsträckt ladugård, en mindre ekonomibygnad samt en källarvind intill vägen.

Bostadshuset är moderniserat men ekonomibygnaderna har ursprunglig karaktär med tegeltäckta tak, faluröd panel och vita spröjsade fönster. Bostadshuset omges av trädgård och söder om byggnaderna finns också en fruktträdgård.

Källarvinden som är placerad i en slänt mot byvägen har traditionell utformning med murade väggar av grov gråsten, gavelparti klätt med faluröd panel och tegeltäckt tak.

Längs östra sidan av Tuve Kyrkväg ligger bl a Skänd-

Skändla Sörgård 42:14 från söder.

la Sörgård 42:4 (3) som har ett moderniserat bostadshus och en stor enlängad ekonomibygnad. Här står också en ekonomibygnad som tillhör Skändla Sörgård 42:14 och ett par ekonomibygnader som ingår i Skändla Mellangård.

Skändla Norgård (4) är en komplett och välbevarad gårdsanläggning. Den nås genom en slingrande väg omgiven av träd och stenmurar. Bostadshuset är på dubbel bredd med tegeltäckt tak och ljust målad panel. Ladugården och tre mindre ekonomibygnader har traditionella faluröda fasader och gråstenssocklar.

Assmundtorp Nedergård 1:4 (5) används delvis för ridverksamhet. Byggnaderna ligger på båda sidorna av den gamla vägen. Bostadshuset är på dubbel bredd och den breda gaveln mot vägen har ett lunettfönster och två cirkelformade fönster med elegant spröjsning. En långsträckt ladugård ligger tätt intill vägen på motsatta sidan och till gården hör också tre mindre ekonomibygnader. Samtliga ekonomibygnader har faluröda fasader och tegeltäckta tak.

Mer att läsa

Skändlaberget på Hisingen. Göteborgs Museer och Länsstyrelsen 1981.

Skändla Sörgård 2:4, aktuellt kulturminne i Tuve. K Söderpalm, Göteborgs Historiska Museum 1976.

Assmundtorp Nedergård 1:4, bostadshuset.

Assmundtorp Nedergård 1:4, ekonomibygnad väster om bostadshuset.

Tuve kyrka, Tuve kyrkbacke

Tuve 81:1

Tuve kyrka ligger inom f d Tuve by och i direkt anslutning till ett höjparti, Tuve kyrkbacke, som omfattar ett stort gravfält från järnåldern.

Kyrkobyggnaden tillkom på 1200-talet och i kyrkan finns en dopfont från denna tid utförd av bildhuggaren Thorkillus. Triumfbågen mellan långhuset och koret revs i början av 1700-talet och som förstärkning byggdes då två kraftiga strävpelare på utsidan. I mitten av 1700-talet uppfördes det nuvarande vapenhuset och en läktare sattes in. Nya stora fönster tillkom i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Den nuvarande klockstapelns restes 1831–32.

1866 genomfördes en ombyggnad som bl a omfattade läktaren. På 1950-talet gjordes en större renovering efter förslag av R O Swensson. Då tillkom de nuvarande bänkarna och en ny sakristia byggdes. Kyrkogården har utvidgats i etapper bl a mot väster 1933 och mot öster 1976.

Kyrkan består av ett långhus, ett rakt avslutat kor och ett vapenhus. Den är uppförd av grov otuktad gråsten, klädd med vit kalkputs och har branta tegeltäckta tak. Kyrkorummets tunnvalvda trätak och takbjälkar har dekormålning från 1700-talet. Altaruppställningen som

F d Tuve 2:3, gårdsplanen från nordväst.

tillkom cirka 1700 har en rikt skuren ornamentik.

Den äldsta delen av kyrkogården omges av en stenmur och höga träd som utgör en viktig del av miljön. Intill muren står gamla gravstenar från 1600- och 1700-talet. Klockstapeln är en sk klockbock klädd med rödfärgade bräder.

Vid Tuve Kyrkväg i sydväst ligger en grupp byggnader som bl a omfattar f d Tuve 2:3 (Tuve 2:23, 2:112) och Tuve 2:9. F d Tuve 2:3 är en gård som består av ett moderniserat bostadshus, ett mindre f d bostadshus och en stor ekonomibyggnad uppförd i vinkel.

Gravfältet, den välbevarade medeltidskyrkan med sin begravningsplats och den anslutande äldre bebyggelsen utgör tillsammans en värdefull miljö som speglar platsens historia under lång tid.

Program – skydd

Natur- och kulturvårdsprogram 1979: hela området.

Bevaringsprogram 1987: Tuve 2:23, 2:112 (f d Tuve 2:3)

Skydd enl KML 2 kap. Fornminnen: gravfältet.

Skydd enl KML 4 kap. Kyrkliga kulturminnen: kyrkan och kyrkogården.

Mer att läsa

Backa och Tuve kyrkogårdar. Göteborgs Kyrkogårdsförvaltning, Göteborgs Stadsmuseum 1999.

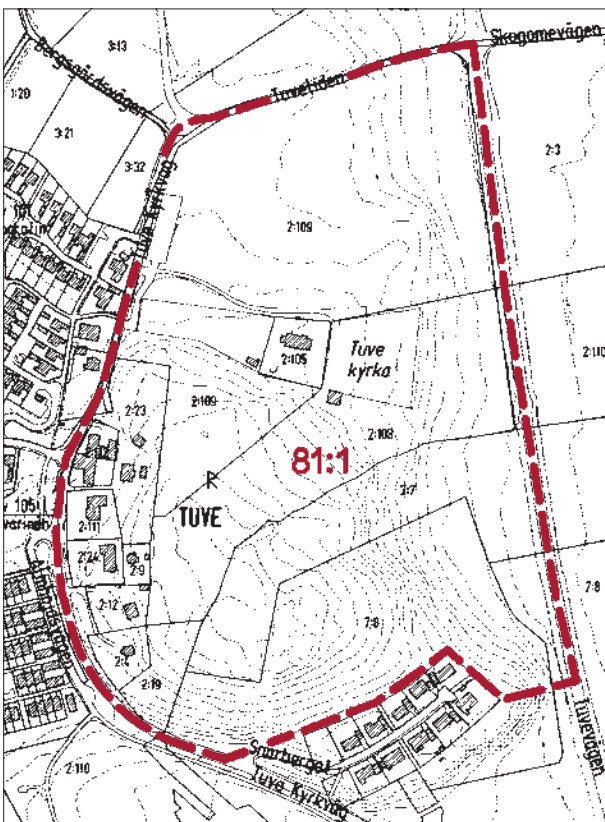
Tuve 2:9 sett från gravfältet.

Tuve kyrka och gamla kyrkogården, från sydost.

Kyrkogården och klockstapeln från nordost.

F d Holms säteri

Tuve 81:2

Holm var ursprungligen en by med tre gårdar. På 1600-talet sammanslogs dessa och säteriet Holm bildades. 1690 blev det löneboställe för Göteborgs kommandant och senare ägdes gården av flera kända familjer. Det var bl a direktören i Ostindiska Kompaniet Magnus Lagerström som köpte Holm 1741. Till gården hörde några torp som anlades på 1700-talet.

Huvudbyggnaden var troligen ursprungligen i en våning och påbyggdes cirka 1800 då den i huvudsak fick sitt nuvarande utseende. På 1860-talet när Holm ägdes av Carl Burghart gjordes utdikningar och arbeten med den stora dammen. Under nästa ägare utfördes reparationer på huvudbyggnaden. Ekonomibygnaderna tillkom under 1800-talets senare hälft.

Vid sekelskiftet 1900 ägdes Holm av Walter Rhedin som också innehade Ellesbo i Rödbo och 1928 övertog familjen Nyblom egendomen. Flera avstyckningar har senare gjorts och intill gården har en motorbana anlagts. Nya "industribyggnader" har också uppförts väster om gårdens ekonomibygnader vilket delvis förändrat helhetsmiljön. Bostadshuset har byggts om, bl a har nya fönster satts in.

Holm, som ligger tätt intill en damm, omfattar idag en huvudbyggnad, en flygelbyggnad, ett par stora eko-

Holms huvudbyggnad, entréfasaden.

Holms huvudbyggnad, fasad mot trädgården.

nomibygnader i väster, några mindre ekonomibygnader på andra sidan vägen m m.

Gårdsplanen är uppdelad i en halvcirkelformad entrédel framför huvudbyggnaden och en ekonomigård mot väster. Till gården hör också en stor trädgårdsanläggning med en terrass som ansluter till huvudbyggnadens östfasad.

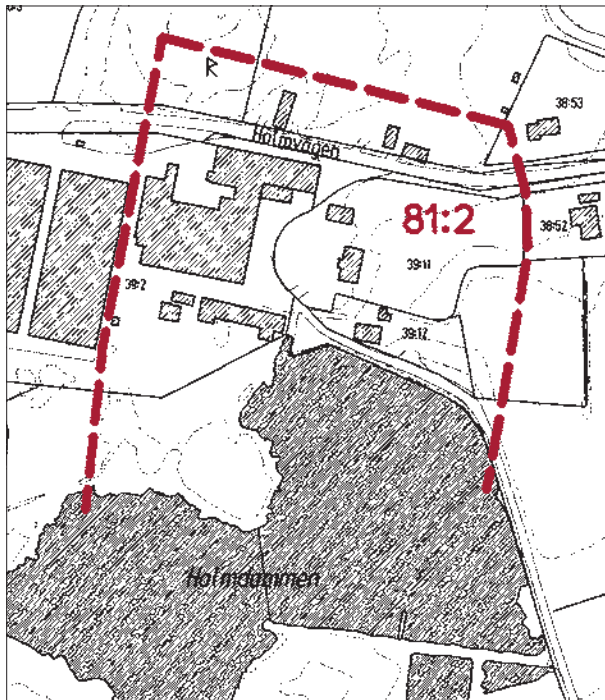
Huvudbyggnaden är av trä i 2 våningar och exteriören är i sina huvuddrag bevarad sedan början av 1800-talet. Den har brutet tegeltäckt tak, breda vindskivor tätt intill gavelväggarna, kraftiga väggpelare som delar in fasaden, profilerade fönsteromfattningar med höga överstycken samt enstaka smårutsindelade fönster av 1700-talstyp. Huvudentrén omges av en pelarrad och en balkong som är yngre tillägg.

Längs ekonomigården står en bred envåningslänga som är uppförd med grova gråstensmurar. Den innehåller idag verkstadslokaler. Övriga ekonomibygnader har till stor del ett traditionellt utseende med rödfärgade fasader och sadeltak. Dessa används i huvudsak för ridverksamhet.

Holms gård med byggnader, trädgård, damm och anslutande jordbruksmark utgör en typisk "herrgårdsmiljö". Det är områdets enda större gård och har ett betydande lokalthistoriskt värde.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975: Holms gårdsanläggning.
Natur- och kulturvårdsprogram 1979: gården med omgivning.

Torpet Almedal

Tuve 81:3

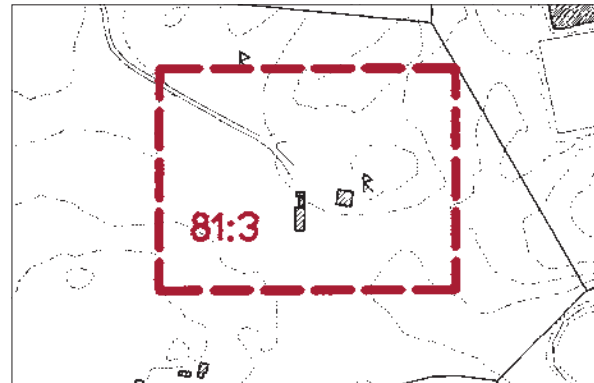
Almedal (Tuve 3:32) är ett av de tio torpen som tillhörde Holm i början av 1900-talet. Det omfattar bostadshus och ekonomibyggnader uppförda cirka 1900. Bostadshuset har en enkel utformning med faluröd panel med vita detaljer. Ekonomibyggnaden är en långa sammanfogad av flera delar bland annat f d fähus och dass. På tomten finns också en hög stengrund som är en rest av ett äldre bostadshus. Almedal tillhör miljön kring f d säteriet Holm och är ett exempel på torpbyggnader från sen tid.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975.

Originalfönster av 1700-talstyp på norra gaveln.

Ekonomibyggnad väster om huvudbyggnaden.

Torpet Almedal.

Toftekulla

Tuve 81:4

De nuvarande byggnaderna uppfördes på 1860-talet och har senare delvis byggts om. Bostadshuset är i en våning på dubbel bredd med tillbyggd veranda och perspektivfönster i vindsvåningen. Mot söder har huset en hög källare där fönstren är försedda med gamla järngaller. Fasaden är klädd med locklistpanel och har dekorativa detaljer bl a längs takfoten. Till gården hör en faluröd ekonomibyggnad som är vinkelbyggd med tre längor och har inkörsport från vägen i väster.

Bostadshuset omges av trädgård och mellan bostadshusets gårdsplan och ekonomigården som ligger något lägre finns en låg stenmur och två höga träd.

Toftekulla är ett intressant exempel på en gård med portgång genom ekonomibyggnaden och nästan helt avskiljd fägård.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975.

Bergsgården

Tuve 81:5

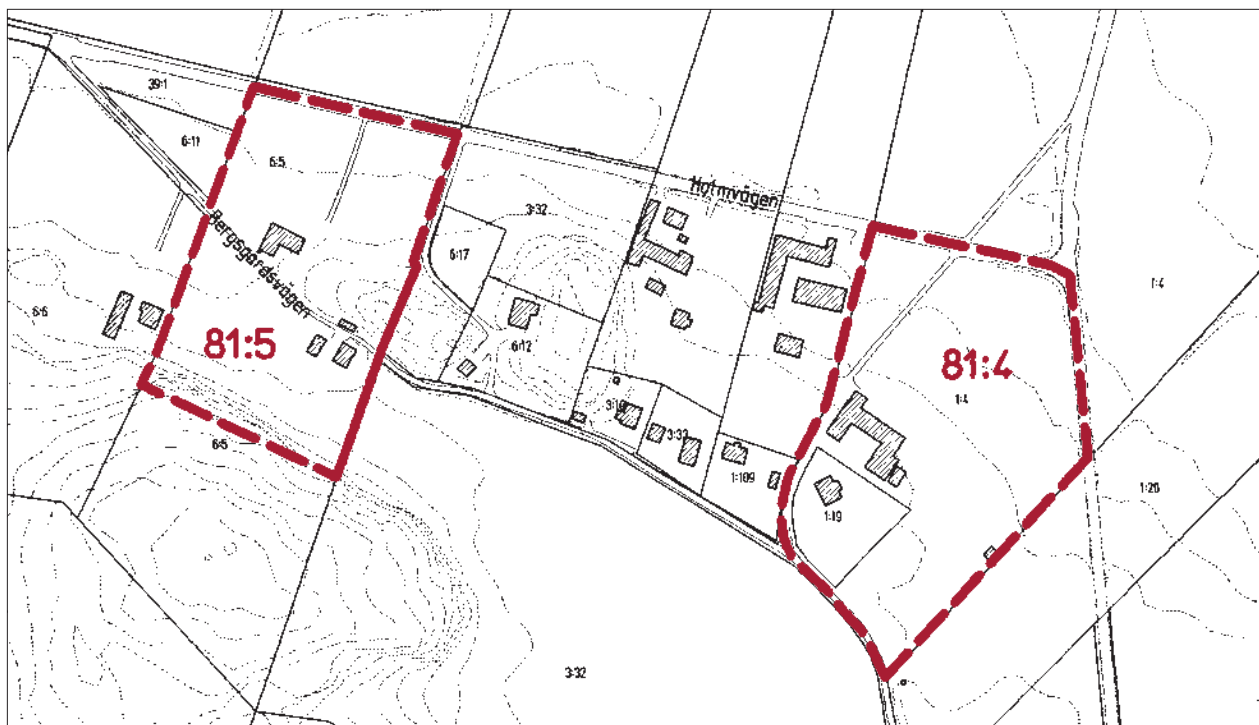
Bergsgården (Tuve 6:5) har sina byggnader på båda sidor av en smal väg. Den omfattar bostadshus, ladugård och ett par mindre ekonomibyggnader som uppfördes i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.

Bostadshuset är på dubbel bredd i 1½ våning. På gaveln mot vägen finns ett utbyggt trapphus. Östfasaden har frontespis och glasad veranda och även västfasaden är försedd med frontespis. Byggnaden är klädd med locklistpanel och har flera dekorativa inslag bl a under verandans takfot.

Gården och den anslutande vägsträckan utgör en ovanligt välbevarad miljö.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

Toftekulla, ekonomibygnaden sedd från sydväst.

Toftekulla, bostadshuset sett från sydost.

Bergsgården, bostadshusets fasad mot trädgården.

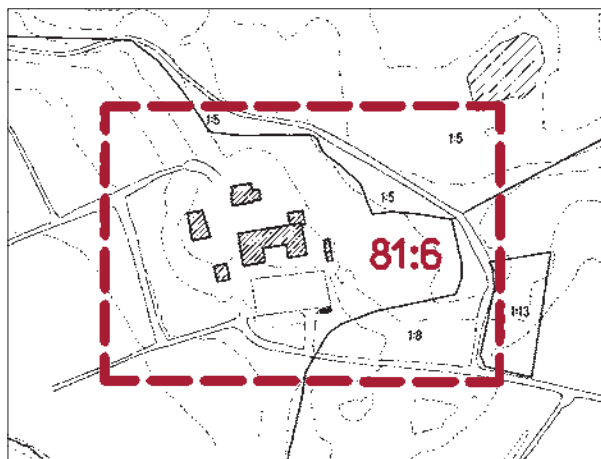
Huke

Tuve 81:6

Huke gård (Tuve 37:1) var prästboställe från 1600-talets slut till sekelskiftet 1800. De nuvarande byggnaderna är uppförda i slutet av 1800-talet. Gården omfattar ett bostadshus på dubbel bredd, en stor vinkelbyggd ladugård och några mindre ekonomibygnader. Bostadshuset är delvis ombyggt med nya fönster men har en välbevarad glasad veranda. Ekonomibygnadernas fasader är rödfärgade och ett par tak har traditionell tegeltäckning.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

Huke, bostadshusets entrésida.

Glöstorp

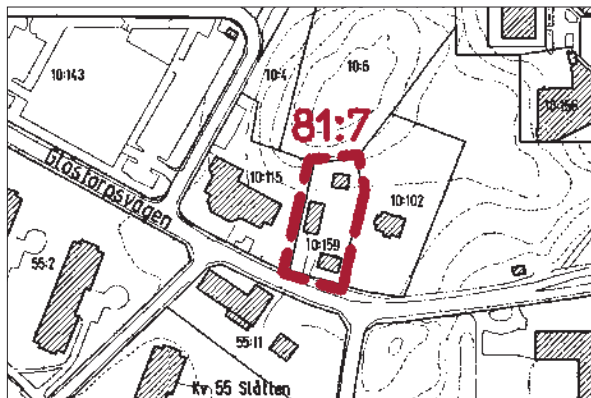
Tuve 81:7

Resterna av gården Glöstorp (10:159) ligger inom ett större bostadsområde och intill den nya frikyrkobyggnaden Lyktan. Den omfattar ett bostadshus som troligen uppfördes på 1870-talet och en liten ekonomibygnad. Bostadshuset är i en våning med inredd vind och uppfört på enkel bredd. Fönsteromfattningarna har en ovanligt omsorgsfullt utförd dekor. Intill det äldre bostadshuset ligger ett välbevarat yngre bostadshus av villatyp.

Det äldre bostadshuset är en ovanligt välbevarad manbyggnad på enkel bredd.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975: det äldre bostadshuset.

Glöstorp, bostadshus och utbus.

Grimbo Nordgård

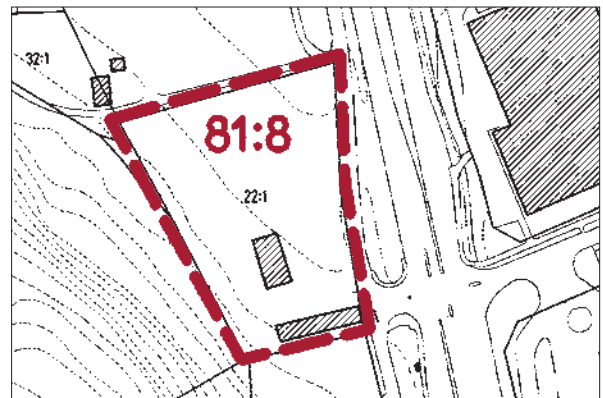
Tuve 81:8

Grimbo Nordgård (Tuve 22:1) var Tuves näst största gård. Den har kallats "Herrgård" och till gården hörde sex torp. Idag finns här ett stort bostadshus från 1800-talets senare del och en ekonomilänga som troligen byggts cirka 1805. Ladugården som låg på andra sidan vägen är riven. Bostadshuset är en bred envåningsbyggnad med tegeltäckt sadeltak som har en bred frontespis och två takkupor. Ekonomilängan som ursprungligen var bryggshus, bakstuga m m är i huvudsak klädd med faluröd panel.

Gården har ett stort lokalhistoriskt värde.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

Grimbo Nordgård, huvudbyggnaden.

Hildedal

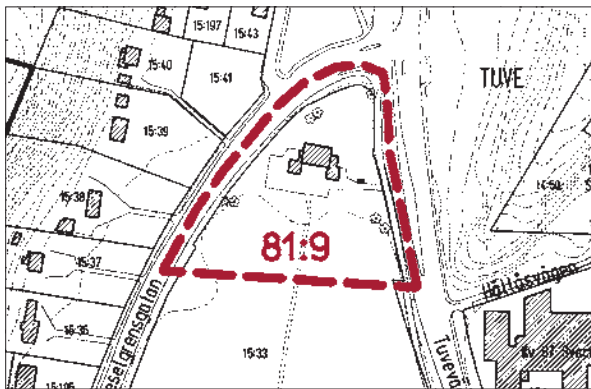
Tuve 81:9

Från 1907 till 1970-talet drev familjen Svensson en stor handelsträdgård med gurkodling som specialitet och "Gurk-Svensson" var då ett känt begrepp. Den nuvarande byggnaden "Hildedal" uppfördes som bostadshus 1919. Det är en putsad herrgårdslignande villa i en våning med utskjutande sidopartier och en huvudentré som omges av pelare. Den har brutet tegeltäckt tak och ursprungliga smårutsindelade fönster. Söder om villan ligger f d handelsträdgårdens mark som fortfarande är obebyggd.

Hildedal är ett värdefullt minne från den tid då handelsträdgårdar var ett vanligt inslag i Tuve.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

Hildedal från norr.

Övrigt – utanför programmet

Gårdar och torp

Vid utbyggnaden av Glöstorpsområdet på 1960-talet bibehölls delar av den äldre bebyggelsen. Norr om Finlandsvägen ligger Gunnestorp Övergård som har ett bostadshus på dubbel bredd, en vinkelbyggd och stor trädgård samt f d Gunnestorp 1:5 som är bebyggd med ett bostadshus.

Tuve har haft flera torp och s k backstugor. De flesta är nu borta men några grunder finns kvar. Backstugan Stentå vid Gamla Gunnestorpsvägen är bevarad och moderniserad.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

F d Gunnestorp 1:5.

Grimbo Nordgård, ekonomilängan.

Detta kapitel är ett utdrag ur

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL BEBYGGELSE I GÖTEBORG

ETT PROGRAM FÖR BEVARANDE

DEL II

Redaktör

Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Projektgrupp

Hans Ander, Stadsbyggnadskontoret
Maria Lundgren, Stadsbyggnadskontoret
Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Kartor

Lillemor Bankel, Stadsbyggnadskontoret

Foto före 1965

Stadsmuseets arkiv

Foto 1965–98

Arkivfoto, Staffan Westergren, Stadsmuseet
Övrigt, Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Flygfoto

Stadsbebyggelse, Gösta Rydvall, Stadsbyggnadskontoret
Landsbygd, Lars Nord, Stadsmuseet

Utskrifter

Kristina Carlefred, Stadsbyggnadskontoret

Grafisk form och produktion Joe Brig Art AB, Göteborg
Textoriginalen är satta med Caslon 540 och ITC Garamond.

RÖDBO 85

STADSDELENS HISTORIA

Före 1658

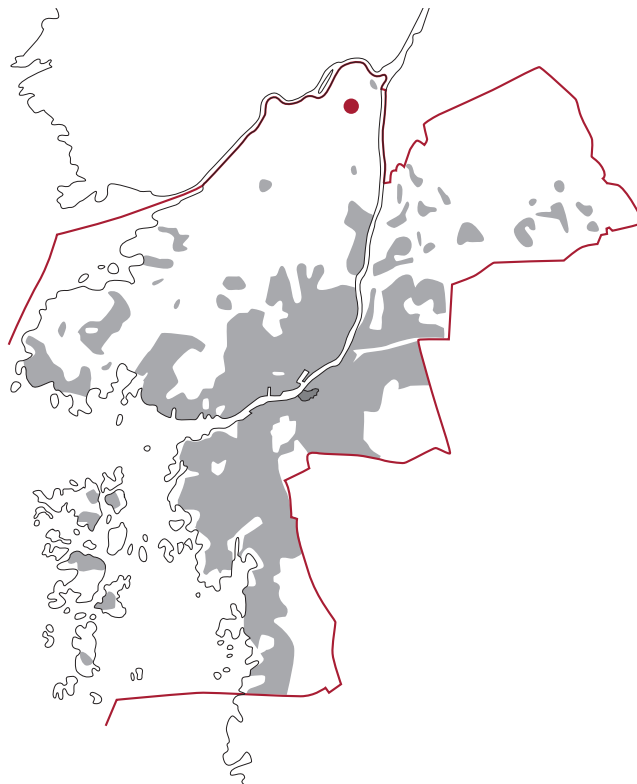
Stadsdelen Rödbo motsvarar i huvudsak Rödbo socken som var norsk till 1658. Den upptog Hisingens norra spets mellan Nordre älv och Göta älv och omfattade även Skårdal i Surte på den östra sidan av Göta älv. (Se karta del I, sid 356.)

På 1200-talet byggdes fästningen Ragnhildsholmen i områdets västra del. Den låg intill Nordre älv mitt emot staden Kungahälla på älvens andra sida. Rödbo gränsade också till Bohus fästning som tillkom i början av 1300-talet. Socknen hade således ett utsatt läge och påverkades av strider även efter 1658.

Ursprungligen var Rödbo förenat med Säve församling men fick troligen en egen kyrka vid Vedbacka på 1500-talet. I samband med striderna kring Bohus fästning på 1640-talet förstördes kyrkan och efter detta användes Kungälvs kyrka.

1658-1974

Rödbo socken hade ett 20-tal byar och gårdar bl a Ellesbo, Rönning, Bolsten, Grimås, Kockhed, Hög, Maggered, Ellered, Backered, Hakered, Röset, Göddered, Vedbacka, Oxhagen och Rösbo. Den förnämsta egendomen

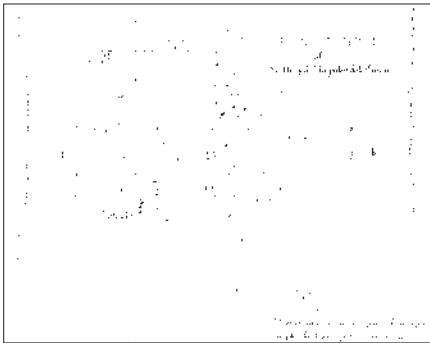

var Ellesbo som utvecklades till en herrgårdsliknande anläggning på 1790-talet.

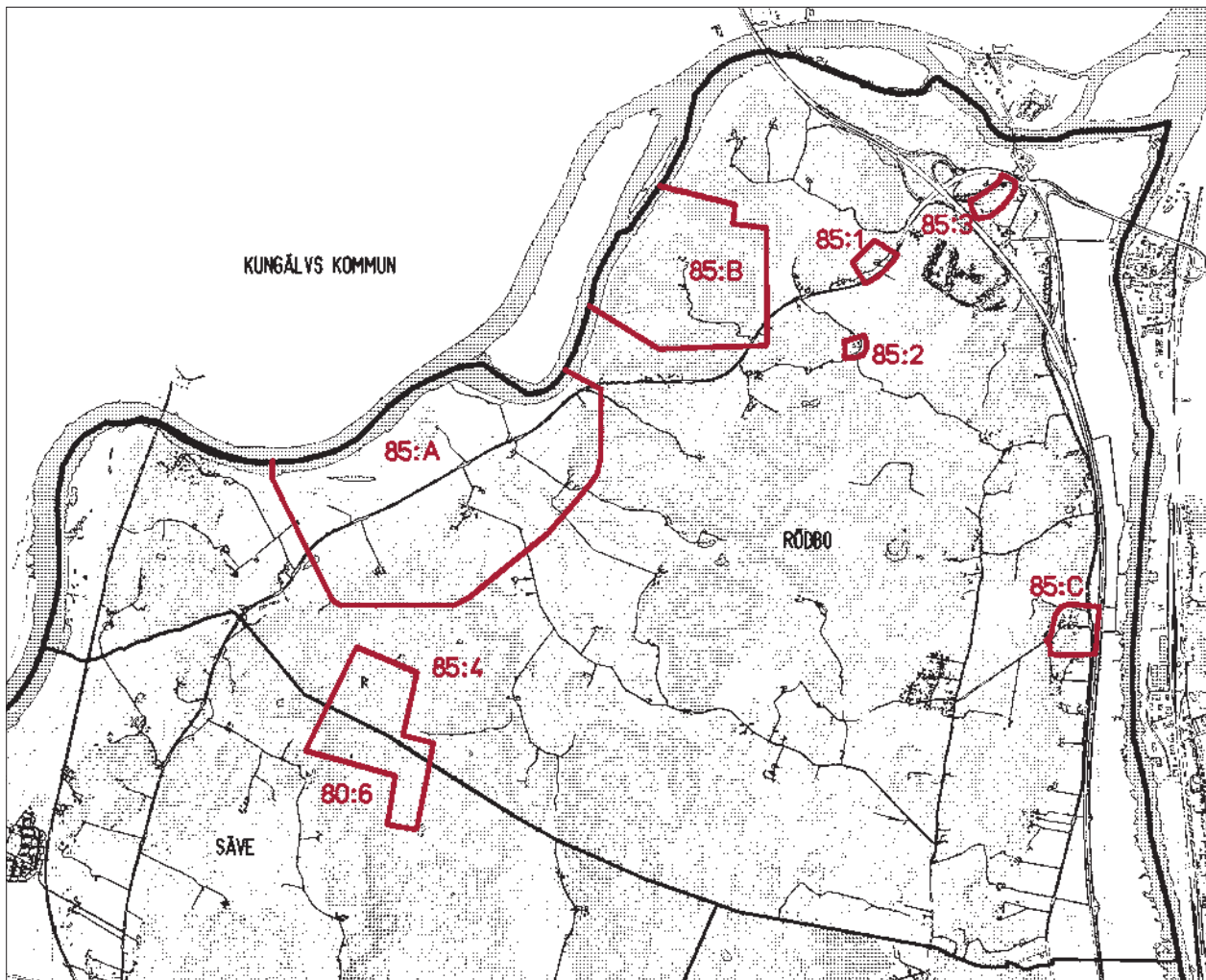
Från mitten av 1800-talet byggdes skolor och på 1930-talet hade socknen småskolor i Ellesbo och Ellered samt folkskola i Backered. Ellesbo gård övertogs 1924 av Willinska fattigfriskolan som drev sin verksamhet här fram till 1946.

Kontakten med Kungälv uppehölls genom en färja vid Vedbacka 1783–1940 och på 1700-talet fanns här ett gästgiveri. 1940 ersattes färjan med en bro.

En ny kyrkogård anlades 1909 och 20 år senare placerades ett litet begravningskapell här. Från 1900-talets början har villor byggts i Rödbo. I slutet av 1950-talet drogs motorvägen fram i öster och påverkade då denna del av Rödbo.

Ragnbildsholmens ruin. Uppmåtningsritning i Wilhelm Bergs "Slottsruinen på Ragnbildsholmen", 1883.

RAGNHILDSHOLMEN – GRIMÅS, 85:A

HAKERED, 85:B

ELLESBO GÅRD, 85:C

RÖSET 1:1, 85:1

F D BACKEREDS SKOLA, 85:2

RÖDBO KYRKA M M, 85:3

BOLSTEN-SÖRSLÄTT, 85:4
SE SÄVE, 80:6

Förändrat - bevarat

Efter inkorporeringen med Göteborg 1974 upprättades utbyggnadsplaner för Rödbo. Dessa har inte genomförts men i samband med planeringen köptes mark in och flera byggnader revs. Trots detta har Rödbo som helhet en mycket väl bibehållen landsbygdskaraktär.

I Rödbo finns flera värdefulla jordbruksmiljöer och Ragnhildsholmens fästningsruin med omgivning har ett mycket stort kulturhistoriskt värde.

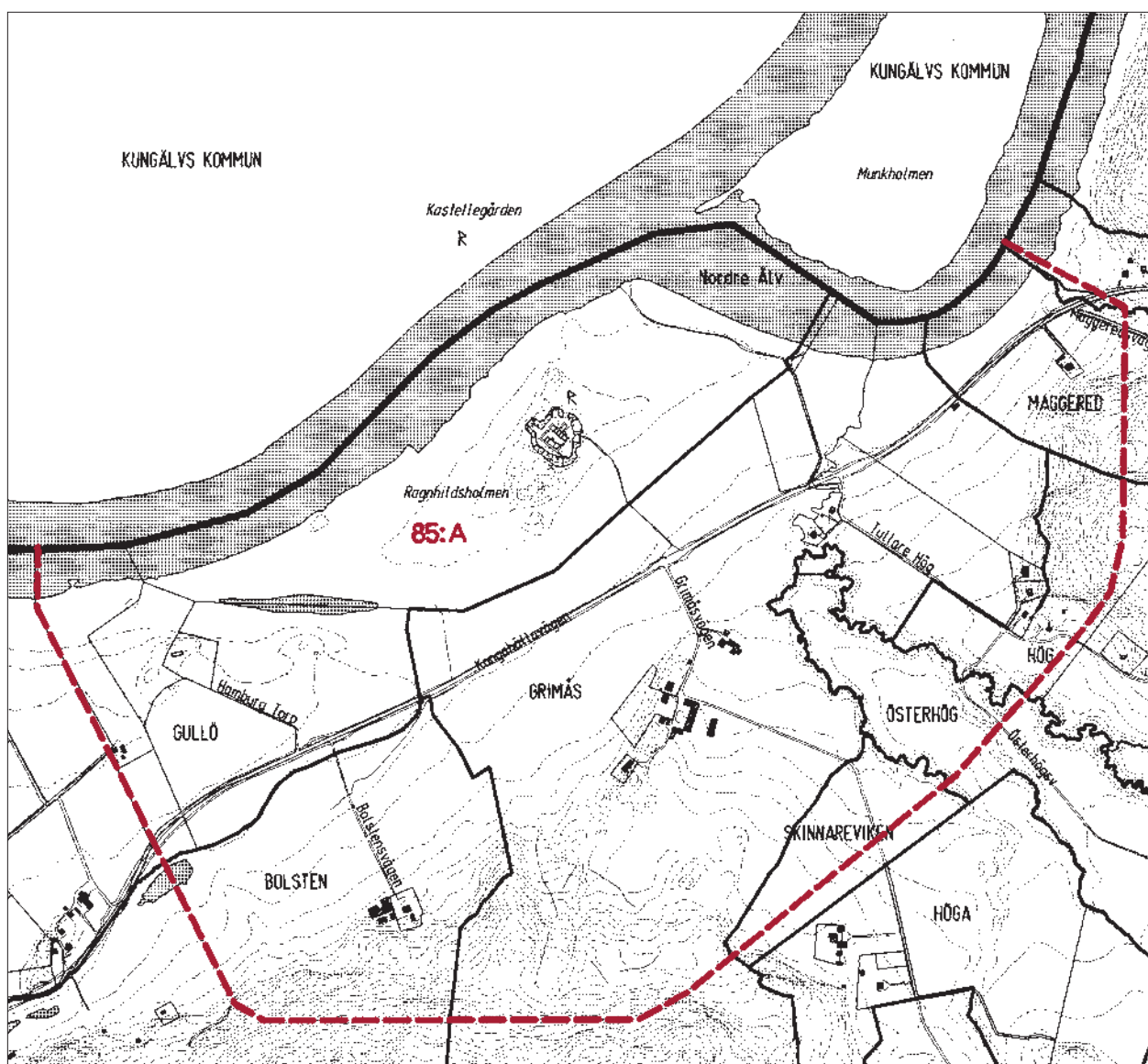
Mer att läsa

Säve, Rödbo, Kärra. Sevärdheter och utflyktsmål. B Elling 1974.

Rödbo hembygdsbok. J Axelsson och J Dobritz 1990.

Rödbo, socknen vid älvarna. R Aronsson m fl 1996.

Säve och Rödbo kyrkogårdar. Göteborgs Kyrkogårdsförvaltning, Göteborgs Stadsmuseum 1999.

Ragnhildsholmen – Grimås

Rödbo 85:A

Området omfattar Ragnhildsholmens ruinområde och anslutande jordbruksmark med Grimås by, en f d skola m m. Ragnhildsholmen tillhör en större kulturhistorisk miljö där Kastellegården i Kungälv kommun utgör en väsentlig del.

Historik

Ragnhildsholmen ligger intill Nordre älv mitt emot Kastellegården som tidigare var Kungähällas stadsområde.

Kungähälla var en norsk stad som anlades i början av 1100-talet eller möjligtvis tidigare. Ragnhildsholmens borg, eller Miklaborg som den också har kallats, byggdes på 1250-talet för att skydda staden. Den låg då på en ö vid Nordre älvs södra strand.

Borgen omfattade ett torn, en ringmur som omgav en fyrkantig gård och diverse byggnader innanför muren. Den upplevde en storhetstid i början av 1300-talet men förlorade sin strategiska betydelse då Bohus fästning började anläggas 1308. Kungähälla levde vidare som stad till 1600-talet men borgen fick förfalla. På 1880-talet undersöktes ruinområdet och delar av anläggningarna frilades.

Grimås var på 1600-talet ett kronohemman med en brukare och delades senare upp mellan flera. De nuvarande byggnaderna är i huvudsak från 1800-talets senare del eller yngre och bostadshusen är moderniserade. Till Grimås hörde också torp och torpställen fanns även på Gullön i närheten av Ragnhildsholmens ruin. Inom området bedrivs fortfarande jordbruk.

I norra delen ligger f d Ellereds skola (nuvarande Maggered 1:5) som byggdes 1906 och var i bruk till 1937. Den användes sedan bl a som bygdegård och är nu ett bostadshus.

Ragnhildsholmens ruin. I bakgrunden Nordre Älv och Kastellegården.

Grimås by. Norra gården sedd från Kongabällavägen.

Motivering

Ragnhildsholmens medeltida borgruin speglar tillsammans med Kastellegårdens område ett betydelsefullt skede i nordisk historia. Grimås ger exempel på en relativt sammanhållen bybebyggelse med ett typiskt läge och området som helhet har ett ovanligt välbevarat kulturlandskap.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987: f d skolan (Maggered 1:5). Natur- och kulturvårdsprogram 1979: hela området. Skydd enl NRL 2 kap. Riksintresse: hela området tillsammans med Kastellegården m m som tillhör Kungälv. Skydd enl KML 2 kap. Fornlämningar: ruinområdet.

Beskrivning – karaktär

Borgruinen ligger på ett litet bergsparti som begränsas av en f d älvfåra mot öster. Ruinen består av frilagda grova gråstensmurar som utgör rester av en ringmur med anslutande torn. (Se sid 351.) Mitt emot ruinområdet på andra sidan Nordre älv ligger Kastellegården. Den omfattar Kungähällas gamla stadsområde och upptas idag av en stor gårdsanläggning.

Grimås by är belägen på ett litet höjdparti och består av tre gårdar med bostadshus på dubbel bredd, vinkelbyggda ladugårdar och några mindre ekonomibyggnader. Stenmurar, en trädrad längs infartsvägen och några höga träd utgör viktiga delar i miljön.

Områdets sydvästra del omfattar gården Bolsten och på Gullön ligger ett f d torp med ett lågt knuttimrat bostadshus som delvis har 1700-talskaraktär.

Hakered

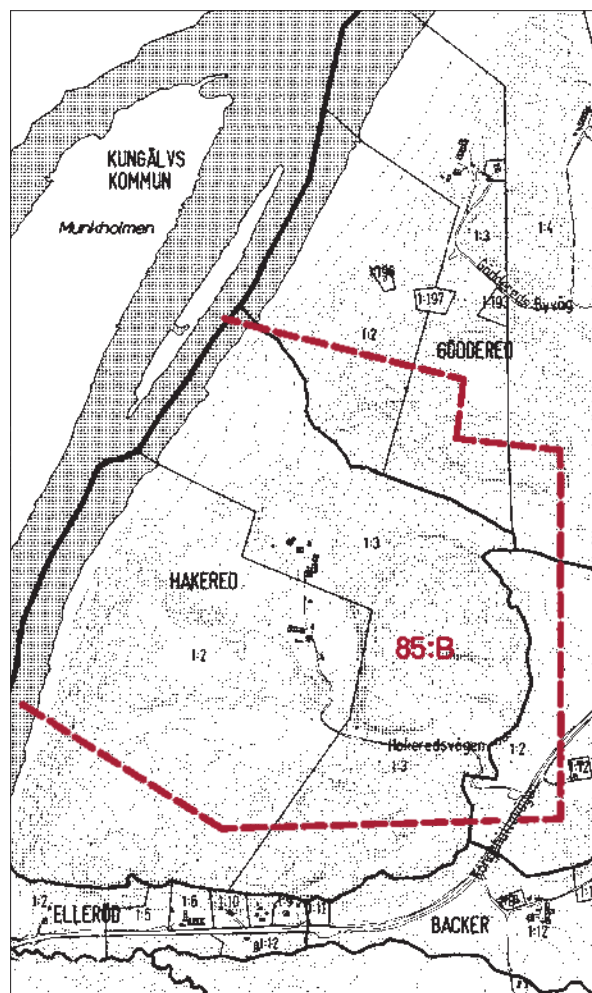
Rödbo 85:B

Miljön omfattar Hakered med omgivande jordbruksmark och bergspartiet "Rannebergen" med en fornborg. I väster ansluter området till Nordre älv.

Historik

Hakered nämns första gången i skriftliga källor 1354 och det tillhörde ett kloster i Kungähälla. I början av 1800-talet var gården uppdelad mellan två brukare och 1837–38 genomfördes laga skifte.

Under 1800-talets senare del förnyades gårdarnas byggnader men gårdsanläggningarnas lägen är oförändrade och jordbruksmiljön som helhet är väl bibehållen.

Hakered, vy från berget i öster. Till höger Hakered 1:3. Foto 1978 L Noord.

Motivering

Hakered är ett intressant exempel på ett område som uppodlats under tidig medeltid. Det omgivande kulturlandskapet med vägar, hägnader m m är ovanligt välbevarat sedan 1800-talet och innehåller också spår av äldre odlingar. Hakered 1:3 är ett värdefullt exempel på gårdsbebyggelse från 1800-talets senare del.

Program – skydd

Natur- och kulturvårdsprogram 1979: hela området.
Bevaringsprogram 1975: gårdsanläggningen Hakered 1:3.

Beskrivning – karaktär

Hakeredsområdet gränsar till Nordre Älv i väster och sträcker sig fram mot Kongahällavägen. Från denna leder en smal väg in till de två gårdarna Hakered 1:2 och 1:3.

Hakered 1:3 vid vägens slut ligger troligen på den ursprungliga gårdsplatsen. Det är en välbevarad gårdsanläggning på en svagt sluttande tomt. Bebyggelsen omfattar ett bostadshus på dubbel bredd, en "lillstuga", en stor vinkelbyggd ladugård samt en mindre ekonomibyggnad.

Bostadshuset är i en våning med inredd vind och tegeltäckt sadeltak. Entréfasaden har en frontespis med två fönster och en utbyggd förstuga. Bostadshuset och lillstugan är klädda med ljus målad stående panel. Ekonomibyggnaderna har också i huvudsak en traditionell utformning med sadeltak, faluröd panel och vita snickeridetaljer. Gårdstomten omges delvis av stenmur och höga träd.

Hakered 1:2 omfattar ett bostadshus på dubbel bredd med frontespis, en enlängad ladugård och några mindre ekonomibyggnader. Bostadshuset är byggt kring 1800-talets mitt eller något senare, 1930 tillkom en veranda och 1961 moderniserades huset med nya fönster m m. Ett par ekonomibyggnader är delvis raserade.

Gårdarna omges av ett väl hävdad jordbrukslandskap som också innehåller spår efter äldre odlingar.

Inom områdets östra del på det branta bergspartiet "Rannebergen" finns en fornborg med rester av murar och vallar.

Nedanför vid infartsvägen ligger resterna av en stenstuga, den s k Börtas stuga.

Ellesbo gård

Rödbo 85:C

Miljön omfattar Ellesbo gård med bostadshus, ekonomi- byggnader, trädgårdsanläggning samt anslutande park- och skogsområde.

Historik

Ellesbo Nordgård var under 1700-talet boställe för kommandanten på Bohus och den övertogs sedan av landskamreren F M Åkerman bodde på Södra Hamngatan 25 inne i Göteborg.

1795–96 lät han uppföra en ny huvudbyggnad på Ellesbo som blev familjens sommarbostad. Byggnaden, delar av inredningen och den anslutande nya trädgården ritades av stadsarkitekten C W Carlberg som cirka tio år tidigare skapat "Gunnebo slott".

Enligt en beskrivning från 1820-talet var huvudbyggnaden på Ellesbo en "charactersbyggnad på det italienska sättet".

Mittdelen hade 2 våningar och sidopartierna en våning. Trädgården var strikt anlagd med terrasser- ingar och prydd med fyra statyer utförda av skulptören Giacchino Frulli som var elev till Sergel.

1826 övertog grosshandlare M W Rhedin Ellesbo och gården stannade i huvudsak kvar inom denna släkt till 1920-talet. Under denna period förändrades huvud- byggnaden. Omkring 1850 genomfördes en större ombyggnad efter ritningar av P J Ekman, 1898 inreddes byggnaden som åretruntbostad och i början av 1900- talet utökades huset med flera tillbyggnader samt bal- kong. Nya ekonomibyggnader tillkom under 1800-talets senare del.

Werner Rhedin som ägde Ellesbo 1892–1924 utvidga- de och kompletterade både trädgården och parken. Han lät utföra omfattande planteringar med många slag av främmande och sällsynta träarter. En minnessten över W Rhedin är uppställd i parken.

1924–46 innehades Ellesbo av Willinska fattigfri- skolan som drivit sin verksamhet på Stampen från cirka

Ellesbo huvudbyggnad, entréfasaden mot väster. Foto 1967.

Bostadsbus vid gårdsplanens norra sida. Foto 1967.

1770. På Ellesbo hade skolan internat för fattiga barn som undervisades i bl a träslöjd och trädgårdsskötsel.

1946 tog major A Jacobsson över gården. Han lät restaurera huvudbyggnaden efter ritningar av arkitekten A Funkqvist och då revs de tillbyggda sidopartierna. 1953 köptes gården av Gösta Vahlne.

Motivering

Ellesbo är ett typiskt exempel på de herrgårdsliknande anläggningar som skapades av framstående göteborgsfamiljer under 1700-talet och början av 1800-talet. Av särskilt värde är huvudbyggnaden och trädgården som delvis har kvar den ursprungliga karaktären som C W Carlberg gav dem. Intressant är också parken med W Rhedins inplanterade träddarter.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975.

Natur- och kulturvårdsprogram 1979.

Beskrivning – karaktär

Ellesbo omfattar idag ett 10-tal byggnader, trädgård och ett anslutande grönområde som delvis har parkkaraktär.

Huvudbyggnaden är av trä i 2 våningar med ett förhöjt svagt utskjutande mittparti. Entrésidan är försedd med en "utbyggd" förstuga och mot trädgården har mittpartiet en altan med kolonner som bär en balkong.

Interiörens mest intressanta delar är tre rum i bottenvåningen som har kvar den ursprungliga karaktären

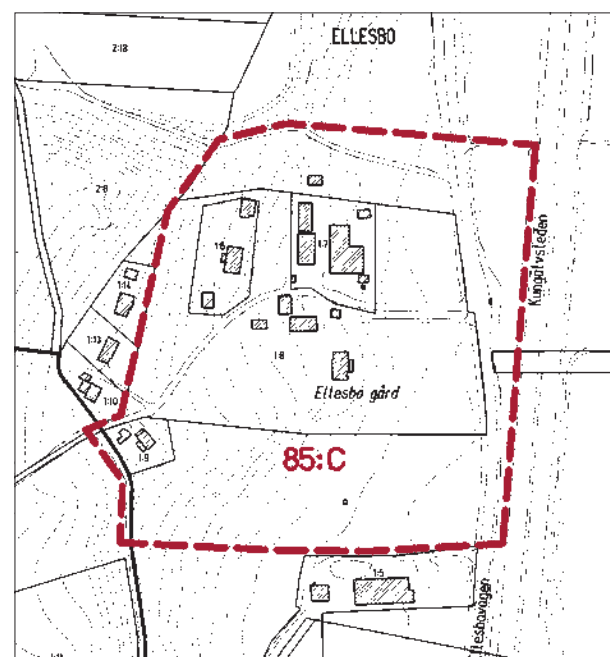
från 1790-talet. De har tidstypiska snickerier och elegant dekorerade kakelugnar som är original. I salen står en stor ugn med flerfärgad rik blomsterdekor. Salongen har en s k kolonnkakelugn med dekor i violett. I det tredje rummet finns en ugn som har blå dekor och en hög nisch med halvcirkelformad avslutning uppåt.

Öster om huvudbyggnaden ligger den terrasserade och i huvudsak symmetriskt anlagda trädgården med tuktade häckar och en allé upp mot huvudbyggnaden. De fyra höga ekarna framför huvudbyggnaden har ansats och formklippts med en krona i toppen och en längre ner för att utsikten skulle bli mer magnifik. Ekarna lär vara cirka 500 år.

Gången i trädgårdens mittaxel avslutas vid en järngrind. Här anslöt tidigare en helt rak väg med en allé som ledde ner mot älven där Ellesbo hade egen färja. Rester av allén och den stenskodda bryggan finns kvar.

Framför huvudbyggnadens entréfasad finns en rymlig gårdsplan. Den avgränsas mot norr av ett envånings bostadshus som troligen är äldre än huvudbyggnaden. Här står också en mindre ekonomibygnad som har en vällinglocka på taknocken.

Vid uppfartsvägens motsatta sida ligger två stora ekonomibygnader vilka används som verkstäder m m. Dessa utgör också en väsentlig del av helhetsmiljön.

Röset

Rödbo 85:1

Röset som har varit en relativt liten gård upptas på 1760-talet som $\frac{1}{4}$ mantal. Enligt traditionen skänktes den på 1560-talet till en familj sedan mannen offrat sitt liv för att rädda Bohus fästning. Bostadshuset uppfördes 1827 och ladugården tillkom under 1800-talets senare del.

Röset 1:6 ligger vid resterna av den gamla vägen mellan Säve och Kungälv. Den omfattar ett bostadshus och en vinkelbyggd ladugård som tillsammans med kort plank bildar ett halvslutet gårdsutrymme. Gårdsplanen är stensatt och avgränsas mot den gamla vägen med en låg stenmur. Vid bostadshusets gavel finns en gammal trädgård omgiven av en välbyggd stengårdsgård.

Bostadshuset är i en våning och har en planlösning av framkammartyp. Fasaden är klädd med enkel locklistpanel och har spröjsade originalfönster. Vid entrén

finns en liten utbyggd förstuga och gaveln mot vägen har tre tätt sittande fönster som ger den en speciell karaktär.

Ekonomibyggnaden består av tre delar med något varierande höjd. I den västra delen finns en gång som leder ut mot gårdens ägor.

Både bostadshuset och ekonomibyggnaderna har sadeltak täckta med gammalt enkupigt tegel, fasad av rödfärgad panel samt vita fönster, vindskivor m m.

Gården som helhet är mycket välbevarad och har en säregen ålderdomlig karaktär. Tillsammans med den gamla vägen utgör den en unik miljö. Den är också ett värdefullt exempel på en gård med bostadshus på enkel bredd och delvis kringbyggd gårdsplan.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975.

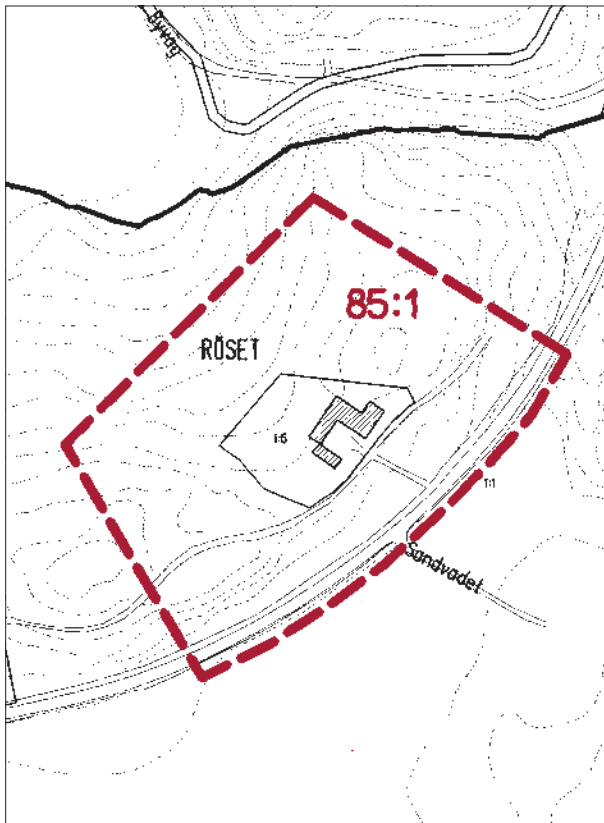
Den anslutande marken upptas i "Plan för vården av odlingsmark" 1976.

Bostadshuset, trädgården och muren mot den gamla vägen.

Ekonomibyggnadens västra del med passage ut mot gårdens ägor.

F d Backered skola

Rödbo 85:2

Rödbo's första skola byggdes i Backered 1848–49 och 1875 gjordes en tillbyggnad. 1934 ersattes den med den nuvarande byggnaden som ritades av J Samuelsson och det gamla skolhuset flyttades då till Kode.

Skolan stängdes 1967 och byggnaden har sedan använts som barnstuga, bostad m m.

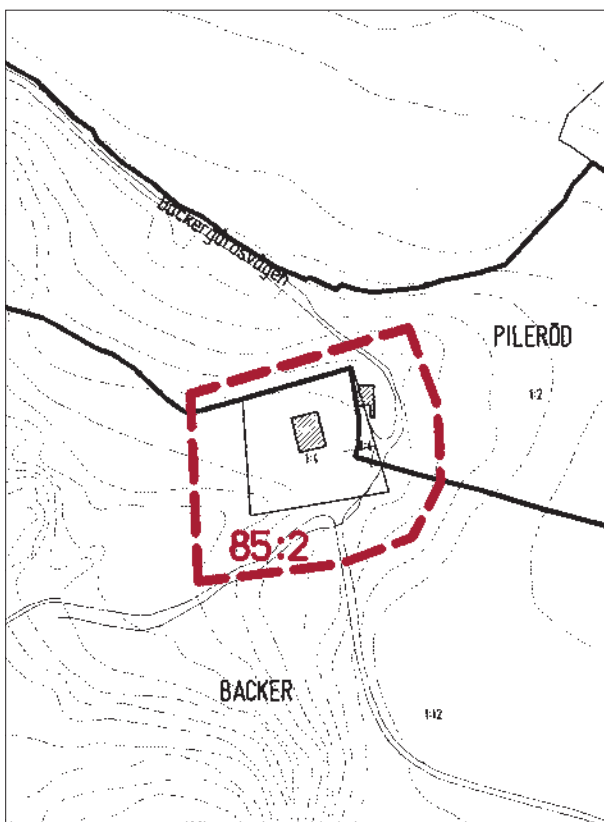
Byggnaden ligger helt fritt och f d skolgården omges delvis av en låg stenmur. Den relativt breda byggnaden är av trä i en våning med inredd källare och tegeltäckt sadeltak. Den har entréer på tre sidor och gavelentréerna är utformade med stora förstukvistar. Fasaden har en sparsam dekor i klassicistisk stil bl a vid entréerna och på hörnen

Backeredsskolan har lokalhistoriskt värde och är ett intressant exempel på en relativt sen folkskolebyggnad i landsbygdsmiljö.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

F d Backered skola.

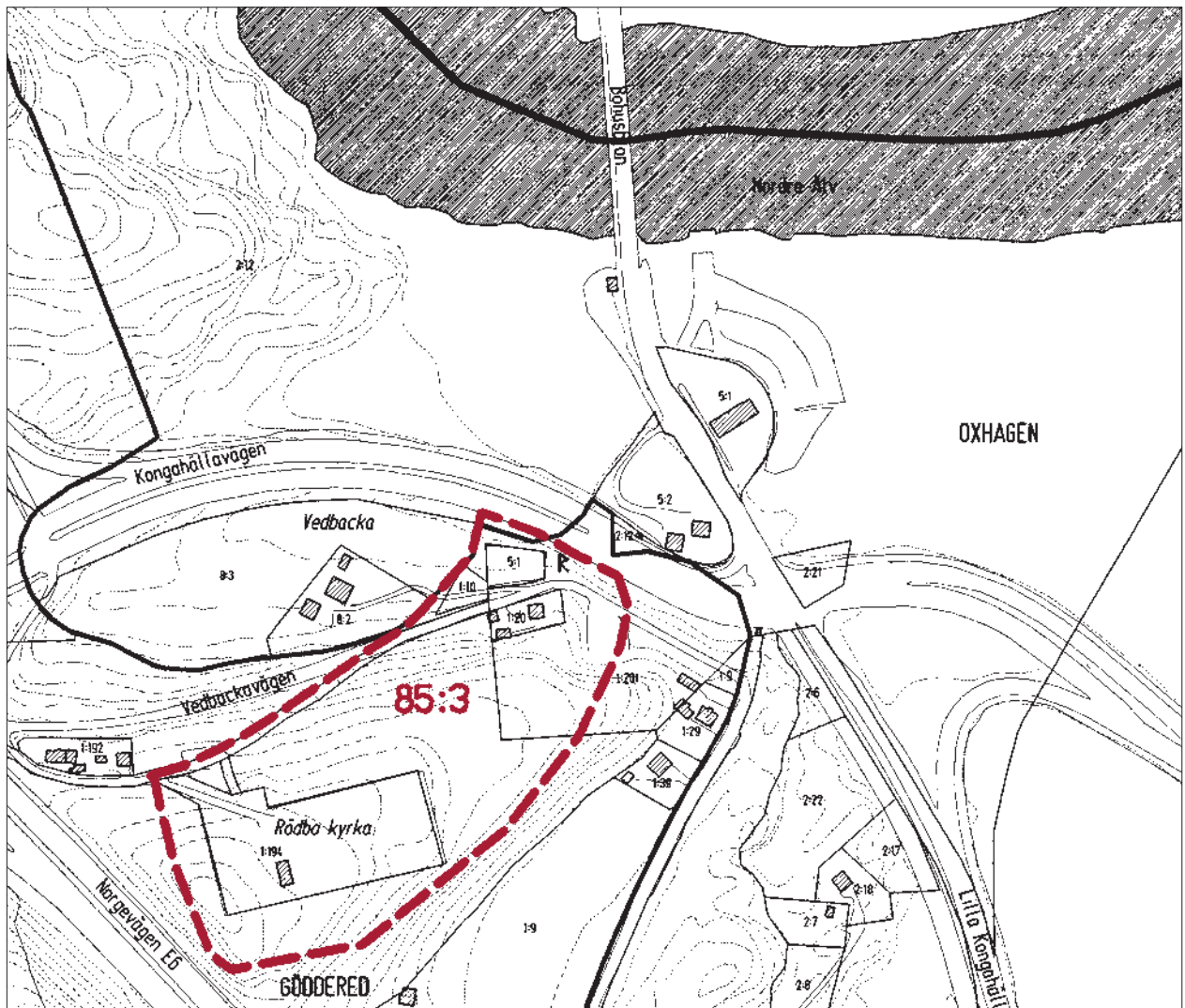

Rödbo gamla kyrkogård och Bobus fästning.

Rödbo kyrka, entréfasad mot norr.

Rödbo kyrka m m

Rödbo 85:3

Området kring Vedbacka eller Färjestaden är en lokalhistoriskt viktigt plats. Här låg troligen Rödbo's första kyrka och detta var under lång tid ett färjeställe. (Se sid 314 och 335.) På 1600-talet inrättades Vedbacka gästgiveri och byggnaden som låg norr om gamla kyrkogården stod kvar till cirka 1906.

Här finns nu en gammal kyrkogård som har ett flertal gravstenar och omges av en låg mur. Intill kyrkogården står en milsten som sattes upp cirka 1737 och anger avståndet $\frac{1}{4}$ gammal mil till Bohus fästning.

1906 anlades en ny kyrkogård söder om den gamla och 1929 uppfördes här ett begravningskapell ritat av G Ljungman. Kapellet invigdes som församlingskyrka efter en renovering 1974.

Kyrkogården som utvidgades 1927 och 1955 omges av en kraftig naturstensmur. Kyrkobyggnaden är av trä och utformad i klassicistisk stil.

Program – skydd

Skydd enl KML 2 kap. Fornminnen: gamla kyrkogården och milstenen.

Skydd enl KML 4 kap. Kyrkliga kulturminnen: kyrkan med anslutande kyrkogård.

F d Ellesbo skola vid Svankällevägen.

Övrigt – utanför programmet

Välbevarade gårdar

Rödbo införlivades med Göteborg relativt sent och har fortfarande kvar mycket av sin ursprungliga lantliga karaktär vilket ger området som helhet ett särskilt värde. Utöver de gårdar som upptas i bevaringsprogrammet finns flera andra kulturhistoriskt intressanta gårdsanläggningar och enstaka byggnader t ex i Rönning.

Skottvall

Väster om Ellesbo i ett skogsparti finns lämningar efter en skottvall som svenskarna uppförde 1645. Resterna skyddas enl KML 2 kap. Fornminnen.

Milsten m m

Vid Svankällevägen nordväst om Ellesbo står en milsten som tillkom cirka 1737. Den anger $\frac{1}{2}$ mil d v s $\frac{1}{2}$ gammal mil från Bohus fästning. Stenen skyddas enl KML 2 kap. Fornminnen. Intill milstenen står en väghållningssten och söderut vid vägen finns flera liknande. (Se sid 314 och 335.)

F d Ellesbo skola

Byggnaden uppfördes cirka 1900 och användes som småskola till 1965. Skolan har lokalhistoriskt värde.

Milsten och väghållningssten norr om f d Ellesbo skola.

Detta kapitel är ett utdrag ur

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL BEBYGGELSE I GÖTEBORG

ETT PROGRAM FÖR BEVARANDE

DEL II

Redaktör

Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Projektgrupp

Hans Ander, Stadsbyggnadskontoret
Maria Lundgren, Stadsbyggnadskontoret
Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Kartor

Lillemor Bankel, Stadsbyggnadskontoret

Foto före 1965

Stadsmuseets arkiv

Foto 1965–98

Arkivfoto, Staffan Westergren, Stadsmuseet
Övrigt, Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Flygfoto

Stadsbebyggelse, Gösta Rydvall, Stadsbyggnadskontoret
Landsbygd, Lars Nord, Stadsmuseet

Utskrifter

Kristina Carlefred, Stadsbyggnadskontoret

Grafisk form och produktion Joe Brig Art AB, Göteborg
Textoriginalen är satta med Caslon 540 och ITC Garamond.

ASKIM 86

STADSDELENS HISTORIA

Före 1850

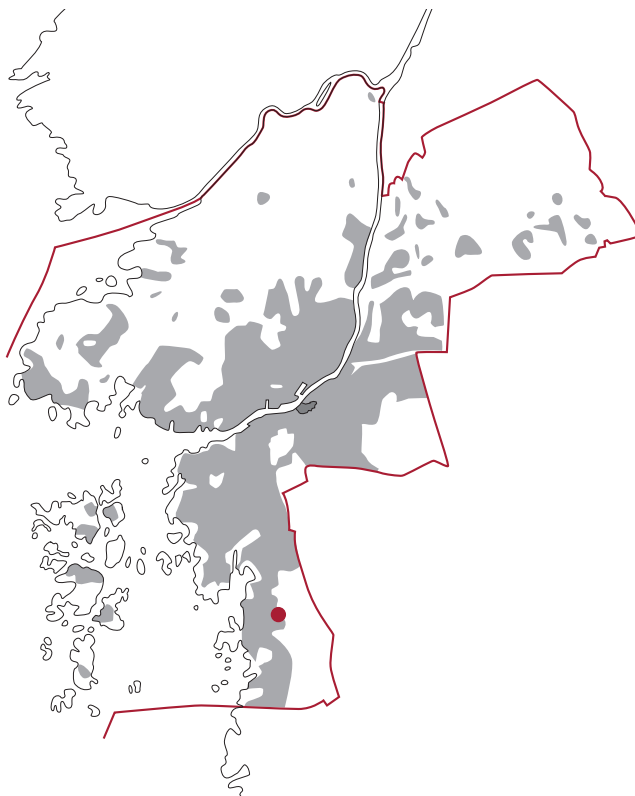
Stadsdelen Askim omfattar hela f d Askims socken. Området blev svenskt under 1200-talet då Sverige lyckades erövra landet söder om Göta älv. Socknen påverkades tidvis av närheten till Älvsborgs slott och utsattes för plundring vid striderna kring slottet.

Sedan medeltidens början har bebyggelsen framför allt varit koncentrerad till norra delen. Här låg den första kända kyrkan och de äldsta byarna, Askim och Hult.

Vid 1500-talets mitt hade bebyggelsen fått den utbredning som i huvudsak bibehölls till 1800-talets slut. I jordeboksförteckningen från 1545 upptas byarna Askim, Hult, Hylte, Hovås, Brottkärr, Skintebo, Svindal, Billdal, Årekärr och Gatersered samt 17 hemman.

Från cirka 1760 till cirka 1830 genomfördes storskifte på alla gårdar i Askim men detta påverkade inte bebyggelsens karaktär. Stora byar var på 1700-talet bl a Hult, Askim och Hylte i norr, Skintebo och Uggedal mitt i Askim samt Gatersered i söder. Billdals gård (Billdal Västergård) var den mest betydande i trakten.

I början av 1800-talet var en stor del av bebyggelsen samlad i radbyar eller klungby-

ar. Gårdarna bestod av bostadshus och ekonomibyggnader som var placerade kring en helt eller delvis sluten gårdsplan.

Bostadshuset var vanligen en s k framkammarstuga. Ekonomibyggnaden med ladugård, stall o s v låg parallellt eller var vinkelbyggt.

1850-1880

Från 1800-talets mitt ändrades byarnas och gårdarnas karaktär. Laga skiftet började genomföras på 1840-talet. I samband med det glesades byarna ut men några bl a Hylte och Uggedal behöll sin täta bebyggelsemiljö.

Gårdarna fick också en öppnare utformning. Bostadshuset och ekonomibyggnaden placerades mer åtskilda och ofta anlades trädgårdar. Från 1860-talet blev också större bostadshus på dubbel bredd vanliga.

Billdals gård som redan tidigare var den

främsta i bygden inköptes år 1860 av göteborgsköpmannen James Robertsson Dickson. Han utvidgade egendomen och lät bygga en ståtlig sommarbostad.

På 1860-talet hade den medeltida sockenkyrkan blivit för liten och en tillbyggnad eller nybyggnad började diskuteras. 1876 brann den gamla kyrkan och en ny uppfördes då på den nuvarande tomten, längre söderut.

Från 1860-talet uppfördes också flera skolbyggnader i socknen t ex Backa skola som placerades nära den gamla kyrkan.

1880-1973

En ny form av bebyggelse växte fram från 1880-talet då göteborgare började bygga sommarvillor här ute. Omkring 1890 fanns redan ett 20-tal villor, bl a i Skintebo och Brottkärr.

1898-1903 anlades Säröbanan. Den fick stor betydelse för Askim och gav goda förutsättningar för fortsatt villabyggnad. Den största stationen placerades i Billdal och inom Askim fanns ytterligare 5-10 hållplatser.

Från sekelskiftet 1900 byggdes flera mindre villaområden bl a i Lindås och Hagen, och 1905 anlades "Hovås villastad" med anslutande golfbana.

Fram till cirka 1960 byggdes i huvudsak villor inom Askim men under de följande åren tillkom flera stora tätbebyggda bostadsområden. Det var "Vita Fläcken" (1963-64), Pilegården (1967-68) och Kobbegården (1971-72) som ligger i norra Askim och omfattar flerbostadshus i 3-4 våningar. Småhusområden från denna tid är Östra Lindås och Kobbhall.

1965 stängdes Säröbanan och under 1960-

Billdals gård. Foto från 1870-talet.

talet påbörjades en utbyggnad som omfattade flera stora trafikleder.

Förändrat - bevarat

1973 införlivades Askim med Göteborg. Därefter har flera större områden med småhus tillkommit t ex i Skintebo som byggdes 1973-78. Säröleden har dragits fram genom hela området och gamla Säröbanan har byggts om till gång- och cykelstråk. I söder anlades "Billdals kyrkogård" 1978.

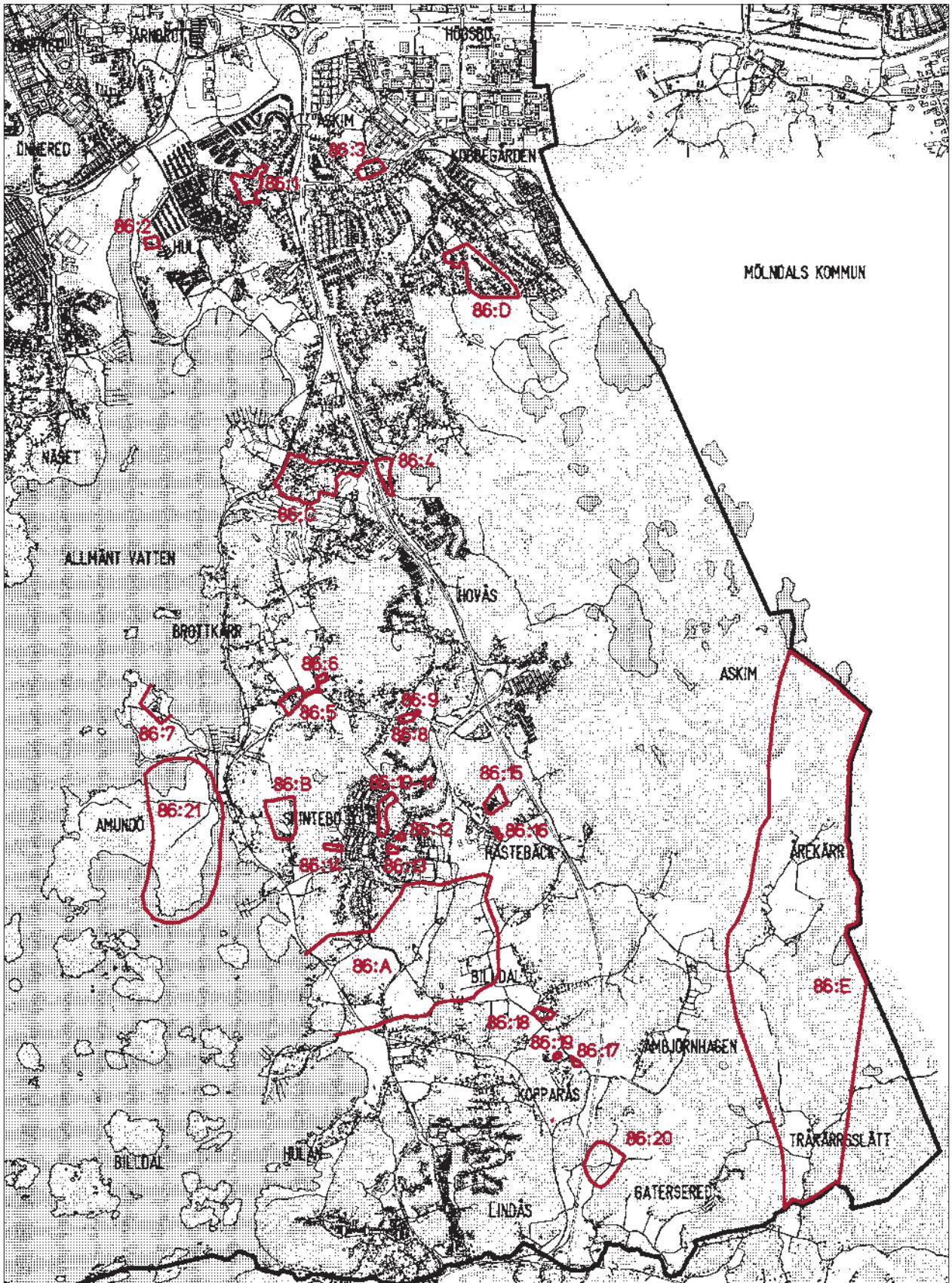
Trots de senaste årens utbyggnader finns fortfarande sammanhängande välbevarade jordbruksområden och flera gårdsanläggningar är bibehållna. Askim har också många värdefulla exempel på villabyggnader från olika epoker.

Mer att läsa

Västra Frölunda och Askims krönika. E Hörman 1932.

Askim genom tiderna, Askims kommun 1973. Västra Frölunda och Askims kyrkogårdar. Göteborgs kyrkogårdsförvaltning, Göteborgs Stadsmuseum 1999.

Årsskrift Askims Hembygdsförening 1956-99.

Billdals park, dass söder om bron. (8)

Billdals park, bro öster om huvudbyggnaden. (8)

BILLDALSOMRÅDET, 86:A

VILLA DALFRID, 86:B

HOVÅS VILLASTAD, 86:C

KOBBEHALLS VILLAOMRÅDE, 86:D

ÅREKÄRR – TRÅKÄRRSSLÄTT, 86:E

HULTS BY, HULT 5:65, 86:1-2

ASKIMS NORRA KYRKOGRÅRD – BACKA SKOLA, 86:3

ASKIMS KYRKA, 86:4

BROTTKÄRRS BY, 86:5-6

ÅGRENSKA KONVALESCENTHEMMET, 86:7

SANDÅS SKOLA, 86:8

SKINTEBO STORA 2:55, 86:9

SKINTEBO BY OCH SMEDJA, 86:10-11

VILLOR I SKINTEBO, 86:12-14

UGGLEDALS BY – HÅSTEBÄCK, 86:15-16

LETSEGÅRDENS SKOLOR M M, 86:17-19

GATERSERED, 86:20

STORA AMUNDÖN, 86:21

Billdalsområdet

Askim 86:A

Miljön omfattar Billdals gård samt delar av anslutande gårdar och området i sydväst ner till stranden.

Historik

På 1500-talet var Billdal en by som bestod av två hemman. Från 1600-talets senare hälft ägdes Billdal av göteborgare och på 1700-talet hade Billdal Västergården utvecklats till den mest betydande i socknen. Gården hade till skillnad från de övriga i området ett gediget tvåvånings bostadshus och en stor vacker trädgård.

1773 när gården var i handlanden Lars Synnergrens ägo kom forskaren Anders Gustav Barcheus på besök. I sin reserapport beskrev han trädgården och en vacker källa som ställts iordning med marmorbänkar m m.

Omkring 1860 köptes Billdal av James Robertsson Dickson, göteborgsköpmann och brukspatron. Han lät bygga ett nytt bostadshus, som var en stor sommarvilla av trä i 2 våningar. Arkitekt var J A Westerberg och för uppförandet svarade byggmästare A Krüger. Parken förnyades samtidigt. Bäckfåran som sträckte sig genom parken kläddes med sten. Nya slingrande promenadvägar och stigar anlades och utländska träsorter bl a från Skottland planterades.

Efter Dicksons död övertogs Billdal 1874 av byggmästare Krüger och han sålde den 1890 till grosshandlaren Charles Felix Lindberg.

År 1910 köptes gården av Gustav Werner, grosshandlare och direktör. Under hans tid som ägare utökades egendomen med delar av omgivande gårdar bl a Hästebäck, Svindal och Stora Amundön. Gårdens byggnader moderniserades också. På 1910-talet uppfördes en ny stor stall- och ladugårdsbyggnad, växthus, mejeri samt bostadshus för gårdens anställda.

Efter Werners död 1948 tillhörde gården dödsboet till 1963 då den förvärvades av Göteborgs stad. Den används idag bl a av Billdals ridklubb.

Till Billdals gård hörde också tre "torp" som låg norr om parken och hade bostadshus från början av 1800-talet. Två torp "Tildas" (9) och "Emmas" (10) finns kvar men

Johanneshus, villa byggd för familjen Johansson-Mark 1930. (11)

det tredje, Pjältered 1:13, förstördes genom brand 1995.

I västra delen byggdes Säröbanan och Billdals Station kring sekelskiftet 1900 och från 1800-talets slut uppfördes enstaka stora villor bl a för familjen Johansson-Mark.

Motivering

Billdals gård är den enda större gården av detta slag inom Göteborg. Den påkostade huvudbyggnaden, den vidsträckta parken, ekonomibyggnaderna och bostadshuset för gårdens anställda utgör tillsammans ett bra exempel på en "herrgårdsmiljö" från 1800-talets senare hälft. Värdefullt är också att jordbruksmarken delvis är bibehållen i anslutning till gården.

Inom Billdalsområdet finns dessutom andra byggnader som illustrerar Askims bebyggelsehistoria t ex torpen från tidigt 1800-tal, de stora villorna och resterna av Billdals Station.

Program – skydd

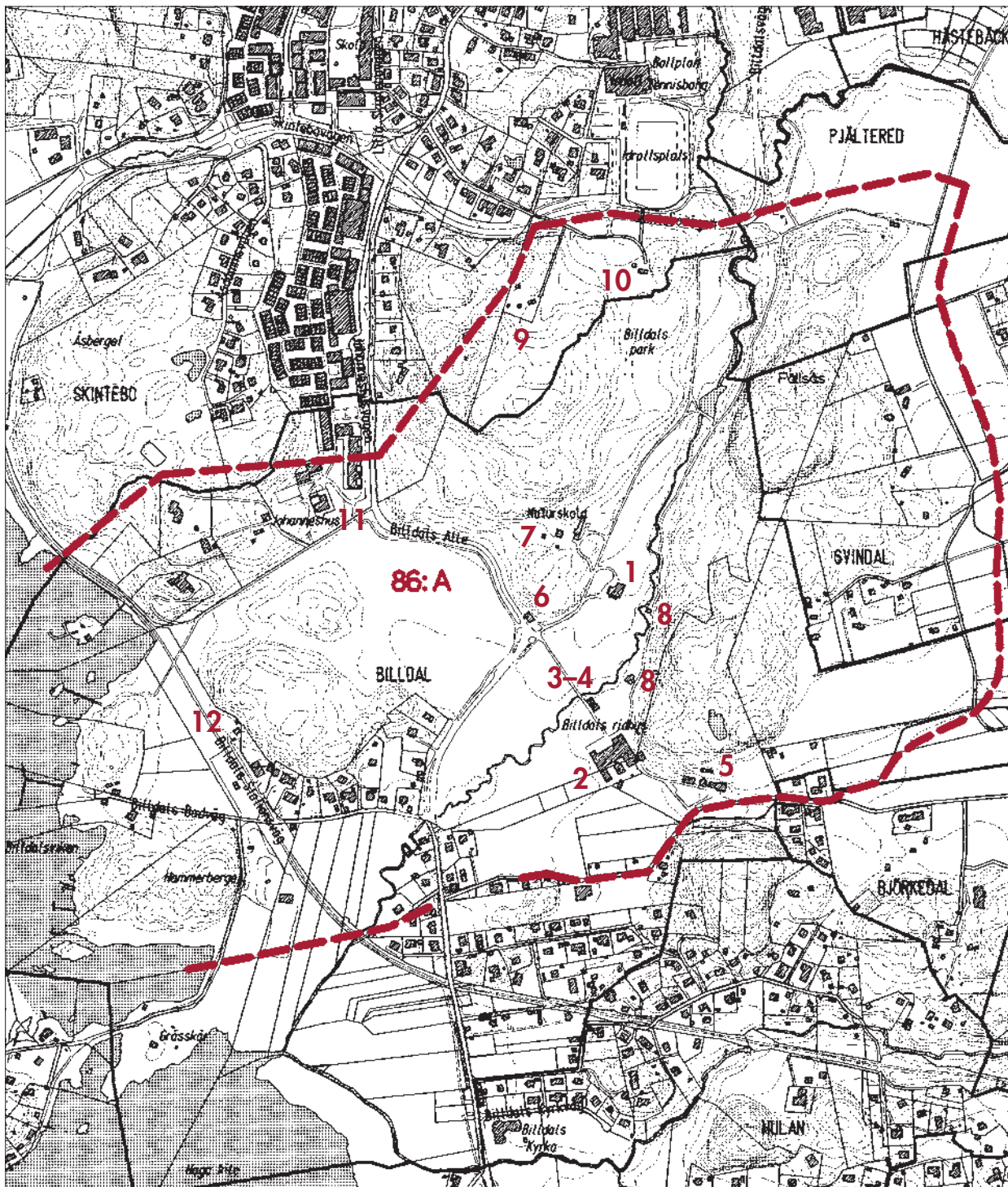
Bevaringsprogram 1975.

Natur- och kulturvårdsprogram 1979.

Förslag till skydd enl KML 3 kap. Byggnadsminnen: Billdals gård.

Beskrivning – karaktär

Den centrala delen i miljön är Billdals gård med sin park. I väster sträcker sig området ut till f d Säröbanan och en

udde som är bebyggd med enstaka hus. I norr avgränsas det av en trafikled och mot öster ansluter Storegårdens jordbruksmark (se sid 389).

Inne i området väster om Billdals Allé finns också partier med f d jordbruksmark som har en stor betydelse för

helhetsmiljön. Ett annat viktigt inslag i denna del är den gamla vägen som kantas av trädrader och låga stenmurar.

Gården omfattar idag en huvudbyggnad med en f d fruktträdgård, ett stort stall med anslutande bostadshus för anställda och några mindre ekonomibyggnader.

Huvudbyggnaden på Bildals gård. (1)

Trapphallen i huvudbyggnaden. (1)

Huvudbyggnaden (1) är av trä och har en ovanlig vinkelformad plan med huvudentrén i den inre vinkeln. Huset är i 2 våningar och har ett förhöjt takparti samt en stor veranda mot söder.

Exteriören är utformad i nyrenässans och har inslag som är typiska för arkitekten J A Westerberg bl a fönster med mjukt avrundade hörn. Fasaden är klädd med liggande ljus målad panel och byggnaden liknar på avstånd ett putsat stenhus.

Interiören präglas också av nyrenässansens stilideal. Entrén omfattar en utbyggd "förstuga" och innanför ligger en trapphall med en monumental dubbeltrappa. Trapphallen och flera av de större rummen har en mycket välbevarad inredning med rikt utformade stuckaturer och snickerier. Även köksavdelningen med ett stort spiskomplex och kökstrappa är bibehållen.

Ladugården/stallet (2) är en stor fritt liggande byggnad med ett mittparti och tvärställda sidopartier. Mittpartiets nedre del är utförd i rött tegel, övriga fasader är klädda med rödfärgad panel och fönster med smårutindelning finns bl a på gavlarna.

Längs vägen till stallet står ett f d magasin (3) som har fasader av rött tegel och dekorativa detaljer av gult tegel samt ett f d mejeri (4) uppfört i rött tegel med

panelklädda gavelpartier.

F d bostäderna för de anställda (5) ligger lite avsidet bakom stallet. De inryms i två enkla envåningslängor av trä. Bostadshuset vid entrén från Billdals Allé (6) har varit arrendatorbostad och telefonstation. Det är i en våning med en glasad veranda och dekorativa snickeridetaljer. F d trädgårdsmästarebostaden (7) är ett envåningshus med enklare fasader och intill finns grunden till växthuset kvar.

Värdefulla inslag i parkens södra del är tre små byggnader som tidigare var ishus, frukthus och dass samt en liten välvd bro (8). Se sid 365.

Parken norr om huvudbyggnaden avgränsas genom två höjdparter. I öster flyter den slingrande Krogabäcken som är utvidgad till en damm mitt i parken.

De två torpen (9–10) i "parkens" utkant är små envånings trähus med traditionellt tegeltäckta sadeltak och rödmålade fasader.

Bland byggnaderna i områdets västra del märks de två stora villorna "Johanneshus" (11) och "Solbacken". "Johanneshus" som byggdes 1930 för familjen Johansson-Mark är en särskilt påkostad villa omgiven av en stor trädgård. Den har fasader av brunt tegel med dekorativa detaljer utförda i granit och ett brant brutet tak täckt med skiffer.

Huvudbyggnaden på f d Billdals station brann ner 1982. Idag omfattar området ett f d brygghus med vedbod, ett dass, en källare och rester av perrongen (12).

Ladugården/stallet från nordväst. (2)

F d magasin och mejeri. (3–4)

F d bostäder för anställda. (5)

Torpet "Tildas". (9)

Villa Dalfrid

Askim 86:B

Miljön omfattar villan samt trädgård och "park".

Historik

Villa Dalfrid byggdes 1906 för konsul H Grebst. Den tomt som valts ut var ett naturskönt område som tillhörde Skintebo (Skintebo 2:25 m fl).

Arkitekt var G Elliot som bl a ritat bostadshus vid Linnégatan och villor. För inredningen av huset engagerades Alf Wallander, en av Sveriges främsta formgivare vid denna tid. Hela villan utformades i jugendstil. Särskilt påkostad blev interiören med bl a tidstypiska väggmålningar, paneler och öppna spisar.

Runt villan anlades en trädgård där det också fanns en trädgårdsmästarebostad med växthus. På höjdpartiet norr om villan uppfördes ett vindkraftverk.

I villan har endast mindre ombyggnader gjorts. Trädgårdsmästarebostaden är riven men växthuset och rester av vindkraftverket finns kvar. Inom den ursprungliga tomtens södra del har sex nya villor byggts.

Motivering

Villa Dalfrid med sin nästan helt oförändrade exteriör och interiör är den bäst bevarade villan i jugendstil i Göteborg. Särskilt värdefull är den unika interiören som delvis skapades av Alf Wallander och där t o m vissa möbler är ursprungliga.

Miljön som helhet med villan, trädgården, parkområdet m m är ett mycket värdefullt exempel på de sommarställen som välbärgade göteborgare lät anlägga kring sekelskiftet.

Program – skydd

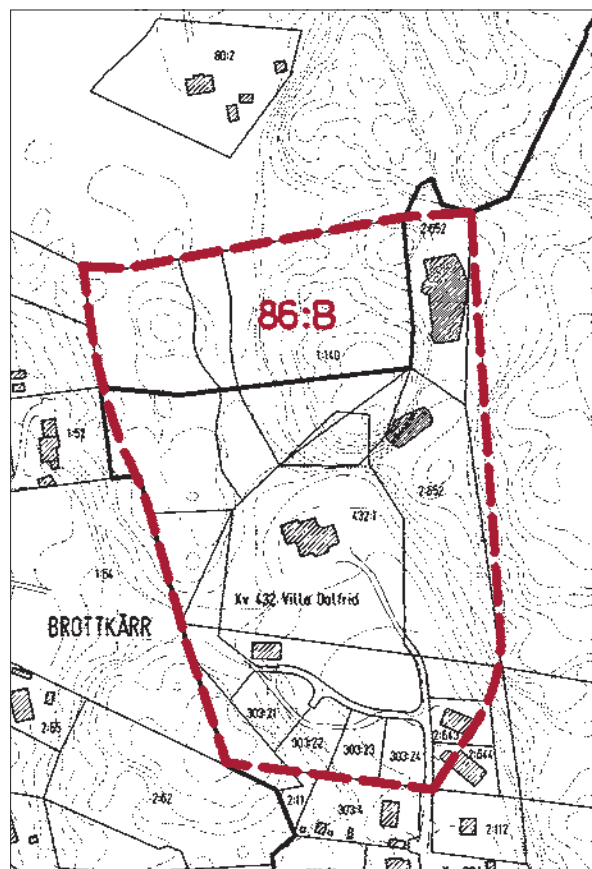
Bevaringsprogram 1975.

Natur- och kulturvårdsprogram 1979: villan, trädgården och det anslutande parkområdet.

Skydd enl KML 3 kap. Byggnadsminnen.

Beskrivning – karaktär

Villa Dalfrid ligger i en stor trädgård och i norr ansluter

den till ett större parkområde.

Villan är av trä i 2 våningar och har en oregelbunden plan med flera utskjutande lägre delar. Takfallen har också varierande former och är försedda med låga, mjukt avrundade takkupor. Liknande avrundade former återkommer i flera fönster samt det starkt framdragna taket över huvudentrén.

Fasaden är klädd med omväxlande liggande och stående panel. Fönstren har smårutindelning i alla eller några bågar och i villans västra hörn finns ett större glasparti som ger ljus åt trapphallen.

Interiören är välbevarad med många värdefulla originaldelar i jugendstil bl a öppna spisar, paneler och andra snickerier. Särskilt intressant inredning finns i nedre hallen och matsalen som båda har höga väggpaneler med tidstypisk dekor och ovanför dem målningar av Alf Wallander. Enklare dekormålningar förekommer även i andra rum.

De kvarstående delarna av växthuset omfattar grundmurar, stomme och rester av inredningen.

Villa Dalfrid. Fasad mot söder med huvudentrén.

Trappballen med sitt stora fönsterparti. Foto 1978.

Matsalen med dekormålning och hög väggpanel. Foto 1978.

Hovås villastad

Askim 86:C

Miljön omfattar villabebyggelsen längs Hovåsvägen, Golfbanevägen och Fjordvägen samt golfklubbens gamla byggnad m m.

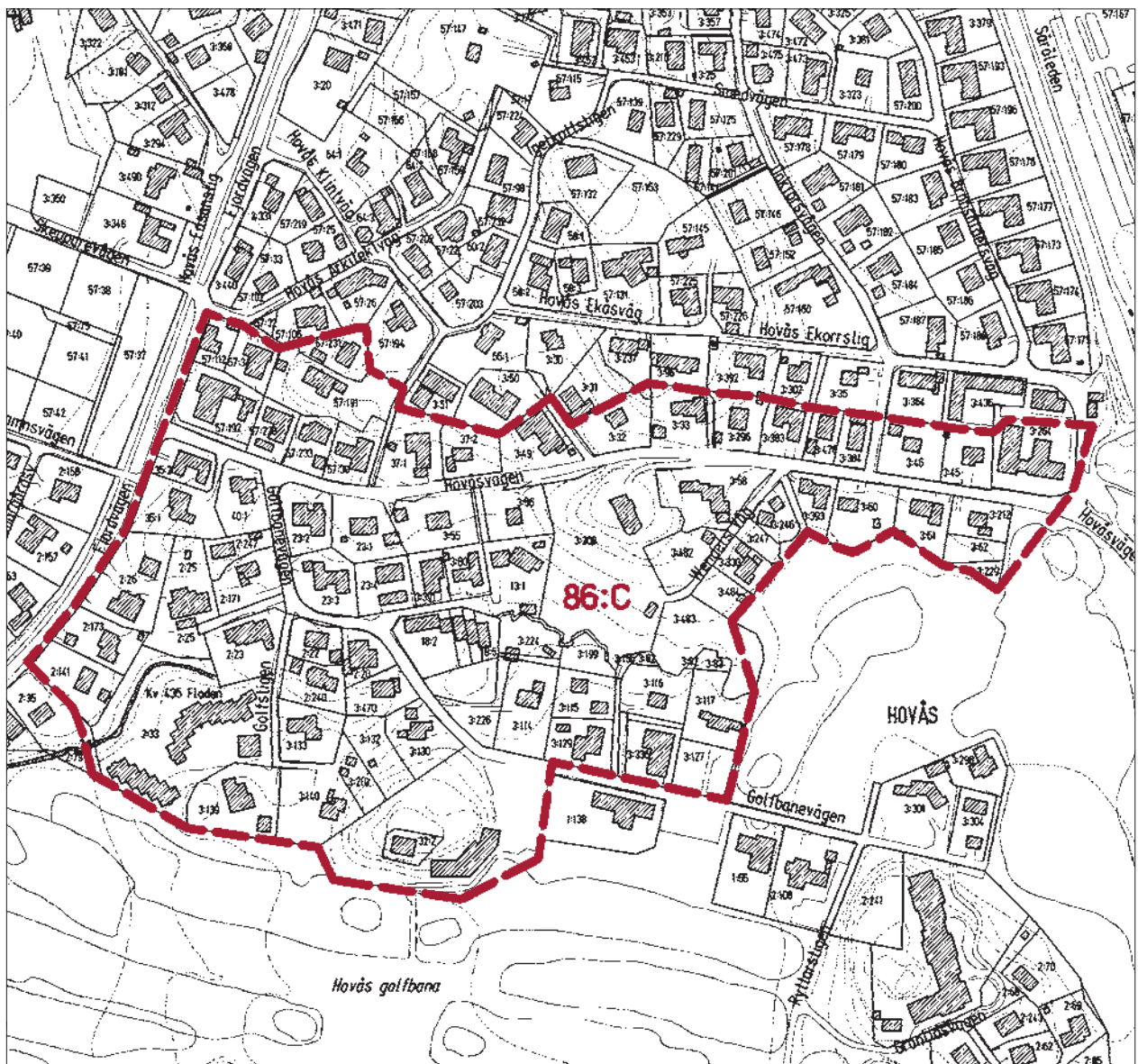
Historik

Säröbanan som öppnades 1903 hade en station i Hovås och här växte ett villasamhälle fram de följande åren.

För utbyggnaden bildades "Aktiebolaget Hovås villastad" och en plan upprättades. Den omfattade cirka 150 villatomter, en golfbana och även en park med restaurang, turishotell och idrottsplats i västra delen närmast stranden och badplatsen.

Planen för den västra delen genomfördes inte men en golfbana anlades redan 1904 efter initiativ från Viktor Setterberg. 1910 uppfördes ett klubbhus ritat av arkitekten E Torulf och 1937 tillkom ett nytt klubbhus.

Utbyggnaden med villor genomfördes cirka 1905–30. Det var ett för tiden exklusivt villaområde och i en

annons från 1914 beskrivs Hovås som en villastad med "Västkustens bästa havsbad" och "Landets förnämsta golfbana".

Villorna uppfördes inte i någon enhetlig stil men flera exempel finns på byggnader i nationalromantisk anda. 1927 kompletterades bostadsbebyggelsen med ett kommunalhus ritat av A Persson.

Villaområdet har senare delvis förändrats bl a genom kompletterande nybyggnader på de ursprungliga stora tomterna och ombyggnader. Ett par fastigheter har fortfarande fritt liggande villor på rymliga tomter.

Motivering

Hovås är ett intressant exempel på de villastäder som växte fram i början av 1900-talet efter förebilder från bl a Djursholm.

Hovås stadsplan har delvis ursprunglig karaktär och här finns flera välbevarade villor från perioden 1905–30 bl a byggnaderna på tomterna 35:1, 2:26, 3:139, 3:140, 3:60, 3:56 och 23:1. En viktig del av miljön är golfbanan och det gamla klubbhuset.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

Beskrivning – karaktär

Området avgränsas i väster av f d Säröbanan och ansluter i söder direkt till golfbanan. Hovåsvägen är huvudstråket och här ligger några av de mest framträdande villorna. I områdets södra del finns ett par villor som i huvudsak har kvar sina stora trädgårdar och i denna del utgör putsade stenmurar avtäckta med tegelpannor ett karaktäristiskt inslag.

Flera av de ursprungliga villorna är utformade i nationalromantisk stil med branta tegeltak, brun enkel panel och spröjsade vita fönster. Några av de större villorna är vita putsade byggnader med herrgårdskaraktär.

F d handelsboden (57:112) vid den nedlagda Säröbanan är av trä i typisk nationalromantisk stil liksom det unika klubbhuset (32:2) vid golfbanan. Kommunalhuset (3:264) är en stramt utformad tvåvåningsbyggnad av trä med fasad i 1920-talsklassicism.

F d klubbhus vid Hovås golfbana.

Kv 3:140, Golfstigen.

Kv 23:1, Hovåsvägen.

Kobbehalls villaområde

Askim 86:D

Miljön omfattar ett 40-tal villor.

Historik

Stadsplanen upprättades 1962 av B Börten som också ritade de flesta byggnaderna. Området bebyggdes cirka 1965–68 och består av gedigna påkostade tegelvillor utformade i en enhetlig stil. Flera mindre förändringar har gjorts men miljön är välbevarad.

Motivering

Kobbehall är ett tidstypiskt 1960-talsområde och såväl stadsplanen som de enskilda byggnaderna är ovanligt omsorgsfullt utformade.

Program – skydd

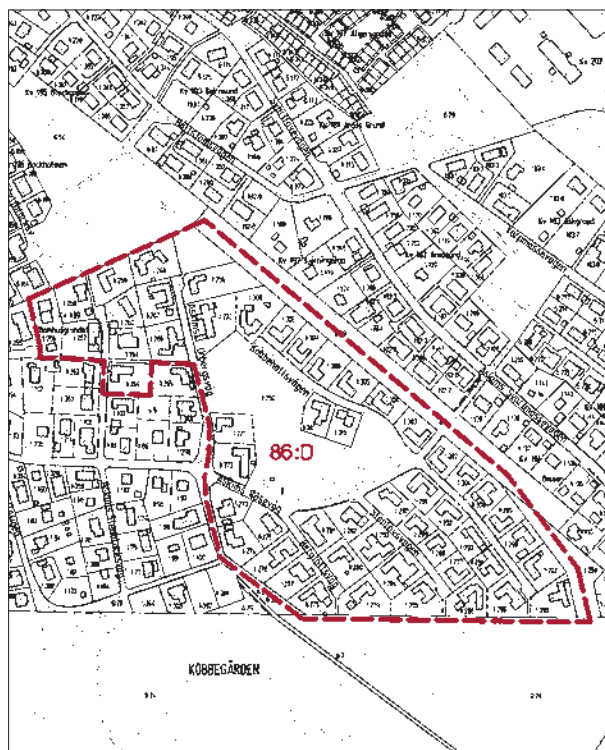
Bevaringsprogram 1987.

Beskrivning – karaktär

Villorna är glest grupperade kring ett höjdparti. Områdets centrala del omfattar en grönyta med en fornlämning och härifrån har man en fri sikt ut mot Askimsviken. I söder ansluter bebyggelsen till ett större grönområde och Sandsjöbackareservatet. Bebyggelsen är väl anpassad till terrängen och på flera tomter finns bibehållen "naturmark".

Villorna är i 1–1 ½ våning och byggda i vinkel kring halvslutna uterum. De har plana eller svagt lutande tak och fasader utförda som släta, rödbruna tegelmurar. Träpartier i anslutning till tak eller fönsterpartier samt lister av kopparplåt är viktiga arkitektoniska detaljer.

Stenlavsvägen 2, 1:285.

Kobbehallsvägen 14, 1:310.

Kobbehallsvägen 3, 1:297.

Årekärr – Tråkärsslätt

Askim 86:E

Det långsträckta området som ligger vid gränsen till Mölndals kommun omfattar jordbruksmark och några gårdsanläggningar.

Historik

Årekärr som är den äldsta av gårdarna var ett frälsehemman 1545. Tråkärsslätt blev troligen uppodlad i slutet av 1400-talet eller början av 1500-talet och tas upp i jordeboken först 1550.

I mitten av 1700-talet bestod Tråkärsslätt av två hemman. Lilla Årekärr var ett hemman och Stora Årekärr hörde vid denna tid till Fässbergs socken. I Stora Årekärr genomfördes laga skiftet 1834 och i Tråkärsslätt 1850.

Den nuvarande bebyggelsen på Årekärr 2:4 omfattar en framkammarsstuga från 1836. På Tråkärsslätt 1:2A finns också ett gammalt bostadshus som är en framkammarsstuga. Den är troligen från 1700-talet och flyttad hit omkring 1840. Båda bostadshusen är delvis förändrade genom fönsterbyte. Övriga byggnader på dessa gårdar är från 1800-talets slut eller yngre.

Inom området finns ytterligare 4-5 gårdar som är bebyggda med hus från 1800-talets senare del och 1900-talets början.

Jordbruksmarken är till stor del fortfarande uppodlad och inom området är gamla vägsträckningar, stengårdsgrändar och ett flertal andra bebyggelserester bevarade.

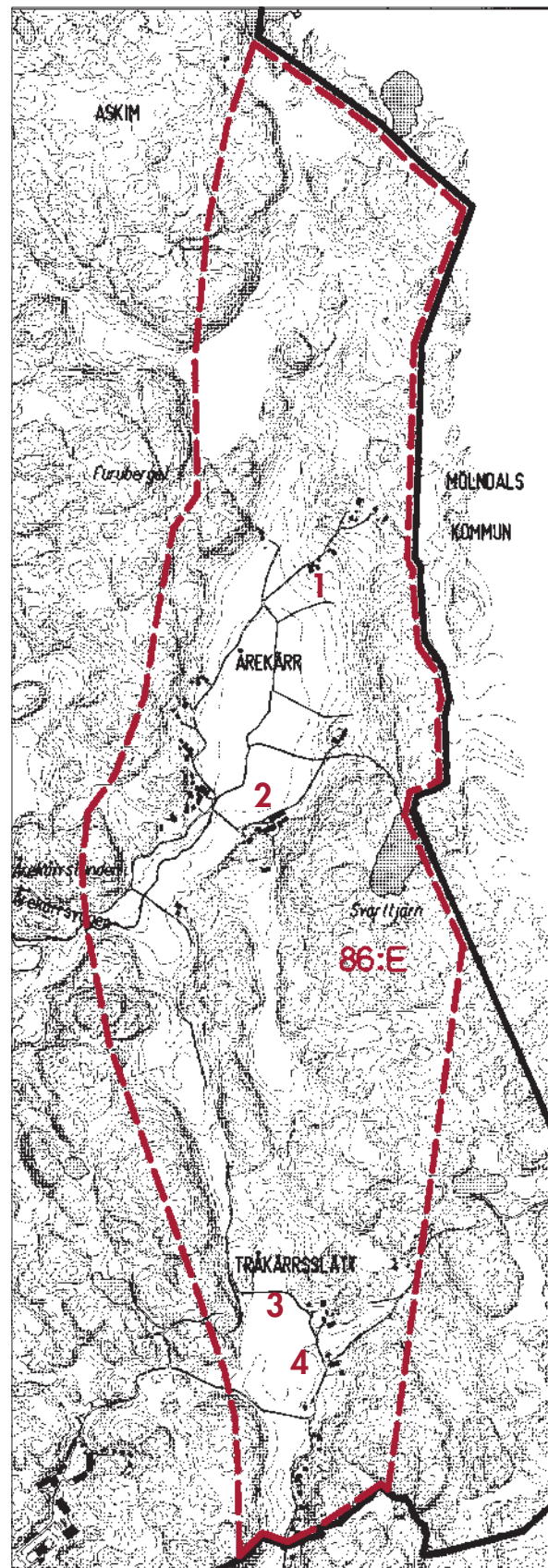
Motivering

Det välbevarade jordbrukslandskapet och gårdarnas bebyggelse utgör tillsammans en av de bäst bevarade jordbruksmiljöerna i Askim.

Området är rikt på fossila kulturlandskapsspår från 1600–1700-talet eller äldre.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975: Tråkärsslätt 1:2A och Årekärr 2:4.
Natur- och kulturvårdsprogram 1979: hela området.
Större delen av området ingår i Sandsjöbacka naturreservat.

Beskrivning – karaktär

Årekärssdalen och Tråkärsslätt är två väl avgränsade odlingsenheter som står i förbindelse med varandra genom en gammal byväg.

Den gamla inägo gränsen är fortfarande tydligt markerad genom en stengårdsgård och området har lämningar efter tidigare odlingar, äldre vägsträckningar bl a hålvägar samt en bäck med grunder till skvaltkvarnar och ett par fördämningar.

I Årekärr finns fortfarande flera gårdar som har både bostadshus och ekonomibyggnader. På Årekärr 2:4 (1) består bebyggelsen av en framkammarsstuga, en källarvind och en jordkällare. Ladugården är riven. Årekärr 1:2–2:2 (2) omfattar en grupp delvis välbevarade byggnader bl a ett bostadshus på enkel bredd med sidoutbyggnad och veranda, två stora ladugårdar och ett par mindre ekonomibyggnader. Längs den slingrande Årekärsvägen ligger tre gårdsanläggningar med ladugårdar och källarvindar.

Tråkärsslätt har två gårdar. På Tråkärsslätt 1:2A (3) finns utöver framkammarsstugan en ladugård och en stor källarvind. Tråkärsslätt 1:3 (4) har ett bostadshus på dubbel bredd och två parallellt placerade ekonomibyggnader.

Årekärr 1:2-2:2 (2) från vägen i sydväst.

Hults by, Hakkrok

Askim 86:1–2

Hult har varit en av Askims största byar. Vid laga skiftet 1848 flyttades sju av de 20 gårdarna ut. Byn har under 1900-talet byggts ut med nya hus men det gamla vägsystemet är välbevarat och flera av gårdarna ligger på samma plats som före laga skiftet. Hult 2:112 med fyra ovanligt välbevarade byggnader samt omgivande gårdar utgör idag kärnan i byn.

Hult 2:112 omfattar två bostadshus och en vinkelbyggd ladugård kring en halvsluten gård. Det äldre bostadshuset är ett intressant exempel på ett tidigt ”dubbelhus” och troligen uppfört på 1840-talet. Det yngre bostadshuset byggdes cirka 1900 och ekonomibyggnaderna tillkom 1886 eller tidigare. Viktiga inslag i bymiljön är smedjan vid vägskälet och övriga gamla ekonomibyggnader längs vägen.

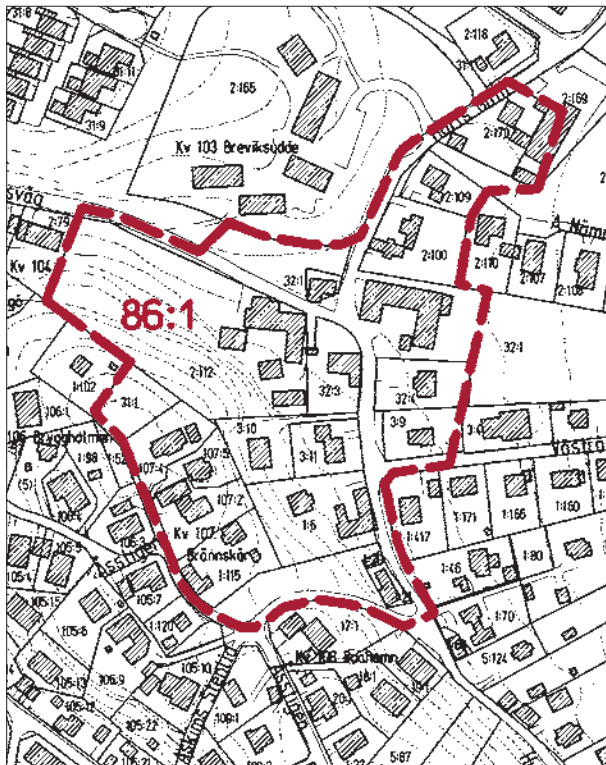
Bymiljön som helhet har kulturhistoriskt värde och Hult 2:112 med sina delvis unika byggnader utgör en särskilt värdefull del.

Gården Hakkrok, Hult 5:65 (86:2) uppfördes väster om byn i samband med skiftet. Den består av ett

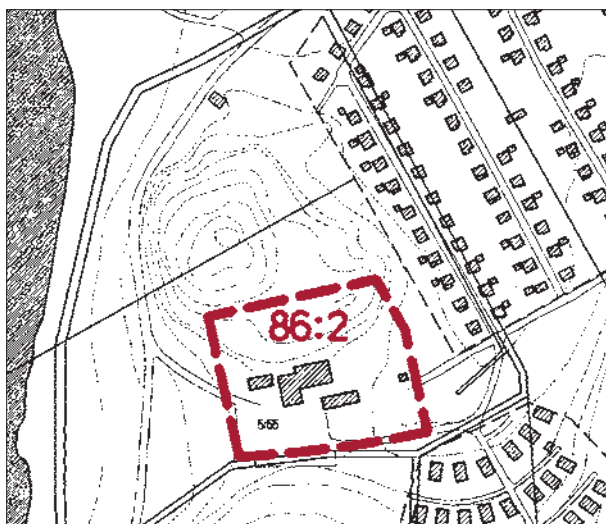
bostadshus på enkel bredd (framkammarsstuga) och en vinkelbyggd ekonomibygnad. Gården används idag av en kolonistugeförening. Hult 5:65 är ett typiskt exempel på de gårdsanläggningar som varit vanliga i Askim.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975.

Den stora ekonomibygnaden på 32:1 revs 1998.

Hult 2:112, gamla bostadshuset.

Hult 2:112, den kringbyggda gården.

Gården Hakkrok från sydost.

Askims norra kyrkogård – Backa skola

Askim 86:3

Detta område har varit en central plats i Askim. I norra delen finns ett stort järnåldersgravfält, här byggdes Askims sockenkyrka under tidig medeltid och en av Askims första folkskolebyggnader, Backa skola, placerades på tomten intill kyrkan.

Den medeltida kyrkan brann 1876 och ersattes då av den nuvarande Askims kyrka som ligger längre söderut. Gamla kyrkogården finns kvar och i närheten av den byggdes en helt ny kyrka, Mikaelsskyrkan, 1976.

Kyrkogårdens äldre del avgränsas med en stenvmur som har två stigluckor med putsade väggar och tegeltäckta tak.

Backa skola uppfördes 1865 och den tillbyggdes bl a 1926. Skolan (nuvarande Askimsskolan) är fortfarande i bruk och omges idag av yngre skolhus byggda på 1960-talet eller senare.

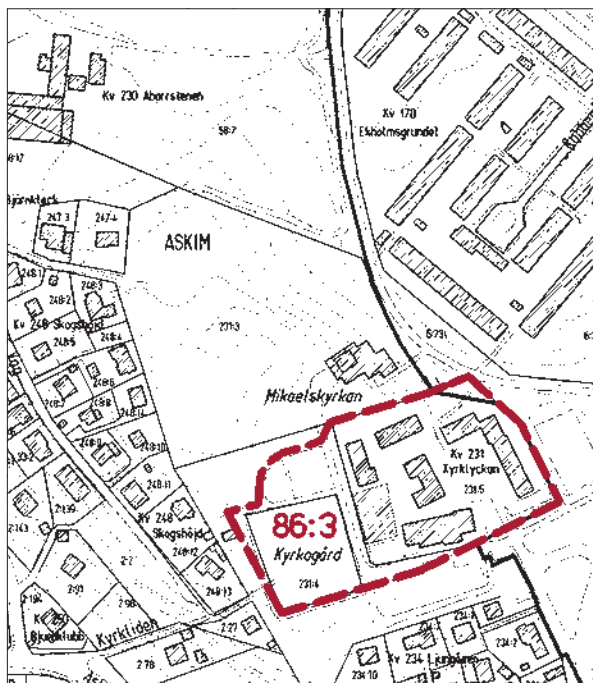
Det gamla skolhuset är av trä i 1–2 våningar och består av tre sammanbyggda delar som har tegeltäckta sadeltak och fasader klädda med locklistpanel. Fönster-

Askims norra kyrkogård, mur mot öster.

Backa skola (Askimsskolan), äldre delen.

omfattningarna och takfoten pryds med dekorativa snickeridetalljer.

Området är ett gammalt sockencentrum där utvecklingen kan följas från förhistorisk tid till nutid.

Norr om kyrkogården och gravfältet ligger Backa gård (58:7) som har två bostadshus och en stor ekonomibyggnad. På gården bedrivs ridverksamhet.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987: skolans äldre del.

Skydd enl KML 4 kap. Kyrkliga kulturminnen: kyrkogården.

Mer att läsa

Se sid 363.

Askims kyrka

Askim 86:4

Miljön omfattar kyrkan, kyrkogården och församlingshemmet samt en gårdsanläggning.

Här låg tidigare Hovås by och gården Stora Hovås 3:354 som omfattar ett bostadshus och ett par mindre ekonomibyggnader är en rest av byns bebyggelse.

Kyrkan uppfördes 1878–79 efter ritningar av byggmästare A Krüger och 1933 insattes två korsfönster som bekostades av Gustaf Werner, ägare till Billdals gård. En större renovering genomfördes 1941, efter ritningar av A Forssén och då tillkom en ny sakristia i öster.

Kyrkan som ligger på ett höjdparti har vita putsade fasader, taklister av gult tegel och skifferbeklädnad på taken. I kyrkan finns delar som räddades när gamla kyrkan brann, bl a altartavlan från 1726.

I anslutning till kyrkan anlades en kyrkogård som utvidgades 1934 (Askims södra kyrkogård). Ett bårhus ritat av A Forssén tillkom 1950.

Församlingshemmet (402:2) är ett bostadshus som flyttades hit i slutet av 1960-talet. F d prästgården som byggdes 1954 ligger norr om kyrkan vid Gamla Särövägen (31:1). Se ”Övrigt – utanför programmet”.

Program – skydd

Skydd enl KML 4 kap. Kyrkliga kulturminnen: kyrkan och kyrkogården.

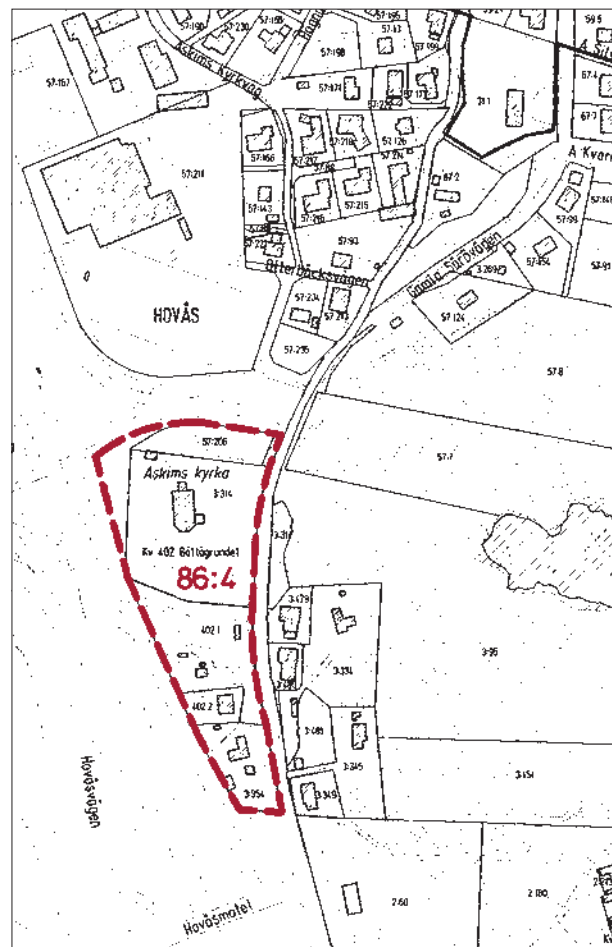
Mer att läsa

Se sid 363.

Församlingshemmet sett från väster.

Askims kyrka och den terrasserade kyrkogården mot väster.

Brottkärrs by

Askim 86:5–6

”Brottkärrs by” omfattar en grupp byggnader på den gamla byplatsen (nr 86:5) samt den utflyttade gården Brottkärr 2:225 (nr 86:6). Under de senaste åren har villor uppförts i anslutning till byn och de äldre bostadshusen har byggts om.

Vid byplatsen är det gamla vägsystemet delvis bevarat och här ligger 2-3 gårdsanläggningar med byggnader som i huvudsak uppförts under 1800-talets andra hälft. I bykärnan ingår bl a ett par bostadshus på dubbel bredd, två vinkelbyggda ladugårdar och flera mindre ekonomibygnader. Viktiga inslag i miljön är de två halvslutna gårdsutrymmena med stensättning och en källarvind som ligger vid den smala vägen västerut.

Brottkärr 2:225 är bebyggd med en framkammarsstuga som troligen uppfördes före 1800. F d ladugården vid vägen (2:259) är starkt förändrad genom ombyggnad.

De bevarade delarna av Brottkärrs by ger fortfarande en uppfattning om den ursprungliga karaktären.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975.

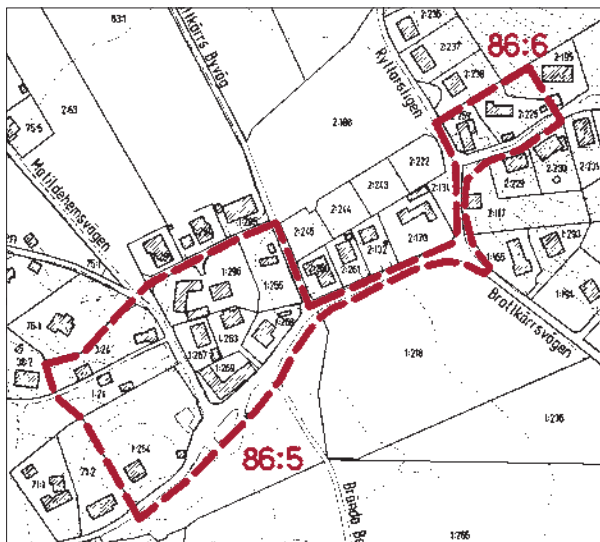
Källarvind m m vid den smala vägen västerut (1:24).

Ladugården och mindre ekonomibygnad vid byvägen (1:296).

Ekonomibygnaden vid Brottkärrsvägen, gårdssidan (1:269).

Ågrenska konvalescenthemmet

Askim 86:7

Göteborgs Barnsjukhus hade redan på 1880-talet ett litet konvalescenthem i Askim. I början av 1900-talet donerade grosshandlare Axel Ågren medel till ett större konvalescenthem. 1913 inköptes Lilla Amundön och ett år senare uppfördes här en påkostad anläggning. Arkitekt var O Dymling som några år tidigare ritat barnsjukhusets huvudbyggnad inne i Göteborg. Hemmet tog ursprungligen emot 55 barn och för "medellösa" barn var vistelsen gratis.

Hemmet har ett avskilt läge på en strandtomt och omfattar en huvudbyggnad, några mindre hus, trädgård och park. Huvudbyggnaden är i huvudsak bevarad sedan tillkomsten. Den är av trä med ett mittparti i 2 våningar och lägre sidopartier. Huvudfasaden mot söder har en stor glasad veranda och tätt placerade stora fönster.

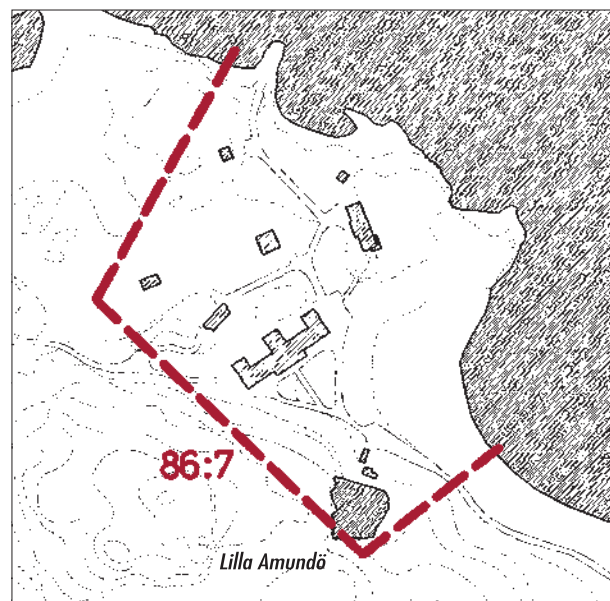
Ågrenska konvalescenthemmet har socialhistoriskt värde och är ett intressant exempel på den göteborgska donationsandan.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

Ågrenska konvalescenthemmet.

Ågrenska konvalescenthemmet från sydväst. Foto cirka 1940.

Sandås skola

Askim 86:8

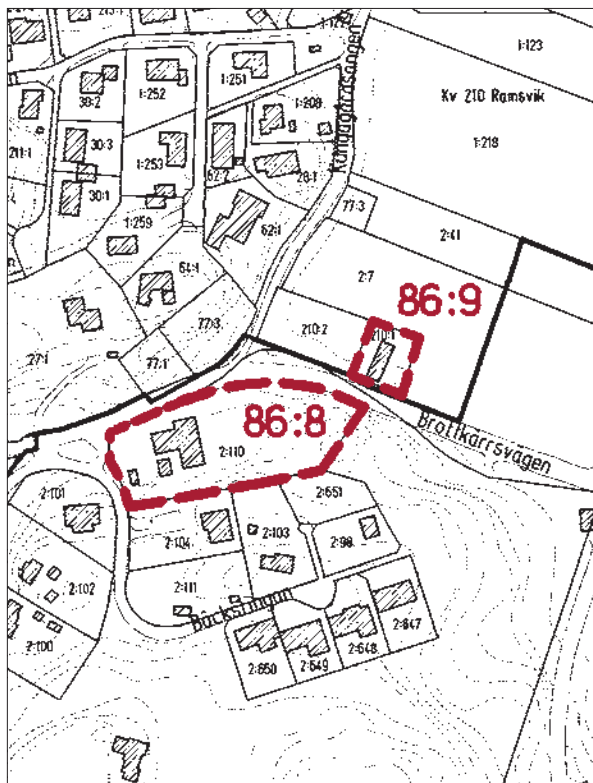
Askims första skolhus byggdes i Sandås 1862 efter initiativ från C J Sandberg som upplät en tomt. Det revs 1906 och ersattes med ett nytt intill. 1934 genomfördes en större om- och tillbyggnad då huset fick sitt nuvarande utseende.

Skolan ligger på ett höjdparti vid Brottkarrsvägen. Den omfattar en äldre del i 1½ våning och en yngre tvärsälld del som har 2 hela våningar. Fasaderna är klädda med locklistpanel och på den äldre finns en sparsam dekor. Interiören i entrén och trappan som tillkom 1934 har trätak med dekormålning i klassicistisk stil.

Skolan har en intressant tillkomsthistoria och den nuvarande byggnaden med sina takmålningar har stort lokalhistoriskt värde.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

F d Skintebo Stora 2:55 ”Kungagården”

Askim 86:9

Fastigheten som ibland har kallats ”Kungagården” är bebyggd med ett lågt långsträckt bostadshus. Byggnaden uppfördes troligen i början av 1800-talet och omfattade ursprungligen en bostadsdel och en ekonomidel. Den fick sitt nuvarande utseende efter en större ombyggnad.

Bostadshuset är av trä i en våning med tegeltäckt sadeltak. Fasaden är klädd med röd stående panel. Knutar, fönster och vindskivor är vitmålade. Byggnaden har ursprungligen haft ett fritt läge men 1997–98 påbörjades en utbyggnad på de omgivande fastigheterna. (Redovisas inte på kartan.)

Den karaktäristiska byggnaden är lokalhistoriskt intressant.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

”Kungagården”, f d Skintebo Stora 2:55.

Skintebo by och smedja

Askim 86:10–11

Området ingick tidigare i Skintebo by och det omfattar i dag ett par gårdar som tillhört familjen Sandberg.

I söder ligger f d Skintebo 10:1 (10:45 och 309:13 m fl) som har byggnader uppförda 1850–1914. Gården består av ett välbevarat bostadshus på dubbel bredd med frontespis och veranda, en ladugård som delvis har byggts om efter 1975 samt några mindre byggnader.

Områdets mittparti upptas av gården Skintebo 2:149 som är bebyggd med ett bostadshus, en stor vinkelbyggd ladugård och ett par mindre ekonomibyggnader.

Norra delen omfattar två tomter som tidigare ingick i Sandbergs ägor, nuvarande Skintebo 2:105 och 2:148.

Skintebo 2:105 som nu tillhör Askims Hembygdsförening har fem byggnader. Särskilt intressant är smedjan som troligen uppfördes kring sekelskiftet 1800 och har tillbyggt i början av 1900-talet. Verksamheten som också omfattade vagnmakeri drevs fram till 1930-talet.

Smedjan i Skintebo, äldsta delen.

Smedjans äldsta del är uppförd med grova gråstensmurar direkt på en berghäll och har en stor härd som fortfarande kan användas. På tomten finns också ett magasin som står på ursprunglig plats samt en f d kvarn som sattes upp på Sandbergs tomt 1870 och fick sin nuvarande placering 1955.

F d Skintebo 10:1 sett från sydväst. Foto cirka 1970 före utbyggnaden av småbusområdet.

Villor i Skintebo

Askim 86:12–14

Skintebo var ett av de områden som började bebyggas med villor i slutet av 1800-talet. Tre intressanta trävillor med ursprunglig karaktär finns kvar.

Skintebo 2:27 och 2:645 (nr 86:12) var ursprungligen en tomt. Den bebyggdes vid sekelskiftet 1900 med en villa i 2 våningar, ett mindre bostadshus och ett uthus. Villan har en tidstypisk utformning med oregelbunden plan, stor glasad veranda och en kombination av stående och liggande panel.

”Gullycke”, Skintebo 2:66 (nr 86:13) byggdes 1910 för direktören I Hedström och är en förenklad kopia av Kina Slott som uppfördes 1769. Villan består av ett mittparti i 1-2 våningar och två lägre flyglar. Liksom förebilden har den höga smårutsindelade fönster som dominerar fasaderna och ett mjukt böljande ”tälttak” av plåt. Även järnräckena, skorstenarna och färgsättningen anknyter till originalet. Till villan hör en relativt stor trädgård och på tomten finns ett välbyggt garage.

”Berghem”, Skintebo 2:109 (nr 86:14) uppfördes 1905 för Sven F Vallin som senare blev en känd person i Askim och bl a startade ett bibliotek här. Huset ritades av den välkände arkitekten Sigfrid Ericson och det lär vara en av hans första villor. En kopia byggdes senare i Hindås.

”Berghem” ligger på en sluttande naturtomt och arkitekturen präglas av nationalromantiska ideal. Villan som i stort är oförändrad sedan tillkomsten har 1–2 våningar och ett brant tegeltäckt tak. Den står på en grund av grov gråsten och fasaden är klädd med lockpanel. Interiören är mycket välbevarad med ursprungliga paneler, dörrar, kakelugnar o s v och i vardagsrummet finns allmogepsirade dekorationsmålningar utförda av Axel Goes som bodde på granntomten.

Skintebo 2:27 och 2:109 är värdefulla exempel på tidstypiska villor från perioden 1900–1910 medan Skintebo 2:66 är ett unikt inslag i Göteborgs villabyggnad. Skintebo 2:109, ”Berghem” med sin välbevarade helhetsmiljö har ett stort lokalthistoriskt och arkitekturhistoriskt värde.

Skintebo 2:66, ”Gullycke”.

Skintebo 2:109, ”Berghem”.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

Uggleldals by – Hästebäck

Askim 86:15–16

Uggleldal (86:15) var i mitten av 1500-talet ett skattehemman och omfattade på 1740-talet fyra skattehemman.

Den täta bebyggelsen i byn som vuxit fram under lång tid bibehölls i huvudsak vid laga skiftet på 1800-talet och fanns kvar till på 1970-talet. Därefter har 6–7 byggnader rivits och den bevarade bebyggelsen har kompletterats med bostadshus av villatyp.

Den ursprungliga bebyggelsen omfattar bl a tre bostadshus på enkel bredd, en stor vinkelbyggd ladugård och ett par små ekonomibyggnader. Dessa och de bibehållna delarna av vägsystemet ger en god bild av den gamla bymiljön.

Ursprungligt bostadshus i Uggleldals södra del.

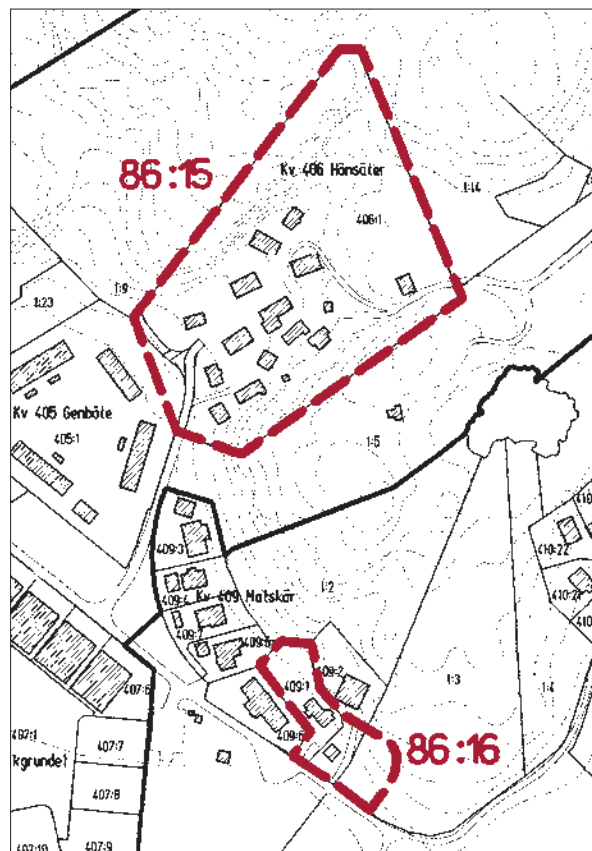
Ladugården och två ursprungliga bostadshus mitt i byn.

På f d gården Hästebäck 409:1 (86:16) finns ett bostadshus uppfört cirka 1850 och senare ombyggt. Huset som är på enkel bredd ger exempel på olika typer av tillbyggnader.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

Hästebäck 409:1 (86:16).

Letsegårdens skolor m m

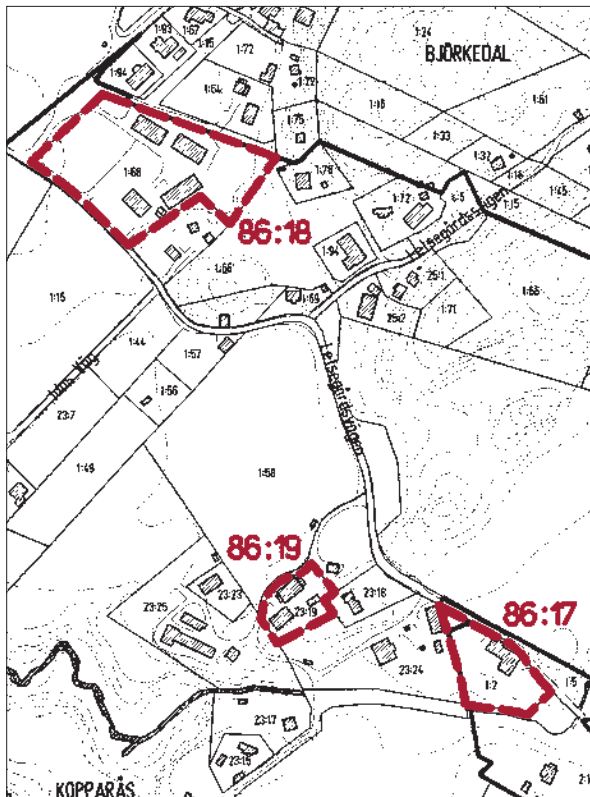
Askim 86:17-19

Öster om Bildals gård inom ett glest bebyggt jordbruksområde ligger Letsegårdens gamla skola (86:17), Letsegårdens nya skola (86:18) och en frikyrka (86:19).

Letsegårdens gamla skola (Letsegården 1:2) uppfördes 1866 efter en donation av J Dickson på Bildal och han lät också anlägga en trädgård på skoltomten. Skolhuset byggdes till cirka 1907 och fick då i huvudsak sitt nuvarande utseende. Några mindre ombyggnader har gjorts senare och delar av fasaddekoren saknas.

Skoltomten ligger intill Letsegårdsvägen och omfattar ett par sammanbyggda envåningslängor med två gavelpartier mot vägen. Skolgården slutar ner mot en bäck och upptas till stor del av en trädgård.

Letsegårdens nya skola (Kopparås 1:68) uppfördes 1934 och placerades vid samma väg lite längre västerut. Den ligger på en stor plan tomt som är bebyggd med ett skolhus och ett bostadshus.

Letsegårdens gamla skola (86:17). Foto 1900-talets början.

Letsegårdens gamla skola (86:17).

Letsegårdens nya skola (86:18).

Letsegårdens nya skola, bostadshuset (86:18).

Skolhuset är i 2 våningar och har en hög källarvåning. Det är utformat i en stram klassicistisk stil med flackt sadeltak och en entré som omges av höga smala kolonner. Entréhallen har en takmålning med djurmotiv.

Bostadshuset är av trä i en våning med inredd vind under ett brant delvis valmat tegeltak. Fasaden är klädd med lockpanel och dekorativa detaljer pryder mittfönstret, förstukvisten m m.

I öster gränsar skolan till en liten välbevarad gård (1:66) som har ett bostadshus på enkel bredd, ett par små ekonomibyggnader och en jordkällare.

Pingstförsamlingens kyrka (Letsegården 1:1) ligger lite avsides ett stycke från Letsegårdsvägen. Pingstförsamlingen i Billdal som bildades 1916 är den äldsta i västra Sverige. Kyrkan uppfördes 1920 efter ritningar av predikanten Johannes Waern som grundade församlingen och en större om- och tillbyggnad gjordes efter en brand 1969. Byggnaden är av trä och med brant tegeltäckt tak. Några spröjsade rundbågade fönster och ett kors på fasaden ger exteriören en kyrklig karaktär. Interiören har ett välvt tak.

De två skolorna har ett stort lokalthistoriskt värde och kyrkobyggnaden är ett intressant exempel på de frikyrkor som var vanliga bl a i kustområdet.

Program – skydd

Bevaringsprogram 1987: Letsegårdens gamla och nya skola samt frikyrkybyggnaden.

Gatersered

Askim 86:20

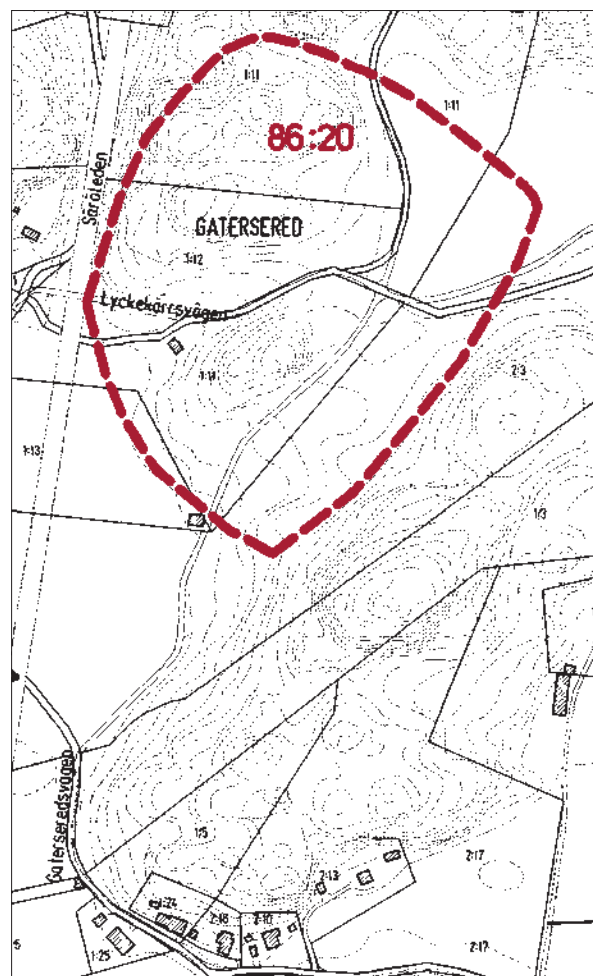
Området omfattar ett stort komplex med små inhägnader av sten, vilka använts för odling eller som boskapsfällor. Här finns också två hålvägar, en som är den gamla vägen mellan Gatersered och Tråkärsslätt. Lämningarna utgör spår från medeltid eller senare samt från 1800-talet.

Ett stycke söder om områdesgränsen längs en smal slingrande väg (Gaterseredsvägen) ligger Gatersered Sörsgård som omfattar en husgrupp med bl a flera gamla ekonomibyggnader.

Program – skydd

Natur- och kulturvårdsprogram 1979.

Skydd enl KML 2 kap. Fornminnen.

Stora Amundön

Askim 86:21

Amundön omfattade i mitten av 1700-talet två hemman och fram till 1920-talet hade ön en gårdsanläggning med ett bostadshus på enkel bredd och ladugård.

På en karta från 1695 redovisas läget för byggnader och odlingar som då fanns här. Tydliga lämningar efter dessa och yngre utvidgade odlingar finns kvar.

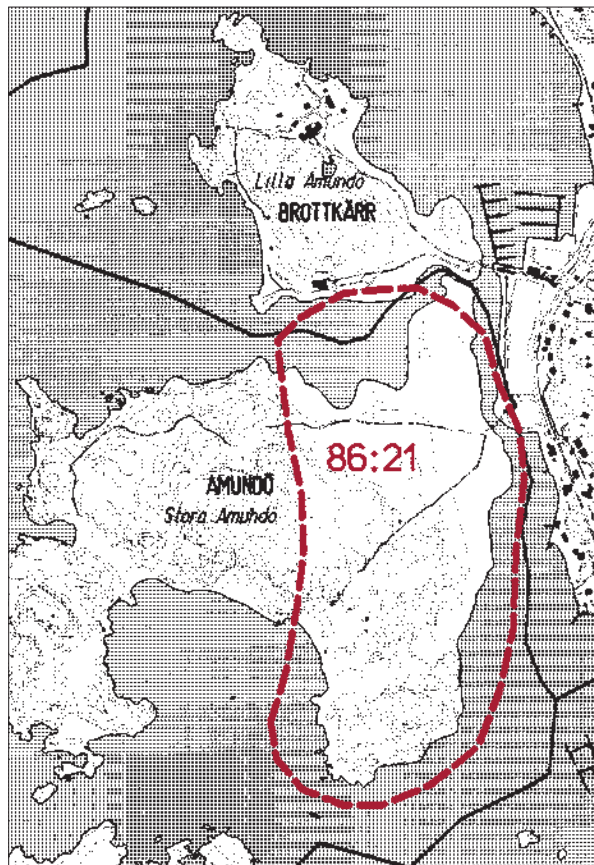
Stora Amundön är ett av de få ställen där en slätteräng ännu kan påvisas. Längs gångvägen mot sydväst ligger ett flertal stenhägnader och i söder finns en uppgrundad hamnplats.

Program – skydd

Natur- och kultuvårdsprogram 1979.

Mer att läsa

Upptäck Stora Amundön. Fritid Göteborg 1989.

Övrigt – utanför programmet

Säröbanan

F d Säröbanan som nu är cykelbana m m utgör ett kulturhistoriskt värdefullt inslag i Askim.

Gårdar, villor m m

Utöver de gårdar och villor som ingår i bevaringsprogrammet finns flera andra som har ett visst kulturhistoriskt värde bl a några som uppmärksammats i kulturhistorisk utredning för Askim 1970. Det är gårdarna Otterbäck 7:1 (den s k Lassegården) med två bostadshus och en ekonomibygnad, Backa gård norr om Kyrklyckan (se sid 377), bebyggelsen söder om Askims kyrka och f d prästgården (se sid 379), gården 1:31 vid korsningen Billdalsvägen/Åsebackevägen, några välbevarade gårdar i Gatersered (se sid 388), gården söder om Letsegårdens nya skola (se sid 388) samt "Ugglegården", "Solbacken" (52:189), Askims Kyrkväg 15, villan Marholmsvägen 115 och ett litet sommarhus från 1902 vid Jerkholmsvägen (Brottkärr 2:34).

Storegården 1:28 och 1:49 är två tidstypiska gårdar från 1800-talets slut. De ligger i anslutning till jordbruksmarken öster om Billdalsområdet. Gårdarna och jordbruksmarken upptas som värdefulla i "Plan för vården av odlingsmark" 1976.

Vid Hulanvägen ligger f d Billdals missionskyrka, byggd 1892 och fortfarande delvis väl bibehållen.

Stora Amundön, väg mot den gamla gårdsplatsen.

Detta kapitel är ett utdrag ur

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL BEBYGGELSE I GÖTEBORG

ETT PROGRAM FÖR BEVARANDE

DEL II

Redaktör

Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Projektgrupp

Hans Ander, Stadsbyggnadskontoret
Maria Lundgren, Stadsbyggnadskontoret
Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Kartor

Lillemor Bankel, Stadsbyggnadskontoret

Foto före 1965

Stadsmuseets arkiv

Foto 1965–98

Arkivfoto, Staffan Westergren, Stadsmuseet
Övrigt, Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Flygfoto

Stadsbebyggelse, Gösta Rydvall, Stadsbyggnadskontoret
Landsbygd, Lars Nord, Stadsmuseet

Utskrifter

Kristina Carlefred, Stadsbyggnadskontoret

Grafisk form och produktion Joe Brig Art AB, Göteborg
Textoriginalen är satta med Caslon 540 och ITC Garamond.

STYRSÖ 87

STADSDELENS HISTORIA

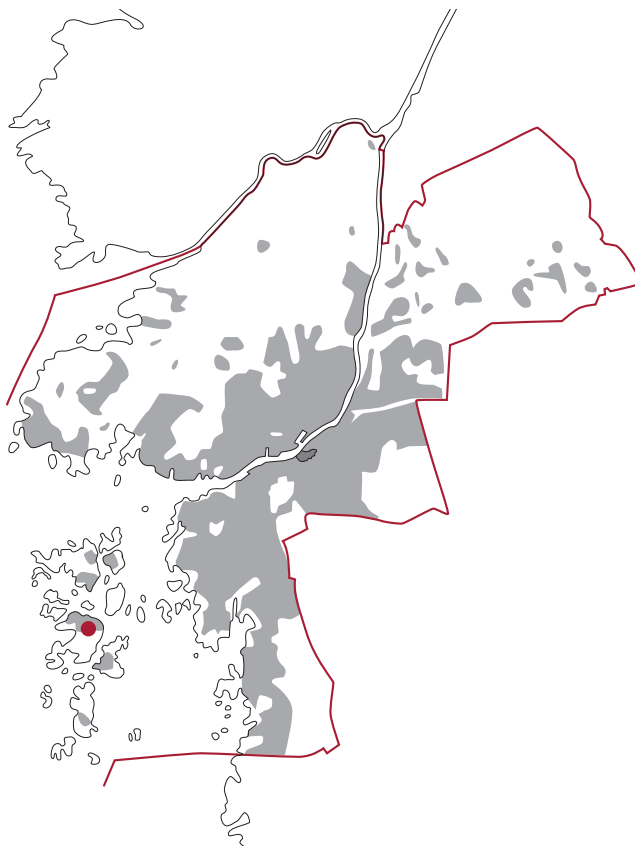
Före 1700

Stadsdelen Styrso utgjorde tidigare Styrso socken och omfattar hela "Södra Skärgården" med bl a de sex stora öarna Styrso, Brännö, Donsö, Vrångö, Köpstadsö och Asperö.

Styrso skärgård omtalas på 1200-talet i samband med de årliga marknaderna på "Brännöarna" som ögruppen då kallades. Var marknadsplatsen låg är oklart bl a har Brännö, Köpstadsö och Styrso nämnts som tänkbara lägen. Under medeltiden fanns också en permanent bebyggelse men omfattningen är inte känd.

Från 1500-talet till 1800-talets mitt var jordbruk i kombination med husbehovsfiske den viktigaste näringen och gårdarna låg i anslutning till den brukbara marken. Periodvis hade fiske i större skala stor betydelse bl a i samband med sillperioden under 1500-talets andra hälft. Rester av denna verksamhet finns framför allt i Brännholmsviken på södra Styrso och i området runt omkring. Andra viktiga näringar var fraktfart och lotsning.

Under 1500-talet var 15 hushåll bosatta i Styrso Skärgård. Brännö hade den största befolkningen och fem hela hemman, och Styrso omfattade tre hemman. Ett kapell

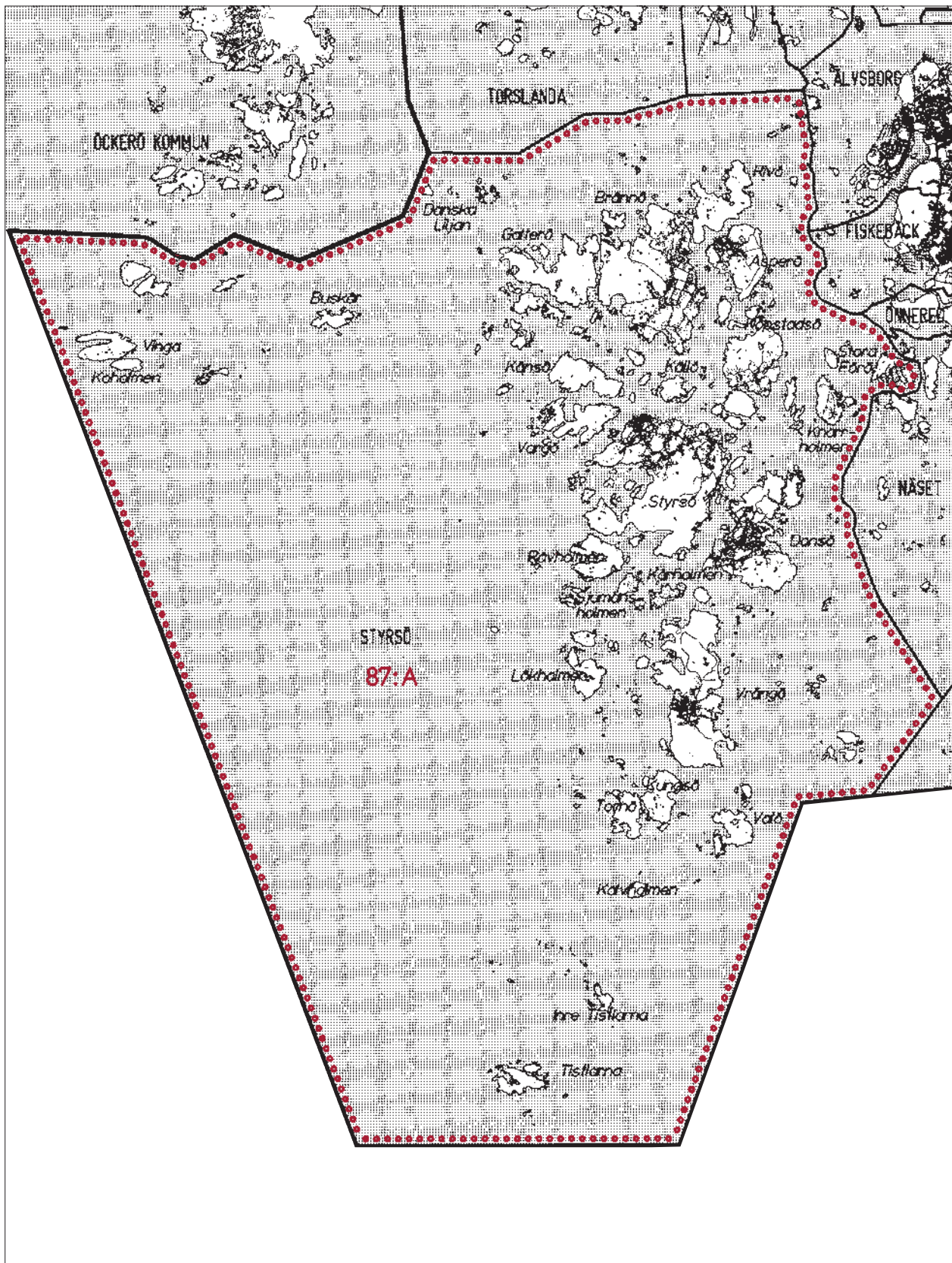
fanns redan vid denna tid på Styrso vid Brännholmsviken i söder.

Vid mitten av 1600-talet hade ögruppen 42 hushåll. En kyrka av trä hade nu byggts på Styrso, inne i byn mitt på ön och på Vinga fanns en fyr- och lotsplats åtminstone från 1600-talet eller tidigare.

1700-1850

Fr o m 1700-talets senare del finns kartor som visar hur öarnas bebyggelse då var lokaliserad. Gårdarna var främst samlade i utkanten av jordbruksmarken som låg inne på öarna. Vid hamnplatserna fanns gårdarnas bryggor.

Den tätaste bebyggelsen låg mitt på Styrso i Kyrkbyn samt på Brännö, intill Brännö gårde. I byn Kyrkbyn fanns också en ny kyrka av sten.

Den prickade röda linjen anger gränsen för riksintresseområdet.

Styrösö Tången, vy från landsidan. I förgrunden åkermark som är i bruk. Mot vattnet tätt placerade bostadshus, utbus och sjöbodan. Foto 1900-talets början.

Bebyggelsen bestod av tätt placerade bostadshus och ekonomibyggnader.

Bostadshusen var i allmänhet smala envånings timmerhus s k enkelhus med låg sockel. Ofta var byggnaderna utvidgade på längden med ett mindre rum (framkammare) eller på bredden med lägre rum under "snedtäcker". Fasaderna var klädda med panel och saknade vanligen dekoration. Enstaka större bostadshus på dubbel bredd med enkel dekor byggdes också, t ex för lotsar eller skeppare.

I anslutning till bostadshusen låg små enlängade ekonomibyggnader och vid stränderna tillkom efter hand rader med sjöbodan.

Sillfiskperioden som pågick från 1746 till cirka 1800 fick viss betydelse för Styrösö. Byggnader för sillsalterier uppfördes bl a på Styrösö Bratten och Vargö, och Käsö karantänsanstalt som började byggas 1771 användes också som sillsalteri i slutet av 1700-talet.

1850-1970

Från 1800-talets mitt förändrades förhållandena på öarna. Fisket utvecklades snabbt genom ny teknik och yrkesfisket blev den viktigaste

näringsgrenen. Jordbrukets betydelse minskade och på 1940-talet var det nästan helt nedlagt.

I slutet av 1800-talet förbättrades också fyr-systemet inom Styrösö skärgård. Vinga moderniserades med ett nytt torn och nya fyrar tillkom på Valö och Tistlarna. Kommunikationerna med fastlandet förbättrades genom reguljära förbindelser.

I samband med yrkesfiskets genombrott i slutet av 1800-talet ökade befolkningen framför allt på Donsö, Vrångö och Styrösö Tången. Här växte tätt bebyggda "fiskelägen" fram vid bryggor och hamnar.

De nya bostadshusen var s k dubbelhus ibland byggda med höga naturstenssocklar, förhöjda vindsvåningar utökade genom frontespiser och inredda rum i källarvåningarna. Fasaderna var klädda med maskinhyvlat panel och utsmyckade med dekorativa detaljer. Verandor med eleganta glaspartier blev populära kring sekelskiftet.

På Styrösö Bratten, där det fanns ett sillsalteri och ett värdshus sedan 1700-talet, började en badort att utvecklas i mitten av 1800-talet. Kring sekelskiftet var "Styrösö Hafsbad" en

"Styrsö Hafsbad", 1900-talets början. I förgrunden kallbadhuset. Vid vikens motsatta sida varmbadhus, pensionat och några villor.

omfattande rörelse med restaurang, hotell, park och badhus av olika slag. Runt havsbadet byggdes stora sommarvillor som ägdes av göteborgsfamiljer.

Söder om Styrsö Bratten startades också en anstalt för "skrofulösa barn" på 1890-talet. Den tillkom genom donationer och utvecklades till ett "Kustsanatorium" som bl a omfattade en stor tegelbyggnad uppförd 1908.

Badortsrörelsen och sommargästerna spred sig kring sekelskiftet till andra öar. På Vargö fanns en liten "badort" och sommargäster bosatte sig t ex på Brännö och Köpstadsö. Öborna hyrde ibland ut sina bostäder till sommargäster och bodde själva i källarvåningen under sommarmånaderna.

Senare under 1900-talet började också enklare fritidshus att byggas på flera öar. Större grupper med små fritidshus byggdes av olika föreningar på Stora Förö (Delfins sommarhemsförening), Kårholmen (Kårholmens sommarstugeförening – Arbetarna till havet), Stora Knarrholmen (Götaverkens Arbetares Förening för Rekreation) och Sjumansholmen.

På 1950-talet var fisket fortfarande omfat-

tande bl a fanns då många yrkesfiskare på Styrsö Tången. Senare har fisket minskat starkt men yrkesfiske bedrivs idag från Donsö, Vrångö och Styrsö Tången.

Förändrat - bevarat

1974 inkorporerades Södra Skärgården med Göteborg och samma år byggdes en bro mellan Styrsö och Donsö. Den reguljära båttrafiken utökades och många av öborna kunde nu "pendla" till arbetsplatser på fastlandet.

Nya grupper med moderna bostadshus tillkom bl a på Styrsö som delvis utvecklats till ett "stadsdelscentrum". Vissa förändringar har också gjorts inom andra områden men den traditionella bebyggelsen är i stor utsträckning bevarad.

"Södra Skärgården" är idag en miljö som har ett högt kulturhistoriskt värde och hela området är ett riksintresse för kulturmiljövården. Inom helhetsmiljön finns ett 20-tal områden eller mindre objekt som har en speciell karaktär och är särskilt värdefulla från vissa synpunkter.

F d Styrös socken

Styrös 87:A

Miljön omfattar hela "Södra Skärgården" med fornlämningar från förhistorisk och historisk tid, kulturlandskap och olika typer av skärgårdsbebyggelse.

Historik

Se stadsdelens historia.

Motivering

Styrös som helhet har ovanligt väl bevarad skärgårdsmiljö som omfattar det forntida fångstsamhällets fornlämningar och en rikt varierad bebyggelse som speglar skärgårdssocknens historia och de olika öarnas skilda utveckling.

Brännö och Kyrkbyn på Styrös ger exempel på den äldre jordbruksbebyggelsen med fiske som komplement. Utvecklingen mot yrkesfiske och tätare bebyggelse kring hamnen framträder särskilt väl på Styrös Tången, Vrångö och Donsö. På Köpstadsö finns byggnader som visar att den en gång var skepparnas speciella ö, fd sillsalteriet på Vargö tillkom under den långa sillperioden på 1700-talet och Styrös Bratten har bebyggelse som påminner om badortstiden.

F d Käsö karantänsanstalt med sina medicinhistoriskt intressanta byggnader är den enda bevarade anläggningen av detta slag i norra Europa. Vinga fyr och lotsplats har en unik särpräglad miljö med traditioner från 1600-talet. Se även "Beskrivning – karaktär".

Program – skydd

Bevaringsprogram 1975: avgränsade områden på Asperö, Brännö, Köpstadsö och Styrös (Kyrkbyn, Halsvik, Tången, Bratten) samt Vinga, Käsö karantänsanstalt, Langeska gården på Brännö, Källö 1:2 och Vargö 1:311. (Redovisas på karta med röd heldragen linje, nr 1–14.)

Natur- och kulturvårdsprogram 1978: de områden som ingår i bevaringsprogram 1975, fyrplatserna Tistlarna och Valö samt ett 10-tal områden med fornlämningar av olika slag och värdefulla kulturlandskapsavsnitt. (Redovisas på karta med röd heldragen linje.)

Styrös Bratten, vy från norr mot kallbadhuset och "Parkvillan". Foto 1900-talets början.

Skydd enl NRL 2 kap. Riksintresse: hela området. (Redovisas på karta med röd prickad linje.)

Skydd enl FSBM. Statligt byggnadsminne: f d Vinga fyr och lotsplats, f d Käsö karantänsanstalt.

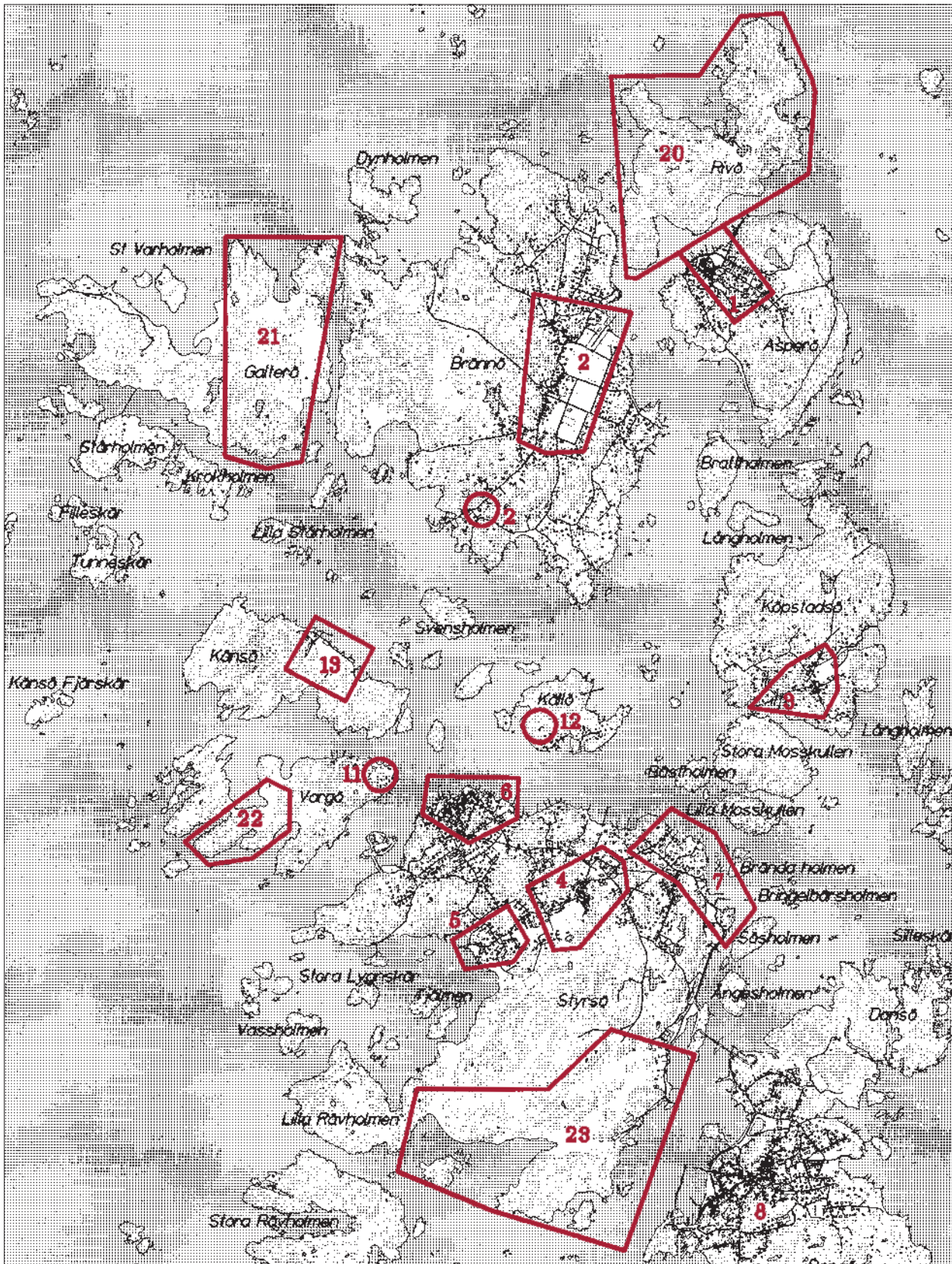
Skydd enl KML 4 kap. Kyrkliga kulturminnen: kyrkorna på Styrös och Donsö samt kyrkogårdarna på Styrös, Donsö, Brännö och Vrångö.

Beskrivning – karaktär

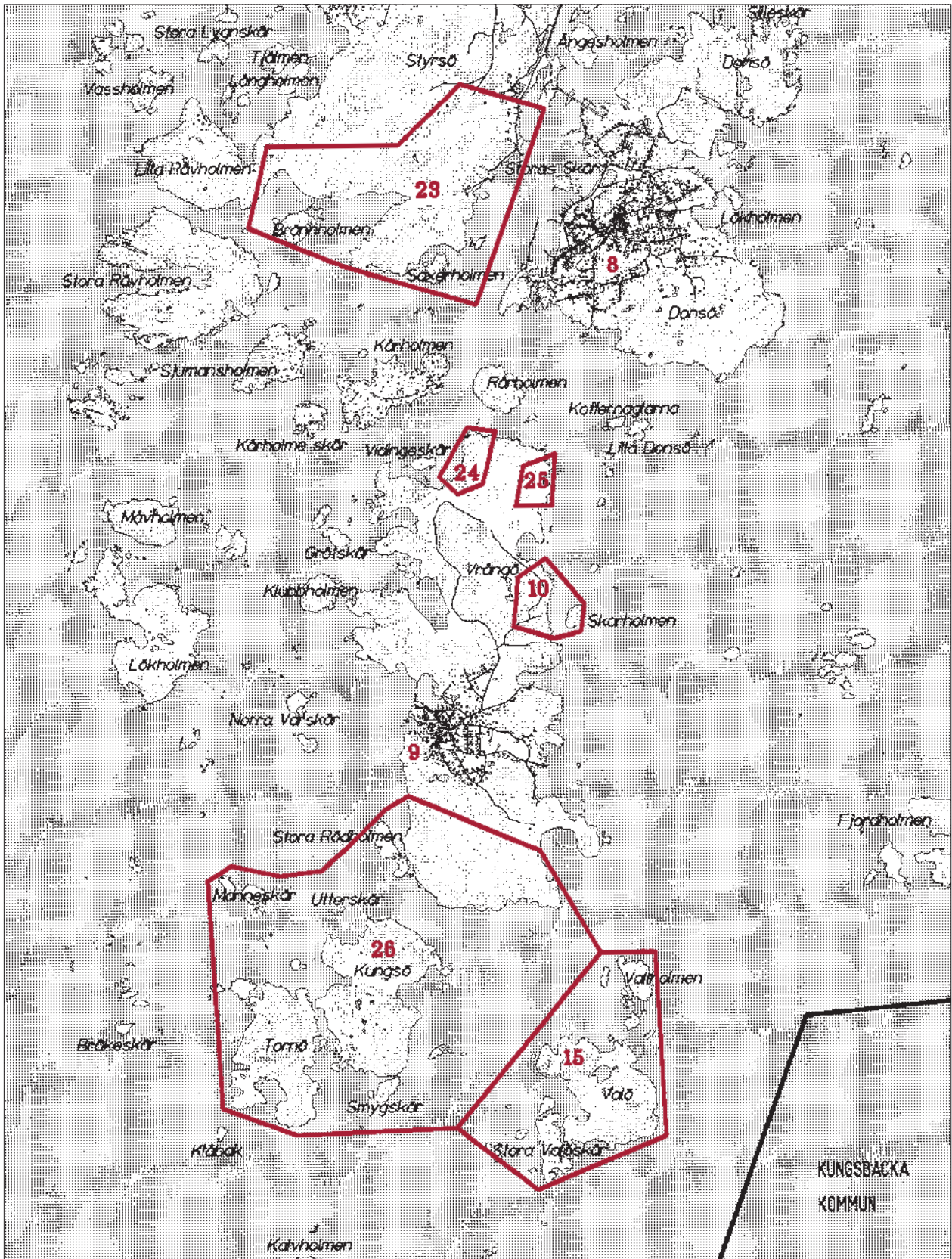
F d Styrös socken med sin välbevarade skärgårdsmiljö intill ett storstadsområde är unik. Den omfattar de sex större öarna Asperö, Brännö, Köpstadsö, Styrös, Donsö och Vrångö. De har alla relativt stora områden med bebyggelse som vuxit fram under lång tid och till stor del består av äldre, för skärgården typiska byggnader.

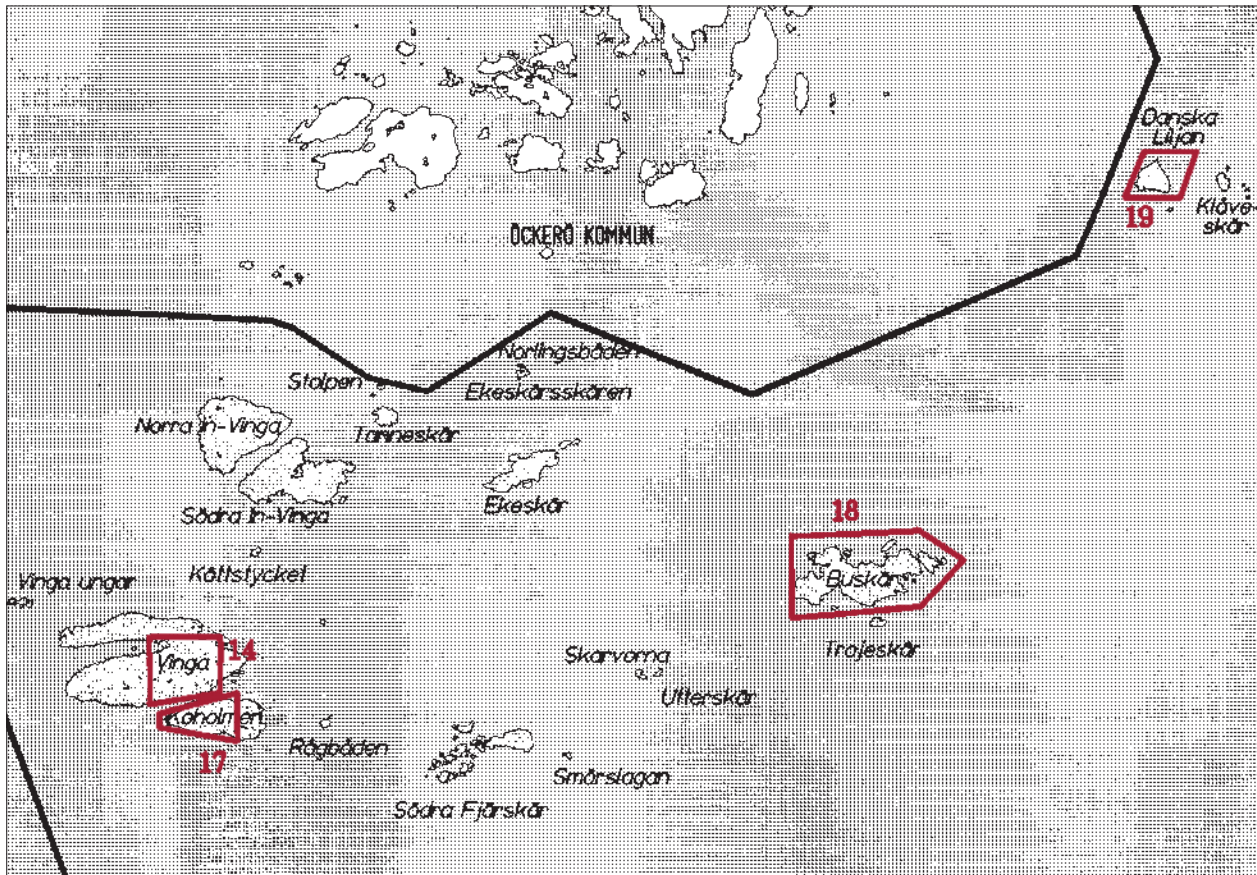
Vargö och Käsö som är något mindre har begränsade små byggnadsgrupper på öarnas östsidan och på öarna Kårholmen, Sjumansholmen, Stora Förö och Knarrholmen finns en tät sommarstugebebyggelse från 1900-talet.

Längst ut i väster och söder ligger Vinga, Valö och Tistlarna med sina fyrplatser.

Styrso, norra delen.

Styrso, nordvästra delen.

Styrso, yttre södra delen.

Vrångö på 1930-talet. I bakgrunden oskiftad åkermark.

Asperö (1)

På Asperö har småfisket spelat en viktig roll. Ön som ligger inom Styrös nordöstra del gränsar i norr till ett smalt sund som skiljer Asperö från Rivö.

Under 1600-talet hade Asperö endast ett fåtal hus men bebyggelsen utvidgades sedan och omkring 1780 var den uppdelad på två områden. Intill den grunda stranden vid sundet låg en tät klunga med 20–30 byggnader och längre in på ön fanns en mindre husgrupp.

Invånarna försörjde sig som fiskarbönder. Inom öns dalgångar fanns åkermark, Rivö användes som betesmark och småfiske bedrevs från det grunda strandområdet.

Byn nere vid stranden omfattade framför allt små rödmålade enkelhus till 1800-talets slut. Senare tillkom dubbelhus på de högre belägna tomterna.

Asperö. "Anna-Bettys hus" vid en av de smala vägarna.

Asperö. Nyrenoverad ladugård, "Matbiassons lada".

Under 1920-talet muddrades en ränna i sundet mot Rivö och Asperö fick nu fast båtförbindelse med Saltolmen. Från 1930-talet tillkom viss fritidsbebyggelse och efter 1940-talet då jordbruket lades ner har många av de äldre husen blivit sommarbostäder. Under 1970-talet har delar av den åkermarken bebyggt med villor och flera av de äldre husen har förändrats genom ombyggnader.

Bevaringsprogrammet 1975 omfattar den täta bebyggelsen vid Asperös hamn. Här finns låga enkelhus uppförda före sekelskiftet 1900 och i utkanten ligger större hus från perioden 1900–1930.

Den karaktäristiska bebyggelsen i närheten av bryggorna ger exempel på ett litet samhälle med fiske som huvudnäring.

I norr utanför det avgränsade området finns också en värdefull hamnmiljö med bryggor, sjöbodar m m längs en brant bergvägg.

Brännö (2)

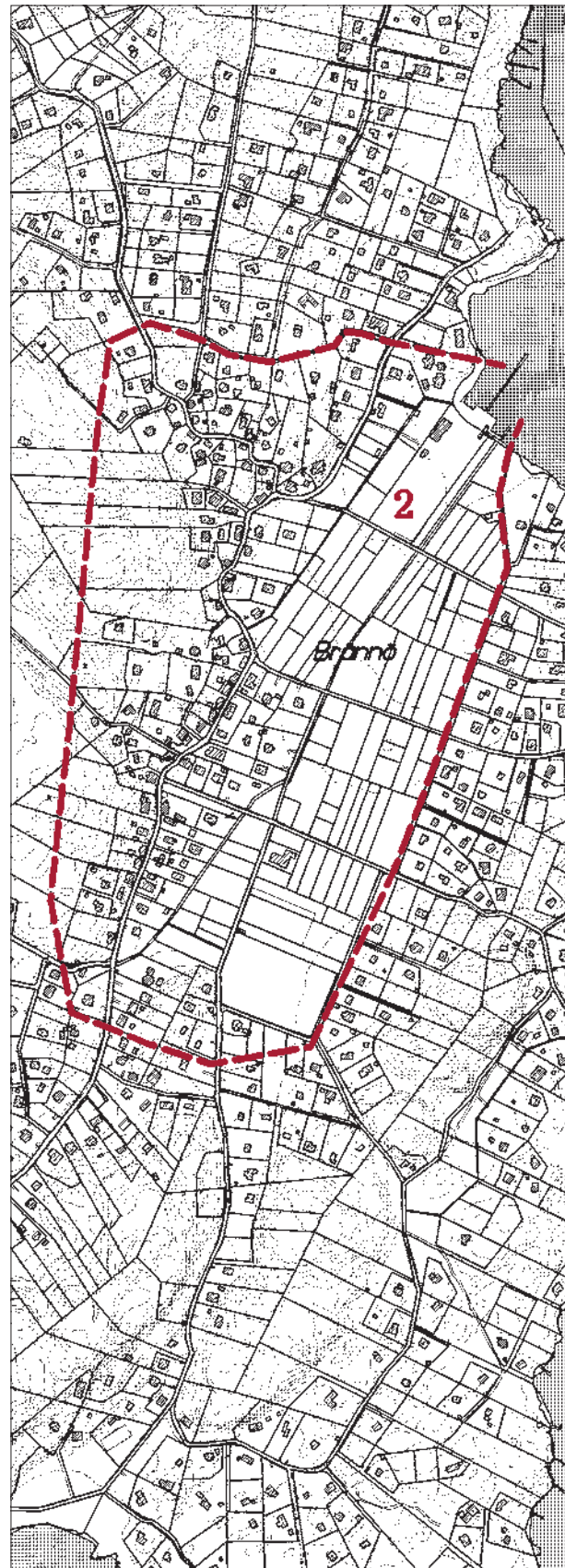
Typiskt för Brännö är att invånarna har livnärt sig genom en kombination av jordbruk, lotsning, vanlig sjöfart och arbete som tullare. Här har man haft tillgång till relativt stora områden med bra odlingsmark och från Husvik på öns sydvästra sida fanns goda möjligheter att segla direkt ut till Vingas lotsplats.

På 1500-talet var Brännö uppdelat mellan fem gårdar: Bergegården, Faggegården, Klavesgården, Norgården och Sörgården. Den mark som odlades var framför allt nuvarande "Brännö gärde" och bebyggelsen låg vid kanten av gårdet, längs ett bergsparti. På 1700-talet hade en långsträckt by vuxit fram och från den förde vägen till Rödsten i norr och Husvik i söder.

Brännö. Bostadsbuss, "Jobanna i hålas" vid Galterövägen.

Brännö, huvudvägen. Ladugården 2:46 vid norra delen.

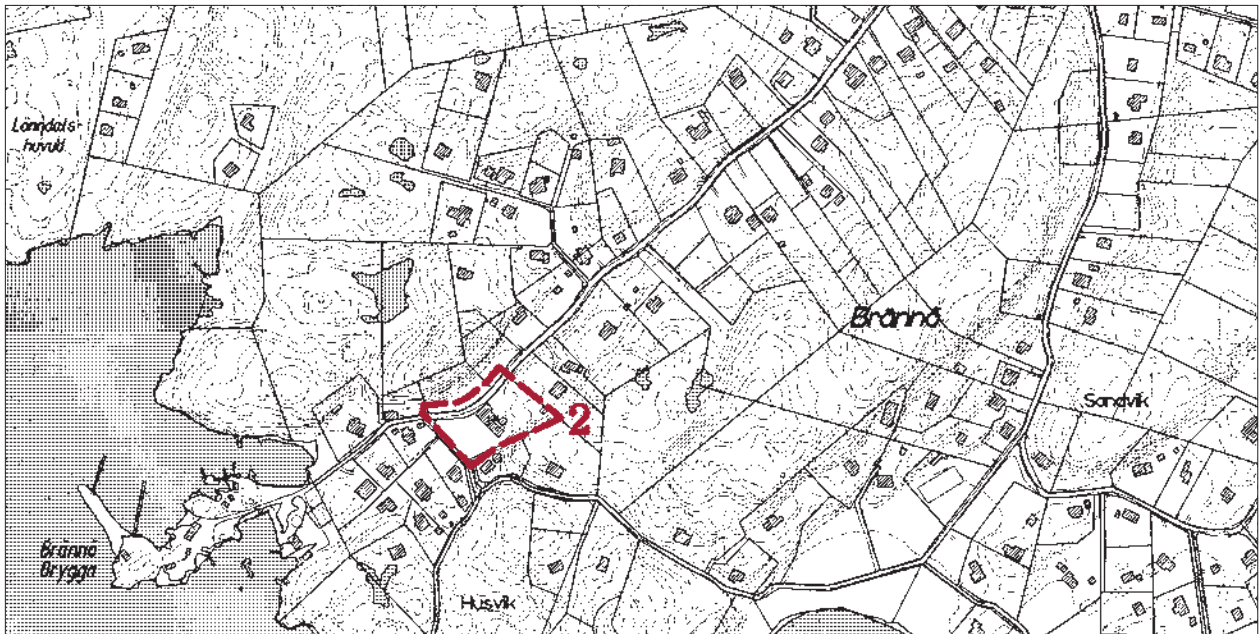

Byn utvidgades något under 1800-talet och vid Husvik byggdes några större gårdar för lotsar. I slutet av 1800-talet fick Husvik en ångbåtsbrygga och längs vägen in mot byn byggdes sedan några större bostadshus samt ett pensionat.

1925 muddrades en ränna i nordost mellan Brännö och Asperö. En båtförbindelse från Saltholmen öppnades

och sommarstugor började nu byggas bl a på bergspartierna ovanför den äldre bebyggelsen. Under 1950-talet upprättades planer för mer omfattande fritidsbebyggelse och ett par större områden har byggts ut.

Inom den gamla byn är byggnaderna delvis förändrade men bebyggelsen som helhet är välbevarad och det öppna gärdet finns i huvudsak kvar.

Brännö, höjdpartiet i nordväst. Källarvind, Uppegårda.

Langegården.

Brännö, huvudvägens mittparti vid början av 1900-talet. Det låga huset med gaveln mot vägen har flyttats till Styrso och är nu bemygdssstuga. Intill ligger "Onkels".

Huvudvägens mittparti.

Kyrkogården som ligger på Brännös norra del anlades på 1840-talet och den har senare utvidgats. 1954 fick ön egen kyrka. Den uppfördes av trä efter ritningar av O Geggen.

I bevaringsprogrammet 1975 ingår det gamla byområdet inklusive gårdet samt Langegården som ligger ett stycke söder om byn.

Byområdet omfattar en väl samlad bebyggelse i anslutning till huvudvägen samt Brännö gårde med sin f d åkermark. Bebyggelsen består till stor del av bostadshus på enkel bredd och ett flertal ekonomibyggnader bl a en relativt stor ladugård (2:46) som ligger längs vägen. Några större bostadshus ingår också i byn.

Byggnaderna tillsammans med gårdet utgör en ovanligt fullständig miljö som speglar jordbruksnäringen i skärgården och Brännö är den enda av öarna som har kvar den bebyggelsebild som fanns innan det moderna yrkesfisket slog igenom i Södra Skärgården och jordbruket fortfarande var ett dominerande inslag. Särskilt intressanta bebyggelsegrupper finns längs den slingrande branta tvärgatan (Faggeliden) och vid huvudstråkets mittparti där det står en rad små hus med entréer mot gatan.

Langegården, Brännö 1:44, uppfördes omkring 1830 som lotsmästaregård. Gården ligger mellan ett par bergspartier och omges av trädgård och höga träd. Den omfattar ett stort bostadshus i 1½ våning med veranda, en ekonomibyggnad som är sammanbyggd med bostadshuset och en källarvind. Bostadshuset är ovanligt omsorgsfullt utformat och har bl a en dekorerad entréportal.

Gården visar lotsverksamhetens betydelse för ön och är ett värdefullt exempel på ett relativt stort påkostat skärgårdshus från 1800-talets första del.

Hela den gamla vägen från Rödsten till Husvik är värdefull och utanför de särskilt avgränsade områdena finns flera intressanta delar t ex raden med villor i stora trädgårdar vid Husviksvägen (se karta sid 400), den lilla gården vid vägkröken väster om Langegården och den traditionsrika platsen kring "Brännö brygga".

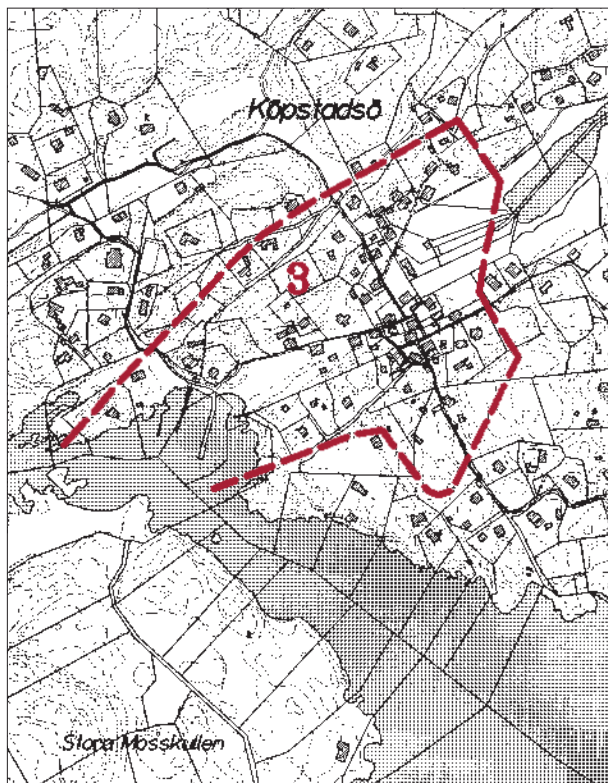
Köpstadsö (3)

Köpstadsö eller Kössö som den också kallas har varit skepparnas ö. Den ansluter i söder till ett sund och i viken som öppnar sig mot sundet har Köpstadsö sedan lång tid haft en hamnplats. Innanför ligger en dalgång som har utnyttjats för jordbruk.

Huvudnäringen var fram till 1920-talet sjöfart i kombination med jordbruk och invånarna har bl a varit skeppare, sjömän eller lotsar. Bebyggelsen var i slutet av 1700-talet koncentrerad till en byklunga i anslutning till jordbruksmarken. Den omfattade på 1840-talet både enkelhus och enstaka större hus på dubbel bredd. Senare tillkom dubbelhus med "snickarglädje".

I slutet av 1800-talet började sommargäster att komma till ön och en ångbåtsbrygga uppfördes på öns östra sida. I början av 1900-talet byggdes enstaka sommarvillor längs en vik i nordost och från 1940-talet övertog sommargäster också flera gårdar i byområdet. Några av de äldre husen har byggts om men miljön är i huvudsak bevarad.

Bevaringsprogrammet 1975 omfattar byn inklusive det anslutande gamla hamnområdet. Miljön har en vari-

Dubbelhus i bykärnan. Vy från nordväst.

Enkelhus vid vägen mot bryggan.

erad bebyggelse som till stor del är från 1800-talets senare hälft. Här finns både exempel på enkelhus, stora påkostade dubbelhus med dekorativa detaljer och uthus. Byn genomkorsas av ovanligt smala vägar som inramas av spjälstaket eller häckar. Flera bostadshus omges av trädgårdar och vegetationen är ett viktigt inslag i miljön.

Byområdet med sin täta bebyggelse och flera stora gedigna "skeppargårdar" speglar öns tidigare speciella inriktning på sjöfart.

Utöver områdesgränsen finns också enstaka äldre värdefulla byggnader och Köpstadsö har flera intressanta sommarvillor från 1900-talet, bl a arkitekten E Fribergers villa som ligger i nordost.

Styrsö – Kyrkbyn, Halsvik, Tången, Bratten (4-7)

Styrsö har sedan lång tid varit huvudön i Södra Skärgården. Inom norra delen finns fyra bebyggelsegrupper som har olika karaktär: jordbruksbyn med kyrkan mitt på ön, strandområdet vid Halsvik, fiskeläget i Tången och f d badortsområdet kring Bratten. I söder ligger resterna av Styrsös äldsta kyrkoplats. Denna del har också ett flertal lämningar från förhistorisk tid och 1500-talets sillfiskeperiod.

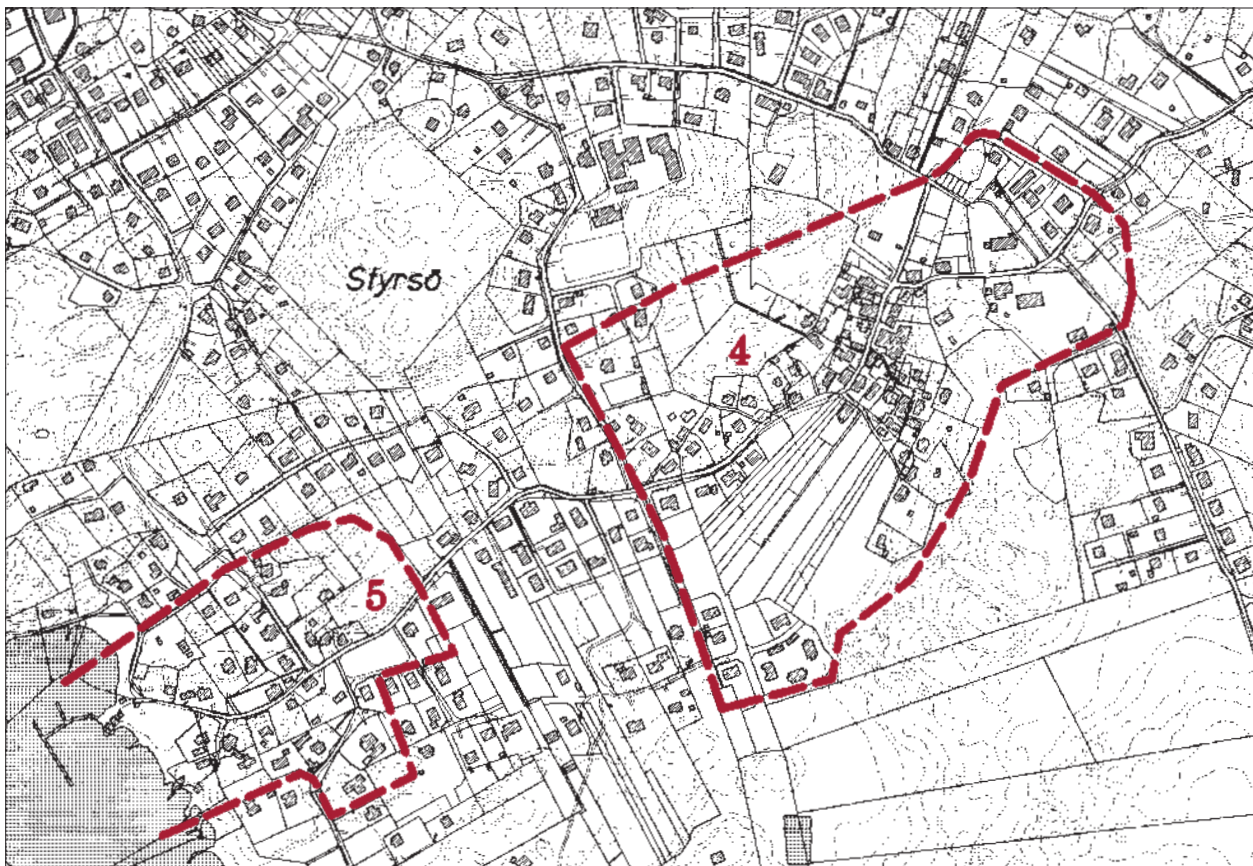
På 1500-talet var Styrsös invånare fiskarbönder. Ön var delad mellan tre gårdar: Sörgården, Norgården samt Västergården eller Tången. Bebyggelsen låg i huvudsak inom nuvarande Kyrkbyn där en kyrka av trä uppfördes 1632. Den ersattes med en ny av sten 1751 och 1796 gjordes en tillbyggnad i öster. Predikstolen och altartavlan som fick en rik utsmyckning skapades av Marcus Jäger och trätaget dekormålades.

Under 1700-talets sillfiskeperiod fick fisket större betydelse men i början av 1800-talet låg fortfarande större delen av bebyggelsen inom byn vid jordbruksmarken. En

Styrsö kyrka från söder.

lite gruppen hus fanns också vid Tången, och i Halsvik låg bryggor och sjöbodar. Bratten hade en större anläggning för sillsalteri och ett värdshus, Öbergiska värdshuset.

Sjöbodar vid Halsviks brygga.

Under 1800-talet blev Tången ett tätt bebyggt fiskeläge med flera bryggor längs stranden. Bebyggelsen bestod på 1860-talet främst av enkelhus med tillhörande uthus men även större hus på dubbel bredd förekom.

I Halsvik bosatte sig flera skeppare och där uppfördes relativt stora bostadshus.

Till Bratten kom de första sommargästerna redan 1845 och badbassäng anlades på 1850-talet. Från 1869 när en ångbåtslinje öppnats mellan Styrso och Göteborg utvecklades Bratten till en fashionabel badort. Här tillkom nu kall- och varmbadhus, restaurang m m och på 1880-talet började "Sällskapet Arbores" att utföra stora planteringar i området. Påkostade privata villor byggdes både vid Bratten och längs ett stråk bort mot Tången.

Efter 1930-talet förändrades öns karaktär delvis. Jordbruket lades ner och delar av åkermarken bebyggdes. Badorten vid Bratten utvecklades och den stora badrestaurangen förstördes vid en brand 1960. Vid Tången minskade fisket men verksamheten finns delvis kvar vid en ny hamn i Sandvik.

Trots förändringar finns välbevarade miljöer kvar inom Kyrkbyn, Halsvik, Tången och Bratten och det finns även intressanta byggnader utanför dessa områden.

Bevaringsprogrammet 1975 omfattar "Kyrkbyn" med gårdet, Halsviks strandområde m m, Tången och Bratten.

Kyrkbyn eller Styrso by ligger ungefär mitt på ön intill Styrso gårde med f d åkermarken. Genom byn går den gamla vägen som i förlängningen leder till Hallsvik och Bratten. Närmast gårdet är bebyggelsen tät och omfattar bl a flera bostadshus på enkel bredd samt enstaka uthus. Ett särskilt karaktäristiskt parti är gårdets nordöstra del med en rad låga husgavlar.

Mot norr finns några större bostadshus samt Styrso kyrka med kyrkogård och f d prästgård.

Halsviksområdet ligger sydväst om byn vid stranden och härifrån bedrevs byns fiske. Bebyggelsen består av en grupp sjöbodar vid vattnet och relativt glest placerade

Kyrkbyn, bostadshus vid gårdets nordöstra kant.

Halsvik. Bostadshus byggt för Gustaf Sandberg 1864.

Styrso Tängen, f d fiskebammen.

bostadshus innanför. Sjöbodarna är delvis knuttimrade. Bostadshusen har enkel eller dubbel bredd och här finns en s k framkammarsstuga som troligen är från 1700-talet.

Kyrkbyn och strandområdet i Halsvik visar tillsammans den kombination av fiske och jordbruk som var karaktäristiskt för Styrso under lång tid. Kyrkbyn med gårdet och den gamla vägen utgör en värdefull miljö där den agrara prägel och delar av 1700-talsbebyggelsen finns kvar. Sjöbodarna i Halsvik är ett unikt inslag.

Tängen ligger på öns norra sida. Det är ett fiskeläge som vuxit fram i anslutning till hamnen. Bebyggelsen ligger tätt längs smala krokiga vägar. Den består till stor del av bostadshus på dubbel bredd men här finns också mindre bostadshus på enkel bredd och enstaka ladugårdar eller andra uthus. I hamnen ligger f d ångbåtsbryggan och några mindre bryggor.

Tängen är det område i Södra Skärgården som mest påminner om ett bohuslänskt fiskeläge.

Styrso Tängen, vy mot bammen.

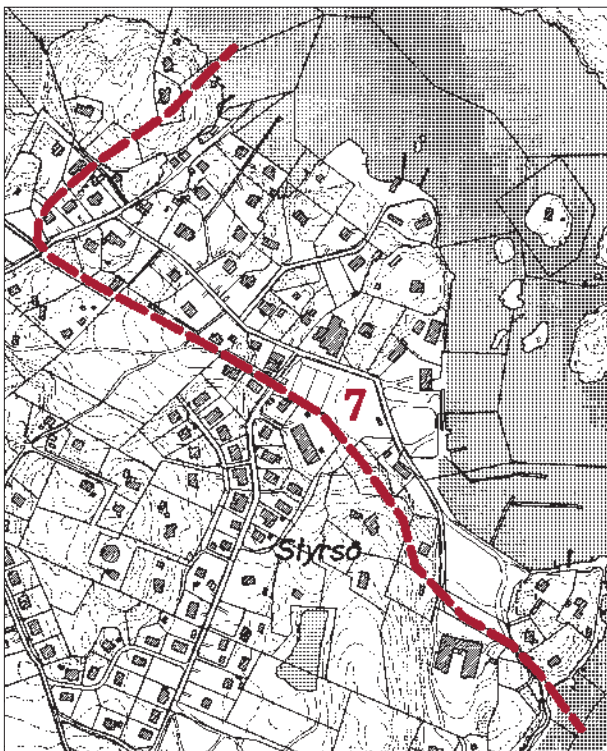

"Parkvillan" söder om hamnen. Jämför bild sid 394.

Styrsö Bratten på öns östra sida är relativt glest bebyggt och de anläggningar som tillhörde badortstiden 1850–1930 är till stor del borta.

Intill hamnen ligger f d Öbergiska värdshuset som är ett relativt stort knuttimrat envåningshus med brant tegeltak. Det ägs idag av Styrsös hembygdsförening och kallas Styrsös hembygds kafé. Lite längre in står det s k Corellska huset (f d silsalteri) och udden söderut upptas av den välbevarade "Parkvillan" som byggdes vid sekelskiftet och bl a har ägts av grosshandlare Borre.

Strandområdet norr om hamnen omfattar stora trävillor från sekelskiftet 1900, i anslutning till gamla badortsområdet finns rester av "Sällskapet Arbores" plantering och vid vägen mot Kyrkbyn ligger ett par välbevarade bostadshus från 1800-talets slut.

Styrsö Bratten med sina relativt stora och påkostade sommarvillor är en värdefull miljö som visar att detta var södra skärgårdens viktigaste badort och mest fashionabla sommargästområde.

Öbergiska huset och Forsbergs villa norr om hamnen.

"Corellska huset".

Längs vägarna mellan de fyra avgränsade områdena på Styrsö finns flera intressanta villor och äldre bostadshus. Det är bl a Bergshyddan som ritades av arkitekten K Johansson 1892, grannvillan i öster och Hembygdsföreningens låga enkelhus som flyttats från Brännö.

Donsö (8)

På Donsö har det viktigaste näringsfånget varit storfiske och fraktfart sedan 1800-talet och det är fortfarande delvis ett fiskesamhälle.

Av dokument från 1500-talet framgår att ön var delad mellan Fagggården och Nedergården. Den första bebyggelsen låg ett stycke in på ön i anslutning till jordbruksmarken och intill ett berg som gav vindskydd. I slutet av 1700-talet låg här en by med cirka 30 hus.

Till 1800-talets mitt var jordbruket huvudnäring men under 1800-talets senare del utvecklades både fisket och sjöfarten starkt. Ny bebyggelse växte då fram i väster mot vattnet där också nya bryggor och sjöbodar tillkom. Samtidigt utvidgades den gamla byn mot söder.

Från 1900-talets början var fiske och sjöfart de helt dominerande näringsfångerna på Donsö. Samhället utvidgades nu ytterligare, en ny hamn anlades omkring 1930 och ett varv etablerades. Bebyggelsen har senare delvis förändrats genom ombyggnader.

1834 anlades en kyrkogård på ön och 1932 uppfördes ett begravningskapell ritat av G Ljungman. 1954 ombyggdes kapellet efter ritningar av V Bäckman och det återinvigdes sedan som kyrka. Till kyrkomiljön hör också en äldre klockstapel.

Donsö upptas inte i bevaringsprogrammet 1975 men den äldre bebyggelsen som bl a är grupperad intill bergskanterna har ett högt kulturhistoriskt värde. Särskilt intressanta delar är det gamla byområdet som omfattar många små låga bostadshus och enstaka uthus längs smala vägar samt hamnen med rader av sjöbodar. (Se även utredningen "Donsö bebyggelse" stadsbyggnadskontoret 1994.) Kyrkomiljön skyddas enl KML 4 kap.

Vrångö (9–10)

Vrångöborna har varit fiskebönder, fiskare eller lotsar och fiske bedrivs fortfarande.

Vrångös två hemman Västergården och Östergård låg vid jordbruksmarken ett stycke in från viken på västsidan. Under 1800-talet utvecklades fisket och hamnen byggdes ut. Det lilla samhället vid viken utökades och omfattade i början av 1900-talet ett 50-tal hus. (Se bild sid 397.) Ön hade då också lotsutkik, tull, skola, missionshus och en kyrkogård som anlagts före 1700-talet.

Donsö fiskehamn.

Vargö. F d sillsalteriet till böger.

Källö.

Från 1930-talet uppfördes större bostadshus på f d åkermarken och i hamnen tillkom nya längor med vitmålade sjöbodar. En ny kyrkogård invigdes 1935 och cirka 1960 uppfördes en kyrka i byns utkant.

Efter 1950 har många av husen byggts om bl a har fasaderna klätts med plattor och hamnen har förändrats genom utfyllnader.

På Vrångö har inte något speciellt område avgränsats i bevaringsprogrammet 1975 men byn med resterna av den gamla jordbruksbebyggelsen, hamnen, raderna med vita sjöbodar och f d lotsutkiken har ett stort kulturhistoriskt värde och visar tydligt kombinationen fiskeläge-jordbruksby, som är delvis unik.

I öster ligger Vrångös två kyrkogårdar (10) som är skyddade enl KML 4 kap. Båda omges av kraftiga gråstensmurar och har karaktäristiska portar som är kombinerade med klocktorn av trä. (Se bild sid 411.) Innanför muren till den nya kyrkogården ligger en labyrint som är en lagskyddad fornlämning. På öns norra del finns flera husgrunder från sillfiskets dagar.

Vargö (11)

Under sillfiskeperioden cirka 1750–1800 fanns sillsalteri, trankokeri och saltfabrik på Vargö och i början av 1800-talet var platsen magasin för handelsvaror som fördes mellan England och Sverige.

Omkring 1850 etablerades en liten badort som vid sekelskiftet 1900 hade utvecklats till en populär anläggning med badhus, restaurang och pensionat. Restaurangen brann ner 1916 och ersattes sedan med det nuvarande "Stjärnviks värdshus".

Bebyggelsen omfattar idag en f d sillsalteribyggnad, Stjärnviks värdshus och några bostadshus (Vargö 1:311 m fl). F d sillsalteriet är av trä i 2 våningar med en mindre magasinsdel i en våning. Det är ombyggt till bostad och har en glasad veranda som tillkom 1916. Värdshuset är en villalikhande träbyggnad i en våning med brutet valmat tak, frontespis och veranda.

Källö (12)

På Källö finns en gård (Källö 1:2) som troligen tillkom cirka 1850 och omfattar en grupp rödmålade envåningshus på klipporna vid stranden. Det är bl a ett bostadshus på enkel bredd utvidgat med en sidobyggnad, ett större bostadshus uppfört på dubbel bredd med frontespis, veranda och tillbyggnad på baksidan, en källarvind och en sjöbod. Bakom husen finns en trädgård.

Känsö (13)

Känsö var en av de fem karantänsanstalter som anlades i Sverige 1770. Den uppfördes i en första etapp 1771 men hölls bara öppen en kort tid och anläggningen användes sedan som sillsalteri.

1804 öppnades Känsö igen. Det blev då en permanent karantänsanstalt och 1816–18 uppfördes en ny anläggning efter förebild från en liknande inrättning i Marseille. Arbetet utfördes av militär under ledning av kapten J Forsell, som sedan blev chef för karantänen.

Anstalten byggdes kring en avgränsad hamnbassäng och omfattade ett tiotal byggnader. Fem av dem bildade en rad ut mot vattnet och uppfördes delvis på stenbryggor. Det var chefshuset, pestsjukhuset, observationssjukhuset och två magasin. På en utskjutande del vid vattnet var "parloiren" placerad. Innanför chefshuset fanns bl a

F d Känsö karantänsanstalt. Från vänster magasin 1, pestsjukhuset, observationssjukhuset och magasin 2.

ett batteri med vaktstuga, matroskasern och värdshus.

Anläggningen var i vissa delar byggd för en strikt isolering av de sjuka. Bl a kunde de tas in direkt från båtar genom en öppning under pestsjukhuset och "parloiren" som var avsedd som samtalsrum vid besök hade en ren och en oren avdelning med en desinficerande rökridda emellan.

Under Forsells tid utfördes omfattande planteringar på ön och söder om chefshuset anlades en trädgård. På öns västra del byggdes ett utkikstorn och 1840 fick Känsö en kyrkogård inom den östra delen. Utsiktstornet övertogs av lotsverket 1870.

Karantänsanstalten drevs till 1920-talet och 1934 tog militären över anläggningarna. En upprustning av byggnaderna genomfördes 1968.

Byggnaderna vid hamnen har 1–2 våningar, panelklädda fasader och tegeltäckta tak.

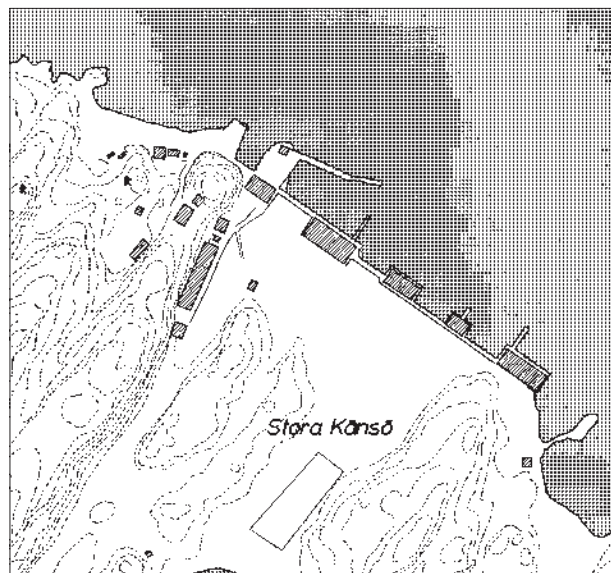
Chefshuset är utformat i klassicistisk stil med triangelformad fronton över huvudentrén och gavelpartier som betonas genom ett kraftigt listverk. "Parloiren" som ligger intill har en enkel kubisk form och stora rundbågade dörrar. Dessa två byggnader är målade i ljus kulör.

De övriga fyra byggnaderna som vänder sig ut mot vattnet har rödmålade fasader och valmade tak. Särskilt intressant är f d pestsjukhuset som har en bred infart i muren under huset.

F d Känsö karantänsanstalt med huvudanläggningen vid vattnet, hamnen, parken, utkikstornet och kyrkogård är en mycket välbevarad miljö av stort värde bl a från medicinhistorisk synpunkt.

Känsö, chefsbostaden och "parloiren".

F d Vinga fyr- och lotsplats (16)

Vinga är känd som fyr- och lotsplats från 1600-talet. År 1606 uppsattes här en enkel båk av trä och i början av 1700-talet uppfördes i stället en pyramidformad träbyggnad med utkik. Den ersattes efter en brand 1854 med en ny båk som fick ungefär samma utseende.

1841 uppfördes en cylinderformad fyr av sten och den kompletterades med ytterligare en 1854. Dessa stängdes 1890 då det nuvarande fyrtornet stod klart.

Lotsarna från Brännö använde Vinga som station från 1600-talets mitt. Under 1700-talet blev den permanent och då byggdes en liten lotsvaktstuga. Verksamheten utvidgades på 1880-talet när Göteborgs lotsplats inrättades här samt under 1930-talet sedan lotsverksamheten på Vrångö och Brännö överförts till Vinga. På det gamla fyrtornet från 1841 byggdes en lotsutkik i början av 1900-talet och den användes till 1968 då en helt ny utkik uppfördes.

Fyren blev helautomatisk 1974 och utkiken stängdes 1997 men lotsverksamheten finns kvar.

Från 1840-talet till 1940-talet byggdes ett flertal hus för dem som var stationerade här ute och deras familjer. I början av 1900-talet fanns ett 20-tal hus bl a bostadshus med tillhörande uthus och en skola. Hamnen byggdes ut på 1920-talet.

Västra delen av Vinga omfattar nu en pyramidformad båk av trä med naturstenssockel, ett runt f d fyrtorn som är ombyggt till lotsutkik, ett stort fyrtorn med fasad av huggen granit som tagits på platsen och ett maskinhus av trä.

Vinga, lotsstationen.

Vinga fyr, båk och fyrtorn.

Mitt på ön ligger fyrmästarebostaden där Evert Taube växte upp samt fyrvaktarens och fyrbiträdets hus. Bostadshusen med tillhörande uthus är av trä i en våning. De har rödmålade stående paneler och sadeltak som i huvudsak är täckta med skiffer. Husen omges av planteringar och trästaket.

Den östra delen upptas bl a av den moderna lotsutkiken. Här ligger också överlotsbostaden och två sk uppassningshus som är starkt ombyggda. Vid stranden finns en liten hamn.

Valö fyrplats (14)

Valö fyr ligger sydväst om Vrångö vid farleden in mot Göteborg. Den anlades 1885 och här fanns då ett kombinerat fyr- och bostadshus. 1935 byggdes ett separat fyrtorn med en Aga-fyr. Idag omfattar anläggningen ett f d fyr- och bostadshus, ett fyrtorn samt några bodar.

Tistlarna (15)

Inom ögruppen Tistlarna vid Styrös södra gräns ligger Tistlarnas fyrplats. Den öppnades 1906 och var bemanad till 1970. Fyren byggdes 1905–06 och samtidigt flyttades två äldre bostadshus hit. Byggnaderna har senare moderniserats. Fyrplatsen består nu av ett putsat fyrtorn med en cylindrisk och en fyrkantig del, en f d fyrmästarebostad, en f d fyrvaktarebostad, några små bodar samt en stenhägnad till f d köksträdgården.

Fornlämningar m m (17–26)

På flera av de tidigare beskrivna öarna samt några av de övriga öarna finns områden med förhistoriska fornlämningar eller andra kulturhistoriskt värdefulla bebyggelserester, "stenhågnader" m m. Följande är upptagna i "Natur- och kulturvårdsprogrammet":

Vinga (Koholmen), 17: labyrinter och inskrift.

Buskär, 18: stenhågnader.

Danska Liljan, 19: stenhågnader, gravplats.

Rivö, 20: stenhågnader, gravplats.

Galterö, 21: stenhågnader, gravplats, ryggade åkrar.

Vargö, 22: stenhågnader.

Styrsö, Brännholmsviken, 23: boplatser, rösen, stenhågnader, kyrkogård.

Norra Vrångö, 24: stenhågnader.

Östra Vrångö, 25: stenhågnader.

Södra Vrångö, Kungsö, Tornö m fl, 26: rösen, stenhågnader.

Övrigt

Fritidsbebyggelsen på Stora Förö, Knarrholmen, Kårholmen och Sjumansholmen som började byggas på 1930-talet har socialhistoriskt och bebyggelsehistoriskt värde. Här finns intressanta exempel på enkla fritidshus, dansba-

Vrångö nya kyrkogård. I förgrunden labyrinten. (Se sid 408.)

Bergshyddan, 1890-talsvilla på Styrsö. (Se sid 406.)

nor, väntkurer m m. Knarrholmens vänthall är en karaktäristisk byggnad i funktionalistisk stil och Stora Förö har en ovanligt välbevarad miljö med en strandpaviljong som delvis präglas av klassicistisk stil, en dansbana och stenbrygga.

Mer att läsa

Styrsö – forntidsbilder och nutidsliv. O Landelius 1924.

Styrsö socken. F Danebratt och N Odenvik 1966.

Känsö karantänsinrättning 1804–1933, L Öberg 1968.

Fyrplatser, kulturhistorisk undersökning O-län. Länsstyrelsen, Länsmuseet 1978.

Södra Skärgården – underhåll, bevarande, om- och tillbyggnad. Stadsbyggnadskontoret 1979.

Kustorter i Göteborgs och Bohus län, Göteborgs södra skärgård. Byggeforskningsrådet, A-M Westerlind 1982.

Styrsö, från istid till nutid. Göteborgs arkeologiska museum m fl 1983.

Vinga fyr- och lotsplats. A Hermansson, Göteborgs Hembygdsförbund 1988.

Arbetarna till havet. A Kahn, I Härd 1993.

Donsö bebyggelse, utredning S Larsson. Stadsbyggnadskontoret 1994.

Historia för ö-känd och okänd. H Fhager 1994.

Familjer vid Havet. Förfäder på Donsö. L Fhager 1998.

Brännö under 1000 år. Från 900-tal till 1900. H Bjulén.

Känsö 1770–1997. G Lundberg.

Asperö-Rivö, kulturhistorisk karta. B Karlsson m fl 1998.

Styrsö, Donsö, Brännö och Vrångö kyrkogårdar. Göteborgs kyrkogårdsförvaltning, Göteborgs Stadsmuseum 1999.

Detta kapitel är ett utdrag ur

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL BEBYGGELSE I GÖTEBORG

ETT PROGRAM FÖR BEVARANDE

DEL II

Redaktör

Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Projektgrupp

Hans Ander, Stadsbyggnadskontoret
Maria Lundgren, Stadsbyggnadskontoret
Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Kartor

Lillemor Bankel, Stadsbyggnadskontoret

Foto före 1965

Stadsmuseets arkiv

Foto 1965–98

Arkivfoto, Staffan Westergren, Stadsmuseet
Övrigt, Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

Flygfoto

Stadsbebyggelse, Gösta Rydvall, Stadsbyggnadskontoret
Landsbygd, Lars Nord, Stadsmuseet

Utskrifter

Kristina Carlefred, Stadsbyggnadskontoret

Grafisk form och produktion Joe Brig Art AB, Göteborg
Textoriginalen är satta med Caslon 540 och ITC Garamond.

Alfabetiskt stadsdelsregister

I = Sida i del I

II = Sida i del II

Angered	II: 254	Inom Vallgraven	I: 22	Rambergstaden	I: 366
Annedal	I: 226	Johanneberg	I: 126	Rud	II: 194
Arendal	II: 230	Järnbrott	II: 202	Rödbo	II: 350
Askim	II: 362	Kallebäck	II: 140	Rödjan	I: 330
Backa	II: 236	Kommendantsängen	I: 216	Sandarna	I: 316
Bagaregården	II: 34	Kortedala	II: 220	Sannegården	I: 372
Bergsjön	II: 252	Krokslätt	I: 142	Skogome	II: 314
Bergum	II: 268	Kungsladugård	I: 304	Skår	II: 132
Biskopsgården	I: 342	Kviberg	II: 24	Slottskogen	I: 252
Björlanda	II: 284	Kvillebäcken	I: 400	Stampen	I: 56
Bräcke	I: 336	Kyrkbyn	I: 354	Stigberget	I: 174
Brämaregården	I: 400	Kärra	II: 314	Styrsö	II: 390
Bö	II: 110	Kålltorp	II: 70	Syrhåla	II: 230
Delsjön	II: 94	Landala	I: 150	Säve	II: 314
Fiskebäck	II: 194	Lilleby	II: 284	Sävenäs	II: 80
Färjestaden	I: 330	Lindholmen	I: 380	Sörred	II: 284
Gamlestaden	II: 6	Lorensberg	I: 92	Tingstadsvassen	I: 390
Guldheden	II: 158	Lundbyvassen	I: 390	Tolered	II: 348
Gullbergsvass	I: 46	Lunden	II: 64	Torp	II: 100
Gårda	II: 54	Majorna	I: 262	Torslanda	II: 296
Gårdsten	II: 254	Masthugget	I: 162	Tuve	II: 336
Haga	I: 196	Nordstaden	I: 22	Tynnered	II: 194
Heden	I: 68	Nya Varvet	I: 322	Utby	II: 146
Hjällbo	II: 254	Näset	II: 212	Vasastaden	I: 92
Högsbo	II: 202	Olivedal	I: 184	Älvsborg	II: 174
		Olofstorp	II: 268	Änggården	I: 234
		Olskroken	II: 46	Önnered	II: 212
		Pustervik	I: 158		

Bilagor

- Bilaga 1 Utredningsområden i 1987 års bevaringsprogram
- Bilaga 2 Kulturmiljöer av riksintresse inom Göteborgs kommun
- Bilaga 3:A Utdrag ur lag om kulturminnen (1988:950), kulturminneslagen.
- Bilaga 3:B Utdrag ur förordning (1988:1229) om statliga byggnadsminnen m m.
- Bilaga 4:A Byggnader skyddade enligt lagen om kulturminnen (1988:950), kulturminneslagen, 3 kap. Byggnadsminnen
- Bilaga 4:B Byggnader skyddade enligt förordning (1988:1229) om statliga byggnadsminnen m m.
- Bilaga 5 Förteckningar över arkitekter, konstnärer, dekormålare m fl.
- Bilaga 6:A Ordförklaringar – förkortningar
- Bilaga 6:B Byggnadsstilar och fasadkaraktärer i Göteborgs 1800–1950
- Bilaga 7 Källor och litteratur
- Bilaga 8 Slutord – textkommentarer

BILAGA 1

Utredningsområden i 1987 års bevaringsprogram

I komplettering av bevaringsprogram för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse 1987 ingick 10 utredningsområden. För dessa har följande utredningar och ställningstaganden gjorts.

Chalmers – Vasa sjukhus

En kulturhistorisk utredning redovisades 1992 och de kulturhistoriska synpunkterna har i huvudsak beaktats i översiktsplanen för området 1994. Arbetet med fortsatt planering pågår.

Fd Epidemisjukhuset m m

En kulturhistorisk utredning gjordes 1991 och de kulturhistoriska synpunkterna har beaktats i översiktsplanen för Medicinareberget 1991.

Sahlgrenska Sjukhuset m m

En kulturhistorisk utredning redovisades 1992 och de kulturhistoriska synpunkterna har delvis beaktats genom q-märkning i detaljplan 1992.

Bangatan – norra delen

En kulturhistorisk utredning genomfördes 1991 och redovisades i samband med ett påbörjat detaljplanearbete för hela stråket. Detaljplan upprättades för en mindre del av området 1996 och där har en del av byggnaderna ersatts med nya.

Cityvarvet

Området ingår i översiktsplanen för Norra Älvstranden som antogs 1990. En kulturhistorisk bedömning redovisas i "Norra Älvstranden – Kulturmiljön".

Del av Volvo Lundby

En mindre kulturhistorisk utredning gjordes 1991 i samband med detaljplanearbete för området. Endast ett par byggnader bedömdes som särskilt värdefulla. En av dem har fått skydd genom q-märkning i detaljplanen.

Ringön

Området har inte inventerats i detalj och kvarstår därför som utredningsområde.

SKF:s område

I samband med programarbetet för SKF:s industriområde 1995 har kulturhistoriska synpunkter redovisats och delvis inarbetats i programmet.

S:t Jörgens sjukhus

En kulturhistorisk utredning utfördes 1989 i samband med programarbetet för området "S:t Jörgens Park". De kulturhistoriska synpunkterna kommer enligt programmet att beaktas i detaljplanearbetet.

Kortedala

I bevaringsprogrammet 1987 ingår två miljöer, atriumhusen vid Aprilgatan och Citytorget, Adventsparken m m. 1988–89 genomfördes en kulturhistorisk utredning och fyra nya områden bedömdes då som särskilt värdefulla. Dessa redovisas under rubriken "Övrigt – utanför programmet".

BILAGA 2

Kulturmiljöer av riksintresse inom Göteborgs kommun

I miljöbalken 3 kap 6§ anges att ”Mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet skall så långt möjligt skyddas från åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön. Behovet av grönområden i tätorter och i närheten av tätorter skall särskilt beaktas.

Områden som är av riksintresse för naturvärden, kulturmiljövården eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som avses i första stycket.”

Områden av riksintresse för kulturmiljövården har utpekats genom beslut av riksantikvarieämbetet 1987-11-05. Beslutet omfattar följande områden inom Göteborg.

Bronsålderssundet

Rik och välbevarad bronsåldersmiljö med boplatser samt gravar i form av rösen och stensättningar, lokaliserade längs en dalgångs tidigare strandlinje. (Se stadsdelen 77, Björlanda.)

Göteborgs innerstad

Miljön omfattar ett tiotal delområden inom centrala och halvcentrala Göteborg bl a stadskärnan med det anslutande vallgravsstråket och Fattighusån, Haga, Vasastaden-Lorensberg, Nedre och Övre Johanneberg, Landala egna hem, Norra Guldheden, landshövdingehusområden i Majorna-Kungsladugård, Gathenhielmska reservatet, Klippan-Carnegie, Slottsskogen-Botaniska, Lindholmen, Bagaregården, Gårda och Västra Torpa. (Se stadsdelarna 1-7, 9-12, 15-25, 35, 42, 44 och 47.)

Delsjön

Rik insjöboplatser från stenåldern. (Redovisas inte i detta program.)

Djupedal

Fornborgar, topografiskt intressanta och välbevarade tvillingborgar. (Redovisas inte i detta program.)

Nya Varvet

Unik miljö med marina (militära) anläggningar och bostadsbebyggelse framvuxen i samspel delvis efter plan från 1700-talet. (Se stadsdelen 26, Nya Varvet.)

Nya Älvsborg

Välbevarad befästning från 1600-talet med tillhörande kyrkogårdsholme. (Se stadsdelarna 55 och 64, Älvsborg och Arendal.)

Styrsö, f d Styrsö socken

Skärgårdsmiljö med det forntida fångstsamhällets fornlämningar och en varierad bebyggelse som ger uttryck för de olika öarnas skilda utveckling. (Se stadsdelen 87, Styrsö.)

Tumlehed

Markerad dalgång med exceptionellt rik boplatsermiljö och lättillgänglig och innehållsrik hällmålning med fångstmotiv från äldre stenålder. (Se stadsdelen 78, Torsslanda.)

Vättlefjäll

Medeltida kolonisationsområde i skogsbygd med påtagliga och välbevarade lämningar av äldre brukningar. (Se stadsdelen 71, Bergum.)

Öxnäs by

Samlad bybebyggelse i rik järnåldersbygd. Välbevarat odlingslandskap som visar de stora dragen i jordbrukets utveckling från järnålder till laga skiftet. (Se stadsdelen 80, Säve.)

Ragnhildsholmen-Kastellegården

I den värdefulla miljön, som även innefattar Ytterby i Kungälv kommun, finns ett av Bohusläns bäst bevarade gravfält, den medeltida borgruinen Ragnhildsholmen, området kring Kastellegården med Ytterby gamla kyrkoruin, en kolerakyrkogård, en skansanläggning och lämningar under mark efter gamla Kungahällas stadsområde. (Se stadsdelen 85, Rödbo.)

BILAGA 3:A**Utdrag ur lag om kulturminnen m m
(SFS 1988:950), kulturminneslagen****1 kap. Inledande bestämmelser**

1§ Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö.

Ansvar för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete skall se till att skador på kulturmiljön såvitt möjligt undviks eller begränsas.

2 kap. Fornminnen*Fasta fornlämningar och fornfynd*

1§ Fasta fornlämningar är skyddade enligt denna lag.

Fasta fornlämningar är följande lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna

1. gravar, gravbyggnader och gravfält samt kyrkogårdar och andra begravningsplatser,
2. resta stenar samt stenar och bergytor med inskrifter, symboler, märken och bilder samt andra ristningar eller målningar,
3. kors och minnesvårdar,
4. samlingsplatser för rättskipning, kult, handel och andra allmänna ändamål,
5. lämningar av bostäder, boplatser och arbetsplatser samt kulturlager som uppkommit vid bruket av sådana bostäder eller platser, liksom lämningar efter arbetsliv och näringsfång,
6. ruiner av borgar, slott, kloster, kyrkobyggnader och försvarsanläggningar samt av andra märkliga byggnader och byggnadsverk,
7. färdvägar och broar, hamnanläggningar, vårdkasar, vägmärken, sjömärken och likartade anläggningar för samfärdslinje samt gränsmärken och labyrinter,
8. skeppsvrak, om minst etthundra år kan antas ha gått sedan skeppet blev vrak.

Fasta fornlämningar är också naturbildningar till vilka ålderdomliga bruk, sägner eller märkliga historiska minnen är knutna liksom lämningar efter äldre folks kult.

3. kap. Byggnadsminnen

1§ En byggnad som är synnerligen märklig genom sitt kulturhistoriska värde eller som ingår i ett kulturhistoriskt synnerligen märkligt bebyggelseområde får förklaras för byggnadsminne av länsstyrelsen. Bestämmelserna om byggnadsminnen enligt detta kapitel får också tillämpas på park, trädgård eller annan anläggning av kulturhistoriskt värde.

I fråga om byggnad av sådant värde som sägs i första stycket och som tillhör staten gäller de bestämmelser som regeringen meddelar om statliga byggnadsminnen. Om ett statligt byggnadsminne övergår till annan ägare än staten, skall det därmed utgöra ett byggnadsminne enligt denna lag.

Bestämmelserna i detta kapitel gäller inte en byggnad som är fast fornlämning eller kyrkobyggnad enligt denna lag.

4 kap. Kyrkliga kulturminnen

1§ Kulturhistoriska värden i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel.

2§ Kyrkobyggnader och kyrkotomter skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas och deras utseende och karaktär inte förvanskas.

Kyrkobyggnader enligt denna lag är byggnader som invigts för svenska kyrkans gudstjänst och som vårdas av en kyrklig kommun samt domkyrkor som står under egen förvaltning.

Kyrkotomt är ett område kring en kyrkobyggnad som hör samman med byggnadens funktion och miljö och som inte är begravningsplats.

3§ Kyrkobyggnader som är uppförda och kyrkotomter som har tillkommit före utgången av år 1939 får inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd av länsstyrelsen.

I fråga om en kyrkobyggnad krävs alltid tillstånd för rivning, flyttning eller ombyggnad av byggnaden liksom för ingrepp i eller ändring av dess exteriör och interiör med dess fasta inredning och konstnärliga utsmyckning samt för ändring av dess färgsättning.

I fråga om en kyrkotomt krävs alltid tillstånd för

utvidgning av tomten samt för uppförande eller väsentlig ändring av byggnader, murar, portaler eller andra fasta anordningar på tomten.

4§ Om riksantikvarieämbetet beslutar det, skall bestämmelserna i 3§ om tillståndsprövning tillämpas också i fråga om en kyrkobyggnad eller en kyrkotomt som har tillkommit efter utgången av år 1939 och som är märklig genom sitt kulturhistoriska värde.

(Följande kyrkor och kapell i Göteborg är skyddade enligt 4§: Bergsjöns kyrka, Brunnsbo kyrka, Guldhedens kyrka, Hjällbo kyrka, Härlanda kyrka, Johannebergs-kyrkan samt S:t Olofs kapellkrematorium.)

BILAGA 3:B

Utdrag ur förordning (1988:1229) om statliga byggnadsminnen m m

Statliga byggnadsminnen

1§ En byggnad som tillhör staten får förklaras för statligt byggnadsminne, om den är synnerligen märklig genom sitt kulturhistoriska värde eller ingår i ett kulturhistoriskt synnerligen märkligt bebyggelseområde.

Bestämmelserna om statliga byggnadsminnen i denna förordning får också tillämpas på park, trädgård eller annan anläggning av kulturhistoriskt värde.

2§ Frågan om en byggnad skall förklaras för statligt byggnadsminne prövas av regeringen efter framställning från riksantikvarieämbetet och statens historiska museer, i fortsättningen i denna förordning kallat riksantikvarieämbetet.

3§ När en byggnad förklaras för statligt byggnadsminne anger regeringen genom skyddsföreskrifter på vilket sätt byggnaden skall vårdas och underhållas samt i vilka avseenden den inte får ändras. Skyddsföreskrifterna kan innehålla bestämmelser om att ett område kring byggnaden skall hållas i sådant skick att byggnadsminnets utseende och karaktär inte förvanskas.

5§ Riksantikvarieämbetet har tillsyn över de statliga byggnadsminnena. Ämbetet skall föra en förteckning över dem.

9§ Om ett statligt byggnadsminne överläts till annan, skall riksantikvarieämbetet och länsstyrelsen i det län där byggnadsminnet finns omedelbart underrättas. Av lagen (1988:950) om kulturminnen m m framgår att om ett statligt byggnadsminne övergår till annan ägare än staten blir det byggnadsminne enligt den lagen.

BILAGA 4:A**Byggnader skyddade enligt lag om kulturminnen, 3 kap. Byggnadsminnen****Stadsdelen Inom Vallgraven (1)**

- Kv 3:7, Stora Nygatan 17, Synagogan. 1999-07-02.
 Kv 15:1, Södra Hamngatan 25/Korsgatan 2–6. 1986-12-08.
 Kv 15:4, Södra Hamngatan 31, Frimurarlogen. 1982-06-28.
 Kv 16:14, Södra Hamngatan 11, Chalmerska Huset. 1980-01-28.
 Kv 30:2, Hvitfeldtsplatsen 2, Engelska kyrkan. 1978-02-05.
 Kv 30:3, Arkitektgatan 3, Gegerfeldtska villan. 1967-05-31.
 Kv 35:16, Vallgatan 4–6/Magasinsgatan 13. 1999-01-18.
 Kv 54:9, Lilla Torget 4. 1980-10-27.
 Kv 54:10, Lilla Torget 3. 1979-12-20.
 Kv 65:1, Domkyrkobrunnen. 1973-12-21.
 Kv 68:5, Skräddaregatan 1–3. 1982-04-19.
 Kv 72:1, Kungstorget, Stora Saluhallen. 1985-04-22.

Stadsdelen Nordstaden (2)

- Kv 11:1, Norra Hamngatan 14, Sahlgrenska huset. 1968-10-24.
 Kv 11:7, Gustav Adolfs torg 1, Rådhuset (äldre delen). 1968-10-24.
 Kv 11:7, Gustaf Adolfs torg 2, Rådhuset (yngre delen). 1982-10-25.
 Kv 12:1, Norra Hamngatan 12, Ostindiska kompaniets hus. 1968-10-24.
 Kv 13:7, Norra Hamngatan 4. 1987-12-07.
 Kv 16:1, Gustaf Adolfs torg 3, Wenngrenska huset. 1973-12-21.
 Kv 16:3, Gustaf Adolfs torg 4, Stadshuset. 1968-10-24.
 Kv 16:4, Gustaf Adolfs torg 5, Börshuset. 1968-10-24.
 Kv 19:1, Kronhuskvarteret. 1968-10-24.

Stadsdelen Stampen (4)

- Kv 1:1, Drottningtorget, Centralposthuset. 1995-10-31.
 Kv 11:14, Stampgatan 1, Gamla fattighuset. 1968-10-24.

Stadsdelen Heden (5)

- Kv 16:1, Nya Allén 1, Dicksonska palatset. 1973-12-21.
 Kv 38:1 (705:8), Stora Katrinelund. 1973-12-21.

- 705:11, Palmhuset. 1976-02-05.
 705:11, Trädgårdsföreningen (hela). 1992-06-02.

Stadsdelen Lorensberg (6)

- Kv 38:1-2, Kungsportsavenyn, Stora Teatern. 1973-12-21.
 Kv 40:1-2, Vasaplatsen 2/Göteborgsgatan 1. 1998-06-08.
 Kv 42:1, Parkgatan 25/Storgatan 26, Wernerska villan. 1968-10-24.
 Kv 53:3 m fl, Kungsportsavenyn 16–22 (delar). 1973-12-21.

Stadsdelen Vasastaden (10)

- Kv 12:8, Viktoriagatan 15. 1998-10-27.
 Kv 12:17, Vasagatan 11, "Tomtehuset". 1982-10-25.
 Kv 14:1, Engelbrektsgatan 1, f d Elementarläroverket för flickor. 1990-02-07.
 Kv 15:17, Engelbrektsgatan 4–6/Karl Gustavsgatan 25. 1999-12-20.

Stadsdelen Stigberget (13)

- 613: 16-17, Repslagaregatan 11/Storebackegatan 10–12. 1999-12-28.

Stadsdelen Olivedal (14)

- Kv 32:7, Sjömansgatan 5–7, Sjömannasällskapets hus. 1984-03-19.

Stadsdelen Haga (15)

- Kv 3:1, Södra Allégatan 3, Renströmska Badet. 1997-08-25.
 Kv 8:3, Landsvägsgatan 6/Haga Nygata 2 (två bostadshus). 1995-10-24.
 Kv 13:15, Haga Nygata 11-15/Västra Skansgatan 6–10 (sex bostadshus). 1985-04-22.
 Kv 20:20, Skanstorget 15-17/Skolgatan 36–38 (fem bostadshus). 1986-12-09.
 Kv 25:18, Haga Nygata 19–23 (tre bostadshus). 1986-12-09.

Ytterligare cirka 40 restaurerade hus ingår i ett program för byggnadsminnesförklaringar som är antaget av länsstyrelsen och Göteborgs kommunfullmäktige.

Stadsdelen Annedal (17)

- Kv 2:5, Föreningsgatan 2. 1998-11-05.

Stadsdelen Majorna (20–24)

722:106, Stigbergstorget 7, Gathenhielmska huset. 1964-01-09.

729:212-16, Allmänna Vägen 48, Olsonska gården. 1986-12-09.

Nya Varvet (26)

Byggnaderna 36 och 38, Gamla Vaktstugan och "Vita Gaveln". 1986-12-09. (Tidigare statligt byggnadsminne.) Ytterligare ett 20-tal byggnader inom Nya Varvet är föreslagna som byggnadsminnen.

Lindholmen (35)

735: 345, Plåtslagaregatan/Gjutaregatan, Föreningshuset Aftonstjärnan. 1995-03-20.

Kviberg (41)

Kvibergs kaserner. 1997-06-03. (Tidigare statligt byggnadsminne.)

Gårda (44)

Kv 23:5, Åvägen 15, Göteborgs Remfabrik. 1984-09-17.
Kv 23:10, Åvägen 14, f d Hästkosömfabriken. 1986-12-09.

Källtorp (46)

Kv 4:15, f d Härlanda fängelse. (Tidigare statligt byggnadsminne.)

Bö (50)

Kv 10:13, Brödragatan 8, Villa Soltorpet. 1983-09-26.

Kallebäck (52)

752:150, Gustafs Källa (Kallebäcks källa) vid Boråsvägen. 1973-12-21.

Backa (66)

766:594, Bäckebols gård. 1964-01-09, 1968-03-25.

Hjällbo (68)

Kv 55:1, Lärjeholms gård. 1973-12-21.

Askim (86)

Kv 432:1, Villa Dalfrid. 1979-09-24.

BILAGA 4:B**Byggnader skyddade enligt förordningen om statliga byggnadsminnen m m.****Stadsdelen Inom Vallgraven (1)**

Kv 36:2, Kaserntorget 11, "Televerkets hus". 1993-06-24.

Kv 36:2, två äldre portaler i "Televerkets hus". 1935-01-25.

Kv 53:10, Södra Hamngatan 1, Residenset. 1935-01-25.

Kv 53:10, Södra Hamngatan 3, Landstatshuset. 1993-03-18.

Stadsdelen Gullbergsvass (3)

703:4, Skansen Lejonet. 1935-01-25.

703:6, Drottningtorget, Stationshuset. 1986-08-21.

Stadsdelen Lorensberg (6)

706:12, Universitetets huvudbyggnad vid Vasagatan. 1993-03-18.

Kv 11:2, Bengt Lidnersgatan 7. 1994-09-15.

Kv 11:4, Viktor Rydbergsgatan 24. 1994-09-15.

Kv 13:1, Dicksonsgatan 2. 1994-09-15.

Kv 13:2, Dicksonsgatan 4. 1994-09-15.

Stadsdelen Nya Varvet (26)

Hus 18, Nobis. 1935-01-25.

Stadsdelen Älvsborg (55)

Nya Älvsborgs fästning. 1935-01-25.

Stadsdelen Styrso (87)

Känsö, f d karantänsanstalt. 1939-11-10.

Vinga fyr- och lotsplats. 1978-12-14.

BILAGA 5**Förteckningar över arkitekter, konstnärer, dekormålare m fl.**

Texterna för vissa stadsdelar bl a Inom Vallgraven, Nordstaden, Vasastaden-Lorensberg och Kungsladugård är relativt översiktliga och innehåller endast några få arkitektnamn. Uppgifter från dessa delar saknas därför till stor del.

I de fall stavningen inte överensstämmer i beskrivningarna och förteckningarna är den som redovisas i förteckningarna den korrekta.

Arkitekter

I förteckningen ingår namn på personer (arkitekter, ingenjörer, byggmästare mfl) och i några fall företag som utformat byggnader eller stadsplaner som beskrivs i programmet. De få kvinnliga arkitekterna redovisas med hela förnamnen medan övriga endast har initialer. Siffror inom parentes anger antal objekt per sida.

AB Arkitekt- och Byggnadsbyrå: II 177.
 AB Svenska Trähus: II 152.
 Adler V: I 170, 188, 229.
 Ahlberg H: I 117, II 239.
 Ahlsén E och T: I 342, 347/II 222, 223, 228.
 Améen G: I 110.
 Andersson J: I 167, 168.
 Andreasson G: II 222, 224.
 Anshelm K: I 247.
 ARES (A Bjerke, RO Swensson, E Torulf, S Ericson): I 114.
 Asplund EG: I 286, 287/II 33.
 Backström S och Reinius L: II 239.
 Bengtsson KM: I 77, 113, 121, 222, 240, 279, 306/II 16, 53, 131, 177, 187.
 Bensow F: II 60, 120.
 Bergh R: II 242.
 Berglund V: II 212.
 Bergsten C: I 114.
 Bernhard E: II 188, 244.
 Billing JE: I 255.
 Birch-Lindgren G: I 247.
 Bjerke A: I 86, 119, 134, 173, 238, 240, 247, 386/II 45,

60, 148, 150, 151, 157, 177. Se även Bjerke A och Swensson RO samt ARES.
 Bjerke A och Swensson RO: I 66, 91, 120, 121, 134, 186, 189, 409/II 12.
 Björck F: II 239.
 Björkegren C: I 350, 364/II 74, 105, 164, 168 (3).
 Blakstad och Munthe-Kaas: I 85.
 Blom F: I 283, 323.
 Blomqvist D: I 294.
 Blomqvist F: II 33.
 Boman KA: II 118.
 Boulnois V: I 76/II 119.
 Boustedt B och Heineman HE: I 358/II 228.
 Branzell S: II 62 (2).
 Brihs E: II 52, 66.
 Brolid S: I 306, 321/II 222. Se även Brolid S och Wallinder J.
 Brolid S och Wallinder J: I 365/ II 167 (2), 204, 228, 325.
 Burman I: I 178, 194, 205, 221, 222, 223/II 121, 192, 198.
 Burman OA: I 205, 206.
 Bäckman V: II 407.
 Börtén B: II 374.
 Carlberg BW: I 28, 58, 59, 66, 67 (2), 239/II 105, 117.
 Carlberg CW: I 20, 30 (2), 31 (2), 58, 59, 62 (2), 71/II 117, 142 (2).
 Carlberg J: I 28.
 Cederlöf B: I 260, 371/II 252.
 Celsing P: II 75.
 Cornilsen Hj: I 80, 98, 155, 167, 206, 240/II 42.
 Crispin C: se Peterson AC och Crispin C.
 Curman C: I 204.
 Dahlbergh E: I 26, 27, 48, 211 (2)/II 232.
 Dahlberg R: I 130/II 62, 87, 242.
 de la Valleé J: I 232.
 Drätselkammarens arkitektbyrå: I 408
 Drätselkammarens byggnadstekniska byrå : I 352
 Dymling O: I 233/II 20, 381.
 Dähn J: II 51.
 Ebeling CF: I 169, 404.
 Edelsvärd AW: I 51, 62, 198, 205, 214, 229, 266, 271 (2)/II 208.
 Edholm: I 408.
 Ekholm PA: I 142.

- Ekholm och White: I 342, 353/II 87 (2), 239, 370.
 Ekman Elsa-Brita: II 109.
 Eliasson A: I 149.
 Eliasson B: II 127, 137.
 Eliasson J: I 411.
 Elliot G: I 190, 193, 194, 223/II 121.
 Enders L: I 64, 172, 206, 231, 294/II 12.
 Engström A: I 166.
 Erichs M: I 152, 160, 192/II 14.
 Ericson S: I 85, 152, 177, 238 (2), 240, 406, 410/II 16, 190, 385. Se även ARES.
 Eriksson J: II 15.
 Eriksson NE: I 115, 116, 171, 231, 318, 342, 411/II 23, 33, 53, 85, 128, 173, 222, 224, 226, 227, 242. Se även Eriksson NE och Ragndal E.
 Eriksson NE och Ragndal E: I 314, 350, 364/II 82.
 Erskine R: II 75.
 Fahlström C: I 123, 169, 229, 286 (2).
 Falk GA: I 66.
 Falkenberg H: II 214.
 Falkman H: II 40, 43(2).
 FO Peterson och söner: I 147, 173, 223, 231, 368, 388, 396/II 45.
 Forssén A: I 85/II 117, 379.
 Friberger E: I 141/II 33, 68, 121, 122, 145, 402.
 Frykblom EM: I 220.
 Frölén S: II 171 (2), 172.
 Funkqvist A: I 132, 133, 180, 279/II 248, 357.
 Fuhre A: I 137, 148, 154, 294 306.
 Fylking E: se Uppling E och Fylking E.
 GAKO (Göteborgs allmännyttiga och kooperativa företag): II 242.
 Gegerfelt V: se von Gegerfelt.
 Gegggen O: II 224, 401.
 Gerle O: I 311, 402.
 Gillermo G: I 77, 154, 290.
 Gip D: II 62, 72.
 Green L: II 33.
 Gynnerstedt T: II 15.
 Hahr E och Torulf E: I 110.
 Hall R: I 64, 130, 144/II 87, 120, 126.
 Hallman PO och F Sundbärg: I 94, 118/II 177.
 Hanson BS: I 290 (2).
 Hansson KS: I 99, 292,294, 306/II 40, 43, 53, 121 155.
 Hanson N: I 290, 295, 306, 318/II 14, 42, 53, 72, 87, 106, 109.
 Hansson T: I 348, 352/II 211.
 Hansson R och Löfmark KA: I 221.
 Hedlund B: I 215/II 63, 120. Se även Hedlund H och Hedlund B.
 Hedlund H: I 78, 98, 123, 180, 204, 205, 214, 221, 250, 266, 268 /II 45 (2), 51. Se även Hedlund H och Hedlund B samt Hedlund H och Rasmussen Y.
 Hedlund H och Hedlund B: I 105, 173, 296.
 Hedlund H och Rasmussen Y: I 101.
 Heilborn F: I 75.
 Heineman HE: se Boustedt B och Heineman HE.
 Hellqvist A: I 221.
 Heres A: I 90.
 Hermansson G: I 232.
 Holmdal E: I 99,121, 130, 132, 144, 167, 191, 192/II 60, 62, 66, 106, 120.
 Holmén O: I 80, 91, 155, 190, 223 (2)/II 53, 123.
 Hoving G: I 64, 296/II 139.
 Hultberg P: I 91. Se även Nygård A och Hultberg P.
 Hultén H: II 85, 87.
 Håkansson ER: I 311/II 66.
 Håkansson PL: I 374.
 Jakobi A: I 288.
 Jacobson C: I 167.
 Jacobsson G: I 224.
 Jaenecke F och Samuelsson S: I 91.
 Jahnke H: I 137, 180, 311.
 Jarlén J: I 99, 128, 144, 152, 154, 191, 192, 221, 240, 242 306/II 15, 39 (2), 42 (2), 50, 74.
 Johansson B: I 368/II 109.
 Johansson C: I 54.
 Johansson GH: I 182.
 Johansson K: I 78/II 406.
 Jonsson A: I 238/II 48, 313.
 Jonsson KO: I 344, 346/II 85, 87, 90, 154, 184, 242.
 Jonsson: Se Zetterström och Jonsson.
 Josephsson E: II 28.
 Jyllin H: II 53.
 Kjessler och Mannerstråle: II 220.
 Klang PO: II 87.

- Klemming Hj och Thelaus E: II 211.
 Klemming W: I 204.
 Krüger A: I 64, 98, 160, 170, 179/II 336, 379.
 Krüger E: I 112, 194, 338/II 12, 17, 44, 51, 60.
 Krüger G: I 55, 167.
 Kumlien A: I 232, 247/II 102, 239. Se även
 Kumlien A och Hj.
 Kumlien A och Hj: I 52, 167.
 Kvarnström L: II 184.
 Lallerstedt LE: I 303.
 Leijonsparré P: I 322.
 Lieden H: I 270.
 Lilienberg A: I 21, 94, 106, 118, 128, 142, 152, 154, 194,
 242, 280, 304, 357, 400/II 8, 12, 34, 37, 70, 72, 100,
 113, 121 (2), 123, 125, 126, 130, 158.
 Lind SI: II 33.
 Lindberg N: I 315.
 Lindgren G: II 77.
 Lindholm C: I 112, 168.
 Lindman B: II 85.
 Lindström F: I 132/II 220.
 Lindström S: II 165.
 Ljungman G: II 52, 361, 407.
 Lund R och Valentin A: II 226.
 Lundgren SH: II 214.
 Lundqvist Y: II 77.
 Löfmark: se Hansson R och Löfmark KA.
 Mandelius ML: Se Swensson RO och Mandelius ML.
 Malmberg BC: I 104.
 Mattson W: I 231, 246, 279, 313/II 172.
 Munthe-Kaas: se Blakstad och Munthe-Kaas.
 Mårtensson P: I 191/II 189.
 Nihlmark G: I 231.
 Nilsson OW: I 167 (2), 182, 191, 220/II 50, 120.
 Nilsson G: II 252.
 Nordmark N och Gerle O: I 402.
 Nordström G: II 120.
 Noreen Ä: I 116.
 Nygård A och Hultberg P: II 90.
 Nyqvist C: I 137, 140, 302/II 12.
 Nyrén C: I 215.
 Olivegren J: I 206/II 90.
 Olsson N: I 78, 91, 99 (2), 121, 128, 130, 182, 183, 191,
 192, 231, 241, 278/II 60, 121 (3), 122, 123, 125.
 Olsson J: I 206.
 Orlando H: II 169, 172.
 Osnes J: II 228. Se även Osnes J och Sunnerholm N.
 Osnes J och Sunnerholm N: II 184.
 Pehrsson D: I 99, 224/II 90, 137.
 Person A: I 99, 306/II 373.
 Peterson AC: I 98, 101, 105, 111 (2), 124, 137, 150, 155,
 157, 180, 183, 232, 283, 284, 387, 408/II 48, 117, 134.
 Se även Peterson AC och Crispin C.
 Peterson AC och Crispin C: I 261, 405.
 Peterson FO: Se FO Peterson och söner.
 Peterson GL: II 72.
 Pettersson K: I 53.
 Ragndal E: I 85, 362/II 84, 222, 226. Se även
 Eriksson NE och Ragndal E.
 Rapp PJ: I 170, 204, 229, 286.
 Rasmussen Y: I 67, 101, 110, 177, 321/II 52, 177, 187.*
 Se även Hedlund H och Rasmussen Y.
 Reinius L: Se Backström S och Reinius L.
 Ritzén C: I 298, 374, 388/II 60.
 Roos T och Thornberg B: II 211.
 Rosell CE: I 78.
 A Roth: I 183.
 Samuelsson G: I 91.
 Samuelsson J: II 359.
 Samuelsson K: I 137, 171, 306.
 Sameulsson S: se Jaenecke F och Samuelsson S.
 Sellman O: I 79, 173.
 Snellman U: II 210.
 Småstugebyrån: I 341.
 Snis J: II 154, 194, 261.
 Solberg JJ: II 123.
 Steen R: I 194.
 Steen S: I 173, 231, 247, 306, 313/II 122, 177.
 Stendahl G: II 41, 43, 122, 155.
 Stenfelt DW: I 99, 170, 183, 188, 190, 191.
 Stenhammar PV: I 232.
 Strömberg HJ: I 270, 285/II 45.
 Sundbärg F: Se Hallman PO och Sundbärg F.
 Sundbärg G: I 244/II 106, 128.
 Sunnerholm N: se Osnes J och Sunnerholm N.
 Swensson RO: I 64, 66, 110, 116, 119, 134, 173, 193,

- 247, 255, 306/II 12, 15, 23, 102, 117, 173, 308.
Se även Swensson och Mandelius samt ARES.
- Swensson RO och Mandelius M: I 133, 238/II 15, 106.
Säfström W: I 311.
- Tengbom E och Torulf E: I 203.
- Tengboms arkitektkontor: II 145.
- Thelaus E: se Klemming Hj och Thelaus E.
- Thorburn E: I 133 (2), 177, 410/ II 66, 69.
- Thornberg B: se Roos T och Thornberg B.
- Thunström O: I 374.
- Tingström S: I 406.
- Torulf E: I 52, 63, 99, 112, 113, 119, 121, 128, 177, 240, 247 (2), 251, 260/II 44, 79, 372. Se även ARES, Tengbom E och Torulf E samt Hahr E och Torulf E.
- Tuvert arkitektkontor: I 133/II 137, 226, 228.
- Uppling E och Fylking E: I 203.
- Wahlberg Å: I 231, 318, 348, 350, 364/II 169, 170 (2), 204.
- Wahlman LI: I 259.
- Valentin A: se Lund R och Valentin A.
- Wallander S: I 315/II 164.
- Wallberg Ingrid: I 183, 244/II 109, 127, 128, 130, 131, 139, 151.
- Valleé: se de la Valleé.
- Wallinder J: I 140/II 87, 93, 22. Se även Brolid och Wallinder.
- Vasilis V: II 336.
- Wedenmark S: II 53, 244, 246.
- Weinberg JF: II 117.
- Weijke G och Ödeen K: II 160, 164.
- Wennström J: II 152.
- Werner A: II 74.
- Wernstedt M: I 137, 294/II 145, 335.
- Westerberg OG: I 77, 98, 294/II 120 (3), 121.
- Westerberg JA: I 78, 98, 170, 179 (2), 284/II 208, 366.
- Westman C: I 104, 152.
- White Arkitekter: I 114/II 239. Se även Ekholm och White.
- Wickman G: I 224, 225.
- Wikander O: II 264, 266.
- Wiman G: II 206.
- Villén N: I 167.
- William-Olsson T: I 146, 350, 352, 362/II 85, 105, 165, 206(2), 220.
- von Gegerfelt V: I 72,73, 90, 104, 123, 285/II 119, 239.
- Wählin Th: I 251/II 325.
- Wärnschiöld J: II 232.
- Zanders M: I 405.
- Zetterström C Hj: I 99 (2), 128, 191/II 40.
- Zetterström C Hj och T: I 121.
- Zetterström och Jonsson: I 80.
- Zetterwall F: I 51.
- Zetterwall H: I 186, 188.
- Zimdahl H: I 152, 342, 344.
- Åbom JF: II 244.
- Ålander G: I 77, 171, 242, 340/II 106, 125, 126.
- Åhrén U: I 64, 130, 141, 303, 318, 341/II 62, 74, 109, 127, 128, 137, 151.
- Ågren L: I 160, 342, 346/II 170, 206, 214.
- Ödeen K: I 160. Se även Weijke och Ödeen.
- Öhrn E: I 149.
- Östnäs B: II 165.

Konstnärer, dekorationsmålare m fl

I förteckningen ingår konstnärer, dekorationsmålare m fl som svarat för den konstnärliga utsmyckningen i några av de byggnader och miljöer som beskrivs i programmet.

- Ahlborn Carl: I 104.
- Amelin Albin: I 85.
- Andresen Jens: I 204. (Väggmålning i Renströmska badets simhall. Uppgiften saknas i texten.)
- Asplund Nils: I 110.
- Bergholtz Ralph: II 90, 242.
- Billman Torsten: I 173.
- Bjurström Tor: I 115.
- Blomberg Sigrid: II 45.
- Blüchert Brocke och Lundell Simon: II 118, 131.
- Brambeck Edvard: I 101.
- Callmander Reinhold: I 105, 188/ II 321.
- Eldh Albert: I 110, 188.
- Eriksson J Edvard: II 45.
- Frulli Giacchino: II 356.
- Goës Axel: I 204 (Dekorationsmålning i Renströmska badet bla i simhallen. Uppgiften saknas i texten.)/II 385.
- Grate Eric: I 284/II 84.

Hammerdal Markus och Hasselberg Matthias: II 274.
 Hasselberg Matthias: II 262.
 Hasselberg Per: II 45.
 Irwe Knut: I 85/II 211, 225.
 Jaeger (Jäger) Marcus: II 232, 403.
 Johnson Ivar: I 101, 114, 278, 287.
 Jones Arne: II 206.
 Jönsson Anders: II 48.
 Knudsen Leif: II 222.
 Kruse Ole: II 121.
 Larsson Carl: I 105, 112.
 Lindekrantz Ivar: II 171.
 Lindgren Elis: II 136.
 Lundell Simon: Se Blüchert Brocke.
 Lundstedt Kristian: I 320/II 290.
 Mila Joël: II 244.
 Milles Carl: I 114 (Brunnskaret och Poseidon på
 Götaplatsen. Uppgiften saknas i bildtexten.), 404.
 Månsson Filip: I 51, 110.
 Nehrman Britta: I 85.
 Nemes Endre: I 111/II 204.
 Nilsson Nils: I 116.
 Nyblom Lennart: I 67.
 Pernevi Palle: II 68, 167.
 Rasmussen Torvald: I 101.
 Ross Johan: II 319.
 Ross Johan och Carowsky Michael: II 117.
 Santesson Ninnan: I 178.
 Schönfeldt: Se von Schönfeldt.
 Sjögren Nils: II 162.
 Sten John: II 150.
 Strindberg Tore: I 212.
 Thorkillus: II 290, 301, 321.
 Thornblad Åke: II 226.
 Torkelsen Erling: I 173/II 250.
 Wallander Alf: II 370.
 Wedel Nils: I 91, 171.
 Wetterlund Axel: I 110 (Bronsljon, universitetets
 huvudbyggnad. Uppgiften saknas i texten), 173.
 Werkmäster Jerk: I 148.
 Wilhelmson Carl: I 214.
 von Schönfeldt Christian: II 319.

BILAGA 6:A

Ordförklaringar – förkortningar

I förteckningen ingår ett urval av de facktermer eller andra begrepp som använts i texten. Mer omfattande ordförklaringar finns bl a i Arkitekturtermer (JT Ahlstrand 1969); Arkitektur, stilhistoriskt lexikon (W Koch 1988); Byggandets ord – betydelse, ursprung, historia (G Dravnieks, 1988) ; Kulturmiljövårdens bebyggelseregister, inventeringshandbok (Riksantikvarieämbetet, 1998)

Förkortningar

FSBM: Förordning om statliga byggnadsminnen m m.
 Se bilaga 3:B.
 GKH: Göteborgs kommunfullmäktiges handlingar.
 KML: Kulturminneslagen. Se bilaga 3:A.
 NRL: Naturresurslagen. Se bilaga 2.
 PBL: Plan- och bygglagen.
 ÖP: Översiktsplan.

Ordlista

Abisd: Halvrund eller mångkantig byggnadsdel, ofta koravslutning.
 Arbetarebostad: Bostadshus uppfört av stad/kommun, stiftelse, arbetsgivare eller annan byggherre med stöd från stat/kommun. Göteborgs första arbetarebostäder låg i Haga. De uppfördes av Göteborgs stad 1847–49 och Dicksonska stiftelsen 1857–59. Begreppet arbetarebostäder användes i utbyggnadsplanen för Göteborg 1866.
 Arbetareförening, Göteborgs: Förening bildad 1866. Syftet var "gemensam strävan för arbetareklassens förädling och förkovran i andligt och materiellt hänseende". Föreningens symbol var en bikupa.
 Arkad: En rad bågar som bärs av pelare./En täckt gång öppen åt en eller flera sidor.
 Asbestcement: Eldfast trådigt material. Från sekelskiftet 1900 använt till asbestcementplattor. Svensk tillverkning från 1907 vid Eternitfabriken i Lomma.
 Atriumhus: Småhus med rum grupperade kring en sluten gård (atriet).
 Backstuga: Stuga på ofri grund. I allmänhet lägre status än torp.

- Balustrad: Räcke med balusterdockor (profilsvarvade stolpar) t ex kring terrass.
- Bastion: Utskjutande del i fästningsvall. Bastionen består av två längre sidor i vinkel (facer) och två insvängda eller raka kortare sidor (flanker). Bastionerna sammanbinds genom raka partier (kurtiner). I befästningssystemet ingår ofta raveliner som ligger utanför och skyddar kurtinerna.
- Befästning: Anläggning för militärt försvar.
- Blindering: Dekorativ, grund fördjupning i en muryta.
- Blindfönster: Fingerat fönster, vanligen insatt för att åstadkomma symmetri i fasaden.
- Bostadshus (plantyper), landsbygd: Före 1800-talets mitt var bostadshuset i Göteborgs omgivning i allmänhet olika varianter av byggnader på enkel bredd t ex framkammartugor, högloftsstugor, långloftsstugor och enkelstugor. Enstaka bostadshus på dubbel bredd (dubbelhus) förekom också. – Efter 1800-talets mitt blev bostadshus på dubbel bredd den vanligaste typen. De kunde ha fyrdelad plan eller i större hus sexdelad plan (s k salsbyggnader) efter förebild från herrgårdar.
- Burspråk: Utbyggt fasadparti utan kontakt med marken, vanligen med fönster.
- By: Tidigare en grupp gårdar med ägor som var blandade eller på annat sätt berörde varandra och med gemensam organisation genom byalaget. Jmfr skifte. Byns utseende varierade bl a förekom klungbyar eller klumpbyar som hade oregelbundet placerade gårdar och radbyar där gårdarna låg längs en byväg med hus mot vägen.
- Byggnadsminne: Lagskyddad byggnad, se bilaga 3:A–B.
- Båtsmanstorp: Se torp.
- City: Centralt stadsparti för affärsverksamhet, förvaltning, kontor m m.
- Corps-de-garde: Vakthus eller vaktrum.
- Corps-de-logi: Huvudbyggnad på herrgård eller slott. Även använt som benämning på huvudbyggnad i andra anläggningar.
- Domarring: Avlång eller rund stenkrets från järnåldern.
- Drakslinga: Bandornament avslutat med drakhuvud.
- Drakstil: Dekorationsform influerad av vikingatidens djurornamentik, bl a använd i nordisk träarkitektur från 1800-talets senare del.
- Dubbelhus, hus på dubbel bredd: Se bostadshus, landsbygd.
- Egnahem: Mindre bostadshus eller jordbruk vanligen uppfört med statligt stöd. Statens egnahemslånefond tillkom 1904. Tidiga exempel från Göteborg är Landa egnahem (se del I sid 152) och torplägenheter i Högsbo (se del II sid 211).
- Ekonomibyggnader: Här använt som sammanfattande namn på gårdsbebyggelse som inte är bostadshus.
- Engelsk park/trädgård: Anläggning planerad med naturens oregelbundna former som förebild.
- Enkelstuga: Envånings bostadshus som består av förstuga och kök på ena sidan och ett rum på den andra. Se även bostadshus, landsbygd.
- Ensamgård: Ensam liggande jordbruksfastighet utan ägoblandning med andra gårdar.
- Enskifte: Se skifte.
- Eternit: Se asbestcement.
- Faluröd: Se rödfärg.
- Fasspont: Se panel.
- Festong: Ornament i form av nedhängande sammanflätade blommor, blad och frukter.
- Filantropi: Vålgörenhet, verksamhet som syftar till osjälvisk hjälp åt behövande människor.
- Flank: Se bastion.
- Flygel: Sidobyggnad till större huvudbyggnad t ex inom en herrgårdsanläggning./Gårdshus sammanbyggt i vinkel med gatuhus.
- Fornlämning: Se bilaga 3:A.
- Fornnordisk stil: Stil i nordisk träarkitektur under 1800-talets senare del. Jämför drakstil.
- Framkammartuga: Envåningslänga med kök och farstuga på ena gaveln, en kammare (framkammare) på den motsatta gaveln och ett större rum mitt i byggnaden. Se även bostadshus, landsbygd.
- Fransk park/trädgård: Regelbunden strängt symmetrisk anläggning med tuktade former.
- Franskt fönster: Stort dubbelfönster som går ner till golv och saknar mittpost.
- Fris: Horisontalt väggband med ornament t ex bågrfris.
- Frontespis: Ovanför taklisten uppskjutande parti ofta med ett inrett vindsrum. Vanligen en fortsättning på fasadens mittparti och utformat med en gavelliknande överdel.

Fronton: Prydnadsgavel, triangelformat eller segmentformat överstycke placerat ovanför en byggnads taklist eller över fönster- eller dörröppningar.

Funktionalism: Stil på 1930-talet. Se bilaga 6:B.

Fägata: Inhägnad väg från gårdsplatsen eller byplatsen till utmarken. Använd för djur som fördes ut till betet.

Fähus: Ladugård.

Fästning: Större befäst byggnad eller anläggning.

Fönster, fönsterdelar: Ett öppningsbart fönster består av en karm med eller utan fönsterposter (se post) och en eller flera bågar (fönsterluffer). T ex enlufts-fönster (saknar post), tvålufts-fönster med eller utan vertikal mittpost, fyrlufts-fönster med korspost och trelufts-fönster med T-post. Glasytan kan vara hel eller indelad i mindre rutor genom spröjsning (se spröjs).

Fönsterfoder: Fönsteromfattning, ofta profilerad och ibland försedd med ett överstycke eller krön som har ett triangelformat eller segmentformat gavelparti.

Fönstertyper: Korspostfönster (1), T-postfönster (2), rundbågat/rundbågigt fönster (3), korspostfönster med smårutsindelade överbågar (4), sexdelat tvålufts-fönster (5), smårutsindelad tvålufts-fönster (6), ospröjsat tvålufts-fönster med post (7), trelufts-fönster med poster (8), enlufts-fönster (9), stort enlufts-fönster/per-spektivfönster (10). I korspostfönster är de nedre bågarna ibland delade med en horisontell spröjs.

Förstuga: Litet rum innanför ytterdörr.

Förstukvist: Täckt utbyggnad framför ytterdörr.

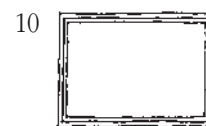
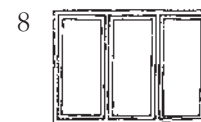
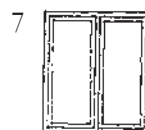
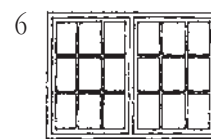
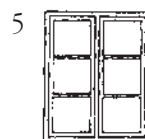
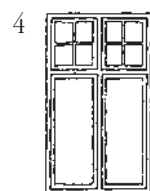
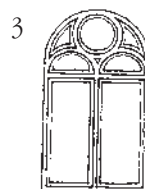
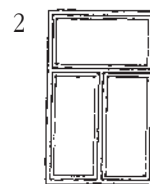
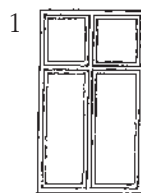
Förträdgård: Planterad yta mellan entréfasad och gata eller gångbana.

Gavelröste: Den del av en byggnads gavel som bildas av takfallen.

Grannskapsenhet: Bostadsområde planerat så att invånarna har gemensamhetsanläggningar (skola, samlingslokal, bibliotek o s v) samt butiker i nära anslutning till bostäderna, vanligen grupperade kring ett torg. Begreppet infördes på 1940-talet.

Göteborgsutställningen: Utställning arrangerad 1923 för att fira stadens 300-årsjubileum. Till utställningen uppfördes ett stort antal tillfälliga och permanenta byggnader och en serie skrifter som bl a behandlar Göteborgs historia gavs ut.

Hemman: Kameral benämning på en jordbruksfastighet

mätt i mantal efter skatteförmåga.

Herrgård: Större jordbruk. Tidigare benämning på en gård ägd av en adlig person.

Hornverk: Framskjutande utanverk i en fästningsanläggning bestående av två halva bastioner och ett mellanparti.

Hålväg: Äldre väg med skålad yta.

Härad: Äldre förvaltningsområde som omfattade flera socknar och utgjorde ett administrativt delområde inom ett län.

Hästvandring: Anordning där en häst spänns vid en bom kopplad till hjul och som genom hästens vandring i en cirkelformad bana driver ett tröskverk eller liknande.

- Högloftsstuga: Ålderdomlig typ av bostadshus som består av en ryggåsstuga sammanbyggd med en högre loftbod. Se även bostadshus, landsbygd.
- Hörnkedja: Lodrat rad av hörnstenar med omväxlande långsidan och kortsidan utåt. Ibland utförd som imitation i puts.
- Inäga: Odlad mark eller äng intill gårdsbebyggelse.
- Jonisk: Se kolonn.
- Jordebok: Förteckning över jordegendomar i ett visst område med uppgifter om varje gårds kamerala förhållanden.
- Jubileumsutställningen: Se Göteborgsutställningen.
- Jugend: Stil cirka 1900–1910. Se bilaga 6:B.
- Järnvåg: Inrättning där järn vägdes och kontrollerades inför försäljning.
- K-märkt: Uttrycket används idag som populär beteckning för kulturhistoriskt intressant bebyggelse t ex byggnadsminnen, byggnader som är skyddade genom speciella bestämmelser i detaljplan, miljöer som ingår i något bevaringsprogram eller bebyggelse som har uppmärksammats i andra sammanhang. (K-beteckning användes tidigare i stadsplaner för byggnader av kulturhistoriskt värde. Den har nu ersatts av andra, bl a Q-beteckning i detaljplan.)
- Kartusch: Sköld eller tavla inramad av band- och rullverk som påminner om urklippt papper.
- Kapitäl: Dekorativt utformat krön på en kolonn, pelare eller pilaster.
- Kaponjär: Ett värn avsett att skydda en fästningsgrav. I Göteborg har benämningen använts som beteckning för hela anläggningen som sammanband Skansen Kronan med befästningsstråket runt själva staden.
- Kasettak: Dekorativt utformat innertak med korsande balkar och hålrum med fyllning (kassetter).
- Kedjehus: Enbostadshus sammanlänkade genom garage, förrådsbyggnader eller liknande.
- Klassicism: Olika stilriktningar med antiken som förebild t ex nyklassicism, 1920-talsklassicism. Se bilaga 6:B.
- Klungby: Se by.
- Knuttimring: Konstruktion med liggande timmerstockar som är sammanfogade genom knutar. Dessa kan vara utformade som korsknutar (utknutar) där stockändarna sticker ut ett stycke utanför varandra eller som slätknutar (laxknutar) där knutarnas yttersida är slät.
- Kollektivhus: Flerfamiljshus/flerbostadshus med lokaler för gemensam service t ex restaurang/storkök och barndaghem.
- Kolonn: Rund hög pelare som består av bas, skaft och kapitäl eller endast skaft och kapitäl. I den grekiska arkitekturen ingick tre kolonn typer med varierande utformning; den doriska, den joniska och den korintiska.
- Kolonnad: Rad av kolonner, kolonngång.
- Konsol: Framskjutande smalt stöd på vägg som bär eller stödjer t ex taksprång eller balkong. Ofta med dekorativ utformning.
- Kontreför, konterför: Pelarliktande murparti avsett att ta upp sidotryck t ex från ett valv.
- Kor: Del av kyrka där altaret är beläget. Vanligen placerat i öster och ofta avslutat med en absid.
- Korintisk: Se kolonn.
- Korrugerad plåt: Plåt med profilering t ex vågprofil (sinusform).
- Korspost: Se post.
- Korsvirkeskonstruktion: Bärande stomme utformad som ett fackverk med utfyllnader som vanligen består av putsat murverk.
- Krenelering: Murkrön med tinnar (uppstående murpartier). Mellanrummen användes ursprungligen som skottgluggar.
- Kryssvalv: Se valv.
- Kulturlandskap: Landskap som mer eller mindre starkt omvandlats genom människans verksamhet. Vanligen odlingslandskap (agrart landskap) men kan också omfatta urbana landskap, industrilandskap m m.
- Kurtin: Se bastion.
- Kålgård: Äldre benämning på köksträdgård.
- Källarvind: Uthusbyggnad/förrådsbyggnad med bottenvåning av sten och överbyggnad av trä.
- Lada: Förrådsbyggnad för hö, spannmål m m.
- Ladugård: Byggnad för nötkreatur. Även benämning på byggnad som innehåller flera delar t ex stall, ladugård, lada och loge vilket var vanligt i Göteborgstrakten.
- Laga skifte: Se skifte.
- Lamellhus: Vanligen benämning på friliggande flerbostadshus i 2–4 våningar med två eller flera trapphus. Förekommer som smalhus med husdjupet 7–9 meter och

tjockhus med husdjupet 12–16 meter. Andra typer av lamellhus enligt riksantikvarieämbetets inventeringshandbok är skivhus (en byggnad med cirka 9 våningar och fönsterlösa gavlar) och loftgångshus (längor med utanpåliggande trapphus och loftgångar).

Landeri: Jordbruksfastighet på Göteborgs donationsmark.

Marken arrenderades ursprungligen ut av staden för jordbruksverksamhet och friköptes senare. Egendommarna bebyggdes vanligen med herrgårdsliknande anläggningar och utnyttjades som sommarboställen.

Landshövdingehus: Flerbostadshus med en våning av sten och två våningar av trä, vanligen byggda inom slutna kvarter och med små lägenheter som omfattar ett rum och kök. Landshövdingehusen uppfördes i Göteborg från 1875 till 1940-talet och var under denna period den dominerande hustypen i stadens arbetarstadsdelar. – Kombinationen med en våning av trä och två av sten har också använts i mindre friliggande och villalikhande byggnader.

Lanternin: Överbyggnad med fönster på tak, torn, kupol eller liknande.

Lisen: Flat svagt framskjutande halvpelare.

Locklistpanel: Se paneltyper.

Lockpanel: Se paneltyper.

Loftgångshus: Se lamellhus.

Loggia: Gång eller rum öppet åt ena sidan genom en arkad eller kolonnad.

Lunettfönster: Halvcirkelformat fönster.

Långloftshus: Bostadshus på enkel bredd med förhöjd vindsvåning. Släkt med högloftsstuga.

Manbyggnad: Huvudbyggnad på gård.

Mansardtak: Se taktyper.

Miljonprogrammet: Begrepp som används för den stora satsningen på bostadsbyggande som genomfördes cirka 1965–74.

Milsten, milstolpe: Vägmarke vid landsväg som angav avstånd i mil, halvmil och kvartsmil. 1649 började stolpar som angav helmil att sättas upp och från 1734 tillkom stolpar som visar halvmil och kvartsmil.

Modernistisk stil: Benämningen används bl a internationellt för arkitektur i funktionalistisk stil.

Morisk stil: Ibland använt som benämning på islamisk arkitekturstil.

Mulbete: Betesmark för nötkreatur och hästar.

Municipalsamhälle: Tätbebyggt landsbygdsområde där vissa regler som gällde städer tillämpades. Municipalsamhällen fanns under perioden 1900–1971.

Mönstermurning: Mönster i tegelmur som utformats genom utkragade stenar eller speciella formstenar ger reliefverkan och/eller användning av tegel i varierande kulörer.

Nationalromantik: Stil på 1910-talet. Se bilaga 6:B.

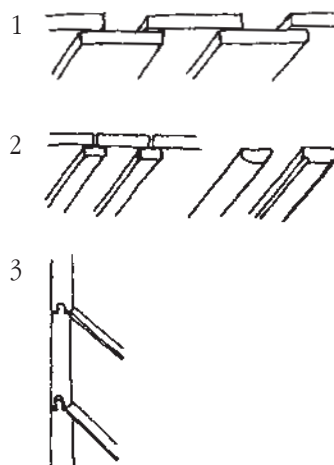
Nygotik, nyrenässans, nyromansk: "Nystilar" under 1800-talets senare hälft. Se bilaga 6:B.

Obelisk: Hög kantig uppåt avsmalnande pelare avslutad med pyramidspets.

Odlingsröse: Stenhög som bildats vid röjning av odlingsmark.

Orangeri: Uppvämt växthus bl a för övervintring av apelsinträd.

Paneltyper, trä: Vanliga paneltyper som används till fasader är stående lockpanel (1), stående locklistpanel ibland med profilerad locklist (2) och liggande spontad panel (3).

Parhus: Två sammanbyggda enbostadshus.

Pauvres honteux: Fattiga som "sett bättre dagar".

Pelare: Lodrätt stöd med fyrkantigt eller rund genomskärning.

Perspektivfönster: Se fönster.

Pilaster: Flat väggpelare som har fyrkantig genomskärning och är utformad med bas, skaft och kapitäl.

Plafond: Plant innertak.

- Portal: Port framhävande t ex genom arkitektonisk utsmyckning.
- Post: Vertikal eller horisontell stolpe som utgör en del av en fönsterkarm. Se fönster.
- Pulpettak: Se taktyper.
- Punkthus: Fristående bostadshus med ett trapphus mitt i byggnaden, ofta relativt högt (8–10 våningar).
- Punktsanering: Se sanering.
- Putsning: Beklädnad med putsbruk av varierande slag t ex slätputs (helt slät yta), spritputs (grövre knottrig yta) och ädelputs/konstputs som innehåller glimmer och påminner om en naturstensyta.
- Pärilspont: Spontad panel med sk pärla (rund förhöjning vid sponten). Vanlig på innerväggar och innertak.
- Radby: Se by.
- Radhus: Sammanhängande rad eller långa med enbostadshus vanligen i 1–2 våningar.
- Ravelin: Se bastion.
- Rekonstruera: Återskapa ett tidigare (ibland ursprungligt) utseende.
- Renovera: Upprustning med bibehållen gammal karaktär, ofta ytskikt. (Begreppet används även för modernisering av olika slag t ex i bostäder.)
- Restaurera: Återställande av ett tidigare (ibland ursprungligt) skick och utseende. Restaureringen kan omfatta flera moment t ex reparation, konservering, renovering, komplettering och rekonstruktion av vissa delar.
- Revetering: Inklädnad av trävägg med puts.
- Riksintresse: Geografiskt område som i nationellt perspektiv är av mycket stor betydelse för något av de syften som anges i miljöbalken (tidigare naturresurslagen). Områden i Göteborg som är av riksintresse för kulturmiljövården redovisas i bilaga 2.
- Rustik, rusticerig: Murverk med grovhuggna eller enkelt profilerade kvaderstenar eller imitation i puts (putsrustik).
- Rutnätsplan: Stadsplan som har ett nät av rätvinkligt korsande gator och rektangulära kvarter och platser.
- Ryggåsstuga: Ålderdomlig typ av bostadshus som saknar innertak och har synlig ryggås.
- Rödfärg: Slamfärg med pigment av järnoxidrött (Falurött).
- Sadeltak: Se taktyper.
- Sanering: Begrepp som använts för mer eller mindre genomgripande förnyelse av bebyggelseområden eller enstaka byggnader. Bl a totalsanering (rivning och nybyggnad inom hela områden eller stadsdelar), punktsanering (rivning och nybyggnad av enstaka byggnader eller små byggnadsgrupper) och ombyggnadssanering (modernisering och upprustning).
- Sakristia: Rum i kyrka använt för förvaring av mässkrudar m m. Ofta en tillbyggnad till koret.
- Sekelskiftesstil: Se bilaga 6:B.
- Skans: Försvarsanläggning, förr tillfällig mindre befästning.
- Skifte: Omfördelning av ägor bl a för att uppnå ett mer rationellt jordbruk. Lagar om skifte infördes 1749 (storskifte), 1803 (ensskifte) och 1827 (laga skifte). Syftet med storskiftet var att samla varje delägares mark till så få enheter som möjligt. Enskiftet och laga skiftet innebar att varje ägares mark sammanfördes till en enhet vilket medförde utflyttningar och stora förändringar i den gamla bystrukturen.
- Skivhus: Se lamellhus.
- Skrofulös, skrofler: Äldre medicinsk term för barnsjukdom, ofta av tuberkulös natur.
- Slamning: Tunn putsbeklädnad utförd så att teglet syns under bruket.
- Slätputs: Se puts.
- Småhus: Sammanfattande namn på enfamiljshus/enbostadshus.
- Snickarglädje: Lövsågade dekorativa detaljer på trähus. Vanlig utsmyckning bl a på byggnader från 1800-talets senare del.
- Socken: Den minsta territoriella kyrkliga enheten på landsbygden. Ursprungligen område på landsbygden vars invånare hade gemensam kyrka.
- Solgårdar: Bostadshus för barnrika familjer uppförda för stiftelsen Solgårdarna i Göteborg. Stiftelsen bildades 1936 och byggde med statliga bidrag. (Även andra liknande hus i Göteborg har ibland kallats Solgårdar.)
- Spegeldörr: Dörr utformad med synligt ramverk och mer eller mindre försänkta fyllningar (speglar).
- Spira: Hög, spetsig uppbyggnad på torn el dyl.
- Spritputs: Se puts.
- Spröjs: Smal list mellan glasrutorna i ett fönster.
- Stiglucka: Överbyggnad vid ingång till kyrkogård.

Storgårdskvarter: Slutet kvarter utformat med en sammanhängande inre gård som ofta är planterad. Vanlig kvartersform i stadsplaner från 1910- och 20-talen.

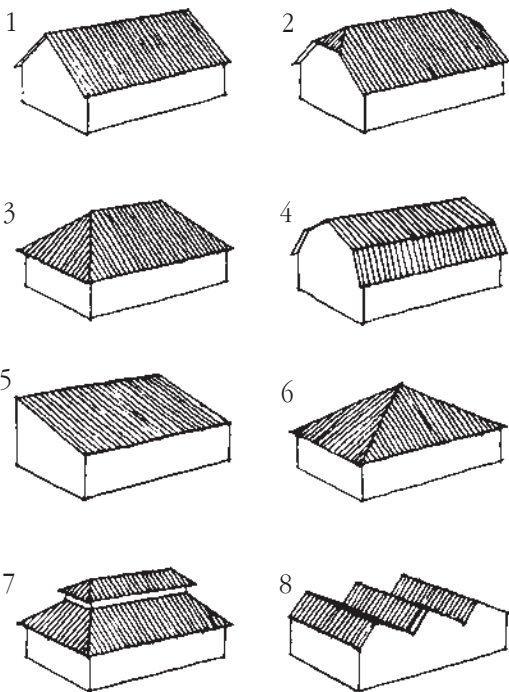
Storskifte: Se skifte.

Sågtandstak: Se taktyper.

Säteri: Huvudgård på frälsegods.

Säteritak: Se taktyper.

Taktyper: Vanliga takformer är sadeltak (1), sadeltak med valmad spets (2), valmat sadeltak (3), brutet tak/mansardtak (4), pulpettak (5), tälttak (6), säteritak (7), sågtak (8), motfallstak/V-tak, välvt tak samt plantak/terrasstak.

Tandsnitt: Rad med tätt sittande små kuber under en list. Vanligt ornament i klassicistisk stil.

Tilläggsisolering: Begrepp infört i slutet av 1970-talet i samband med en kampanj för energisparande. Ett stort antal tilläggsisoleringar innebar att byggnadens fasader ändrades genom inklädnad med ett isoleringsskikt och nytt fasadmateriäl.

Tjärnhof: Plats där trätjära samlades upp och sorterades inför försäljning.

Torp: Mindre jordbruksenheter av varierande slag. Torp som tillhörde en större gård och uppläts med nytt-

janderätt mot dagsverken. Soldattorp eller båtsmantorp som var avsedda för den indelta härens manskap och byggdes på byarnas allmanning eller utmark. Torp eller backstugor för hantverkare eller andra som saknade mark och ibland hade mycket enkla hus (stenstugor, jordstugor m m).

Torrdocka: Anordning för tordsättning av fartyg.

Totalsanering: Se sanering.

T-post: Se post.

Trafikdifferentiering: Trafikseparering där olika trafikslag skiljs från varandra genom separata vägsystem för gående, cyklister, bilar osv. Systemet började utnyttjas i 1950-talets stadsplaner.

Turn-around: Begrepp infört på 1980-talet. Det innebär vanligen en omfattande förändring inom bostadsområden som tillkom inom ramen för miljonprogrammet.

Tvåluftsfönster: Se fönster.

Tyganstalt, tyghus: Större förråd för krigsmateriel.

Tälttak: Se taktyper.

Utknut: Se knuttimring.

Utmark: Mark som inte är åker eller äng och ligger ett stycke från gårdsbebyggelse.

Valmat tak: Se taktyper.

Valv: Bärande konstruktion som ger en buktig övertäckning av ett rum eller fyller en rent teknisk funktion. Rumstäckande valvtyper är bl a: tunnvalv (valv med halvcylindrisk genomskärning, kupolvalv (valv med halvsfärisk genomskärning) och kryssvalv (två tunnvalv som korsar varandra rätvinkligt, se figur).

Vapenhus: Förrum (förhall) till kyrka, ursprungligen avsett som förvaringsrum för vapen.

Vindskiva: Bräda vid takkanten på gavel.

Väggpelare: Pelare som ansluter direkt till vägg.

Väghållningssten: Sten som markerar en sträcka där en viss gård har ansvar för vägunderhållet.

Åker: Mark som brukas för odling av kulturväxter (brödsäd, foderväxter m m).

Ädelputs: Se puts.

Äng: Mark bevuxen med gräs, örter m m och som används för slätter och bete.

BILAGA 6:B

Byggnadsstilar och fasadkaraktärer i Göteborg 1800-1955

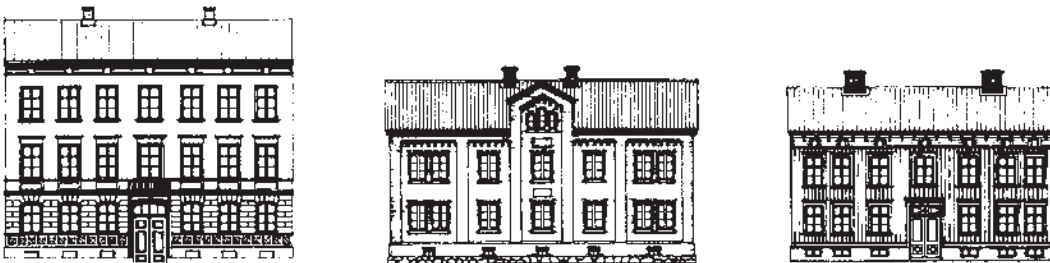
Denna översiktliga schematiska sammanställning över byggnadsstilar och fasadkaraktärer inom Göteborgs stadsbebyggelse är ett utdrag ur planschen "Göteborg,

färg och fasadkaraktärer", originalupplagan med baksidestryck från 1983. Exempler är hämtade från bostadsbebyggelsen, men allmänna/offentliga byggnader har utformats i samma anda.

Se även "Varsamhet vid ombyggnad" (rapport 1:1986, Göteborgs stadsbyggnadskontor) och "Byggnaders särdrag, stilhistorisk handbok" (Boverket 1995).

1800-1850. Nyklassicism. Vanliga bustyper: Stenhus i 2-3 våningar och trähus i 2 våningar i allmänhet med tegeltäckta sadeltak. – Putsfasader som i huvudsak saknar dekor eller har en sparsam klassicistisk dekor t ex pilastrar som ramar in entrén, enstaka profilerade fönsteromfattningar och rusticerade partier i bottenvåningen. Träfasader med dekor som efterliknar putsbusens. – Från vänster: påkostat putsbus vid huvudgata, enkelt putsbus vid sidogata, trähus i Haga.

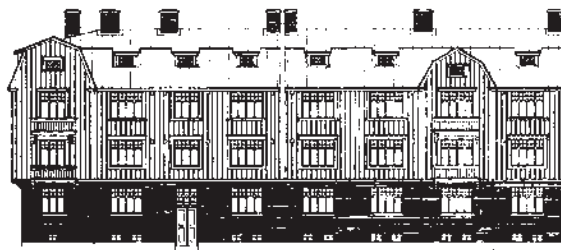
1850-1875. Tidig nyrenässans, nyromansk stil och nygotisk stil (kyrkor m m). Vanliga bustyper: Stenhus i 2-3 våningar och trähus i 2 våningar i allmänhet med tegeltäckta sadeltak. – Putsfasader med klassicistisk dekor t ex profilerade omfattningar vid alla fönster och rusticeringar. Träfasader med putsfasader som förebild. Tegelfasader, gula och/eller röda, med detaljer påverkade av romansk och/eller gotisk stil t ex bågformade fönster, bågfriser och lisener. – Från vänster: putsbus vid Stora Nygatan, tegelbus i Haga, trähus i Haga.

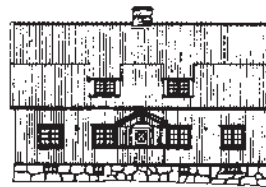
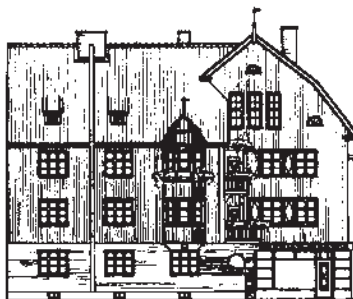
1875-1890. Nyrenässans. Vanliga bustyper: Stenhus i 4 våningar och landsbövdungehus i allmänhet med brutna plåttäckta tak och små runda takkupor. Trävillor, enstaka små grupper. – Putsfasader med rik klassicistisk dekor som ligger utanför fasadlivet och ger en stark reliefverkan t ex pelare, pilastrar, profilerade omfattningar och skulpterade detaljer. Landsbövdungehus med putsad rusticerad bottenvåning och träfasader som efterliknar putsfasader. Trävillor med "snickarglädje" i schweizerstil eller formnordisk stil. – Från vänster: putsbus i Vasastaden-Lorensberg, landsbövdungehus i Haga.

1890–1900. Sekelskiftesstil. Vanliga bustyper: Stenbus i 5 våningar och landsbövdungebus i allmänhet med brutna plättäckta tak som har spetsiga takkupor, spiror m m. – Stenbusfasader av tegel ofta med mönstermurning och fantasifulla kombinationer av tegel i varierande kulörer. Landsbövdungebusen har ungefär samma utseende som på 1880-talet, ibland med snickarglädje på träfasaderna och bottenvåning av tegel. – Från vänster: flerfärgat tegelbus vid Vasaplatsen, landsbövdungebus i Haga och Majorna.

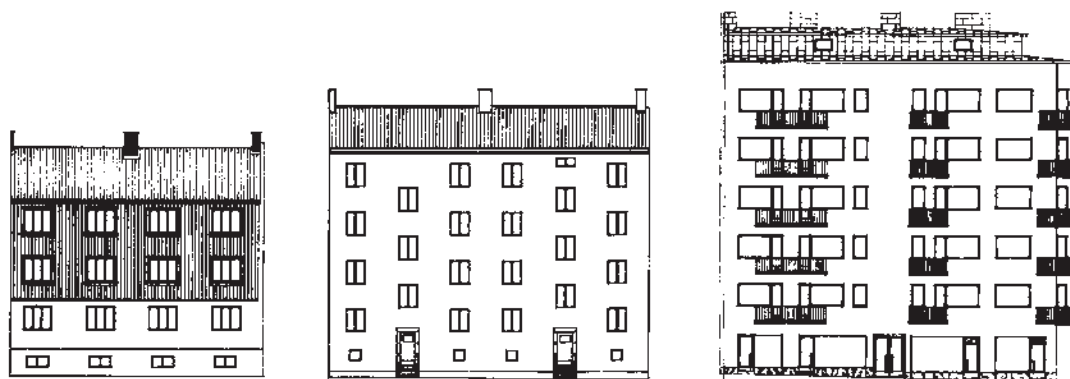
1900–1910. Jugendstil. Vanliga bustyper: Stenbus i 5 våningar och landsbövdungebus med brutna tak som har varierande takbeläggning (plåt, skiffer, glaserat tegel) och låga takkupor. – Putsfasader med mjukt böljande dekor i låg relief, ibland växtmotiv. Tegelfasader av ljus tegel med murad dekor i låg relief. Träfasader vanligen med stående panel och mycket sparsam dekor. – Från vänster: putsbus vid Berzeligatan, landsbövdungebus i Brämaregården.

1910–1920. Nationalromantisk stil. Vanliga bustyper: Stenbus i 5 våningar, landsbövdungebus samt villor av trä eller sten i allmänhet med branta, ibland brutna, tegeltäckta tak. – Stenbusfasader och bottenvåningar i landsbövdungebus av rött eller rödbrunt tegel. Träfasader av stående panel, ofta bred lockpanel. Ingen eller mycket sparsam utsmyckning t ex rustika dekorativa detaljer i anslutning till entréer och burspråk. – Från vänster: rött tegelbus Lorensberg, landsbövdungebus Bagaregården, parbus Landala egnabem.

1920-1930. 1920-talsklassicism. Vanliga bustyper: Stenbus i 6 våningar, landsbövdungebus, radbus och villor av trä i allmänhet med tegeltäckta sadeltak. – Röda eller gula tegelfasader med klassicistisk dekor (pilastrar, profilerade omfattningar kring fönster och portar m m) utförda i natursten, puts eller som reliefmurning. Träfasader med klassicistisk dekor framhävd genom avvikande kulör. – Från höger: röda tegelbus Heden och Nedre Johanneberg, landsbövdungebus Kungsladugård, radbus Änggården.

1930-1940. Funktionalistisk stil. Vanliga bustyper: Stenbus i 6 våningar med plana plåttäckta tak. Stenbus i 3-6 våningar, landsbövdungebus samt radbus och villor av trä vanligen med flacka tegeltäckta sadeltak. – Släta putsfasader och enkla träfasader med locklistpanel, utan dekor. Gula eller röda tegelfasader med enstaka dekorativa detaljer t ex enkelt mönstermurade partier. – Från höger: putsbus Övre Johanneberg, putsbus Sandarna, landsbövdungebus Källtorp.

1940-1955. Funktionalistisk stil eller en viss återgång till tidigare stilar med enkel sparsam dekor. Vanliga bustyper: Stenbus i 3 våningar, träbus i 2 våningar och tidiga punkthus i allmänhet med tegeltäckta sadeltak. Ibland andra taktyper (tälttak, pulpettak m m) med plåtbläggning. – Gula eller röda tegelfasader, ibland putsfasader (gula, röda, gröna), ofta med burspråk samt enstaka dekorativa detaljer t ex i anslutning till entrén och takfoten. Träfasader med locklistpanel utan dekor. – Från höger: rött tegelbus Norra Guldbeden, gult tegelbus Västra Torpa, träbus Rambergsstaden.

BILAGA 7

Källor och litteratur

Program och handlingar som utgör underlag för sammanställningen

- Bevaringsprogram för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg, 1975. GKH 1976:371, antagen 1976-09-23. Program utarbetat av Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs museer och Fastighetskontoret.
- Natur- och kulturvårdsprogram för Göteborg, Rapport 4 (Kulturlandskap och bebyggelse). GHK 1980:85, antagen 1980-03-27. Program utarbetat av Fastighetskontoret i samarbete med Stadsbyggnadskontoret, Fritidsförvaltningen och Göteborgs museer.
- Vättlefjäll – områdesplan, 1984. GKH 1984:338, antagen 1984-12-13. Plan utarbetad av Stadsbyggnadskontoret.
- Värdefulla miljöer i Göteborg, 1985. GHK 1986:194, antagen 1986-05-15. Program utarbetat av Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs museer och Fastighetskontoret.
- Komplettering av bevaringsprogram för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg, 1987. GKH 1987:307, antagen 1987-06-11. Program utarbetat av Stadsbyggnadskontoret, Göteborgs museer och Fastighetskontoret.
- Norra Älvstranden-Kulturmiljön, 1989. GKH 1990:56, antagen 1990-03-01. Förslag och rekommendationer upprättade av Stadsbyggnadskontoret.
- Förteckning över områden av riksintresse för kulturmiljövärden, 1987. Beslut av Riksantikvarieämbetet 1987-11-05. Behandlat i kommunens översiktsplan (ÖP 89, GKH 1990:186, beslut 1990-06-07 och ÖP 93, GKH 1995:14, beslut 1995-02-02).

Utredningar och rapporter

Utredningar och inventeringar, underlag för urval till program m m

- Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg. Inventering utförd vid Göteborgs Historiska Museum, 1968.
- Utredning rörande generalplan för Hisingen. Arkeologiska, Historiska och Naturhistoriska museerna, 1969.
- Kulturhistorisk utredning för Styrös generalplan. Arkeologiska och Historiska museerna, 1969.
- Kulturhistorisk utredning till generalplanen för Askim.

- Arkeologiska och Historiska museerna, 1970.
- Lundby kyrkby – ett bevaringsförslag. Göteborgs Historiska Museum, 1972.
- Haga – bebyggelsehistorisk utredning. Göteborgs Historiska Museum, 1972.
- Sanering i Göteborg. Inventering av 35 saneringsområden. Göteborgs saneringsberedning, 1974.
- Plan för vården av odlingsmark. Fastighetskontoret/Göteborgs museer m fl, 1976. (Bilaga 1 m m.)
- Underlag för Energisparplanen. Stadsbyggnadskontoret/Göteborgs museer, 1980.
- Vättlefjäll – Natur och Kulturminnen. Göteborgs museer/Länsstyrelsen, 1983.
- Norra Älvstrandens förnyelse – Bevarandefrågor. Göteborgs museer/Stadsbyggnadskontoret, 1987.
- Byggnadsminnen – kulturbyggnader i Göteborgs kommun, förvalta av Fastighetskontoret. Fastighetskontoret i samarbete med Historiska museet, 1987.
- Kulturhistorisk inventering av Göteborgs kyrkogårdar, rapport 1–14. Göteborgs Kyrkogårdsförvaltning – Göteborgs Stadsmuseum, 1993-99.

Rapporter från Länsstyrelsen

- Fyrplatser. Kulturhistorisk utredning, 1978.
- Vägar i Bohuslän, 1981.
- Industrihistorisk inventering av Göteborgsområdet, 1984.
- Nya Varvet, 1985.
- Gårdar och byar kring Nordre Älv, 1986.
- Göteborg – kulturmiljöer av riksintresse, 1992.
- Landala Egnahem – riksintresse för kulturmiljövärden, 1992.
- Norra Guldheden – kulturmiljö av riksintresse, 1993.
- Kulturarvet och transportsystemen, 1996.
- Nya Varvet, byggnader och miljöer. 1999.

Övrigt

- Göteborgsregionen – kulturhistorisk beskrivning. Göteborgsregionens kommunalförbund, 1981.
- Vägminnesvårdsprogram. Vägverket Göteborgs och Bohus län, 1991.
- Nya svenska kyrkor, del II Götaland. Riksantikvarieämbetet, 1993.
- Natursten i byggnader, Göteborgs och Bohus län samt

Hallands län. Riksantikvarieämbetet – Statens historiska museer, 1995.

Råd, anvisningar m m – Göteborg

Göteborg, Färg- och fasadkaraktär, plansch. Stadsbyggnadskontoret och Historiska museet, 1983.
Miljöprogram – Kungsladugård. Stadsbyggnadskontoret, 1994.
Miljöprogram – Landala Egnahem. Stadsbyggnadskontoret, 1998.
Miljöprogram – Nedre Johanneberg. Stadsbyggnadskontoret i samarbete med Historiska museet, 1992.
Södra Skärgården – Underhåll, bevarande, om- och tillbyggnad. Stadsbyggnadskontoret, 1979.
Varsamhet vid ombyggnad. Stadsbyggnadskontoret, 1986.

Råd, anvisningar m m – allmänt

Byggnaders särdrag. Stilhistorisk handbok 1880–1960. Boverket, 1995.
Hantverket i gamla hus. Byggförlaget, Svenska föreningen för byggnadsvård, 1999.
Kulturmiljön i planeringen. Boverket, 1992.
Olsson L E. Gamla hus. Undersöka åtgärda. 1994.
Ombyggnad. Svensk Byggtjänst, 2000.
Riksantikvarieämbetets rapporter och informationsskrifter bl a: Traditionella färgtyper 1983, Trä 1987 och Fönster – historik och råd vid renovering 1988.
Stenhusen 1880–1920, varsam ombyggnad. Byggnadsforskningsrådet 1983.
Så byggdes husen 1880–1980. Arkitektur, konstruktion och material i våra flerbostadshus under 100 år. Statens råd för byggnadsforskning, Stockholms stadsmuseum, 1984/1992.
Så renoveras torp och gårdar. Hidenmark O m fl.
Visst är det fint! Om kvaliteter i 1950-talets bostadsmiljöer. SABO, 1985.

Bebyggelsehistoria m m – Göteborg

Sedan 1920-talet finns ett stort antal skrifter, artiklar, uppsatser m m som behandlar Göteborgs bebyggelsehistoria. Denna förteckning omfattar endast ett urval som har översiktlig karaktär eller tar upp större områden som t ex hela stadsdelar och socknar. Hänvisningar

till andra arbeten finns i programmets områdesbeskrivningar under rubriken ”Mer att läsa”.

Almqvist H. Göteborgs historia, grundläggningen och de första hundra åren, del I–II. 1929 och 1935.
Andersson B. Idealbostad eller nödbostad? Det moderna flerfamiljshusets arkitekturutveckling studerad i Göteborg. Chalmers Tekniska Högskola, 1975.
Askim genom tiderna. Askims kommun, 1973.
Atlestam I/Caldenby C m fl. Gamlestaden – Historik och arkitekturguide. Göteborgs stad/Chalmers Tekniska Högskola, 1993.
Atlestam I/Caldenby C m fl. Utby – Historik och arkitekturguide. Göteborgs stad/Chalmers Tekniska Högskola, 1997.
Attman A. Göteborgs stadsfullmäktige 1863–1962. 1963.
Baeckström A. Studier i Göteborgs byggnadshistoria före 1814. 1923.
Berg K. Göteborg genom spåravgångsfönstret. 1994.
Bergstrand C-M. Stora Lundby, Bergum. 1967.
Bilder från Västra Frölunda. Skriftserie från Västra Frölunda Hembygdsförening, 1988–99.
Bjur H. Stadsplanering kring 1900 med exempel från Göteborg och Albert Lilienberg. 1984.
Bjur H. Vattenbyggnadskonst i Göteborg under 300 år. Göteborgs VA-verk, 1988.
Björlanda socken genom tiderna. Björlanda socken, 1955.
Borgar från forntid till medeltid i Västsverige. Göteborgs arkeologiska museum, 1992.
Caldenby C m fl. Byggnader i Göteborg, en guide till 1900-talsarkitektur. Chalmers Tekniska Högskola, 1987.
Caldenby C m fl. Kortedala – kort historik och arkitekturguide. Chalmers Tekniska Högskola/Göteborgs stad, 1993.
Caldenby C m fl. Universitetet i Göteborg – En arkitekturguide. Chalmers Tekniska Högskola/Göteborgs universitet, 1996.
Campanello L. Fastighetsbolaget Göta Lejon i Göteborg – ett instrument för kommunal markpolitik. Byggnadsforskningsrådet, R118:1984.
Cullberg K. Kulturlandskap i Göteborg. Arkeologiska museet, 1978.
Danbratt F och Odenvik N. Styrö socken – Ur dess his-

- toria, från forntid till nutid. Styrös kommun, 1966.
- Dobritz J m fl. Rödbo Hembygdsbok. 1990.
- Elling B och B-O. Kärra genom tiderna. 1998.
- Elling B. Säve, Rödbo, Kärra – Sevärdheter och utflykt-smål. Säve-Rödbo hembygdsförening, 1987.
- En bok om Angered. Angereds kommun, 1966.
- En bok om Tuve. Tuve Hembygds- och Fornminnesförening, 1966.
- Engelbrektsson N. Landala – stadsdel och livsform som försvann. Etnologiska Föreningen för Västsverige, 1982.
- Eriksson F. Lundby på Hisingen. 1995.
- Fischer E. Göteborgs landerier. Göteborgs jubileums-publikationer 1923.
- Fernlund S. Göteborgs Stadz Konst- och Målare-Embete 1983.
- Fredberg CRA. Det gamla Göteborg del I-III. 1919-22.
- Frendberg T m fl. Från oket till lyftkranen – Så byggde vi i Göteborg. 1967.
- Från det gamla Västra Frölunda. Jubileumsskrift Västra Frölunda Hembygdsförening, 1976.
- För hundra år sedan – Skildringar från Göteborgs 1880-tal. Göteborgs Historiska Museum årsbok 1982-84.
- Gammalt och nytt i Tuve. Tuve Hembygds- och Fornminnesförening, 1992.
- Garrellick R. Göteborg före grävskoporna. 1998.
- Gulin S. Göteborgs hjärta I-II. 1977-78.
- Gulin S. Pustervik, Rosenlund, Järntorget. 1974.
- Gunnemark K. Våra liv i Kortedala. Etnologiska Föreningen i Västsverige, 1990.
- Gärde A. Bostadsfrågan i Göteborg, några anteckningar och reflexioner. 1923.
- Göteborg. Arkitekturmuseets årsbok 1988.
- Göteborg. – De små stadsdelarnas stad. Stadsbyggnadskontoret, 1993.
- Göteborg, Svenska Turistföreningens årsbok 1978.
- Göteborg bakom fasaderna. Persson J och Rising A. Svenska Turistföreningen.
- Göteborg bygger – 1960, 1965 och 1970.
- Göteborg – en översikt vid trehundraårsjubileet. Göteborgs Jubileumspublikationer 1923.
- Göteborg förr och nu. Göteborgs hembygdsförbunds skriftserie 1960-99. Serien innehåller ett flertal artiklar som beskriver Göteborgs bebyggelse.
- Göteborgarnas hus. Higabgruppen, 1996.
- Göteborgs Byggmästareförening 1893-1993. Västra Sveriges Byggmästareförening, 1993.
- Göteborgs utbyggnad, några bidrag till Göteborgs byggnadshistoria. Andersson B m fl, Chalmers Tekniska Högskola, 1977.
- Hassel B. Kyrkor i Göteborg. Göteborgs Hembygdsförbund/Göteborgs kyrkliga samfällighets kulturnämnd, 1982.
- Hasselgréen I. Landala, Lorensberg, Kungsladugård. Göteborgs Byggmästareförening 1968, särtryck ur Byggnadsindustrin nr 17/68.
- Hedlund H. Återblick över byggnadsverksamheten i Göteborg med omgivning under åren 1882-1907. Tekniska Samfundet i Göteborg, 1907.
- Hegart H. Studier i västsvensk kyrklig konst, västsvenska kyrkomålningar. Göteborgs Jubileumspublikationer 1923.
- Hisingsbygd. Björlanda-Torslanda hembygdsförenings årsskrift.
- Hörman E. Västra Frölunda och Askims krönika. 1932.
- Jonsson O. Askims skolor före grundskolan; Angered-Bergum, skolhistoriskt; Backa skolor under 100 år; Skolor och lärare i gamla Lundby; Skolor och lärare i Västra Frölunda och Nya Varvet; Skolor och lärare i gamla Örgryte; Säve skolor och Stierncruetzka skolan. Skrifter utgivna av lärarkårens hembygdskommitté.
- Jönsson A. Göteborgs koloniträdgårdar. Göteborgs Hembygdsförbunds Skriftserie XIV, 1980.
- Kjellin M. Göteborg genom tre sekler. 1950.
- Kjellin M. Haga i Göteborg. 1971.
- Kjellin M. Några verk av arkitekt Adrian Crispin Peterson – Kring ett märkligt ritningsfynd. Göteborgs Historiska Museum, årstryck 1969.
- Kjellin M/Bothén A. Östra Nordstaden i Göteborg. Göteborgs Hembygdsförbunds Skriftserie VIII, 1973.
- Kleen I-L. Torslanda i modern tid. 1976.
- Kring Göta älv. Studier i en dalgång. 1993.
- Kyle J. Änggården under 300 år. Göteborgs Historiska Museum, årsbok 1984-88.
- Kyrkogårdarna i Göteborg. Broschyr utgiven av Göteborgs kyrkogårdsförvaltning.
- Lagerberg C/Thulin O. Göteborg under 300 år. 1923.
- Landelius OR. Styrös, forntidsbilder och nutidsliv. 1924.

- Larsson U/Lönnroth G. Landshövdingehus och trähus i Göteborg. Den Nordiska Trästaden, rapport 28, 1972.
- Larsson U. Landshövdingehusens Göteborg. 1979.
- Lilienberg A. Göteborgs stadsplan genom tiderna. Göteborgs Jubileumspublikationer 1923.
- Linde Bjur G. Arkitekt vid industrialismens genombrott. Adolf Edelsvärd, en yrkesbiografi (sid 119–224). 1999.
- Linde Bjur G. Fasader i Göteborg. Hus från industrialismens genombrott till sekelskiftet. 1996.
- Lindholmen – Bebyggelsehistoriska undersökningar i Västsverige. Lönnroth G m fl, 1973.
- Lindstam CS. Göteborgs gatunamn, tredje upplagan, 1986.
- Lindälv E. Klippans kulturresevat och andra byggnadsminnen i Majorna. Göteborgs Hembyggsförbunds Skriftserie XII, 1977.
- Livet i det gamla Göteborg. Göteborgs arkeologiska museum, 1986.
- Ljungberg V. Göteborgs befästningar och garnison. Göteborgs Jubileumspublikationer 1923.
- Lundby – från bondby till industristadsdel. Andersson S m fl, Göteborgs museer, 1982.
- Lychou K. Backa socken. 1998.
- Lönnroth G. Bostadsbebyggelsen i Göteborg före år 1900. Göteborgs Byggnästareförening 1968, särtryck ur Byggnadsindustrin nr 17/68.
- Lönnroth G. Från rådhus och fattigstuga till Traktören och Scandinavium, institutionsbildningar och institutionsutflyttningar i Göteborg. Centrum för byggnadskultur, 1981.
- Lönnroth G. Haga – Göteborgs första förstad och arbetarestadsdel. Göteborgs museer, 1990.
- Natur och folk i Backa på Hisingen. Backa Hembyggsförening, 1998.
- Nilsson S A. Stadspalats och lantslott i ett konsolideringsskede kring 1700-talet. Centrum för byggnadskultur, 1978.
- Nyström P. Göteborg – porten mot väster, ett led i stormaktstidens politik. Centrum för byggnadskultur, 1978.
- Roth S/Scander R. Göteborgs uppkomst och äldre historia, femte upplagan, 1976.
- Rödbo socknen vid älvarna. 1996.
- Scander R. Karl IX:s Göteborg på Hisingen. Göteborgs Hembyggsförbunds Skriftserie X, 1975.
- Schulz S. Med hänsyn till bostäders värden. – Ett arkitekturideal utvecklas och prövas vid ombyggnad, Göteborg 1968–1984. Avhandling vid Chalmers Tekniska Högskola 1989.
- Schånberg S. Där! sa unge kungen – En återblick genom seklen vid Göteborgs Byggnadsnämnds 100-årsjubileum. 1975.
- Schånberg S. Hundra år i Haga – En församlings krönika i en 1600-talsstadsdel. 1983.
- Schönbeck G. Victor von Gegerfelt, arkitekt i Göteborg. – En yrkesman och hans verksamhetsfält 1841–1896. 1991. Stadsbildens förändringar med exempel från Göteborg. Göransson J m fl, Chalmers Tekniska Högskola, 1985.
- Så var det då. Berättelser om Angered. Fritidsdistriktsnämnden Angered-Bergum, 1989.
- Så var det då i västra Lärjedalen. Stadsdelsförvaltningen Lärjedalen, 1991.
- Söderberg A. Historiskt kartverk över Göteborg upprättat för jubileumsutställningen i Göteborg 1923.
- Söderpalm K. Landskapets bruk och nytta – om byar, herrgårdar och torp. Vid älven, Arkeologiska museets årsbok 1983–84.
- Säve – Jordbruksbygd blir stadslandskap. 1969.
- Torslanda – En sockenskildring. 1956.
- Torwald A och R. Bergum – en västgöta socken i omstridd gränsbygd. 1989 och 1994.
- Waldén Å. Kungsladugård – En arkitekturguide. Chalmers Tekniska Högskola/Göteborgs Stad, 1992.
- Vasastaden, Lorensberg – Bebyggelsehistoriska undersökningar i Västsverige. Lönnroth G m fl, 1973.
- Wessberg W. Västra Hisingen – en bygd i förvandling. Björlanda-Torslanda Hembyggsförening, 1995.
- Westergren J. Robert Dicksons Stiftelse – Dess byggnadshistoria 1856–1998. 1998.
- Westerlind A-M. Kustorter i Göteborgs och Bohus län, Göteborgs södra skärgård. Byggnadsforskningsrådet/Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län, 1982.
- Vid älven – Landskapet och människan. Göteborgs arkeologiska museum, årsbok 1983–84.
- Wideen H. Husbyggarna i Göteborg. Göteborgs Byggnästareförening 1968, särtryck ur Byggnadsindustrin nr 17/68.
- Wirsin I. Hus med hiskeliga historier. 1997.

- Västra Frölunda jubileumsbok 1991. Västra Frölunda Hembygdsförening.
- Västra Nordstaden – Bebyggelsehistoriska undersökningar i Västsverige. Lönnroth G. m fl, 1973.
- Ågren L. Göteborg i sen tid. Centrum för byggnadskultur, 1979.
- Bebyggelsehistoria m m – Sverige allmänt**
- Ahlberg N. Stadens mönster. – De historiska kartorna berättar. Riksantikvarieämbetet, 1998.
- Arén H. Radhuset som folkbostad. Avhandling vid Chalmers Tekniska Högskola, 1980.
- Améen L. Stadens gator och kvarter. 1973.
- Asplund, H. Farväl till funktionalismen. 1980.
- Bebyggelsehistorisk tidskrift. 1981–99.
- Cornell E. Byggnadstekniken. – Metoder och ideer genom tiderna. 1970.
- Cornell E. Rivningsraseriets rötter. 1984.
- Den svenska byggnadskonsten. Red. Lindvall J. Svenska institutet, Arkitekturmuseet, 1992.
- Den svenska staden. Planering och gestaltning – från medeltid till industrialism. Red. Hall T och Dunér K. 1997.
- Eriksson E. Den moderna stadens födelse. – Svensk arkitektur 1890–1920. 1990.
- Erixon S. Svensk byggnadskultur. 1947.
- Femtioatalet. Arkitekturmuseet årsbok 1995.
- Folkhemmets bostäder 1940–60. Arkitekturmuseet, 1987.
- Funktionalismens genombrott och kris. – Svenskt bostadsbyggande 1930–80. Arkitekturmuseet, 1989.
- Grandien B. Drömmen om medeltiden. – Carl Georg Brunius, Byggmästare och idéförmedlare. Nordiska museet, 1974.
- Grandien B. Drömmen om renässansen. – Fredrik Wilhelm Scholander som arkitekt och mångfrestare. Nordiska museet, 1978.
- Hall T. Rekordåren, en epok i svenskt bostadsbyggande. Boverket, 1999.
- Johansson B OH. Den stora stadsomvandlingen. – Erfarenheter från ett kulturmord. Kulturdepartementet, 1997.
- Kulturmiljövård – riksantikvarieämbetets tidskrift. Bl a temanumren: Gammal kunskap för nutida byggande (1994:2–3), Svenska hus (1995:1–2), Modernismens byggnader (1996:1–2) och Tidernas kyrka (1996:3–4).
- Liedgren R. Så bodde vi, arbetarbostaden som typ- och tidsföreteelse. Nordiska museet, 1961.
- Linn B. Husen vi äger – Tillgång att vårda. 1977.
- Linn B. Storgårdskvarteret. – Ett bebyggelsemönsters bakgrund och karaktär. Statens institut för byggnadsforskning, 1974.
- Lundberg E. Svensk bostad. 1942.
- Paulsson G. Svensk stad. – Liv och stil i svenska städer under 1800-talet. 1950.
- Rentzog S. Stad i trä. – Ett skede i den svenska småstadens bebyggelse. Nordiska museet, 1967.
- Rudberg E. Uno Åhrén, en föregångsman inom 1900-talets arkitektur och samhällsplanering. Byggnadsnäringsrådet, 1981.
- Rudberg E. Folkhemmets byggande under mellan- och efterkrigstiden. 1992.
- Råberg P G. Funktionalistiskt genombrott. – Radikal miljö och miljödebatt i Sverige 1925–31. Arkitekturmuseet, 1970.
- Rådberg J. Den svenska trädgårdsstaden. Statens råd för byggnadsforskning, 1994.
- Schönbeck B. Stad i förvandling. – Utbyggnadsepoker och rivningar i svenska städer från industrialismens början till idag. Byggnadsnäringsrådet, 1994.
- Sitte C. Stadsbyggnad och dess konstnärliga grundsatser. 1909, svensk översättning 1982.
- Stavenow-Hidemark E. Villabebyggelse i Sverige 1900–1925. Nordiska museet, 1978.
- Svenska hus. – Landsbygdens arkitektur från bondesamhället till industrialismen. Red. Hall T och Dunér K. 1995.
- Så målade man. Svenskt byggnadsmåleri från senmedeltid till nutid. Fridell Anter K/Wannfors H. 1989.
- Tegel – tillverkning, konstruktion, gestaltning. Lindgren J och Moeschlin J. 1985.
- Utvändig färgsättning. Fridell K/Enberg K. 1997.
- Werne F. Böndernas bygge. Traditionellt byggnadskick på landsbygden i Sverige. 1993.
- Wetterberg O. Monument och miljö. – Perspektiv på det tidiga 1900-talets byggnadsvård i Sverige. Avhandling vid Chalmers Tekniska Högskola, 1992.
- Åman A. Om den offentliga vården. – Byggnader och verksamheter vid svenska vårdinstitutioner under 1800- och 1900-talen. Arkitekturmuseet, 1976.
- Åström K. Stadsplanering i Sverige. 1993.

BILAGA 8

Slutord – textkommentarer

Förändringar 1998–2000

Miljöer och byggnader i staden liksom på landsbygden genomgår vanligen kontinuerligt förändringar men takten och omfattningen varierar givetvis. Det gäller också bebyggelsemiljöer som ingår i detta program och avses bli bevarade, i huvudsak med befintlig eller ursprunglig karaktär.

Följande områden och byggnader som ingår programmets del I har genomgått större förändringar efter 1998–99 då texten skrevs: Hedens brandstation (se sid 79), byggnaden har rivits; Södra Vägen 50 (se sid 90), villan har demonterats och kommer enligt planerna att återuppbyggas i Odinslund; Chalmers entréområde (se sid 137), ett nytt kårhus är under uppförande i direkt anslutning till entrébyggnaden; Kastellgatan 21 (se sid 223), det låga fd garaget har om- och påbyggt; Lindholmshamnen (se sid 388), kajskjulet och silobyggnaden har rivits; Frihamnen (se sid 398), ombyggnad av kajskjul 107 har påbörjats.

Bebyggelse från åren 1950–75

Programmet omfattar endast tiden fram till 1955/1965 och urvalet från den senaste 10-årsperioden är begränsat. Bebyggelse uppförd cirka 1950–75 har under de senaste tre åren inventerats bl a inom ramen för det s k Storstadsprojektet men någon kommunal utvärdering har inte gjorts.

De inledande avsnitten om stadsdelarnas historia innehåller mycket kortfattade redovisningar av denna yngre bebyggelse och exempel på karaktäristiska områden. Under rubriken "Övrigt – utanför programmet" nämns också viss bebyggelse som från tillhör periodens första 10–15 år. Det gäller bl a följande stadsdelar och objekt.

Heden: Valhallabadet, Nya Ullevi och Scandinavium; Biskopsgården: bostadskvarteret Mistralen och Biskopsgårdens kyrka; Tolered: bostadsområdet vid Fyrklöversgatan; Rambergsstaden: f d Lundby samreal; Kviberg: Kvibergshuset; Lunden: gruppen med experimenthus vid Skillnadsgatan; Sävenäs: Spåntorget m m; Kallebäck:

f d Wezäta Melins tryckeri; Järnbrott: Radiatorget, gruppen med atriumhus i Högsbohöjd, bostadsområdet Pianogatan/Dragspelsgatan ("kommandobryggorna"), Högsbo kyrka; Kortedala: Kortedala torg med omgivning, Kalendergatan södra delen, Gregorianska gatan, Norra centrum/Januarigatan/Aprilgatan.

Att dessa miljöer och enskilda byggnader nämns innebär inte att ett nytt urval har gjorts. Vid en komplettering till det nuvarande programmet kommer denna bebyggelse liksom övrig yngre bebyggelse, både i ytterområdena och i stadens centrala delar, att tas med i bedömningen.

Korrigeringar och kompletteringar

De byggnadshistoriska uppgifterna i programmets beskrivningar är hämtade från många olika källor och det har varit svårt att kontrollera alla detaljer. Felaktiga uppgifter kan förekomma och kommentarer till dessa är välkomna.

I del I och II är några namn felstavade (se bilaga 5). Lusthuset som nämns på sid 239 del I flyttades först till Röhsska museet och placerades senare i Botaniska trädgården. Bildtexten till kartan på sid 264 del I stämmer inte med kartans omfattning (den högra delen saknas). På sid 276 del I ska bildtexten till Gathenhielmska husets hall kompletteras med: foto år 1933.

I avsnittet "Läsanvisning" sid 14 del I anges vilka typer av områden och objekt som tas upp under rubriken "Övrigt–utanför programmet". Dessa områden och objekt redovisas *inte* på kartorna. Det gäller bl a lagskyddade kyrkogårdar och fornlämningar från historisk tid som ligger utanför de avgränsade bevaringsområdena.

Till slut,

ett varmt tack till *alla* som lämnat synpunkter på texterna, bidragit med värdefulla upplysningar eller hjälpt till på annat sätt.

